ERIK OXENSTIERNA

AF

ELLEN FRIES

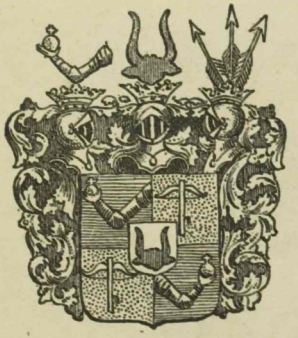

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG
Pris 5 kr.

Erich Bernstorffa
Nelson.

ERIK OXENSTIERNA

BIOGRAFISK STUDIE

AF

ELLEN FRIES
FILOSOFIE DOKTOR

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

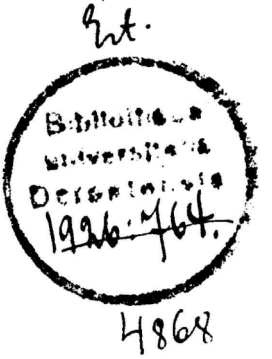

STOCKHOLM 1889
KONGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

INNEHÅLL.

Sid.

Inledning ..... 1.

FÖRSTA KAPITLET: Erik Oxenstiernas barndom och studietid (1624—1643) ..... 3.

ANDRA KAPITLET: Erik Oxenstiernas utländska resor (1643—1645) 22.

TREDJE KAPITLET: Erik Oxenstierna vid drottning Kristinas hof. Giftermålsplaner (1645—1646) ..... 35.

FJERDE KAPITLET: Erik Oxenstierna »guvernör på Reval och öfver Estland». Guvernörsämbetet i Estland, guvernörens verksamhet inom kyrkliga, rättsliga och militära områden m. m. (1646—1653) ..... 55.

FEMTE KAPITLET: Erik Oxenstiernas enskilda lif i Estland, förhållande till Axel Oxenstierna, hans frieri och bröllop, hans resor och återkallande från Estland (1646—1653) ..... 101.

SJETTE KAPITLET: Erik Oxenstierna generaldirektor öfver handelskollegium. Handelskollegiets uppkomst och verksamhet för upphjälpande af handel och industri (1651—1655) ..... 120.

SJUNDE KAPITLET: Erik Oxenstierna biträder sin fader vid underhandlingarne med det nederländska sändebudet v. Beuningen och det engelska sändebudet Whitelocke (1652—1654) ..... 140.

ÅTTONDE KAPITLET: Erik Oxenstiernas ställning till drottning Kristina och vistelse i Sverige, Erik Oxenstierna rådsherre, vicekanslär, ambassadör till Holstein, Karl Gustafs bröllop, Erik Oxenstierna rikskanslär, direktor öfver riddarhuset och lagman i Norrland ..... 153.

NIONDE KAPITLET: Erik Oxenstierna och reduktionsfrågan. Riksdagarne 1650 och 1655 ..... 166.

TIONDE KAPITLET: Sveriges politiska ställning hösten 1654, Erik Oxenstiernas uppfattning däraf, hans underhandlingar i rådet, vid riksdagen 1655 och med polska sändebud; hans öfverresa till krigsskådeplatsen, underhandlingar i Warschau, underhandlingar med Brandenburg hösten 1655 och afslutande af fördraget i Königsberg den 7 jan. 1656 ..... 202.

ELFTE KAPITLET: Erik Oxenstiernas styrelse såsom generalguvernör öfver Vestpreussen; underhandlingar med Brandenburg, fördraget i Marienburg den 15 juni 1656, underhandlingar med

Sid.
nederländarne; fördraget i Elbing den 1 sept. 1656, fortsättning af underhandlingarne med Brandenburg till i okt. 1656 ..... 252.
TOLFTE KAPITLET: Erik Oxenstiernas enskilda förhållanden 1654—1656: hans förmögenhet, uppträdande i Preussen, sjukdom och död, hans förhållande till Karl Gustaf, hans karaktär, hans gemål och hans barn ..... 313.
Noter (hänvisningar, anmärkningar och tillägg) ..... 324.

FÖRETAL.

Till grund för detta arbete ligga, utom tryckt literatur, riksarkivets samlingar, bland hvilka särskildt må märkas: Livonica, Acta Historica, Diplomatica och den Oxenstiernska Samlingen samt dessutom riksregistratur, rådsprotokoll och riksdagshandlingar. För kännedomen om Erik Oxenstiernas verksamhet såsom generaldirektor för kommersekollegium har nämnda kollegii arkiv lemnat ett rikt material. Diplomatiska rapporter af nederländska sändebud i Sverige till sin regering, under den tid Erik Oxenstierna deltog i skötandet af Sveriges utrikespolitik, hafva af mig blifvit genomgångna i arkivet i Haag, men det vigtigaste af deras innehåll återfinnes i tryckta handlingar eller i riksarkivets samlingar. Att i arkiven i Estland och Preussen böra finnas värdefulla bidrag för kännedomen om Erik Oxenstiernas administration öfver nämnda områden, är otvifvelaktigt, men jag har ej varit i tillfälle att besöka dem. Arkiven i Sverige innehålla likväl äfven i detta afseende ganska mycket, så att någon större lucka ej har behöft uppstå. Arkivsamlingarne i Upsala Bibliotek hafva lemnat flere bidrag till Oxenstiernas biografi, likaledes de enskilda arkiven på Tidön, Skokloster, Säfstaholm, Espelunda och Eriksberg, hvilkas *innehafvare* och *egare* godhetsfullt tillåtit mig begagna i dem befintliga samlingar. För deras stora välvilja i detta afseende får jag härmed hembära mina vördnadsfulla tacksägelser.

Genom bibliotekarien *Styffes* och doktor *Sondéns* tillmötesgående har det förunnats förf. att taga kännedom om de afskrifter af Oxenstiernska bref, hvilka blifvit gjorda för den pågående utgifningen af Axel Oxenstiernas skrifter.

För det tillmötesgående vid mina forskningar, som jag rönt af desse herrar, af lektor *E. Hildebrand* och af andre tjenstemän på arkiv och bibliotek samt af flere för biografisk forskning intresserade personer, får jag härmed frambära min uppriktiga tacksamhet.

Likaledes får jag på detta sätt tacka bibliotekarien *Annerstedt*, som tillåtit mig genomse sina excerpter till Upsala Universitets Historia, samt kandidat *Hammarskjöld*, hvilken ställde till mitt för-

fogande sina ur riksregistraturet gjorda afskrifter rörande Estland för tiden före 1646.

Ett närmare angifvande af de af mig begagnade källorna återfinnes i de, enligt förläggarens önskan, i slutet af arbetet sammanförda noterna.

En vigtig källa till Oxenstiernas historia saknas och har trots flitiga efterspaningar ej kunnat återfinnas, nämligen Erik Oxenstiernas bref till Axel Oxenstierna. Då f. n. den lärda verldens uppmärksamhet är riktad på den Oxenstiernska brefväxlingen, och flera hinder af olika slag under ett par år fördröjt fullbordandet af denna biografi, hade jag hoppats, att under tiden sagda brefsamling skulle återfinnas, men min förhoppning har tyvärr ej gått i fullbordan.

Hvad bearbetningen af det rika materialet angår, så har jag i afseende å de två händelserika år, då Erik Oxenstierna utöfvade rikskanslärsämbetet, ej kunnat egna en allsidig och fullständig framställning åt hela den svenska politiken, utan nödgats inskränka mig till en utförligare redogörelse för de underhandlingar, i hvilka Erik Oxenstierna tog en mera verksam del. Biografien har ändock betydligt växt utöfver det ursprungligen åsyftade måttet.

Utrymmet har äfven hindrat förf. att tillägga texten bestyrkande bilagor. I noterna lemnas dock utdrag af några mera upplysande handlingar.

Det fjerde kapitlet af detta arbete har förut i något olika form varit synligt i Historisk Tidskrift 1885.

Stockholm i april 1889.

Ellen Fries.

Den gamla, i våra häfder under århundraden omtalade oxenstiernska slägtens karaktäristiska drag framträda och sammansmälta till ett storartadt helt hos *Axel Oxenstierna*. Den herskarkraft, som hos andra slägtmedlemmar urartat till råhet, är hos honom tyglad af ett religiöst, kärleksfullt sinne, det skarpa förstånd, som hos andra af samma slägt visat sig företrädesvis såsom illfundighet, framträder hos honom såsom praktisk klokhet, den sparsamhet, som hos flere öfvergått till snikenhet, håller hos honom rätta medelvägen mellan girighet och slöseri. Denna sällsporda jämnvigt i karaktären och harmoniska enhet af stora egenskaper hafva, i förening med den ställning Axel Oxenstierna intog vid Gustaf Adolfs sida under ett för Sveriges utveckling märkligt skede, gjort honom till hvad han är — Sveriges störste enskilde personlighet.

Två ättleder af lika kraft och lika snille höra till de sällsynta undantagen i historien. Orsakerna härtill äro flere. Det är svårt att utvecklas till full kraft i ett snilles omedelbara närhet. Den unge blir satt under en mäktig viljas inflytande och får aldrig tillfälle att pröfva sin egen styrka, men utan ansträngning ingen utveckling. Medvetandet af att bära ett stort namn kan också tidigt väcka till lif den stolthet, som ej manar till egna dåd utan solar sig nöjd i faderns bedrifter. Slutligen kan understundom ett stort namn blifva ett arf, som kommer de egna förtjensterna att blekna, i det att en stor mans son bedömes efter faderns jättemål och befinnes vara liten. Bedömd efter vanliga människors måttstock vore han en betydande man, kanske till och med en stor man.

Axel Oxenstierna hade tre söner. Den äldste, *Gustaf*, rycktes bort i ynglingaåren; några få bevarade bref kunna ej gifva oss någon klar föreställning om hvad han var eller

kunde hafva blifvit. Den andre i ordningen, *Johan*, saknade ej begåfning, var kunnig och berest, skötte icke utan heder många ansvarsfullt värf, men en stor man blef han aldrig. Uppdrag anförtroddes honom, hvilka han ej var vuxen, och i hvilka han alltid blef faderns verktyg, och stoltheten öfver att vara den store rikskanslärens son genomträngde och försvagade hela hans karaktär. Han blef ej den han till äfventyrs kunde hafva blifvit, om han burit på ett mindre ryktbart fädernenamn.

Den tredje sonen, *Erik*, hade ärft många af sin faders stora egenskaper, hans redlighet och arbetslust, hans klokhet och hans kärlek till konung och fädernesland. Axel Oxenstiernas skarpa hufvud och viljekraft hade han törhända icke, men vi böra ej mäta honom blott med faderns mått, vi böra se oss om bland hans samtida, och vi kunna då säga, att Erik Oxenstierna står bland de främste.

En betydande plats i vår historia blef det dock ej honom förunnadt att intaga, enär han afled redan vid trettiotvå års ålder. Under sin korta lifstid innehade han likväl flere ansvarsfulla och olikartade ämbeten, och vid hvart och ett har han lemnat spår af sin dugande verksamhet. I egenskap af Sveriges rikskanslär ledde Erik Oxenstierna underhandlingar af europeisk betydelse — det nu så mäktiga Preussens grundläggning — han var den som bäst kände sin herres väldiga planer, och vid hans namn skulle en af de märkligare tilldragelserna i vår historia komma att knytas, då han plötsligt bortrycktes af döden.

Erik Oxenstiernas lif blef således endast ett begynnande lif. Det är därföre han så ofta blifvit förbisedd, men han är dock en personlighet, som förtjenar vår uppmärksamhet, ej minst därföre att han växt upp vid Axel Oxenstiernas sida.

FÖRSTA KAPITLET.

Den 13 februari år 1624 föddes på det oxenstiernska godset Fiholm i Jäders socken i Södermanland en son till *Axel Oxenstierna* och *Anna Åkesdotter Bååt*. Denne son döptes genast efter sin födelse och erhöll namnet *Erik*. Han var det elfte barnet i Axel Oxenstiernas äktenskap, men af dessa elfva barn lefde dock år 1624 endast sönerna *Gustaf* och *Johan*, redan på denna tid studenter vid Upsala akademi, samt tvillingarna *Katarina* och *Kristina*, hvilka ingått i sitt tolfte år. Döden hade skördat de andra sex barnen vid späd ålder.

Enligt alla samtida vittnesbörd rådde ett godt förhållande inom rikskanslärens familj. Det var därföre ett tungt offer, som Axel Oxenstierna bragte sin konung och sitt fädernesland, då han för att fylla de stora uppgifter, hvilka ålades honom, vistades under åratal utom Sveriges gränser och till största tiden skild ifrån de sina. Axel Oxenstierna lemnade Sverige redan år 1626, men hans hustru och barn stannade i hemlandet de första åren af hans frånvaro. År 1628 höll därstädes hans ena dotter, Kristina, bröllopp med den berömde krigaren Gustaf Horn, vid hvilket tillfälle Axel Oxenstierna ej kunde närvara utan i stället sände skriftligen råd och förmaningar, hvilka visa den store statsmannens omtanke och faderliga ömhet Då emellertid mångfaldiga göromål syntes komma att fortfarande kvarhålla rikskanslären i utlandet, afreste Anna Bååt med sina två yngsta barn till Preussen, antagligen på hösten 1628. De stannade ett par år därstädes och tyckas hufvudsakligen hafva uppehållit sig i Elbing.[1]

Vid denna tid hade rikskanslärens äldste son Gustaf också kommit öfver till Tyskland, och fadern hade för afsigt att låta utbilda honom i krigarens och diplomatens värf under konungens och sina egna ögon. Gustaf Oxenstierna kom

dock aldrig att följa de svenska härarne på deras segertåg. Efter att hafva deltagit i några smärre drabbningar afled han i pesten i Preussen sommaren 1629. Det var ett hårdt slag för rikskanslären. »Det är ett hugg i mitt hus för hans ålder och den expektans han om sig gifvit hafver», skrifver Axel Oxenstierna kort efteråt till sin broder Gabriel,[2] och i ett bref till sonen Johan, som ännu vistades i Upsala, uttalar han i värdiga och varma ordalag sin djupa smärta och sin förhoppning, att denne son skulle kunna genom sin flit och skicklighet för fadern blifva både sig själf och brodern och sålunda hela det sår, som den äldste sonens död framkallat. På denne yngling satte han allt sitt hopp, Erik var då endast ett femårs barn.

Äfven Johan skulle detta år hafva kommit öfver till Preussen, men till följd af pestens härjningar blef hans färd uppskjuten, och det var först våren 1631, som han lemnade Sverige för att börja en lång utländsk resa[3]. Då pesten emellertid fortfor att härja i norra Tyskland samt kräfde ännu ett offer i kanslärens familj, i det Gustaf Horns unga maka afled i Stettin, och Axel Oxenstierna dessutom måste för att kunna fylla sina åligganden resa inåt landet, for Anna Bååt med sin ogifta dotter och sonen Erik på sensommaren 1631 åter till fäderneslandet. Det var med sorg i hjärtat, som hon lemnade sin man och sin son Johan. »Gud skall veta», skrifver hon till den förstnämnde, »huru långsamt det nu varit för mig, sedan jag drog ifrån Eder, — — och finge jag lof, så ville jag gärna följa skeppet tillbaka igen, men jag vet, det blifver intet af».[4]

Anna Bååts närvaro i Sverige var dock nödvändig för vården af kanslärens egna angelägenheter. Under de följande åren finna vi henne också i full verksamhet än i Stockholm än på Tidön. Särskildt synes hennes uppmärksamhet tagits i anspråk för de byggnadsföretag, som kanslären börjat vid Tidön, och hennes bref till mannen innehålla många frågor, meddelanden och upplysningar om detta arbetes fortskridande liksom om andra ekonomiska angelägenheter, i hvilka hon tyckes tagit del. Hon hade säkerligen svårigheter af flere slag att bekämpa. Också skrifver Axel Oxenstierna till sin son Johan 1636: »Jag kan väl tänka, att såsom mitt folk vet,

det jag intet kan komma hem, och min hustru är from och tålig, så missbruka de hennes godhet och traktera henne som en enka».[5]

Hennes vigtigaste omsorg gälde dock sonen Eriks uppfostran, och det är främst denna pligt, som hon finner tung att ensam uppfylla. Hon klagar, att hon ej förstår sig härpå, och Axel Oxenstierna å sin sida tyckes fruktat, att modern skulle klema bort sin sistfödde.

Enligt vår tids pedagogiska uppfattningssätt synes detta dock ej varit fallet. Oaktadt Erik var ett klent och sjukligt barn, hvars hälsa ofta framkallade föräldrarnes oro, så hölls han redan vid späda år flitigt till boken, och det hela året om. Hans förste lärare, hvilken tillika var hans hofmästare, bär i moderns bref helt enkelt namnet Johans. Så skrifver hon den 20 febr. 1632: »I skrifven om vår Erik lille, att jag icke skall försumma honom utan låta flitigt hålla honom till boken, det jag så gärna göra vill, och håller honom dagligen därtill. Johans han eggar honom flitigt nog. Gud välsigne och gifve honom fattig barn hälsan, så säger Johans, att han *har* godt ingenium». Någon tid senare skrifver hon: »Så är nu fuller Johans flitig nog, det mig tycker, ändock jag intet förstår mig mycket härpå».[6] Pilten ansågs dock, när han ingick i sitt tionde år, vara i behof af en bättre lärare, och professorerna Johan Lenæus och Daniel Nicolai Sidenius, af hvilken senare Gustaf och Johan Oxenstierna åtnjutit undervisning, tillspordes vid ett af Anna Bååts besök i Stockholm, om de kände någon lämplig præceptor för Erik. En oxenstiernsk stipendiat Truelius Haquini förordades, men huruvida denne kom eller ej till Tidön på sommaren 1632 är ovisst.[7] Säkert är, att det »fattig barnet», som Anna Bååt brukar skrifva, läste flitigt hela sommaren 1632, oaktadt hans hälsa tyckes varit angripen. »Gud unne honom stackar eljes hälsan; han växer ock vackert, men han låter så stundom, att han har så ondt i sitt hufvud; stundom han *sitter* stilla och läs, så måste han låta blifva boken och åter en stund, så går det åter öfver», skrifver Anna Bååt 3 okt. 1632.[8] Allt detta oaktadt var Axel Oxenstierna orolig, att sonens uppfostran skulle försummas uti hemmet och fordrade, att han skulle sändas bort. Anna Bååt satte

sig i detta fall ej emot sin mans önskan, men frågan gälde, hvart sonen skulle sändas, och i detta fall voro föräldrarne af olika tanke.

Få utaf kyrkans män hade i högre grad, särskildt på undervisningens område, åtnjutit konung Gustaf Adolfs förtroende än Johan Botvidi, konungens hofpredikant och sedan 1631 biskop i Linköping. Axel Oxenstierna synes äfven i detta fall delat konungens uppfattning, och det var åt denne lärde och vördade prestman, som han ville lemna vården om sin yngste sons uppfostran. För skolan i Linköping hade en läroplan uppgjorts, i hvilken ett realistiskt uppfattningssätt i uppfostringsfrågor gjorde sig gällande, och att Axel Oxenstierna ville sända sin son just till Linköpings gymnasium tyckes visa, att han ej ogillade de nya åsigterna i detta fall. Anna Bååt skref dock i anledning af sin mans planer: »Gud nåde mig, det Linköping är så långt borta från mig, och eljes är där så ensligt; där är inga adelsmäns barn — — och inte synnerligt umgänge med annat folk än borgare och annat gemene folk». Johan Botvidi tyckte också Linköping var olämpligt, enär han ej kunde jämt vistas där. Han skref till Axel Oxenstierna och föreslog, att pilten skulle enligt moderns önskan skickas till Upsala och sättas i både kost och lära hos Daniel Nicolai Sidenius, som nyss skaffat sig eget hem. Riksdrotset Gabriel Oxenstierna biträdde detta förslag, för hvilket Anna Bååt slutligen beslöt sig, dock såsom det tyckes ej utan en viss oro att härigenom ådraga sig sin »käre herres» missnöje. Hon hoppades dock, att beslutet om Eriks sändande till Upsala fattats »i en god och lyckosam stund, först Gud till ära och oss, sina föräldrar, till mycken hugnad och sig själf till gagn». Den gode biskopen ansåg, att det hade varit i alla afseenden bäst, om sonen hade följt med Anna Bååt, som tänkte sig ut till rikskanslären, men detta förslag vann ingen af föräldrarnes bifall. Anna Bååts tillämnade resa gick äfven om intet, och i början af året 1633 sändes verkligen Erik till Upsala.[9]

Man torde kunna påstå, att just de åskådningssätt och fördomar, hvilka gjorde, att Erik Oxenstierna vid så unga år kom till universitetet, hade framkallat det allmänna bruket,

att gossar, som ej voro mogna för universitetsstudier likväl sändes till Upsala. Fäderna voro borta från hemmet i konungens tjenst, mödrarne ansågos ej kunna leda sönernas uppfostran, i gymnasierna var sällskapet allt för borgerligt för att tillfredsställa tidens aristokratiska uppfattningssätt; där saknades dessutom hvarje tillfälle till ridderliga öfningar, hvilket ansågs oundvikligt för en adelsman, ehuruväl denna omständighet ej tyckes varit bestämmande för Oxenstierna. Den enda utvägen, som återstod, var att tidigt sända sönerna till Upsala under någon duglig lärares vård och ansvar.

Upsala universitet hade, sedan Gustaf Adolf med kunglig frikostighet skänkt detsamma tillräckliga medel, utvecklat sig raskt och blifvit i allt högre grad, hvad det var ämnadt att blifva, en härd för och befordrare af nationel bildning. Universitetet hade sedan 1622 till kanslär den lärde och frikostige Johan Skytte. Några lifligare ansatser finnas visserligen ej i Johan Skyttes styrelse af akademien under de år, som följde närmast efter Gustaf Adolfs död, men han tyckes dock besökt universitetet flere gånger om året och gjort sig underrättad om ungdomens studier.[10] Hans handlingskraft, liksom de flesta hemmavarande svenskars, hade dock förlamats vid deras store konungs död, så att det väl behöfdes, att Axel Oxenstierna återkom till fäderneslandet för att få enhet och kraft äfven i universitetets styrelse. Prokanslär var ännu år 1633 den gamle Kenicius, som dock snart efterföljdes af den välvillige, men svage Laurentius Paulinus Gothus. Universitetet räknade vid denna tid många dugande män bland sina professorer. Främst den lärde och självständige Loccenius, filosofen Bringius, den på sin tid som historiker och teolog ansedde Jonas Magni, för att ej nämna Laurelius, Wallius, Sidenius, Franck, Stalenus m. fl.

Erik Oxenstierna var, då han anlände till universitetet, nyss fylda nio år, hvilket äfven enligt sextonhundratalets bruk, kan anses ovanligt tidigt. Någon examen fordrades ej för inskrifningen. Studenteden kunde ej afläggas af de minderårige, och den vid denna tid allmänna »depositionen» uppsköts sannolikt, till pilten nått en mognad ålder. Osäkert är, om Erik Oxenstierna någonsin undergått densamma. Däremot inskrefs han i mars 1633. Att så unga studenter ej

inskrefvos, om de ej voro af hög börd, framgår — om ej bestämdt af studenternas inskrifningsalbum, där födelseåret ej antecknats, — t. ex. af E. Ehrensteens självbiografi, i hvilken denne, som var samtida med Erik Oxenstierna, berättar, att han sändes 1631 till Upsala »icke att jag där in Album Studiosorum skulle ännu inskrifvas, efter hvarken mina år, som då voro det tolfte, eller lärdom kunde sådant efterlåta, utan att jag skulle blifva eljest under min privati præceptoris information».[11]

Vid sin ankomst till Upsala kom den unge Erik, såsom nämndt är, i »duk och disk» hos sina bröders förre informator, doktor *Daniel Nicolai Sidenius* och undervisades äfven något, åtminstone den första tiden, af honom. Här fick han dock ej vara i kost hela sin studietid, ty Sidenius lemnade Upsala redan år 1636 för att blifva assessor i Svea hofrätt. Erik Oxenstierna flyttade då till professor *Lars Wallius*, hos hvilken han bodde, då Axel Oxenstierna besökte Upsala våren 1637. Emellertid måtte denne ej varit rätt nöjd med bostaden. Han tyckte sonen bodde för trångt, dessutom var Wallius ej mindre bråkig som värd än som rektor, nog af, redan i september 1637 flyttade Erik Oxenstierna till professor *Olaus Laurelius*. Wallius' utnämning till biskop, hans ålder och trötthet anfördes såsom giltiga orsaker till flyttningen. De sista åren af sitt Upsalavistande bodde han hos ärkebiskopen *Laurentius Paulinus Gothus*.[12]

Desse lärde män, med undantag af Sidenius, skötte dock ej den egentliga undervisningen, utan den handhades af yngre studiosi. Ifrån juni år 1634 var Oxenstiernas egentlige lärare *Daniel Jonæ* med tillnamnet *Gislenus* eller *Behm*, om hvilken Johan Oxenstierna skrifver 1636, »att han är en ung dräng, som är svåre beqväm att instruera» och »går med god lämpa», och Johan Salvius några år senare, att han var den lärdaste Upsalastudent, som han lärt känna.[13] På våren eller sommaren 1638 lemnade Daniel Jonæ sin plats såsom Erik Oxenstiernas præceptor. Han ersattes af *Lars Canther*, son till Gustaf II Adolfs sekreterare, Bertil Börjesson, hvilken skötte Eriks studier till hösten 1641, då han utnämdes till kungl. sekreterare. Han efterträddes af *Magnus Durelius* eller *Durel*,[14] son af handelsborgmästaren

i Norrköping, Nils Månsson, den store kallad. Han hade vistats flere år utomlands och var nyss återkommen till fäderneslandet. Det var förmodligen med afseende fäst på Erik Oxenstiernas blifvande utländska resor, som Durel blef utsedd till hans præceptor. Undervisningen i främmande språk sköttes ifrån 1634 af elsassaren *Johannes Zeisholff*, som tillika var den unge Oxenstiernas hofmästare. Denne man, hvilken var nitisk i sin tjenst, af goda seder och som lärde Erik såväl tyska som franska, lemnade honom 1638 eller 1639 för att återvända till Strassburg.[15] Zeisholffs efterträdare såsom hofmästare blef Canther och sedan Durel. Allt eftersom Oxenstierna kom att deltaga i universitetsundervisningen, blef præceptorn i afseende å hans studier mera obehöflig. Han blef slutligen endast en repetitör och handledare af studierna under den professor, hos hvilken Oxenstierna bodde, men skötte i stället äfven den unge ädlingens ekonomi.

Erik Oxenstiernas studier äro de första åren till anordning och innehåll föga kända. De utgjorde dock ett ständigt föremål för rikskanslärens omtanke, och han förde alltid en flitig korrespondens med dem, som handledde hans sons uppfostran. Johan Oxenstierna skulle taga hand om sin broder vid sin återkomst till Sverige 1634 och hade i Tyskland erhållit af rikskanslären en längre promemoria, hvars 21 § har följande lydelse: »Att han (Johan) för all ting gifver akt på min Erik lilles information och upptuktan, och där han ser något som är skadeligt eller förfångeligt sådant afhjälpa. Enkanneligen att han rätt informeras i tungomålen, skrifvandet och räknandet och hafver ibland sina exercitia, och särdeles att honom hålles en god studiosus jämpte doktor Daniel, som honom följer alltid ut och är som hans magister morum». Johan Oxenstierna efterkom faderns önskningar och förhörde vid sin hemkomst sin bror samt satte upp en »methodus» för språkens inhemtande, hvilken Zeisholff utvecklade. Att döma af ett af Zeisholffs bref tyckes den sammanfallit med de metoder att inhemta språk, som anbefalles i 1649 års skolordning och som äfven Johan Skytte brukade använda och har utvecklat i sina bref till pfalzgrefvinnan Katarina. Zeisholff säger sig enligt »baronens föreskrift»

använda det lättaste och enklaste sättet, förklara allt genom exempel och stoppa in allt i små portioner, liksom man stoppar mat i småbarnen.»[16] Antagligen var det hufvudsakligast latin, tyska och franska, som Erik Oxenstierna studerade. Redan före sin ankomst till Upsala hade han erhållit bref på latin från sin fader. År 1636 kunde han, enligt Johan Oxenstiernas uppgift, tala något latin; äfven läste och talade han något franska och tyska språken.[17] På våren 1633 försökte han att disputera. I den egentliga universitetsundervisningen tog han dock under dessa år antagligen ingen del.

Ifrån åren 1637 och 1638 finnas hans läsordningar i behåll och för den sista tiden bref från informatorerna med noggranna underrättelser. Att döma af läsordningarne måtte han hafva arbetat åtminstone sedan kl. 6 på f. m. Han började sin morgon med att läsa Cicero såväl innan- som utantill. Sedan följde lärandet af grekiska uttryck (præcepta), grammatik och fysik, Luthers mindre katekes samt Hafenreffers vid den tiden allmänt begagnade kompendium i teologi. Sedan besöktes Wallius' föreläsning eller studerades Livius. Allt detta skulle medhinnas före middagen. Efter middagen öfvade sig gossen i ritning, aritmetik och glosor samt i studiet af de latinska författarne Justinus, Florus, Cornelius Nepos, Sallustius och Suetonius samt Terentius. Äfven tyckes han besökt Loccenius' föreläsningar öfver Muræus. Utom denna ganska ansträngande läsordning tillkommo hvarannan dag latinska skriföfningar af flere slag, delvis för Loccenius samt läsning af den berömde humanisten Angelus Politianus' arbeten, samt Paulinus' vid denna tid allmänt lästa historia. I den läsordning, som följdes under det följande året 1638 äro några mindre förändringar vidtagna. Katekesen är nu utelemnad, och Hafenreffers kompendium afslutades. Äfven lärdes »matheses practica.» I latin lästes Ciceros »De officiis» och några af hans tal samt så mycket af Livius, som kunde medhinnas på förmiddagen. På eftermiddagen lästes grekiska samt Suetonius, Ciceros filosofiska arbeten och af Plautus »quantum fieri protest urgendum». Hvarannan förmiddag tillkommo »progymnasemata,» så vida ej disputationer

bevistades, och hvarannan eftermiddag Plinius den äldres bref, hvilka skulle efterbildas.[18]

År 1638 och 1639 genomgick Erik Oxenstierna en kurs i fysik för den på hösten 1637 utnämnde professorn Emporagrius. Den unge studenten begagnade, utom Freigius, Sennertus och några nyare författare, Aristoteles, Plinius, Seneca och Ælianus samt äfven i någon mån Plato och Plutarchus. Likaledes genomgick han en kurs i matematik, som omfattade till och med två böcker i trigonometri, läran om de rörliga himlakropparne, fortifikationslära, mekanik och användning af instrument. Latin och grekiska studerades; praktiskt lästes italienska och franska, och på flere sätt öfvade sig den unge Oxenstierna att hålla tal på latin.[19]

Under de sista åren af sin vistelse vid akademien egnade han sig dock hufvudsakligen åt moralfilosofiska och politiska studier, hvilka tyckas synnerligen intresserat honom, och hvilka drefvos längre än det eljest var vanligt. Han började med att läsa Burgersdicius och Lipsius. Under året 1641 var det hufvudsakligen etiken och under 1642 politiken, som studerades. I etiken genomgick han och jämförde Pythagoras', Stoicernas, Gamla och Nya akademiens läror. Præceptorn säger, att den unge Oxenstierna fann häruti ett stort nöje, och att de roade sig med att jämföra sina åsigter och omdömen. I politiken läste Erik Oxenstierna företrädesvis Plato och Aristoteles, men af de andra tog han »flores», hvarvid man särskildt fäste sig vid det, som kunde vara af nytta för en blifvande statsman, så t. ex. af Cicero, hans Philippicæ, Pro lege Manilia et Contra agrariam, af Plutarchus, hans Pericles och Graccherna samt »cætera ejus politica», af Dio, Maecenas' och Agrippas tal, Plinius' loftal öfver Trajanus samt slutligen Xenophon. Vid disputationerna användes också nyare författare såsom Bodin, Tholosus, Fabritius, Boterus, Lipsius och Machiavelli. Det är anmärkningsvärdt nog, att ingenstädes den berömde fransmannen Ramus nämnes bland filosoferna. Man märker af detta, att det är af Aristoteles-beundraren, Stigzelius, som Erik Oxenstierna får sin egentliga filosofiska utbildning, d. v. s. af den man, som ramisten Skytte så illa behandlade vid den berömda professorsexamen år 1639.[20]

De teologiska studierna tyckas däremot lemnats å sido, ehuru Erik bodde hos en teolog, men tiden medgaf ej att egna sig lika omsorgsfullt åt detta vidlyftiga ämne.

Erik Oxenstierna besökte, såsom vi ofvan sett, redan 1637 föreläsningar — således vid 13 års ålder — och fortsatte därmed flitigt under alla de följande åren. Det var dock i allmänhet ej fallet, att de adliga ynglingarne ofta besökte föreläsningarne. Professorerna klagade vid denna tid öfver, att sedan de adliga gossarne blifvit ynglingar och mycket väl kunde deltaga i den offentliga undervisningen, de likväl underläto att göra detta, och att deras exempel följdes af många af en ringare samhällsställning. Försök gjordes att motarbeta detta onda, då Axel Oxenstierna år 1637 besökte Upsala akademi, och ett förslag framställdes att kontrollera de förnäma gossarnes undervisning, nämligen, att professorerna skulle på sig fördela inspektionen af de adlige och deras informatorer, och »hos dem fliteligen förmana till en trogen information och skälig disciplin,» ett förslag, som dock mötte flere svårigheter vid genomförandet[21].

I disputationerna öfvade sig de adliga ynglingarne möjligen flitigare än de borgerliga, då det ansågs, att de voro i stort behof af oratorisk skicklighet för de kall, hvilka de i framtiden skulle bekläda. Sålunda deltog Erik Oxenstierna i en hel serie af disputationer i fysik och i filosofi, samt i professor Behms vältalighetsöfningar. Den 6 maj 1635 höll han ett offentligt tal öfver ämnet: »De induciis cum hostibus pangendis», och den 15 oktober s.å. ett annat tal i anledning af det slutna stilleståndet med Polen. Då Axel Oxenstierna i april 1637 gjorde sitt minnesvärda besök i Upsala, höll sonen en af dagarne i »Nya Collegiet» ett tal öfver Upsala universitets tillstånd i närvaro af professorerna, Johan Skytte och rikskanslären samt pfalzgrefven Karl Gustaf. Äfven vid sin afresa höll han ett af Axel Oxenstierna öfversedt afskedstal, om hvilket hans lärare Durel säger fördomsfritt nog, att det var »vältaligt och skarpsinnigt, men ordrikt, ett fel, som vidlåder hela vårt tidehvarf.» [22]

Några förberedande examina togos ej vid denna tid vid universitetet, utan i stället examinerade professorerna sina åhörare först hvarje halfår och ifrån 1638 hvarje år, i hvilka

examina de adliga ynglingarne dock ej deltogo, om de ock understundom öfvervoro dem. Förslag om en »examen nobilium» afhandlades i konsistorium 1639, men Magnus Gabriel de la Gardie, som då var rector illustris, önskade, att den ej måtte införas under hans rektorat. Den 18 november 1640 blef likväl förslaget om en examen nobilium fastställdt. De adliga ynglingarne skulle såsom andra studiosi underkasta sig »examinibus och prælectionibus» både »anniversariis och hebdomedariis», och ett program uppsattes, men ännu två år senare klagade man likväl öfver, att adelsmännen ej ville infinna sig vid examina, och man sökte efter några »lämpor». [23]

Akademiska värdigheter utdelades inom filosofiska fakulteten under den tid Erik Oxenstierna studerade vid universitetet, men han, lika så litet som någon annan adlig yngling erhöll någon grad, ty om ock en akademisk grad skattades högt, var den dock helt naturligt ej något eftersträfvansvärdt mål för dem, som genom sin blotta värdighet af grefve eller friherre vid alla högtidliga tillfällen togo platsen framför professorerna.

Men om ock landets förnämsta söner icke togo några lärdomsgrader vid vårt universitet, äfven om de såsom fallet var med Erik Oxenstierna, studerade så grundligt, att de möjligen *kunde* hafva tagit dem, så var det en annan utmärkelse, som understundom kom dem till del, nämligen den, att af konsistorium kallas till »rector illustris». Så hade Gustaf Axelsson Oxenstierna, Gabriel Gabrielsson Oxenstierna och sist Magnus Gabriel de la Gardie innehaft detta ämbete. Att denna utmärkelse skulle erbjudas Erik Oxenstierna var naturligt. När Magnus Gabriel de la Gardie på våren 1640 nedlade sitt rektorat, tillfrågades också Erik Oxenstierna högtidligt af två professorer, huruvida han ej ville emottaga detsamma, men han afsade sig det ärofulla anbudet på den grund, »att han än en stund vid akademien ernat att blifva». På hösten samma år hörde sig professorerna för, huru länge Oxenstierna tänkte stanna vid akademien. Då de erforo, att han skulle dröja ännu ett par år, förnyade de ej anbudet förrän hösten 1642. Alla professorerna beslöto då enhälligt välja Erik Oxenstierna. Ärkebiskopen var särdeles ifrig och lofvade söka förmå honom »att taga sig det omaket uppå.»

Den unge ädlingen hörde med välbehag deras andragande, men gjorde sitt svar beroende af rikskanslärens vilja. Denne afböjde dock förslaget, och konsistorium valde professor Franck till rektor. Då hans äldste son varit rektor, torde Axel Oxenstiernas handlingssätt ej berott på, att han ansåg det olämpligt, att en så hög värdighet tilldelades en yngling utan antingen på att ämbetet var förenadt med dryga kostnader, hvilka han ville undvika, eller därpå att Erik skulle under terminen lemna Upsala. [24]

Enligt de uppfostringsgrundsatser, som gjorde sig gällande hos tidens ledande män, skulle undervisningen ej gå i en lifvet motsatt riktning. Erik Oxenstierna uppfostrades för statsmannens bana. Hans studier hade ock hufvudsakligen utgjorts af språkstudier och politisk-filosofiska studier. Det omtalas dock ingenstädes, eget nog, att han särskildt studerade Sveriges lagar och författningar. Möjligen tog han kollegier i dessa ämnen för Loccenius. På ett rent praktiskt sätt meddelades dock åt ynglingen åtskilligt, som kunde blifva af nytta för den blifvande ämbetsmannen. Så var t. ex. Erik Oxenstierna redan på våren 1633 i Stockholm närvarande med sin lärare först vid riksdagens öppnande och sedan vid förhandlingarne på riddarhuset. Sammalunda öfvervar han utskottsmötet 1636 på broderns uppmaning, hvilken tyckte, det var nyttigt, att den unge Erik »lärer känna folket och allt småningom civiliserar sig, hälst när sådane samkväm äre». [25] Då Axel Oxenstierna alltid ifrade för att adelns söner skulle vinnlägga sig om kännedomen af landets förhållanden, har säkerligen Eriks uppfostran i detta fall ej försummats, liksom vi väl kunna anse, att rikskanslären i sina samtal kunde meddela sönerna mera af Sveriges författningar och historia än alla Upsala professorer tillsammans.

Äfven genom resor inom Sverige utbildades den unge Oxenstiernas kunskap om fäderneslandet. Dessa resor, hvilka egde rum under somrarne 1640 och 1641, sträckte sig ena året öfver Vestmanland, Dalarne och Vermland, hvarvid särskildt alla grufvor och bergverk besågos, samt det andra året öfver Östergötland, Öland och Småland. Dylika resor tyckas, om ej ofta, dock stundom ingått i tidens uppfostran. Sålunda

hade pfalzgrefven Karl Gustaf, Erik Fleming och möjligen ännu flere i sin ungdom rest uti Sverige. På dessa resor åtföljdes Oxenstierna af sin præceptor. Delvis for han med egna hästar, delvis med skjuts. Han tog in antingen i herrgårdarne eller ock, där sådana ej funnos, i prestgårdarne eller hos rika bönder och bergsmän. Vanligen bodde han fritt och fick endast i ersättning gifva drickspenningar åt husets döttrar. Af de trakter han såg, tycktes Öland särskildt slagit an på hans unga sinne.[26]

De adliga ynglingarnes studier i Upsala utsträcktes vid denna tid sällan längre än till det sextonde eller sjuttonde året. Erik Oxenstierna förblef dock två år längre vid universitetet än någon af sina samtida. Orsaken härtill tyckes hafva varit dels hans klena hälsa, dels hans stora intresse för studier. Eget nog finna vi Axel Oxenstierna rådfråga Adler Salvius, om sonen borde stanna vid universitetet äfven under åren 1641 och 1642. Salvius tillråder detta på det allra ifrigaste. »Eders Excellens är allrabäst veterligt», skrifver han, »att vår adel och ridderskap i Sverige, så väl som i andra länder, studera mest superficialiter». Han fann det förträffligt, att den unge Oxenstierna »skulle blifva universal i alla fakulteter» och »perfect in rerum civilium cognitione». »Huru nödigt ett sådant ingenium vill framdeles blifva i riket», tillägger han, »det förutser Eders Excellens mycket högvisligare, än jag behöfver eller kan skrifva.» Men för att blifva duglig fordras, att Erik Oxenstierna stannar längre i Upsala, »ty, sedan de unge kavalieri komma ut i verlden och under allahanda sällskap, är föga mer att hoppas om deras studier». Rikskanslären följde Salvius' råd, och Erik Oxenstierna förblef i Upsala till dess han fylde nitton år.

Den unge Erik Oxenstiernas lefnadssätt vid akademien kan till följd af de i detta fall sparsamma källorna endast svagt belysas.

Enligt alla vittnesbörd lefde den tiden i Upsala högadelns söner afskilda från de öfriga studenterna. Med sina præceptorer bildade de en särskild klass. De deltogo visserligen i de olika öfningarne, de till och med disputerade, men några offentliga examina underkastade de sig aldrig. De intogo en

rang framför professorerna, och oaktadt alla förbud ville de ej ens vid föreläsningarne gifva dessa försteget. De umgingos egentligen endast med hvarandra, lågo ofta sins emellan i häftiga rangtvister, höllo stundom ståtliga gästabud, företogo rid- och jagtturer och emottogo på besök universitetets främsta professorer. När någon märkligare tilldragelse timat inom fäderneslandet, höllos af dem festliga orationer, och när de slutligen lemnade universitetet, skedde det icke utan stora högtidligheter. Med ett ord, den förnäme, svenske ynglingens universitetslif var på den tiden så olika den borgerlige studentens, att vi af den ena klassens lefnadssätt ej kunna draga några slutsatser om den andras.

Erik Oxenstiernas lif liknade häruti säkerligen andre förnäme ynglingars, ehuru han antagligen lefde sparsammare och mera indraget än t. ex. en Magnus Gabriel de la Gardie. Under pfalzgrefven Karl Gustafs besök i Upsala 1637 omtalas en fest, som han då hade för Erik Oxenstierna; för öfrigt ha vi oss intet närmare bekant om Eriks förströelser under dessa år. Äfven han deltog i ridderliga öfningar, och måhända var han en orsak till, att kanslären arbetade för att till Upsala skaffa en exercitiemästare, för hvilken den unge Erik sedan fäktade.

Erik Oxenstierna bodde under sin studietid, såsom nämndt är, hos ej mindre än tre professorer — hos Sidenius, Wallius och Laurelius samt slutligen hos ärkebiskopen. Tre rum ansågs han behöfva, en sal och två sofrum, utom rum för betjeningen. Hans stat utgjordes redan 1634 af en hofmästare, en præceptor samt tvänne pager eller »pojkar», såsom de kallades. Dessutom hade han, åtminstone från 1636, flere hästar till sitt förfogande. Denna stat tyckes han hafva bibehållit under de följande åren, utom att hofmästar- och præceptorsysslan sammanslogos, när Zeisholff återvände till Tyskland. Hos Laurelius synes den unge studenten haft det allra bäst, och informatorn berömmer såväl professorn som hans hustrus omtanke för sina gäster, så att de ingenting behöfde önska sig. »Vi få till och med understundom vin till våra måltider», meddelar hofmästaren förnöjd.

Hvad priset för inackorderingen angår, så upplyser oss hofmästaren, att Wallius begärde endast halfannan riksdaler

i veckan, men att Axel Oxenstierna ej ville taga emot ett anbud, på hvilket professorn skulle förlora, utan bjöd i stället nio riksdaler i veckan. Laurelius begärde däremot ett för allt tio riksdaler i veckan, hvilket dock af hofmästaren ansågs vara jämförelsevis billigt.

Zeisholff erhöll i aflöning om året 150 à 200 riksdaler. Behm tyckes dock endast haft 150 daler kopparmynt.[28]

Allt var ordnadt, särskildt under de första åren, med den största sparsamhet. Fru Anna Bååt förefaller icke hafva varit den, som hade sinne för onödig lyx och omkostnad. Hon klagar, oaktadt den iakttagna sparsamheten, öfver huru dyrt det är att hafva söner i Upsala. Axel Oxenstierna å sin sida tyckes varit orolig för, att det ej var nog hederligt. Han ber sin son Johan vid dennes hemresa till Sverige se till, att »Erik hålles något när sådan stat, att det icke är mig nesligt, dock allt öfverflöd eviterandes.»

Anna Bååt stälde själf under ferierna med sonens kläder och sände till honom, hvad han behöfde i klädväg. När drottningen i juni 1638 skulle besöka Upsala, fann sig dock præceptorn nödsakad att vända sig till Axel Oxenstierna, för att den unge Erik skulle få nya kläder, ty de som han hade voro alldeles slitna. När hans syster Karin gifte sig år 1640 i Nyköping, erhöll han en ganska dyrbar utstyrsel. Vin, hö, hafre, ved m. fl. varor sändes från Tidön till Erik Oxenstierna, så att hans direkta utgifter voro ej stora. Hofmästaren hade, till och med under de sista åren, alla penningar om hand. Det var lagmanspenningarne från Norrland, som voro anslagna till Erik Oxenstiernas underhåll i Upsala. Kassaräkningar för de tre sista åren finnas delvis i behåll, och under året 1640 tyckes hofmästaren uppburit till extra utgifter 989 dal. silf. mynt, hvaraf dock 600 voro anslagna till den under året företagna resan i mellersta Sverige. Hvad de andra utgifterna angår, så bestå de hufvudsakligen i apotekarräkningar, hvarvid vi dock få komma ihåg, att den då ej ovigtiga artikeln sötsaker inköptes på apoteket. Vin och konfekt för att traktera några »professoribus» är en ofta återkommande utgift, och man var vid dylika tillfällen ej belåten med mindre än två eller tre kannor vin. Andra regelbundet

återkommande utgifter äro stöfvellagning, krut- och kyrkpenningar. Äfven glasmästaren och smeden, som »dyrkade upp låset till herr Eriks kammare», erhöllo tidt och ofta dricksspenningar. Bokbindarräkningar förekommo ett par gånger på året, och strax innan Oxenstierna lemnade Upsala en dylik, som uppgick till 45 daler.[29] På böcker tyckes man dock ej slösat, ehuruväl Erik Oxenstierna tidigt visade håg att köpa sådana. Axel Oxenstierna köpte, ibland genom Salvius, och tillsände Erik de böcker, han kunde behöfva, men han tyckte, att det var onödigt, att sonen skaffade sig ett eget bibliotek, så länge han var i Upsala. Han anförde Senecas ord, att det är bättre läsa några få författare än blädra igenom många. Erik Oxenstierna fick däremot tillåtelse att anskaffa alla de instrument, som han kunde behöfva för sina matematiska och fysikaliska studier.[30]

Af studerande, som voro samtida med Erik Oxenstierna i Upsala, märkes bland de främste Magnus Gabriel de la Gardie, hvilken år 1635 kom till universitetet och lemnade det ett par år före Erik Oxenstierna, med hvilken han under dessa år tyckes stått på vänskaplig fot. Näst efter honom framträdde Gabriel Gabrielsson och Bengt Gabrielsson Oxenstierna. För öfrigt funnos där bl. a., medlemmar af slägterna Fleming, Horn, Kurck och Bonde, hvilka sistnämnde bodde tillsammans med Erik de första åren, och för hvilkas uppfostran rikskanslären hyste ett lifligt intresse. Den främste af dem alla var dock den unge pfalzgrefven Karl Gustaf, som på vintern 1638 vistades i Upsala, och för hvilken, antagligen ståtliga fester föranstaltades. Bland ofrälse studenter är det, så vidt vi veta, trenne med hvilka Erik Oxenstierna synes gjort så nära bekantskap, som det enligt rådande fördomar var möjligt. De voro Israel Israelson Forselius (adlad Lagerfelt), Harald Appelboom och Lars Broman, alla tre dugande män, som skulle komma att med utmärkelse tjena sitt land.[31]

Några långa ferier förekommo ej under denna tid. Universitetets terminer räknades ifrån november och till maj samt från maj till november. Endast under rötmånaden lemnade studenterna allmänt universitetsstaden. Ofta foro de dock hem till helgerna. Erik Oxenstierna följde det all-

männa bruket, vare sig han for till Tidön, till Stockholm eller till sina slägtingar. Under somrarna 1640 och 1641 var han frånvarande flere månader, då han företog sina ofvannämnda inländska resor. Såsom en hvila ifrån arbetet kunna ock betraktas de stora begrafningar och bröllopsfester, vid hvilka de förnäma samlades under kortare eller längre tid. Så var t. ex. Erik Oxenstierna närvarande, då hans farbroder, riksdrotset Gabriel Gustafsson Oxenstierna 1641 begrofs i Tyresö kyrka. Några dagar senare, den 13 mars kl. 8 f. m., höll han i Stockholm ett minnestal öfver sin farbroder i pfalzgrefvarnes och hela adelns närvaro samt till allas stora förnöjelse. [32]

Ett afbrott i den unge Oxenstiernas studier var också kanslärens i så många afseenden minnesvärda besök i Upsala 1637, men då det flere gånger blifvit utförligt beskrifvet, förbigås det här. [33] — Långa tider afbrötos Erik Oxenstiernas studier genom hans sjuklighet. Särskildt under våren 1638 led han af en långvarig svår sjukdom, som doktor Sparrman och kirurgen Adam Hirtenberg endast med svårighet kunde häfva och efter användande af åtskilliga, enligt nutida åsigter, farliga och radikala kurer. [34]

Äfven Erik Oxenstierna lemnade akademien med den stât, som det tillkom en förnäm yngling. Den 3 februari 1643 höll han, antagligen i Axel Oxenstiernas närvaro, ett ståtligt tal, och »academien» var högtiden till ära smyckad. Därefter inbjödos professorer och kamrater till en fest med musikanter och riklig förplägning. De extra utgifterna för denna tillställning, det s. k. »valetet», belöpte sig till 285 daler. Vid afresan skänkte han dessutom hvar och en af sin värds, ärkebiskopens, döttrar fyra dukater. [35]

Axel Oxenstierna hade följt, såsom vi i det föregående haft flere tillfällen att visa, med uppmärksamhet sonens uppfostran. Han begärde, att Erik skulle skrifva sina latinska bref utan hjälp, så att han af dem kunde få en föreställning om sonens framsteg i latin. Under ferierna gjorde han sig noga underrättad om hans studier. Han gaf honom många goda råd och förmaningar. »Gör alltid rätt; ju flitigare du är, desto mera skall jag älska dig. Först af allt må du älska Gud, vörda din moder och följa dina lärares föreskrifter·

Om du gör det, tviflar jag ej, att du skall blifva snäll och lärd. Farväl min son, Gud bevare och styre dig,» skrifver han redan 1632. I senare bref ber han sonen fly lättjan och sysslolösheten såsom pesten, ber honom arbeta för att kunna bibehålla sin faders kärlek och uppfylla de förhoppningar, denne stält på sin son. »Ditt bref har jag läst, och fastän du är frånvarande, har jag börjat älska dig», skrifver han 1635, och följande år: »Ingenting kan hända mig lyckligare än att finna dig god och lärd». En gång sänder han honom en ridhäst. »Laga att jag ej ångrar eller bedrager mig i min tillgifvenhet för dig, än mindre att det skall med rätta tillvitas mig, att mitt omdöme om dig var förhastadt och ej nog grundadt», skrifver han vid detta tillfälle. Äfven lärarne erhöllo råd och föreskrifter.

Johan Oxenstierna skildrar sin bror Erik vid 12 års ålder i ett bref till fadern på följande sätt: »Han hafver mesta inklination, hug och vilja till boken, och läser häller än han leker eller skolkar; sin latin talar han temlig färdigt, dock är han af en blyg humör, in privato med mig talar han visserlig rätt congrue latin, men uti fleres närvarelse vill han inte rätt fort.» Till svar på detta bref gör Axel Oxenstierna följande karaktäristiska anmärkningar: »Hvad du mig skrifver om din broder Erik, hörer jag gärna, och jag ser gärna, hvad disposition du i hans studier gjort hafver. Förmana, styrk och se honom till bästa, älska och vårda dig om honom, som jag om dig gjort hafver. Det varder din del alltid ökandes — — — Om du märker din broder vara af naturen blyg och still, så hålt honom likväl understundom till folk och ad motum corporis, på det han icke arla af vita sedentaria drager onda humores i kroppen eller blifver schulfuxisch.» [36]

Rikskanslären var alltid mån om att sonen ej blott skulle sitta vid boken utan sökte föra honom ut bland människor samt förmanade honom att vårda sin hälsa och att företaga allehanda »exercitia.» Den unge Oxenstiernas intresse för studier var verkligen så stort, att han behöfde dessa förmaningar. Den medfödda blygheten tyckes dock gått bort och ersattes af en lynnets blidhet och jämnhet, som sedan alltid förblef ett af Erik Oxenstiernas kännetecknande drag.

Erik Oxenstierna var, då han lemnade Upsala, nyss fylda nitton år. Han hade under hela sin studietid icke fått annat än goda vitsord för sina goda seder, sin flit och sitt intresse för studier. Under hans barndom finna vi, huru modern gläder sig åt gossens hug för boken. »Gud låte honom städse den hugen behålla», säger hon i ett af sina bref, och denna bön blef hörd. Under alla de följande åren berömma alla lärarne enstämmigt hans begåfning och flit. Samma goda vitsord ger honom den Oxenstiernerna annars icke bevågne Johan Skytte. »Han är optimi ingenii adolescens, gör dagligen vackre progressus, så velen I Eder hugna och visserligen försäkra, att allt det som præclart och berömligt är, hafven I af honom till att förvänta», skrifver han till rikskanslären 14 mars 1636.[37] Adler Salvius, som träffade Erik Oxenstierna kort efter sedan han lemnat Upsala, fäller om honom följande omdöme: »Jag befinner honom icke allenast margfaldeligen bättre vara funderad in humanioribus literis, philosophia, theologia och jurisprudentia än någon hans like härtill hafver varit, af alle dem som i många år tillförene hafva begifvit sig till främmande land, utan ock af en ifrig intention, att ännu vidare excolera alle de studier och exercitier, förmedels hvilke han må i framtiden kunna göra fäderneslandet god tjenst. Han hafver därhos ett godt judicium naturale, och är i umgänge med hvar man urban och modest, att han med sådane inseantibus moribus hafver hos allom ett godt namn förvärfvadt, så att hvar man ominerar, att det skall blifva en vacker herre.»[38]

ANDRA KAPITLET.

Det var vid kyndelsmessan år 1643, som den unge Oxenstierna lemnade akademien efter att, såsom rikskanslären uttryckte sig, slutat en »cursum philosophiæ» och lagt »vitæ civilis non contemnenda principia» Under våren och sommaren detta år vistades han i Stockholm för att vänja sig vid »hoflefvernet», och Axel Oxenstierna fann med glädje, att sonen såg och hörde på allt med uppmärksamhet samt sökte draga nytta af sitt vistande i hufvudstaden. Uti regeringsärenden undervisades han af rikskanslären och erhöll den 23 febr. tillåtelse att auskultera i rådet. Den 27 febr. gjorde han därstädes sitt inträde, och riksdrotset Per Brahe höll till honom ett uppmuntrande och förmanande tal.[1]

Vid denna tid förbereddes det danska kriget. Hvarken Erik Oxenstiernas egen håg eller hans faders planer drogo honom likväl till fältlifvet. Hans hälsotillstånd, hans anlag och hans uppfostran förde honom helt naturligt in på den civila tjenstemannabanan. Han skulle dock nu först enligt tidens sed företaga resor i främmande land. Kurckarne och Hornarne, hans vänner från Upsala, hade redan lemnat Sverige och skrefvo hem bref, i hvilka de uttryckte sin längtan efter honom och oro, att han skulle dröja alltför länge i Stockholm.

Axel Oxenstierna hade, då det var fråga om, att hans äldste son skulle företaga en utländsk resa, ej velat erkänna dessa långa resors nödvändighet. Han hade själf, skrifver han då till brodern Gabriel, ej funnit sig hafva haft någon nytta af sina ungdoms »vandringar», och han tyckte, att sonen kunde se land och städer under sin konungs flygande fanor eller vid deltagandet i någon beskickning. »Landloppet improberar jag fuller intet på andra,» skrifver han, »utan admirerar det mer än som berömmer det, men på mina barn och dem som mig till råds fråga, behagar det mig intet». Under de fjorton år som förflutit, sedan dessa ord skrefvos,

torde Axel Oxenstierna själf mer än en gång pröfvat nyttan af att känna främmande folk och land; svenskarne hade dessutom under dessa år kommit i en så liflig beröring med andra stater, att det nu var en bindande nödvändighet för den, som ville gagna Sverige, att känna Europa. Axel Oxenstierna gjorde ej häller några invändningar mot sin sons resa utan skrifver till Johan Oxenstierna, att han sänder Erik ut, »i den högstes Guds namn att excolera sina studier i Nederland på ett år och sedan bese några flere ädle delar af denne europeiske verlden». [2]

Den 1 juli 1643 lemnade också den unge Erik Stockholm och seglade med god vind till Stralsund, följd utaf sin faders innerliga böner och välönskningar. I kyrkorna fäldes offentliga förböner för honom under hans resa.[3] Till hofmästare och följeslagare hade han den ofvannämnde Magnus Durel. Erik Oxenstierna tillbragte först en månad i Pommern och Mecklenburg, hvarest han besåg alla städer och orter, öfverallt bemött med den utsöktaste artighet, särskildt i Greifswald, för hvars invånare han på deras egen begäran hos rikskanslären bönföll om skattefrihet till följd af krigets hemsökelser.

Ifrån dessa trakter styrdes kosan till Hamburg, hvarest Erik Oxenstierna blef väl emottagen af Salvius, hos hvilken han lärde känna många af de yngre diplomaterna såsom Rosenhane, Erskine m. fl. I Salzwedel besåg han saltsjuderierna och gifver i anledning däraf rikskanslären förslag om att uti denna industri införa i Sverige utländska metoder. I denna stad sammanträffade han med Johan Oxenstierna, som var på väg till fredstraktaten i Osnabrück. Tillsammans företogo de nu resan till Minden, där de med all stät emottogos. Den gamle Oxenstierna gladde sig i tankarna åt deras »broderliga umgänge och kärlek» och önskade dem »af allt faderligt hjärta lycka och välsignelse». Den äldre brodern fick många förmaningar att taga sig an den yngre, och denne skulle, enligt faderns ord, nyttja Johans »gode råd och adsistens såsom sins endeste broders och den honom utan all tvifvel på mitt dödsfall står så länge i faders stad, som han sig själf kan fulleligen regera och styra».[4]

Det var just vid denna tid, som den westfaliska fredskongressen skulle öppnas, och de olika landens ambassadörer

med otaliga ceremonier nalkades Osnabrück och Münster. Erik Oxenstierna hade hoppats att få vara närvarande någon tid vid kongressen, men då det såg mörkt ut, att man ännu på länge kunde samlas, beslöt han efter långa öfverläggningar med brodern och Salvius att ej vänta utan fortsätta till Amsterdam.[5] Spiring, Sveriges dåvarande resident i Holland, hade anbefalt åt den unge friherren och hans följe i Amsterdams förnämsta kvarter, Zingeln, en större pension eller hotell, där många äldre och yngre herrar bodde, af hvilkas umgänge han kunde hafva trefnad. Herberget var dock dyrt, och enär Axel Oxenstierna föreskrifvit den största sparsamhet, var Durel ganska orolig för de stora utgifterna. För »herren och hela hans compagnie», antagligen 5 personer, betalades dock ej mer i ett för allt än 22 rdr i veckan.[6]

I Amsterdam användes tiden flitigt för att bese stadens alla märkvärdigheter, för att studera landets språk, författning och antikviteter. Erik Oxenstierna omtalar i sina bref till fadern holländarnes kärlek till sin fria författning och redogör för egendomliga drag i densamma. Han sökte förskaffa sig en inblick uti landets handelsförhållanden och besökte därjämte de många storartade inrättningar, som vid denna tid funnos i Nederländen. Äfven literatur och historia studerades, och den unge Erik tackar sin fader, för att han hos honom ingjutit kärlek till historiens studium. Särskildt åtnjöt Erik undervisning af de berömde professorerna Johan Vossius och Kasper Barlæus. Slutligen studerades också spanska språket samt egnades tid åt fäktning och ritning. Sällskapslifvet försummades ej häller. Att De Geer, Spiring, Bloom och Trotzig, som alla stodo i liflig beröring med Sverige, täflade i uppmärksamhet mot Erik Oxenstierna, var ju ganska naturligt, men tillfälle erbjöds äfven att göra flere framstående personligheters bekantskap. För den berömde svenske rikskanslärens son stodo såväl de förnämes salar, som de lärdes bibliotek öppna. Erik Oxenstierna omtalar i sina bref från Holland den vördnad alla där hyste för Axel Oxenstierna, och hvar och en, till och med prinsessan af Oranien och Vossius, som hade fått se och samtala med den store rikskanslären, då han besökte Holland, räknade detta såsom en stor lycka.[7]

Efter julhögtiden utbyttes Amsterdam mot Leyden, dels för att den lilla universitetsstaden ansågs sundare och Erik Oxenstiernas konstitution ej var stark, dels för att han skulle studera juridik och få vara närvarande vid en »anatomia». Leyden var visserligen ej 1643, hvad det varit tjugu år förut, men ännu hade dock universitetet rykte om sig att vara protestantismens förnämsta lärosäte. Det räknade dugande vetenskapsmän bland sina lärare, särskildt inom den juridiska och medicinska fakulteten, och den bekanta boktryckarfirman Elzevir utsände allt fortfarande ifrån Leyden sina omsorgsfulla upplagor af klassisk och modern literatur. Det ansågs dyrare att vistas där än vid många andra universitet, men så voro i stället alla undervisningsmedel i Leyden upplåtna för främlingar, hvilket ej allestädes var fallet t. ex. i England.[8] Svenskar hade alltid i stor mängd besökt detta universitet, och många svenskars namn antecknades årligen i dess album. Så lät i början af året 1641 Magnus Gabriel de la Gardie med sitt talrika följe (4 personer) inskrifva sig, samt under den följande tiden Karl von Schedingh, Johan Gyllenstjerna, Nils Banér, Klas Rålamb m. fl. Då Erik Oxenstierna endast skulle uppehålla sig några månader vid universitetet, lät han ej inskrifva sig, ehuruväl han säkerligen lika flitigt som någon annan begagnade universitetets undervisning.[9]

Bakom den gamla klosterbyggnaden, för närvarande Leydens universitets bibliotek, på det s. k. Rapenburg ligger en sträcka af byggnader, omslutande en stor gård. Dessa byggnader beboddes under sextonhundratalet af professorernas enkor, hvilka togo emot studenter i inackordering. Johan Oxenstierna hade bott hos den berömde forskaren Scaligers d. y. enka, Erik bodde liksom Gabriel Oxenstierna hos »enkan Zachæus» hvilkens man varit teologie professor i Leyden, och som bebodde »de hoofje» på Rapenburg. Det var antagligen ett enkelt hem, ty Bengt Oxenstierna ville ett par år senare ej bo där, för att ej komma uti för tarfligt sällskap.[10] En del af dessa gamla byggnader på Rapenburg äro nu rifna, andra stå kvar. De gamla mörkröda tegelhusen med sina spetsiga gaflar, små fönsterrutor och klumpiga dörrar, gifva oss ännu en liflig föreställning om de

studenthem, som beboddes af sextonhundratalets studenter i Leyden.

Dagligen studerade den unge Oxenstierna »Corpus juris» för Vinnius, ritade, läste latin och anatomi. Själf fann han, att man vid de svenska universiteten kunde gifva en fullgod utbildning i humanistiska ämnen. Han skrifver härom till sin far: »Hafva vi i synnerhet orsak att tacka Gud, som hafver förlänt och unt oss så god lägenhet i vårt fädernesland att excolera literaturam, så att jag icke kan för min person denna (i Leyden) därvid komparera för de åtskilliga bekvämligheter och incitament, som vi där hafva kunna».[11] För öfrigt deltog han i ridderliga öfningar, och de svenske ädlingarne förde enligt alla vittnesbörd ett ganska högt lif i den lilla universitetsstaden.[12] Lockelser saknades icke häller att draga Erik Oxenstierna från studierna i Leyden till det rörliga politiska lifvet i Amsterdam eller till hoflifvet i Haag. Än skulle han på faderns uppmaning resa till Amsterdam för att hälsa de franska legaterna, hvilka voro på väg till Sverige, än mottog han besök af Haags förnämiteter, bland dem prins Henrik af Nassau,[13] med hvilken han knöt vänskapens band. En dag uppvaktades han till och med af »vinterkonungens» unga söner Karl och Filip, deras syster och några medlemmar af det oraniska huset. Han blef af dem inbjuden till en stor måltid, och efter dess slut, berättar Oxenstiernas præceptor, »förde min herre den äldsta prinsessan vid handen, och de andra damerna *gingo* därefter kring staden.»[14]

Vid den tid, då den unge friherren vistades i Leyden, var det svenska namnet lika äradt och fruktadt som under Gustaf Adolfs dagar. Torstenson hade med sin armé, efter att hafva slagit de kejserlige, ryckt upp emot Danmark. Hela Europas uppmärksamhet var fäst på de krigiska förvecklingarne i Norden och på det inflytande, de skulle utöfva på den stora kongress, som var samlad i Osnabrück och Münster. Det kan under sådana förhållanden ej väcka någon förundran, att Sveriges mäktigaste mans son skulle öfverallt vara föremål för uppmärksamhet, och särskildt från deras sida, hvilka kunde tappa eller vinna i de underhandlingar, som nu sysselsatte Europa. Också mottogs Erik

Oxenstierna synnerligen väl af den olyckliga pfalziska konungafamiljen, som sedan många år tillbaka varit bosatt i Haag. Då han i slutet af mars, efter tre månaders vistelse i Leyden, flyttade till Haag, blef han en daglig gäst vid dess hof. Äfven af husen Nassau och Oranien omfattades han med den största välvilja, och han bodde i Haag i det ståtliga palats, numera Haags museum, som prins Mauritz af Nassau nyligen låtit åt sig uppbygga. Erik Oxenstierna skrifver härom själf till sin far: »Här i Haag har jag allestädes väl varit fägnad. Prinsen af Oranien efterlät mig andre dagen, sedan jag hit kom, att jag uti hans egen kammar måtte kyssa hans händer. Sedan har jag som oftast varit i hans förmak och två gånger vid bemälte prinsens taffel. Prinsessan af Oranien uppvaktade jag dagen därefter och sedan åtskillige gångor. Hon temoignerade särdeles, att hon ett stort contentement hade haft, det hon min k. h. fader här sett hade.»

I Haag idkades inga andra studier än de för den blifvande statsmannen icke ovigtiga, hvilka idkas vid de förnämas fester, i samtal med residenter och ministrar samt vid öfvervarandet af offentliga förhandlingar. Äfven besöktes prins Fredrik Henriks af Oranien läger och flere fästningar samt gjordes utflykter till norra Holland och Zeeland.[15]

Efter att hafva uppehållit sig ett par månader i Haag, lemnade Erik Oxenstierna Holland i slutet af juli 1644 och for öfver Rotterdam till Vliessingen, hvarifrån vägen togs öfver hafvet till Calais. Därifrån besökte han incognito lägret vid Gravelines, där han blef åsyna vittne till spaniorernas ståtliga uttåg, sedan staden fallit i fransmännens händer. Ifrån Calais fortsattes resan med posten till Paris. Hans följe bestod nu endast af Durel och en page. Uppehållet i Paris var helt kort, och endast några få förtrogna visste, att han anländt dit. Det ansågs både säkrast och billigast, att den italienska resan påskyndades, innan det blef alltför bekant, att den svenske rikskanslärens son var ute och reste. Det var nämligen vid denna tid ej säkert för förnäme svenskar att färdas i Italien. Då Magnus Gabriel de la Gardie skulle företaga en resa dit, år 1643, erhöll han af sin fader förmaningar att iakttaga den största försigtighet, att anlägga

peruk på sig och sina tjenare, o. s. v. Erik Oxenstierna var dock angelägen om att få företaga denna resa och hade särskildt utbedt sig rikskanslärens tillstånd. »Jag måste väl bekänna», skrifver han den 8 febr. 1644 från Leyden, »mig så högt hafva hört berömmas det landskapet för träffelige byggningar, åtskilliga antikviteter och sköna väl ordinerade politier, att jag däraf en stor lägenhet har fått det att igenom resa och bese. Här i landet bo många, som där en lång tid hafva tillhållit, de, som förutan det förr sagde berömmande, säga ringa fara uti Italien vara emot gemene sagan». Tillåtelsen hade erhållits, och åtföljd af Durel samt två kamrater från Upsala, Karl och Gustaf Soop, Mathias Soops söner, anträdde Erik Oxenstierna i augusti sin resa till Italien. Vägen togs öfver Fontainebleau, Orléans och Nantes till Bordeaux, dit han anlände i början af september. Sedan fortsattes vägen öfver Toulouse, Narbonne och Perpignan genom Langued'oc, Orange och Avignon till Marseille.[16]

Endast undantagsvis gåfvo sextonhundratalets människor sina känslor och sin subjektiva uppfattning ett uttryck i skrift, och för naturen och de nationella egendomligheterna var sinnet sällan vaket. Däremot skaffade sig den resande en noggrann kännedom om landets minnesmärken och om dess författningar.

Erik Oxenstierna är i detta fall helt och hållet ett barn af sin tid. Hans bref hem till fadern äro karga på reseintryck, och hans dagbok, som i en kopia ännu delvis finnes i behåll, är rik på noggranna beskrifningar öfver byggnader, lemnar upplysningar om samhällsinrättningar och historiska uppgifter, men innehåller högst få anmärkningar eller reflexioner. I Marseille tyckes dock ynglingen från Norden hafva häpnat öfver Söderns härliga natur. Han gör i ett bref till fadern anmärkning öfver den rika växtligheten och det goda vinet, en anmärkning, som säkerligen skulle motsvaras i våra dagars resebref af sidor med känsloutgjutelser och naturbeskrifningar.

I början af oktober 1644 fortsattes färden till Genua, hvars omgifvande höjder påminna honom om Södermalms berg vid Stockholm, och hvars märkvärdigheter noga besågos.

Den 24 okt. lemnade Oxenstierna Genua, reste först sjövägen, men måste för storm landstiga och for sedan med mulåsnor öfver de Liguriska bergen genom Burgetto och Massa till Lucca och Pisa. Om dessa för sin romantiska naturskönhet berömda trakter säger den unge Oxenstierna i sin dagbok endast, att »där är intet annat föga än getestigar».[17]

Från Pisa gick färden genom Florens till Rom. Såsom karaktäristiskt för tidens uppfattningssätt kan också nämnas, att från dessa städer berätta såväl Durel som Oxenstierna i sina bref hem hufvudsakligen om de högtidligheter och fester, hvilka de varit i tillfälle att öfvervara i de olika städerna, t. ex. i Pisa dubbandet af Sanct Stephani riddare, i Lucca magistratens högtidliga ombytande och i Florens ett hofbröllopp.

I slutet af oktober anlände Erik Oxenstierna till Rom. Han nödgades där iakttaga den största tystlåtenhet angående sin börd, ty han var nu på en ort, där Axel Oxenstiernas namn var, såsom han skrifver, mera värderadt än älskadt. Han och hans följeslagare utgåfvo sig därföre för tyskar och försvunno såsom sådana ibland den mängd af resande, som funnos i Rom. I några stora sällskap vågade de sig dock icke.

De nordiska resenärerna begagnade flitigt tiden för att bese den eviga stadens alla märkvärdiga minnesmärken och bevista de stora kyrkliga ceremonierna, som, under ett så ceremonilystet tidehvarf som det sjuttonde århundradet, måste tilltala äfven de strängaste protestanter. I sina bref hem beskrifver Erik Oxenstierna utförligt dessa ceremonier, och han omtalar alla gånger han lyckats få se påfven och kardinalerna. Första gången var vid en procession, då påfven, enligt Oxenstiernas uttryck, »gjorde det store korset (som de kalla) med handen att benedicera packet ner uppå platsen». Allvarliga sysselsättningar lemnades ej å sido; på morgnarne och under lediga stunder studerades italienska, »architectura civilis» och »ars gladiatoria». Böcker och manuskript uppköptes, ty Erik Oxenstierna tyckes haft i detta afseende en utpräglad samlarelust, som endast tyglades af rikskanslärens förståndiga sparsamhet.

Efter sex veckors vistande i Rom styrdes kosan åter mot Norden. Vägen togs öfver Loretto, Bologna och Ferrara till Venedig, dit de resande svenskarne anlände i början af januari 1645, och hvarest de stannade två månader. Här roade de sig med att besöka teatrarne, hvilka fingo ersätta de kyrkliga ceremonierna. Arkitektur och språk studerades allt fortfarande. »Den tiden jag här dröjt hafver», skrifver Erik Oxenstierna 24 februari, »har jag i det italienska språket mig vinlagt och resten användt till att beskåda denna staden, hvarest alla concilier med lika dexteritet såsom ock en stor tysthet dirigeras». Sedan karnavalen, som syntes de nordiske unge männen öfver måttan uppsluppen, var förbi, lemnade de Italien för att fara genom Lombardiet, Schweiz och Elsass till Paris.[18] Vägen var ej den kortaste, och Durel synes tvekat, huruvida den kunde gillas af Axel Oxenstierna, som nu började längta efter att få hem sin son. Erik Oxenstierna var dock ifrig att få göra denna resa, egentligen för att få komma till Strassburg. Kosan togs öfver Padua, Mantua, Zürich ochBasel och synes gått temligen fort, så att han redan i slutet af mars kunde lemna Strassburg. Härifrån for han söderut öfver Génève och Lyon till Paris, dit han anlände i början af maj 1645, alltjämt åtföljd af bröderna Soop. Han skrifver härom själf: »I Strassburg träffade jag ej min gamble hofmästare Zeisholff, som var förrest. På hela vägen sedan, i Colmar, Basel, Bern, Freiburg och Génève ha vi blifvit väl undfangne, magistraten mestadels hos oss varit och länge haranger accepterat. Vinet har häller intet fattats, utan allestädes med stora mått oss blifvit offereradt».[19]

Erik Oxenstierna hade visserligen erhållit tillåtelse att åter besöka Paris, men rikskanslären, som aldrig tyckte rätt om det franska »väsendet» var orolig för denna resa och önskade att uppehållet i Frankrike skulle blifva så kort, som möjligt, »såsom där han föga godt lärer», och han önskade, att sonen skulle återvända efter att hafva en kort tid »sett hofvet, och något litet hanterat en och annan, som något till hofva förmå.»

Axel Oxenstierna, ehuru ej vän af lyx, ansåg dock, att sonen skulle uppträda med en viss heder i Paris, och Louis de Geer skulle få förskjuta honom penningar i

den förhoppning, att hans »faderliga affektion skulle rätt brukas och ej missbrukas». Den under hela resan iakttagna sparsamheten lemnades nu alldeles å sido. Erik Oxenstierna skulle, såsom han själf säger, lefva i Paris någorlunda likmätigt sin faders »reputation och namn», ehuru han lofvar att söka »däruti den bäste medelmåttigheten att finna». Han hyrde egen våning vid rue de Condi, midt emot Luxembourg, hade kock, page och lakejer samt höll öppen taffel. Han hade egna hästar och egen kaross, »hvilket nu så gement i Paris är», skrifver han till fadern, »att nästan ingen utan skam kan gå tvärt öfver en gata». Så snart han hunnit komma sig i ordning gjordes uppvaktning hos hela den förnäma verlden, enkanneligen hos den mäktige kardinal Mazarin.

Den vänskapliga förbindelsen mellan de bägge kronorna Frankrike och Sverige, som nu fortgått i mer än ett decennium, och hvars fortbestånd var så vigtigt ej minst för Frankrike, gjorde, att man i Paris mottog med utsökt artighet de unga svenskar, som dit anlände, när de voro befryndade med de ledande männen i den svenska styrelsen. Magnus Gabriel de la Gardie hade blifvit två år förut bemött med den största utmärkelse af det franska hofvet och med ej mindre ära mottogs nu den store rikskanslärens son. De la Tuillerie, som vid denna tid var i Sverige såsom medlare vid fredstraktaten i Brömsebro, hade tillskrifvit kardinalen, enligt Axel Oxenstiernas egen uppgift, att han borde visa Erik Oxenstierna »all favör». Mazarin, så vidt hans tid medgaf, underlät intet, som kunde behaga och smickra den förnäme svensken. Denne ansåg också, att det var Mazarin han måste »tillmäta största delen af alla »caresser», han fick emottaga i Frankrike. Mazarin förestälde honom för den unge konungen och för enkedrottning Anna af Österrike, han gjorde ett ståtligt gästabud till hans ära och underhöll sig förtroligt med honom såväl vid detta som vid andra tillfällen och uttalade alltid sin stora beundran för den svenske rikskanslären. Han sände äfven en ung adelsman att vara Eriks uppvaktande kavaljer. »De temoignerade alle min herre både med ord och åthäfvor stor caresse», skrifver hofmästaren Durel till Axel Oxenstierna, men denne varnar sonen, att om »dig där någon courtoisie sker, du det menagerar med den nytta, under-

rättelse, discretion och höflighet, vetandes väl att skilja curealia och realia från hvarandra». »Du bör ock», skrifver han, »per occasion göra honom (Mazarin) hvad ära du kant och temoignera, huru högt du vest, att jag ästimerar hans kvaliteter, så ock den affektion han bär till min drottning och detta riket samt alliansens conservation, enkanneligen till min person, som ock huru gärna jag söker efter att tjena honom igen». Den unge Erik gick enligt Durels utsago »flitigt till hofvet, på det han må dess bättre remarquera sakerna och göra sig här känder». Han gjorde besök hos drottningen af England, som var sjuklig och mottog den unge svensken sittande på sin säng, och hon »lät se», skrifver Erik, »att hon behagade, det jag var ankommen». Äfven af den store Condé mottogs han »med stor civilitet» och hertigen af Orléans, prinsessan af Longueville m. fl. besöktes. I Paris sammanträffade också Erik Oxenstierna med den bekante svenske legationspresten och orientalisten Hambræus, hvilken fick fri taffel hos Oxenstierna under dennes uppehåll i Paris, och hvilkens tryckta ekonomiska ställning han med begäran om hjälp omtalar i ett bref till sin far.[20]

Mazarin fälde i bref till de la Tuillerie det omdömet om den unge svensken, att han var »parfaitement bien fait du corps et de l'esprit et très digne fils d'un tel père».

Axel Oxenstierna var, såsom nämndt är, ifrig att få hem sin son. Redan i början af året hade han skrifvit och bedt Erik påskynda sin resa. »Jag och din mor äro gamla och sjuka och önska af hjärtat se dig med hugnad, om så Guds vilja vore, förrän vi dö», skrifver han den 16 januari 1645, och den 18 februari s. å.: »Hoppas jag, att du den tiden här hemma bättre skall kunna använda och göra dig i tid kapablare, än om du länge spatserar därute». Samma dag beder han sin son Johan att underlätta broderns färd, så att han må komma hem så fort som möjligt, att »han ännu min information måtte hafva att åtnjuta». Erik Oxenstierna hade äfven själf flere gånger uttryckt sin åstundan att få komma hem och erhålla sin fars råd och undervisning såsom nyttigare än några resor. När sedan den franska resan ansågs oundviklig, uppmanar Axel Oxenstierna upprepade gånger sonen att ej dröja längre i Paris än nödvändigt var. Äfven

Durel gladde sig åt, att man ej behöfde stanna där länge, »ty här kommer ock till en hoper af store odygder och vaniteter, hvilka», tillägger han dock, »min herre näppeligen skall få se, mycket mindre praktisera».

I början af juli 1645 lemnade också Erik Oxenstierna Frankrikes hufvudstad. Vid sin afresa fick han af de kungliga deras kontrefej uti ett diamantsmycke, värderadt till 10,000 gylden, och af kardinalen »en skön horologie», prydd med diamanter, värd 3,000 gylden. »Sanningen är», skrifver Durel, »att min herre hafver varit här i hofvet uti ett sådant särdeles ästim och värde, så att jag i sanning betyga kan, att de intet hafva kunnat honom mera respektera och ära». »Hennes Majestät (Anna af Österrike) gaf mig afsked», skrifver Erik Oxenstierna till fadern, »med ett långt tal, där hon uti lät påskina, huru högt hon läte sig angeläget vara allt det, som kunde lända vår allernådigaste drottning till reputation, vårt fädernesland till bästa och särdeles, hvad hon visste min käre herr faders person och familj till ära och vänskap kunna vara».[21]

Från Paris togs vägen till Amsterdam öfver Rouen, le Havre, Calais och Vliessingen.

Under denna resa hade Oxenstierna tillfälle att besöka ej mindre än tvänne läger. Den franska armén hade nämligen nyss från spaniorerna intagit Mardick jämte flere andra befästade platser, och Erik Oxenstierna gjorde nu ifrån Calais en utflykt för att bese fransmännens militära anordningar och blef en välkommen gäst hos hertigen af Orléans. Ifrån Vliessingen var det ej långt till prins Fredrik Henriks af Oranien läger. Äfven detta besöktes, och den förtroliga bekantskapen med prinsarne af huset Oranien och Nassau stärktes ytterligare.

I Amsterdam bodde Erik Oxenstierna hos kommissarien Harald Appelboom, hvilken han lifligt berömmer. Vistelsen där var dock ej långvarig. I medlet af augusti månad 1645 anlände han till Osnabrück, där han emottogs med stor högtidlighet.[22]

Det stora fredsverket hade föga eller intet gått framåt sedan 1643. Man hade förnött tiden med tvister om rang och om de medelbara ständernas tillträde till kongressen,

men till den egentliga frågan, kronornas godtgörelse, hade man ej ännu kommit. I egentlig mening lärorikt kunde således ej gärna vistandet i Osnabrück blifva. Axel Oxenstierna ville dock, att hans son Erik skulle vara någon tid i »den store och illustre verldens samkväm i Osnabrück», aflägga besök hos de »grandes af Europa», hvilka han kunde med ära besöka. Äfven ville han genom denne sin son erhålla noggrann kännedom om Johan Oxenstiernas ställning. Hans uppehåll vid kongressen blef dock helt kort, och redan i början af oktober 1645 var Erik Oxenstierna åter i Sverige, efter mera än halftannat års frånvaro. Hans hälsa hade under dessa resor betydligt stärkts, och han berömmer själf det goda inflytande, som det sydländska klimatet haft på hans kroppskonstitution.[23]

Det kan vara af intresse att erfara, hvad en resa, sådan som den Erik Oxenstierna nu tillryggalagt, hade kostat. Räkningarne saknas visserligen, men Durel anför i sina bref några sifferuppgifter. Enligt dessa kostade den italienska resan ifrån Paris och åter till nämnda stad 2,300 rdr; vistelsen i Nederländen gick till 5,000 samt vistelsen i Paris andra gången till 3,800. Således sammanlagdt en summa af 11,100 rdr, i hvilken summa hemresan från Paris antagligen dock ej ingår. Louis de Geer och Hœfft i Paris voro den unge baronens bankirer, och Axel Oxenstierna hade noga sörjt för att penningar utbetaltes i laga tid.

Att Erik Oxenstierna efter sina vilkor reste sparsamt, har man alla skäl att tro. Så hade han t. ex. ej så stort följe som Magnus Gabriel de la Gardie. Endast af böcker tyckes han gjort några större inköp, liksom han blef tvungen att lemna penningegåfvor, när arbeten dedicerades åt honom af Vossius och Elzewir. Erik Oxenstierna var dock ej af naturen sparsam, kunde ej, enligt Durels utsago, »helt grant och noga mesnagera», utan var »genereux att maintenera sin ära och reputation». Han tyckes äfven af de Geer lånat penningar, troligen utan rikskanslärens vetskap, för sina och kamraternas enskilda utgifter. Durel skulle dock ordna allt vid resorna, och han skötte kassan till rikskanslärens fulla belåtenhet.[24]

TREDJE KAPITLET.

Under det att den unge Erik Oxenstierna för att fullborda sina studier företagit »sina vandringar» i Europa, hade den svenska regeringen begynt och bragt till ett lyckligt slut kriget med Danmark. Rikskanslären hade ifrigare än någon annan yrkat på detta krig, och honom tillkom ock främst äran af den för Sverige lyckliga vändning, som fredsunderhandlingarne i Brömsebro tagit.

Oaktadt Kristina var myndig sedan ett år tillbaka, var dock ännu i slutet af 1645 Axel Oxenstierna den styrande i rådskammaren. Visserligen hade redan planer varit å bane för att undergräfva hans inflytande, och visserligen kände drottningen sig till en viss grad besvärad af hans öfverlägsenhet, men han åtnjöt dock ännu sin drottnings förtroende, och de rykten som utkommit, att hon redan nu åsidosatte hans råd, voro ogrundade. Ingen af rådets herrar kunde i anseende och makt täfla med honom. Främst bland dem, som deltagit i förmyndarstyrelsen, stod, efter Gabriel Gustafsson Oxenstiernas död, den gamle, nu nästan blinde Jakob de la Gardie. Ingen beundrade och vördade Axel Oxenstierna i högre grad än fältherren. Båda hade de stått Gustaf Adolf nära, och båda brukade i rådet tala om »salig kungens» tid och anföra hans ord till stöd för sina åsigter. Att brytningar mellan dem under de förflutna åren förekommit, är otvifvelaktigt, och han liksom de andra rådsherrarne hade mer än en gång känt sig öfverflödig vid sidan af kanslären, hvilken genom sina öfverlägsna insigter beherskade styrelsens alla grenar, men ock stundom lät de andra nogsamt känna denna öfverlägsenhet. Fältherren bibehöll dock under alla skiften sin vänskap för rikskanslären.[1] Mellan denne och Per Brahe hade däremot flere gånger varit skarpa meningsskiljaktigheter. De hade haft en olika uppfattning af de grefliga privilegierna, rikskanslären hade skarpt klandrat den

polska traktaten af 1635, hvilken i hufvudsak var Per Brahes verk, och han gillade ej den vänskap Per Brahe alltid visat det pfalziska huset. Detta allt oaktadt tyda deras brefväxling på att vänskap och förtroende ej alldeles undergräfts genom motsatta politiska meningar. Per Brahe närmade sig äfven vid denna tid rikskanslären, enär han tyckes ogärna sett Kristinas redan framträdande förkärlek för Magnus Gabriel de la Gardie och dennes trolofning med Maria Euphrosina.[2] Karl Karlsson Gyllenhjelm var en Oxenstiernas motståndare, men han var gammal och hade aldrig haft något större inflytande inom rådet. Erik Gyllenstjerna, Erik Ryning, Mathias Soop m. fl. rådsherrar voro ej af den betydenhet, att de kunde bilda en motvigt mot rikskanslären, och de flesta voro dessutom honom uppriktigt hängifna. Per Banér, Åke Henriksson Tott och Johan Skytte, hvilka förut ofta hade motsatt sig rikskanslären, funnos icke mera. Gustaf Horn och Gustaf Gabrielsson Oxenstierna, hvilka vid den nämnda tiden flitigt besöka rådet, voro genom slägtskapens band förenade med rikskanslären. Gabriel Bengtsson Oxenstierna var likaledes hans frände, men dennes »väsen», såväl vid hans ämbetsförrättningar som i hans enskilda lif misshagade rikskanslären. Han torde dock på det hela taget ansetts tillhöra kanslärens vänner och understödt hans rådslag. Säkert är, att han än mindre var i gunst hos fältherren och hans familj, och detta såväl vid denna tid som under den följande. Han lemnade dock snart Stockholm för att såsom generalguvernör afgå till Riga.[3]

Axel Oxenstierna kunde således i slutet af 1645 obestridt anses såsom rikets mäktigaste man. Genom sin son Johan kunde han dessutom utöfva ett afgörande inflytande på de betydelsefulla underhandlingarne i Osnabrück, och genom sin yngste sons återkomst till fädernesland tycktes han böra få ytterligare ett stöd för sin maktställning. Vid sin hemkomst från den danska fredskongressen mottogs rikskanslären också af drottningen med alla tecken af välbehag, och hon föreslog inom kort i rådet, att Axel Oxenstierna skulle upphöjas i grefligt stånd. Rådet biföll enhälligt hennes förslag Rikskanslären hade förut flere gånger varit erbjuden denna värdighet, men alltid undanbedt sig densamma. Nu emottog

han dock denna ära för sönernas skull. »Ståndet Hennes Kongl. Maj:t mig hafver hedrat med», skrifver han till Per Brahe, »hafver jag fuller med mindre och det jag härtill fört hafver, kunnat låtit mig åtnöja med, men efter H. K. M. så hafver behagat och mig det själf af eget behag offererat, hafver jag hållit ohöfligt och mig hos posteriteten præjudicerligt, om jag skulle undanböja och afslå ett så högt vittnesbörd af H. K. M., och för den skull hafver jag ett sådant med skyldig tacksamhet anammat.» Likgiltig tyckes han dock alltid blifvit för den nya titeln.

Den 27 november 1645 öfverlemnades grefvebrefvet samt donationen af Södermöre grefskap åt rikskanslären. Detta skedde med stor högtidlighet på Stockholms slott, i den s. k. fyrkanten, mellan kl. 9 och 10 på morgonen i närvaro af riksråden och andra förnäma personer. Drottningen höll vid detta tillfälle ett varmt tal, i hvilket hon framhöll den tacksamhetsskuld, hvari Sveriges rike stod till sin rikskanslär, och att han i alla värf tett sig som en stor minister hos en stor konung. Axel Oxenstierna besvarade hennes tal i ödmjuka ordalag, hvarefter drottningen öfverlemnade till honom donationsbrefvet på grefskapet. Axel Oxenstierna räckte det genast till sonen Erik, som stod vid hans sida, hvarefter såväl fader som son fingo kyssa drottningens hand. Det är vid detta tillfälle, som Erik Oxenstierna första gången nämnes efter sin återkomst till Sverige, som egt rum, såsom sagdt är, i början af oktober, ej långt efter sedan kanslären vändt hem från Brömsebro-traktaten. [4]

Så högt i anseende, som Axel Oxenstierna ännu stod, torde det vara utom allt tvifvel, att han för sin sons räkning till en viss grad nu kunde välja syssla. Han föredrog en plats vid hofvet, hvarigenom hans son fick tillfälle att vistas i Stockholm och tid att af sin far erhålla undervisning uti de olika åligganden, som tillkommo en högre civil ämbetsman. Äfven fördelen för Erik Oxenstierna att genom en sådan befattning dagligen komma i beröring med drottningen uppskattades säkerligen högt af rikskanslären, om han ock ej vid denna fördel fäste de biafsigter, som hans fiender sedan påbördade honom.

Erik Oxenstierna erhöll också i slutet af 1645 *öfverkammarherreämbetet*, som tyckes i rang hafva stått emellan riks- och hofmarskalksämbetena, med en lön af 1326 dlr, däruti inräknade kostpenningar åt åtta tjenare à 72 dlr. Några särskilda åligganden kunna ej anses tillkommit detta ämbete, hvilket synes blifvit upprättadt egentligen för Erik Oxenstiernas räkning. Det var nämligen först flera år senare, som en instruktion för öfverkammarherreämbetet utfärdades.

Drottning Kristinas hof var ej 1645, hvad det skulle blifva inom några år, då, enligt Seveds Bååts utsago, alla unga adelsmän sökte att blifva »drängar» hos drottningen för att vinna hennes gunst. Ännu trängdes ej därstädes om hvarandra in- och utländska lycksökare, och ännu försummade ej drottningen för sina nöjen hvarken sina regentspligter eller allvarliga studier. Kristinas benägenhet för slöseri, gunstlingar och nöjen framskymtade likväl redan nu, och de betänksammaste bland hennes omgifning tyckte, att vid hofvet ej allt gick rätt till.

I spetsen för hofvet stodo riksmarskalken och hofmarskalken. Det förra ämbetet innehades från och med 1645 af Åke Axelsson Natt och Dag, det senare af Gabriel Gabrielsson Oxenstierna. Under dessa stodo nio kammarherrar, bland hvilka voro Erik Oxenstiernas reskamrater, Karl och Gustaf Soop, och tjugoen hofjunkare, af hvilka åtminstone åtta tillhörde slägter från de främmande provinserna.[5]

Om den unge Oxenstiernas uppträdande vid hofvet och om hans förhållande till drottningen och till de främste männen därstädes kunna ej många upplysningar lemnas, enär underrättelserna från åren 1645—46 äro särdeles sparsamma, därigenom att just för dessa år luckor förefinnas i flera betydande brefväxlingar. Om hans uppträdande vid hofvet veta vi endast, att han deltog i dess nöjen och vistades i Stockholm, att drottningen företog under vintern en längre resa åt Kopparberget och omkring Mälaren, men att på denna resa Erik Oxenstierna ej var henne följaktig, utan endast reste henne till mötes i Strängnäs.[6]

Genom inre och yttre företräden, men först och sist genom att vara rikskanslärens son ådrog sig dock Erik Oxenstierna säkerligen vid denna tid den allmänna uppmärksam-

heten. Endast *en* af de unge män, som omgåfvo Kristina, kunde mäta sig med honom i såväl börd som begåfning, nämligen Jakob de la Gardies och Ebba Brahes son, *Magnus Gabriel*. Liksom Erik Oxenstierna hade han åtnjutit en omsorgsfull uppfostran. Han hade varit samtidig med Oxenstierna i Upsala under sju år, och under denna tid flere gånger uppträdt och talat offentligt med stor berömmelse, han hade under två terminer varit »rector illustris», hvilket kall han skött till allas belåtenhet, slutligen hade han äfven företagit de sedvanliga resorna, vid hvilka han uppträdt med stor stat, han hade studerat i Leyden och vistats nära ett år i Frankrike. En tillämnad resa till Italien afbröts, för att han skulle få deltaga i det danska kriget. Fredsunderhandlingarne afskuro dock snart den unge grefvens krigiska ärelystnad, och han återkom redan på hösten 1644 till Stockholm. Dit anländ, utnämndes han till öfverste för drottningens lifgarde med en lön utöfver den vanliga, efter att först hafva varit erbjuden hofmarskalksämbetet, från hvilket han afstod antagligen för att egna sig åt krigaryrket, i afsigt att blifva faderns efterträdare. I mars 1645 förlofvades han med drottningens kusin och väninna, den unga pfalzgrefvinnan Maria Euphrosina, vid hvilken han varit fäst redan under ett par år. Drottning Kristina fattade genast tycke för de la Gardie, och vid den tid, då Erik Oxenstierna anlände till hofvet, stod han redan högt i gunst därstädes och steg ytterligare under drottningens ofvannämnda resa till Kopparberget, på hvilken han var henne följaktig.[7] Magnus Gabriel de la Gardie hade också många egenskaper, som skulle intaga en person sådan som drottning Kristina. Förutom yttre företräden och en otvungen, understundom till och med något själfsvåldig hållning, egde den unge de la Gardie stor lätthet att uttrycka sig, ett vaket sinne för vetenskap och konst samt mera förfining och förkärlek för allt utländskt än Kristinas öfriga omgifning.

Det saknas visserligen någon skildring af Erik Oxenstierna från denna tid, men hvad vi känna om hans sätt och egenskaper är dock fullt tillräckligt för att förklara, att han ej kunde blifva en för Magnus Gabriel de la Gardie farlig ri-

val i drottningens ynnest, och om den gamle rikskanslären i detta fall haft några beräkningar slogo de alldeles fel. Erik Oxenstiernas utseende kunde aldrig jämföras med de la Gardies. Han hade ett allvarligt högdraget ansigtsuttryck; om han ock var välvillig och vänlig emot alla, förde han sig dock med mycken värdighet, och han tyckes aldrig öfvervunnit en blyg tillbakadragenhet i sitt sätt. Han talade aldrig mycket, och såväl hans kunskaper som hans begåfning voro mera af det slag, som gjorde sig gällande vid rådsbordet än i den unga drottningens gemak. De voro allt för allvarliga och djupgående för att egentligen slå an på drottningen, som trots sin lärdom och sitt intresse för vetenskap, dock att döma af alla hennes gunstlingar hufvudsakligen synes fäst sig vid det lysande och kvicka. Liksom de la Gardie var Erik Oxenstierna en vän af prakt och lyx, men han hade aldrig fått tillfälle att utveckla dessa anlag, och det är ovisst om han såsom de la Gardie hade ett utprägladt smak- och konstsinne. Han kunde vara road af ett godt skämt och föraktade ej sällskapslifvets nöjen, men såsom en lefnadsglad, elegant hofman kunde han ej täfla med de la Gardie. Denne förstod också att vinna genom inställsamhet och smicker — en väg till gunst, hvilken Oxenstierna var alltför stolt för att beträda, om det ock var en väg, som den unga drottningen var nog svag att gärna se sina hofmän följa. Säkert är, att de la Gardie genast erhöll försteget i Kristinas ynnest. I hennes lynne låg ej att moget öfverväga undersåtarnes förtjenster och brister, lika litet som att belöna efter förtjenst. Vänskap och beundran togo hos henne den form, som dessa känslor taga hos egoister och despoter — föremålet för dessa känslor blef gunstling. Magnus Gabriel de la Gardie öfverhopades med skänker, och Kristina sökte redan vid denna tid att skaffa honom inflytelserika och indrägtiga sysslor. Hon hörde gärna hans råd, äfven då hon ej vågade följa dem. Han å sin sida började redan visa sig ha en gunstlings karaktär. Hos honom framträdde tidigt den omättliga äregirighet, som i sina fordringar är lika oförnuftig som regentens efterlåtenhet. Redan vid denna tid skildras han, till och med af sina

vänner, såsom osäker och orolig i sin nya ställning som gunstling, och därföre misstänksam och rädd för medtäflare.

Att Magnus Gabriel de la Gardie ej hade sett Erik Oxenstiernas ankomst till hofvet med blida ögon är väl att döma af hans karaktär troligt, om ock vi ej hafva några direkta uttalanden i denna riktning. Han borde dock snart hafva insett, att Oxenstierna ej skulle blifva en farlig rival, men misstänksam och afundsjuk om sin drottnings ynnest som han var, tyckes han ej känt sig lugn, så länge Erik Oxenstierna var vid drottningens hof. Magnus Gabriel de la Gardie hade dessutom aldrig varit någon egentlig vän till rikskanslären och hans familj, om också det ej ännu varit något öppet missförstånd dem emellan. Detta kan tyckas underligt, då riksmarsken och rikskanslären med få afbrott städse voro trogna vänner, men denna misstro mot Axel Oxenstierna hade törhända ingjutits af Ebba Brahe, som aldrig var någon Oxenstiernornas vän, liksom hon alltid af dem betraktades med misstro. Skulle några historieforskares uppgift, att Axel Oxenstierna var den som hade omintetgjort Ebba Brahes förbindelse med Gustaf Adolf vara riktig, så skulle man möjligen häruti finna orsaken till Ebba Brahes misstro mot rikskanslären. [8]

Erik Oxenstierna och M. G. de la Gardie stå således vid denna tid som de förnämste bland de yngre männen vid drottningens hof. Den senare är redan drottningens gunstling, men han känner sig ändock osäker och missnöjd. Det förnämsta hindret för fullföljandet af hans ärelystna planer är dock ej Erik utan Axel Oxenstierna, och det är denne och Magnus Gabriel de la Gardie, som blifva under den följande tiden de verkliga rivalerna om makten — ej Erik Oxenstierna och de la Gardie. Det fanns en motsättning mellan rikskanslärens och den unge de la Gardies intressen, som förr eller senare skulle framkalla en brytning. Oxenstierna var gammal, de la Gardie ung, den ene sparsam, den andre slösande, den ene ogynsamt stämd för Frankrike, den andra anseende detta land som sina förfäders fosterjord, slutligen den ene hade makten och förstod konsten att styra, den andre hade endast drottningens välvilliga öra, men åstundade makten, hvars förpligtelser han

aldrig insåg. Man kan ej anse, att de la Gardie egentligen var någon partigängare, som arbetade för att samla kring sig alla missnöjda och genom hemliga ränker störta rikskanslären. Därtill var hans karaktär allt för öppen och orolig. Men därigenom att han var drottningens gunstling blef han helt naturligt redan nu medelpunkten vid alla sträfvanden att förringa kanslärens makt. Han blef den som kunde draga största fördelen af att kanslärens inflytande förminskades, och han blef också till följd häraf själf den ifrigaste i att nå detta mål. Han begagnade visserligen andra för sina planer, men han blef säkerligen ock i sin tur af dem begagnad.

Den fine franske diplomaten Chanut, som i slutet af 1645, anlände till Sverige, skrifver i början af det följande året, att något parti hade ej bildats vid hofvet, men det var »des dispositions d'envie» mellan de la Gardie och Axel Oxenstierna, som kunde utbildas, och äfven utbildades, och det fortare än Chanut egentligen tyckes tänkt sig.

Bland dem som voro missnöjda med rikskanslärens makt hörde främst drottning Kristina själf, ehuru hon till den ifrågavarande tiden knappt visat det, då hon väl insåg, huru oumbärlig Oxenstierna var. Hon kände det dock ofta tryckande, att med sin ungdom och sin oerfarenhet ytterst sällan kunna få sina åsigter hörda eller sin vilja genomförd, om hon ej understöddes af honom. Detta hennes missnöje underblåstes af de la Gardie och andra Oxenstiernas afundsmän, och torde kanske mer än många andra skäl bidragit till att Kristina genast visade en tillbakadragen hållning emot Erik Oxenstierna. Genom att gynna honom skulle hon hafva stärkt Axel Oxenstiernas inflytande, och Kristina sökte redan på denna tid, så vidt möjligt var, minska hans makt i rådet, enär han var den ende, som där kunde motstå hennes önskningar. Vid denna tid börja också deras olika meningar i afseende på fredsverket i Osnabrück att framträda, hvilka under året 1647 ytterligare skulle skilja drottningen och kanslären. Kristina insåg nämligen genast med klar blick, att Oxenstierna vore mindre oumbärlig, om fred väl vore sluten. Den ofvannämnde franske diplomaten skrifver också redan på våren 1646, att Kristina hyste afund mot rikskanslären, förakt (mépris) för Johan och motvilja (aversion) för Erik Oxenstierna.[9]

Chanut såg äfven i Kristinas och Axel Oxenstiernas ställning till hvarandra tvänne olika regeringsgrundsatser, som sökte göra sig gällande: Kristina skulle hafva sträfvat efter enväldet, Axel Oxenstierna önskat att bibehålla det aristokratiska styrelsesättet. Den franske diplomaten torde dock till en viss grad med franskt åskådningssätt bedömt de svenska förhållandena, ty *planlagd* torde väl knappt en dylik sträfvan funnits hos dessa Sveriges tvänne mest betydande personligheter, och allra minst får man väl antaga, att drottningen hade några djupgående suveränitetsplaner. Men, om ock ej planlagda och medvetna, så genomgå dock dessa tvänne strömningar hela Kristinas regering, och Kristina företräder den ena, och Axel Oxenstierna den andra riktningen. I såväl Frankrike som Holland och Danmark framträdde inom kort en dylik brytning mellan ett monarkiskt och ett aristokratiskt styrelsesätt. Förhållandena och de styrande personerna voro i Sverige sådana, att en dylik brytning här blef långt mindre skarp än i flere andra land. Det aristokratiska partiet, representeradt af Oxenstierna, Brahe m. fl. skulle visserligen, påstods det, åsyftat återinförandet af valriket, men dess planer sträckte sig, åtminstone hvad Axel Oxenstierna angår, dock ej därhän, det sökte endast hindra en ytterligare utvidgning af konungamakten.[10]

Missnöjda med Axel Oxenstierna voro ock många yngre ämbetsmän, hvilka kände sig sårade af hans högaristokratiska åskådningssätt samt sträfva och fordrande uppträdande. I samma mån, som han själf var arbetsammare, oegennyttigare och dugligare än sina kolleger, fordrade han ock mera af underlydande än hvad andra gjorde. Axel Oxenstierna var en afgjord fiende till »skrifvarregementet» och tålte ej något olagligt inflytande, men det var många, som hoppades att erhålla maktens verklighet om ock ej dess sken, för så vidt de kunde för sig vinna drottningen. Hit kunna räknas Bengt Skytte, Rosenhane, Nils Tungel, Gyldenclou m. fl. Äfven Adler Salvius blef vid denna tid, ehuru af helt andra orsaker Oxenstiernas fiende. Alla dessa slöto sig till Magnus Gabriel de la Gardie. Sitt mäktigaste stöd hade dock denne uti det pfalziska huset, med hvilket han blifvit befryndad och hvars intressen blifvit hans egna. Vi komma härmed till

de personer, som utgjorde själfva kärnpunkten i den opposition, som bildade sig mot Axel Oxenstierna. [11]

Gustaf Adolfs planer angående pfalzgrefven och hans familj hafva oaktadt alla undersökningar förblifvit höljda i dunkel. Å ena sidan gaf han åt Johan Kasimir flere förtroendeuppdrag, å den andra är det osäkert, om han önskade, att tronföljden skulle tillfalla Johan Kasimirs barn, och det är egendomligt, att han i detta fall icke gjorde några bestämmelser. Förmyndarstyrelsen ansåg emellertid för rådligast, att Johan Kasimir hölls så mycket som möjligt aflägsnad från hvarje inflytande, och Axel Oxenstierna intog alltid i denna fråga en fast hållning. Pfalzgrefven å sin sida hade planer, hvilka voro skarpt motsatta förmyndarstyrelsens önskningar. Hans furstendöme i Tyskland hade aldrig varit stort, genom det trettioåriga kriget hade det ytterligare kringskurits. Han kunde således ej annat än sträfva efter att konsolidera sin familjs anseende i sin gemåls fädernesland genom ärftliga förläningar eller ännu hällre genom att få sina barns arfsanspråk på kronan erkända eller slutligen allra hälst genom att få sin son förmäld med Sveriges drottning. De flesta af dessa förhoppningar gingo dock om intet genom förmyndarstyrelsens åtgärder. Denna hade dock ej i sitt motstånd mot pfalziska huset varit enhällig, om den också ej i denna fråga delade sig i tvänne skarpt skilda läger. Johan Skytte, Karl Gyllenhjelm och Per Brahe hade stått pfalzgrefven närmare än hvad den Oxenstiernska slägten gjort, och Gyllenhjelm hade till och med erkänt det pfalzgrefliga husets arfsrätt till tronen enligt Norrköpings successionsordning. Denna rådets splittring under förmyndarstyrelsen i förhållande till Johan Kasimir utgör liksom förspelet till det motstånd mot Axel Oxenstierna, som uppstod under året 1646, om ock de handlande personerna ej äro alldeles de samma som för fjorton år tillbaka i tiden.

Johan Kasimir hade dock under de förflutna åren erhållit flere vedermälen af Axel Oxenstiernas och de styrandes aktning för honom och hans familj. Hans gemål, Katarina, sattes att uppfostra den unga drottningen, Axel Oxenstierna tog själf reda på Karl Gustafs undervisning och visade honom vid mer än ett tillfälle det undseende och den vördnad, som han ansåg sig skyldig en fursteson, t. ex. vid besöket i

Upsala 1637 och vid festen efter riksdrotset. Den yttre vänskapen bibehölls alltid. Den döende pfalzgrefvinnan anbefaller sina barn till Axel Oxenstierna, denne rådfrågas om en præceptor för Adolf Johan och om allt som rör Karl Gustafs uppfostran [12]. Detta oaktadt har man skäl att säga, att Axel Oxenstierna var det pfalziska husets främste motståndare. Under sitt vistande i Tyskland hade han fått mer än nog af de tyska småfurstarnes intriger och af deras snikenhet. Pfalzgrefven var enligt Axel Oxenstiernas uppfattning en representant af detta farliga och onyttiga slägte. Så skrifver han t. ex. en gång, 12 aug. 1635, till sin broder Gabriel: »Om pfalzgrefven tyckes mig bäst vara, att han förmantes blifva på Stegeborg och där hålla sig sitt hus och få sin son hos sig. Beden honom icke vela belasta kronan eller gifva tillfälle till vedervärdiga consilia — låter efter föregående förmaning sluta köket till, ty id genus hominum non rejicitur nisi jejunio», och Karl Gustaf ansåg i en senare tid, att Axel Oxenstierna skadat hans arfsrätt genom sitt tal om de tyska furstarnes »inexessiva ambitioner». Johan Kasimir hade ej häller alltid iakttagit den grannlagenhet och aktning för den svenska regeringen, som hans ställning fordrade, hvilket ock ursäktar rådets stränghet mot honom och hans familj. Axel Oxenstiernas strängare uppfattning af pfalzgrefvens ställning visar sig ock vid många tillfällen. Flere af våra förnämste ädlingar tyckte det vara en heder att med slägtskapens band förenas med de tyska furstehusen, Axel Oxenstierna hyste aldrig denna uppfattning. Han ville att de unge pfalzgrefvarne skulle blifva svenske adelsmän och tyckte detta vara för dem en stor ära. Men det var ej blott för egen del, som han ej ville hafva någon beröring med dessa utländingar, utan han önskade också, att de skulle så litet som möjligt komma att ligga det fattiga Sverige till last. Han skulle därföre hälst sett, att Johan Kasimir rest åter till Tyskland, men då detta ej lät sig göra, sökte han hindra, att såväl pfalzgrefven som sönerna erhöllo något civilt ämbete eller ärftliga förläningar. Axel Oxenstierna ville ej häller, att man skulle lemna något säkert hopp om arfsföljden åt pfalzgrefvens ättlingar. En bestämd önskan, såsom det antagits, att införa valriket behöfver väl ej hafva legat till

grund för detta Oxenstiernas handlingssätt, ehuru det väl visar, att rikskanslären ansåg en osäker tronföljd mindre farlig för riket än om arfsberättigade furstar funnos i landet under drottningens minderårighet, och hvilka möjligen skulle göra anspråk på någon del i styrelsen. Svårigheterna af tronföljdens osäkerhet under minderårigheten voro dock stora, och kanslärens politik är svår att förklara, utan att man antager en genom hans öfverlägsenhet berättigad och helt naturlig motvilja att bifalla arfsanspråk, hvilka skulle betydligt stärka pfalzgrefvens, Johan Skyttes, Gyllenhjelms m. fl. inflytande i regeringen och dymedels minska hans eget. Sedan drottningen väl blifvit myndig, torde dock kanslärens alltid visade motvilja mot att gifva pfalziska huset arfsrätt varit mera förenlig med en klok statskonst, ty arfsberättigade furstar, innan drottningen gjort sitt val af make, kunde ej vara annat än i hög grad farligt för landets lugn. Ej af några egennyttiga biafsigter utan endast af en skarp politisk blick kan man, synes det oss, förklara Axel Oxenstiernas hållning, då Kristina ihärdigt genomdref successionsordningen af 1649. Ett giftermål mellan Karl Gustaf och Kristina kunde han däremot aldrig af statsskäl ogilla. Tvärtom borde det hafva varit den lyckligaste lösningen på frågan, den enda som kunde försona alla stridiga element. Det är därföre öfverraskande, att Axel Oxenstierna i detta hänseende förhåller sig alldeles passiv, ty detta synes vara hans ställning till Karl Gustafs giftermålsplaner. Det har visserligen mot honom framkastats den beskyllningen, att han skulle hafva motarbetat en dylik förbindelse, men det torde vara svårt att därtill finna några andra bevis, än att han skulle hafva ifrat för att giftermål mellan syskonbarn skulle förbjudas, och att han alltid ville hålla pfalziska huset på afstånd, men bägge dessa sakförhållanden torde dock äfven kunna på annat sätt förklaras. [13]

Af allt det ofvansagda framgår emellertid, att ett förminskande af Axel Oxenstiernas makt helt och hållet var till det pfalziska husets fördel. Det slöt sig äfven till Magnus Gabriel de la Gardie, och mellan honom och hans svågrar, de unge pfalzgrefvarne, rådde vintern 1645—46 det allra bästa förhållande.

Det har sagts, att första gången drottning Kristina i rådet uppträdde mot kanslären var, då hon genomdref Magnus Gabriel de la Gardies ambassad till Frankrike våren 1646. Möjligt är, att kanslären ej ville gifva åt ambassaden så stora medel, som drottningen önskade, och ansåg Gustaf Gabrielsson Oxenstierna lämpligare såsom ambassadör. Han följde dock i dessa fall drottningens vilja, och i bref till Johan Oxenstierna uttalar han intet klander öfver ambassaden. [14]

Betydelsefullt för såväl Axel som Erik Oxenstiernas förhållande till drottningen var däremot ett rykte, som utspriddes på våren 1646, att Erik Oxenstierna eftersträfvade Kristinas hand. Hvad som gifvit anledning därtill och huru det utspreds, har trotsat alla forskningar. Genom att sammanföra några allmänna underrättelser och enstaka sakförhållanden kan man endast komma till sannolika förklaringar af detta ryktes uppkomst.

För att uppfatta dessa förhållanden måste vi dock gå något tillbaka i tiden.

Under alla de år, som Axel Oxenstierna tjenade sitt land, torde intet för honom varit betydelsefullare än året närmast efter Gustaf Adolfs död. Han var den, som tog upp Gustaf Adolfs Eliasmantel, och såväl i hemlandet som i utlandet var Axel Oxenstierna, för att begagna drottning Kristinas berömda uttryck, den »axel kring hvilken jorden vände sig». Europas alla furstar sökte hans ynnest, han utdelade län åt tyska furstar, och man ifrågasatte hans val till tysk kurfurste. På Sveriges tron satt en sju års flicka. Den mäktige rikskanslären hade söner. Den äldste af dem företog just vid denna tid en rundresa i Europa och mottogs öfverallt med stor uppmärksamhet. Att under sådana förhållanden rykten skulle uppstå, det rikskanslärens son vore ämnad till den svenska drottningens gemål, är till den grad naturligt, att det snarare skulle väcka vår förvåning, om så ej skett.

Hvar dessa rykten först uppstått är svårt att säga. Något bevis för att rikskanslären eller hans son Johan, ty om Erik, som endast var nio år gammal, kunde nu ej talas, gifvit anledning därtill, finnes ej. Axel Oxenstierna har aldrig gjort någon antydan i denna riktning. Johan lika litet,

Denne skrifver tvärtom från Paris, att han är trött vid fransmännens alla vaniteter och längtar hem till ro. Antydningar framkastades dock af andra för att vinna kanslären, och detta omedelbart efter konungens död. Redan den 21 december 1632 skrifves till Richelieu, att kanslären tänker gifta bort drottningen med sin äldste son, som nu studerar i Paris. I samma bref omtalas den franske diplomaten Charnacés återkomst från Tyskland, så att det synes, som om uppgiften komme ifrån honom. Richelieu, som var angelägen om att på Frankrikes sida behålla Axel Oxenstierna, befaller det till Tyskland afgående franska sändebudet, Feuquières, att försäkra Oxenstierna om konungens benägenhet att understödja hans sons giftermål med arftagerskan till Sverige. Han lofvar penningeunderstöd till ett eventuelt krig mot dem, som skulle motsätta sig hans son, sedan denne blifvit konung. — Ifrån Danmark omtalar kort efteråt den svenske residenten Fegræus, att han hört detta rykte af konung Kristian IV, hvilken i sin tur sade sig hört det från den svenska riksdagen, det dock Fegræus betviflar. Denne trodde, att det var en »pique», enär konungen allaredan kastat »en temlig jalousie» på rikskanslären. Bekant är ock, att han redan för sin sons räkning anhållit om Kristinas hand. Upphofsmannen till ryktet torde han dock väl ej kunna anses vara, utan det är sannolikare, att det uppstått i Tyskland och utspridts af dem, som funno det vara i sitt intresse att smickra kanslären. — Äfven svenskar, när de ville ställa sig in, framkastade antydningar i den angifna riktningen. [15]

Emellertid visade Axel Oxenstierna i sina tyska underhandlingar för Sverige och för Europa sitt redliga nit. Johan Oxenstierna började dessutom redan 1635 att fria till Stureslägtens sista ättling, Anna Sture. De utspridda ryktena tycktes dö ut. Maria Eleonora kunde visserligen, då hon var uppretad på rikskanslären säga, att han ville, att drottningen skulle förmäla sig med en af hans söner, men detta betydde föga. Hon beskylde också understundom Jakob de la Gardie för att hysa dylika äregiriga planer, men hela hennes väsen var sådant, att ingen fäste någon större vigt vid hennes yttranden. De prinsar, hvilka anmälde sig såsom friare till Kristina, och hvilka Axel Oxenstierna motarbetade, då han

ej ville, att hon skulle omyndig bortlofvas, antogo visserligen, att några hemliga planer förefunnos hos rikskanslären, likaledes undrade man öfver, såsom nämndt är, att han arbetade för att syskonbarns giftermål skulle förhindras, men detta allt oaktadt torde man kunna påstå, att mellan åren 1633—45 var ej någon allmänt utbredd uppfattning, att kanslären hade egennyttiga syften på Kristinas hand. [16] Att tanken fanns hos en del af rådet, att en svensk konung skulle vara att föredraga framför en utländsk, kan ej nekas, och denna tanke uttalades en gång i rådet ganska bestämdt af rikskanslärens bror, Gabriel Gustafsson. Men häraf kan man knappast draga den slutsatsen, att Axel Oxenstierna hyste denna åsigt, och än mindre, att han arbetade för att nå detta mål. Icke ens det något egendomliga, ofvan berörda förhållandet, att Axel Oxenstierna, om han ej motarbetade, dock visade sig fullkomligt likgiltig för ett giftermål mellan pfalzgrefven och Kristina, kan anses såsom ett fullgodt bevis för att han hyst några ärelystna planer.

Men under våren 1646 dyka dessa rykten åter upp med förnyad kraft, och väcka allmänt uppseende. Erik Oxenstierna är naturligtvis nu föremålet för misstankarne.

Huru kom det sig, att ryktet framträdde vid denna tid? Ingen af de enskilde unge män, hvilka omgåfvo Kristina, kunde i något afseende mäta sig med Erik Oxenstierna med undantag af Magnus Gabriel de la Gardie, men denne var redan trolofvad med Maria Euphrosina. Ett rykte hade varit utspridt om Erik Oxenstiernas bror, att han varit ämnad af fadern till Kristinas man, och enkedrottningen hade äfven talat om honom själf i samma riktning. Nu voro såväl han som Kristina i den ålder, att de kunde träda i äktenskap. En brytning hade dessutom utan någon känd anledning inträdt mellan Karl Gustaf och Kristina, under tiden från slutet af året 1644 till början af 1646, och mera behöfdes ej för att ett rykte sådant som detta skulle uppstå. Denna förklaring är visserligen ingalunda tillfredsställande, men det är dock omöjligt till följd af källornas torftighet att få full klarhet i dessa intriger.

Att Erik Oxenstierna hyst dessa planer eller att något yttrande eller handlingssätt af honom, hvilka ej blifvit förvarade åt efterverlden, skulle fört allmänhetens tankar i den

nämnda riktningen, är föga troligt. Erik Oxenstierna var hvarken ärelysten eller djärf, utan han var tvärtom mycket måttfull och tillbakadragen. Ehuru vi sakna bref af betydenhet från eller till honom under denna tid och äfven till stor del andra underrättelser från honom, så talar hela hans lefnad mot att han skulle ha någon skuld i ryktets uppkomst. — Hvad som ofvan blifvit sagdt om rikskanslärens ställning till ryktet om ett giftermål mellan Johan Oxenstierna och Kristina gäller äfven om hans ställning till den nya form ryktet tog på våren 1646. Hans afböjande af alla giftermålsförslag för Kristinas räkning och motarbetande af pfalziska husets anspråk gjorde honom likväl allt fortfarande misstänkt hos samtiden. Efterverlden ser dock häri snarare än något annat en önskan hos kanslären att själf bibehålla makten. — Däremot skulle man kunna tänka, att några af Erik Oxenstiernas vänner af ett missförstådt nit för hans väl framkommit med det nämnda ryktet för att leda drottningens tanke i en sådan riktning. Äfven detta är dock föga sannolikt.

Då Erik Oxenstierna erhöll kännedom om det utspidda ryktet — huru och af hvem veta vi ej — blef han ytterst nedslagen. Man såg honom sedan ej ofta vid hofvet, och han undvek Kristina. M. G. de la Gardie påstår, säkerligen med en viss öfverdrift, att drottningen sedan ej ville tala med grefve Erik, och att denne ej ens vågade se på drottningen. Den gamle de la Gardie tyckes underrättat rikskanslären om det gängse ryktet; denne ansåg saken värd löje, ehuruväl den smärtade honom. Drottningen blef emellertid ganska misslynt och talade länge efteråt med en viss förtrytelse om att Erik Oxenstierna skulle ha eftertraktat hennes hand. Hon ansåg dylika planer förmätna och tog illa upp, när Karl Gustaf några år senare gjorde en jämförelse mellan sig och Erik Oxenstierna.

Detta är allt hvad vi veta om Oxenstiernornas och drottningens förhållande i denna dunkla sak. [17]

Hvad M. G. de la Gardies förhållande härvidlag angår, så är det lika oklart. Vi hafva redan talat om hans motvilja mot Oxenstiernorna, hans intresse af deras störtande och hans vänskap med det pfalziska huset vid denna tid. Det finnes bref

från år 1646 af den unge de la Gardie, i hvilka en viss skadeglädje öfver det ofvannämnda ryktet och öfver drottningens motvilja för Oxenstiernorna framlyser. Det är bekant, att just under våren 1646 ansträngningar gjordes af Magnus Gabriel de la Gardie och hans vänner i syfte att förmå drottningen ingå en förbindelse med Karl Gustaf. Hon visade sig tveksam, och många trodde till och med, att hon skulle besluta sig för ett giftermål. Johan Kasimir och Karl Gustaf hade hemliga rådplägningar, och drottningen visade dem all välvilja. Till Johan Kasimir skrifver de la Gardie i april följande dunkla ord, som visa, att någon intrig var å bane: «Il y a quelque temps que les plus considérables intérêts dudit M:r le Prince se trouverait dans un état qui me donnait quelque sorte d'appréhensions, mais la résolution que Sa Majesté a prise, m'a remis l'esprit en repos, et assure en quelques façons nos espérances. Je m'attends à un favorable coup du ciel, pourvu que ce tout soit sagement gouverné. Je me remets au recit de M:r le prince qui le fera bien à l'ample à votre altesse, lui communiquant les petites intrigues de notre cour, qui ne laissent point d'être bien épineuses. Ma plume n'en oserait faire un plus ample détail.» [18]

Man skulle möjligen af alla de ofvannämnda omständigheterna kunna föranledas till den misstanken, att hela detta rykte endast varit en intrig för att bryta Oxenstiernornas makt och för att befordra de la Gardies och pfalzgrefvens intressen.

Man skulle ock kunna tänka, att med denna intrig ej åsyftats så mycket Oxenstiernornas störtande, som icke mer att få drottningens ställning till Karl Gustaf klar. Han var just nu hemkommen från Tyskland och var orolig för att ej få sitt öde afgjordt. Genom upplifvandet af det gamla talet om rikskanslärens ärelystna planer på Kristinas hand kanske hon skulle förmås att besluta sig för ett henne värdigt giftermål och dymedels göra ett slut på alla rykten.

Skulle någon af dessa tydningar vara den riktiga, så torde väl ej den unge de la Gardie få anses främmande för det ofvannämnda ryktets uppkomst. Men det finnes äfven andra bland Axel Oxenstiernas motståndare, på hvars namn en skugga af misstanke faller. Detta är händelsen med *Bengt Skytte*. Hans ovilja mot Oxenstiernorna, hans intriglystnad och afund

Ex bibl. [illegible]

äro allmänt kända. Skytte stod på vänskaplig fot såväl med Magnus Gabriel som med pfalzgrefven, och han trifdes ej i kansliet, där han tjenstgjorde. Såväl kanslären som ännu mera Erik Oxenstierna räknade under de följande åren Skytte bland sina fiender. Att det kom till en öppen brytning mellan rikskanslären och Skytte under året 1649 är allom bekant, och det synes ganska naturligt, att man då kommit till en förklaring af hvad som passerade under året 1646. Erik Oxenstierna skrifver den 9 sept. 1649 till sin broder Johan, att om Bengt Skytte skulle blifva kommissarie i Lübeck, vet han ej, om han kan resa dit; men han har intet emot att fara, ifall Magnus Gabriel komme dit. I ett bref af den 3 nov. s. å., i anledning af några donationer, hvilka voro de första vedermälen Erik Oxenstierna erhöll på återvändande kunglig nåd, säger han sig vid hofvet hafva vänner, om också ej de skytteanska ättlingarne vanslägtats. Äfven Axel Oxenstierna och drottning Kristina hyste ett djupt agg till Skytte vid hans process 1652, hvilket tyder på personliga förolämpningar, och samma dag, den 4 okt. 1652, som Skytte genom drottningens anklagelser fann sig föranlåten att lemna rådet, föreslog Kristina, att Erik Oxenstierna skulle blifva riksråd och president i handelskollegium. — Alla dessa bevis äro dock ej bindande, och till dess nya källor anträffas, förblifver Skyttes delaktighet i de nämnda intrigerna endast en gissning. [19]

Misstänkas för delaktighet kan äfven Kristinas halfbroder, Gustaf Gustafsson, som nu var vid hofvet. Han gick ofta med löst tal och var ej Oxenstiernas vän. [20]

Det finnes slutligen ännu en person, hvilken kan misstänkas, och det med större sannolikhet än de föregående, för att vara upphofsman till det ifrågavarande ryktet, ehuru hans inblandning ej hindrar, att de förutnämnda äfven deltagit i intrigen. *Cerisantes*, en fransk protestantisk läkare från Montpellier, hade blifvit anbefald till Oxenstierna och varit envoyé i Frankrike. Han hade där kommit i delo med Grotius, hvarefter franska hofvet begärde hans afsked. Oxenstierna gick in härpå, Cerisantes blef förargad, och i förtrytelsen skulle han utspridt det meromnämnda ryktet, som med begärlighet omfattades af Oxenstiernas många ovänner. Af Cerisantes skulle den samtida historieskrifvaren Pufendorff erhållit denna uppgift om Oxenstiernas planer,

hvilken sedan gått igen i alla historiska arbeten öfver denna tid. Denna tydning har en viss sannolikhet för sig. Cerisantes spelade nämligen onekligen en roll vid det svenska hofvet under våren 1646, och alla partier ville gärna få honom på sin sida.[21]

Möjligen är det ock Cerisantes, som i utlandet, dit han på sommaren 1646 afreste, utkolporterade denna märkliga nyhet. Säkert är, att på våren 1647 omtalas detta rykte i Osnabrück, och då ej såsom någon nyhet. De med Axel Oxenstierna missnöjda diplomaterna underläto ej att fästa sig vid ett dylikt bevis på kanslärens egennytta och äregirighet. På ärendenas gång hade det dock intet inflytande, och dess osannolikhet var för de flesta tydlig.[22] Det omtalas ock i vid denna tid utkommande smädeskrifter mot rikskanslären. Hemma såväl som borta hade det likväl funnits de som trott på planernas befintlighet, och däribland Karl Gustaf och äfven, såsom det tyckes, i början drottningen.

Chanut omtalar, att kanslären var nedslagen, och att intriger voro å bane, men att döma af de utdrag ur hans bref, som varit oss tillgängliga, synes han ej då haft någon aning om själfva sammanhanget. Detta tyckes visa, att ryktet ej haft någon större spridning i hemlandet, efter det kunde undgå en så vaken diplomat. Chanut tillägger, att den unge de la Gardie ville inviga honom i intrigerna, men han ansåg det för sig rådligast att hålla sig så aflägsnad ifrån dem som möjligt, då han ej ville stöta någon ifrån sig och allra minst den, så länge freden ej var afslutad, alltid mäktige rikskanslären.

Antagligen var det för att afklippa alla vidare tal i denna riktning, som drottningen, kort efter sedan ryktet utspridts, utnämnde Erik Oxenstierna till guvernör i Estland i juli 1646. Magnus Gabriel de la Gardie, som nu var på väg till sin ambassad i Frankrike, var ytterst nöjd med hans utnämning, kanske han till och med föreslagit drottningen densamma, och han önskade, »att icke i några år fundi nostri calamitas igenkommer utan eclipserar i Livland.»[23]

Den unge Gustaf Gustafsson hade redan den 15 febr. 1645 af rådet utnämnts till det nyssnämnda ämbetet, men kunde ej förmås att resa till Reval, och Magnus Gabriel de la Gardie påstod, att äfven Axel Oxenstierna »nogsampt låter märka sig litet contentament utaf sådan sin sons charge att hafva».

Man kan också väl förstå, att den gamle rikskanslären ej gärna sände bort sin son, som då skulle gå miste om faderns förmenhemtande af statsmannavishet och ämbetsmannaduglighet ovärderliga umgänge. Det oaktadt gjorde han i rådet ej många invändningar, då sonen utnämndes, och till sonen Johan skrifver han kort efteråt: »Din broders år äro ännu icke många, och kan honom fela förfarenheten, men efter det så presenteras, hafver jag det för en nåd att upptaga, och vill förhoppas, att din broder skall innan kort göra där, genom Guds mildhet, fyllest före.» Något spår till missnöje hvarken å hans eller Erik Oxenstiernas sida öfver den erhållna befattningen märkes således ingenstädes. Det utspridda ryktet om kanslärens giftermålsplaner för sonens räkning gjorde ett dylikt aflägsnande från hofvet önskvärdt för alla parter. [24]

Fastän Erik Oxenstierna afreste redan i sept. 1646 till Estland, fortsattes dock talet om hans giftermål med drottningen, och det icke blott i utlandet, som redan visadt är, utan äfven här hemma. När vid 1647 års riksdag presteståndet ej visade benägenhet för syskonbarns giftermål, ansågs att ståndet härigenom ville förorda Kristinas giftermål med grefve Erik, och talet därom kom åter å bane. Förhållandet mellan drottningen och Axel Oxenstierna var också nu mera spändt än någonsin. Bengt Skytte hade mot Oxenstiernas önskan blifvit landtmarskalk vid 1647 års riksdag, och drottningen sökte i allt på ett nästan småaktigt sätt visa sin självständighet gent emot rikskanslären. Den djupaste anledning till missämja var dock nu Kristinas bekanta hemliga brefväxling med Adler Salvius, som tyckes på ett helt annat sätt än ofvannämnda lösa rykten gått Axel Oxenstierna till hjärtat. En förklaring egde slutligen rum mellan Kristina och rikskanslären, hvarvid äfven de omtalade giftermålsplanerna med sonen berördes. Rikskanslären lyckades rättfärdiga sig fullständigt, och Kristina återkom aldrig mera till denna sak.[25] Axel Oxenstierna ansåg dock, att Erik Oxenstierna för att bringa ett slut på ryktet borde ingå äktenskap. För den skriftväxling, som i anledning häraf följde mellan honom och fadern, få vi redogöra vid behandlingen af Erik Oxenstiernas enskilda förhållanden, under den tid han var guvernör i Estland.

FJERDE KAPITLET.

Det område, öfver hvilket Erik Oxenstierna utnämnts till guvernör, bildade genom sina privilegier och författningar ett afslutet helt, skarpt skildt från de öfriga Östersjöprovinserna. Allt ifrån den tidpunkt, då Estland började bebyggas af germaner, hade det intagit en självständig ställning till de makter, med hvilka det varit förenadt, således såväl till Danmark som till Tyska Orden, och när sedan Estland kom att lyda under Sverige, nödgades de svenske konungarne, den ene efter den andre, att erkänna de estländska författningarne. De kunde så mycket mindre undertrycka landets gamla friheter, som Reval och de förnämligare kretsarne i Estland, Harrien och Wierland, frivilligt gifvit sig under Sveriges krona, och Estlands stolta ridderskap och den myndiga staden Reval underläto häller icke något tillfälle att påminna den svenska regeringen, det de *frivilligt* underkastat sig Sverige. Visserligen hade Jerwen och Wiek intagits med vapenmakt, men 1584 hade alla fyra kretsarne förenats till ett område med gemensamma privilegier. Det på gränsen till Ingermanland liggande området Allentaken hörde däremot endast i kyrkligt och juridiskt hänseende till Estland, och just under den tid, hvarmed vi sysselsätta oss, var dess förhållande till det egentliga Estland i en del fall underkastadt tvist.

Den förste af Sveriges konungar, som oaktadt denna afsöndring sökte med allvar att närmare knyta Estland vid Sverige, var Karl IX. Under striderna med Sigismund hade landet varit nära att för alltid skiljas ifrån Sverige, men Reval och flertalet af Estlands ridderskap voro lika måna om föreningen med Sverige, som Sverige å sin sida om att bibehålla Estland. Af dessa förhållanden begagnade sig nu Karl IX för att i de privilegier, som han den 3 september 1600 utgaf, tydligen utsäga, att estländarne voro »immediate

undersåtar och inkorporerade lemmar af Sveriges rike», att de skulle efterlefva, hvad allmänna ständer hade beslutit, och att de skulle till tecken däraf lemna en skatt vid kungliga prinsessors giftermål. För öfrigt hade han erkänt alla deras fri- och rättigheter. Dessa ordalag återfinnas sedan i de af de följande konungarne utfärdade privilegierna. Karl IX hade också haft för afsigt att af privilegiernas ordalag göra en verklighet. Han tycktes hafva tänkt sig, att landet skulle sammansmälta med Sverige, men hans åtgöranden kröntes ej af framgång. Än kraftigare hade Gustaf Adolf sökt göra den svenska myndigheten gällande i Estland. Genom eröfringen af Ingermanland och Livland hade han skaffat en skyddsmur åt Estland och gifvit det svenska väldet på andra sidan Östersjön en styrka, som det ej förut hade, till följd hvaraf han också kunde uppträda med kraft uti Estland. För honom gälde det dock mindre än för hans företrädare att sammansmälta Estland och Sverige, utan han ville företrädesvis göra den svenska öfverhögheten erkänd i hertigdömet. Han sökte därföre inom lagstiftningens och lagskipningens områden kringskära de estländska privilegierna. I än högre grad hade de ekonomiska förhållandena inom Estland varit föremål för hans omtanke. Han sökte såväl att verkställa revisioner af adelns gods, som att förmå estländarne deltaga med svenskarne i de bördor, hvilka pålades till det gemensamma fäderneslandets utveckling, och han sparade ej på uttryck för att tadla estländarnes försumlighet. Förmyndarregeringen kunde ej alltid föra samma djärfva språk. Understundom lemnade hon de framställda tvistepunkterna oafgjorda eller godkände hon de nu skärpta estländska fordringarne, och genom skatteköpen förlorade kronan ytterligare jordområden i Estland. Å andra sidan var hon i detta liksom i många andra fall långt ifrån overksam, och det svenska väldet inom Estland stärktes genom den ordning och likformighet inom provinsialstyrelsen, som 1634 års regeringsform var egnad att framkalla. Genast blef dock detta ej förhållandet, säkerligen till följd af det täta ombytet af guvernörer och de långa mellantider, då landet stod utan svensk styresman [1].

År 1628 hade Filip Scheiding blifvit Estlands guvernör. Till börden svensk, hade denne dock genom giftermål befryndat sig med Estlands främsta ätter, och allt gifver vid handen, att han, under de sista åren af sin styrelse, lamt befordrade de svenska intressena och ej kväste den estländska adelns själfsvåld. Han var dessutom gammal och sjuklig samt begärde få afgå, hvarför han också år 1642 blef ersatt af Gustaf Oxenstierna, son till riksdrotsen Gabriel Gustafsson. Denne var den förste estländske guvernör, som erhöll en instruktion (af den 28 maj 1642), utarbetad enligt den nya regeringsformens föreskrift. Med ifver arbetade han på att höja den svenska regeringens anseende inom landet, men han återkallades inom tre år, och det dröjde någon tid, innan en efterträdare tillsattes. Detta torde till en del hafva haft sin grund däruti, att ingen gärna ville utbyta Reval mot Stockholm. Slutligen vardt dock Erik Oxenstierna utnämnd till guvernör samt erhöll sin fullmakt och instruktion den 23 juli 1646.

Det *ämbete*, till hvilket Erik Oxenstierna utnämnts, var af gammalt ursprung. Redan under danskarnes tid fanns en konungens höfvidsman på Revals slott, hvilken utöfvade i konungens namn den högsta militära och civila myndigheten i Estland. När sedan landet år 1346 såldes till ordensriddarne, ersattes den danske konungens höfvidsman af en comthur, med såsom det tyckes samma myndighet. Då orden upplöstes, och landet gaf sig under Sverige, tillsatte också Sveriges konung en ställföreträdare i Estland, hvilken innehade olika myndighet och bar olika titlar under olika skeden af det svenska herraväldet. Under den första tiden ända till Gustaf Adolfs regering var ofta till följd af öfverhängande krigsfara den högsta militära myndigheten anförtrodd åt en särskild militärbefälhafvare eller också var guvernörens ämbete i främsta rummet militäriskt. I och med detsamma som Sverige erhöll besittningsrätten öfver Ingermanland och Livland, samt Estland upphörde att vara af militärisk betydelse, blef guvernörsämbetet hufvudsakligen af civil natur, och endast undantagsvis tillsattes särskilda militärbefälhafvare.

Guvernören i Estland bar under olika tider olika titlar. Så kallas t. ex. Svante Sture »gubernator på Reval», Jakob De la Gardie kallas »generalguvernör öfver Estland», Per

Banér får fullmakt såsom »gubernator och landshöfding öfver Reval och furstendömet Estland», Johan de la Gardie kallas »gubernator på Reval och öfver dess län». I Gustaf Oxenstiernas ofvannämnda, för de följande tiderna gällande instruktion lyder titeln: »guvernör på Reval och öfver (i) Estland». I samtida offentliga och ännu oftare i enskilda skrifvelser är dock denna titel utbytt mot den af »guvernör i Estland och generalståthållare på Reval». Under Erik Oxenstiernas tid är den senare titeln den vanligaste; endast i instruktionen och några officiela skrifvelser förekommer den förutnämnda. [2]

Den rang, som guvernören öfver Estland innehade, ansågs vara öfver landshöfdingarnes. Det var till och med tvifvelaktigt, huruvida han icke hade högre rang än generalguvernören i Ingermanland, till följd däraf att Estland längre lydt under Sveriges krona. Åtminstone under Erik Oxenstiernas tid gjorde sig denna åsigt gällande, och i drottning Kristinas kröningsceremoniel erhöllo deputerade från Estland rang till och med framför deputerade från Livland. [3]

Den instruktion, Erik Oxenstierna erhöll, var i det närmaste lika med den, som hade gifvits hans företrädare, och i alla hufvudpunkterna lika med den allmänna landshöfdinge-instruktionen af år 1635. Enligt denna instruktion skulle guvernören stå uti konungens ställe, den konungsliga staten uti konungens frånvaro upprätthålla och guvernera, »så att han ock är landsens hufvud eller höfding, att han näst konungens och kronans, landsens samt undersåtarnes bästa söka skall.» Härutaf följa helt självklart guvernörens olika funktioner. Han skulle inom alla områden utöfva den exekutiva och administrativa myndigheten, »hafva öga på den andliga staten», vårda sig om rättsväsendet, utöfva den högsta militära myndigheten, hafva om hand fästningarne samt skydda provinsens gränser och slutligen särskildt tillse, att regalier och jura majestatis ej kränktes, att privilegier och stadgar efterlefdes, att handeln främjades, samfärdseln underlättades, och räntorna ordentligen utbetalades.

Jämför man guvernörens åliggande i Estland med landshöfdingarnes i Sverige, finner man den främsta olikheten gälla dels deras förhållande till krigsväsendet, dels, och i än

högre grad, till rättskipningen. I förra afseendet finner man visserligen ingen större olikhet emellan instruktionerna, enär guvernörens militära åligganden liksom landshöfdingens ställas vid sidan af dem, som äro af civil art, men inom länen funnos i Sverige landsöfverstar, hvilka ämbeten ej hade någon motsvarighet i Estland, hvarest guvernören var den främste militäre representanten. Enär den militära styrka, som var förlagd i Estland under Erik Oxenstiernas tid, var högst obetydlig och endast Revals fästning underhölls, så voro dock guvernörens omsorger i detta afseende föga mer maktpåliggande än en landshöfdings. Inom det juridiska området hade däremot Estlands guvernör en ganska omfattande verksamhet, och något ämbete motsvarande lagmännens i Sverige fanns ej. Dessutom skulle guvernören presidera i landets högsta domstol, hvarest han dömde i konungens namn.

Af det ofvan sagda framgår, att guvernörens ämbete i Estland fick sin från landshöfdingeämbetet skilda karaktär, därigenom att landtregeringen i sin helhet var olika sammansatt i Estland och i Sverige, samt att hertigdömet hade för sig egendomliga privilegier och gamla institutioner och detta särskildt inom det juridiska området.[4] Genom det långa afståndet var dock guvernören i Estland mera självständig gent emot konungamakten än landshöfdingarne, men å andra sidan var han inskränkt i sin befogenhet genom provinsens privilegier.

Guvernören var liksom landshöfdingarne skyldig att redovisa hvart tredje år för sitt ämbete. Liksom generalguvernörerna i Livland och Ingermanland innehade han en lön af 3,000 daler, landshöfdingarne däremot, de i Stockholm och Åbo undantagne, hade endast 1,500 daler. Hans lön var dessutom ökad genom produkter in natura från gårdar, som lydde under Revals slott, samt genom andel i sakören.

Under guvernören stodo af den svenska regeringen tillsatta och aflönade *ämbetsmän*, af hvilka ståthållaren är den förnämste. Hans ämbete förskrifver sig från medeltiden, då det fanns en fogde på Revals slott på samma gång som en comthur. Erik XIV bibehöll ämbetet, men utbytte fogdetiteln mot titeln af ståthållare. Ämbetet var af hufvudsakligen juridisk betydelse. Ståthållaren förestod nämligen

borgrätten, d. v. s. slottets och dess läns domstol, samt handhade dessutom förvaltningen af slottslänet. I guvernörens frånvaro skulle han sköta dennes åligganden och stod i alla afseenden under dennes befäl. Vid Erik Oxenstiernas ankomst till Estland var *Mikael Henningsson Grass* ståthållare; denne, sedan 1640 naturaliserad svensk adelsman, förefaller att hafva varit en duglig ämbetsman och vann snart guvernörens fulla förtroende, ehuru han ej tyckes hafva varit väl liden af det estländska landtrådet.

Utom ståthållaren sutto i den ofvannämnda borgrätten fyra *assessorer*, hvilka dock ofta, till följd af lönens knapphet, tillika innehade något annat ämbete.

Den märkligaste ämbetsmannen efter ståthållaren är *revisorn*, hvilkens åligganden fastställdes genom en instruktion af 19 sept. 1640. Den några år förut beviljade spannmålsskatten för hvarje rusttjensthäst, en tilltänkt revision och skatteköpen gjorde en noggrannare kännedom om och kontroll öfver kronans och adelns gods af stor vigt för svenska regeringen. Revisorn skulle vid alla kamerala mål gå guvernören till handa. Under Oxenstiernas tid var den redan 1640 utnämnde *David Reimers*, adlad von Rosenfelt, revisor, på samma gång som han var assessor i borgrätten.

Fiskalsämbetet är också anmärkningsvärdt. Detta ämbete hade aldrig varit rätt väl lidet i Estland. En instruktion för fiskalen hade utgifvits 1641, men i sammanhang med de försök till en starkare kontroll öfver rättvisans handhafvande i Estland, som blef en af Erik Oxenstiernas vigtigaste omsorger, lät han också utarbeta en ny instruktion för fiskalen *Cornelius Murrerus*. Enligt denna ställdes alla domstolar under fiskalens uppsigt. Likaledes skulle han tillse, att olika slag af böter ordentligt utbetalades, m. fl. uppdrag.

Staten utgjordes för öfrigt af tvänne *sekreterare*, en svensk och en tysk, en notarie, samt licent- och portoriiförvaltare förutom lägre tjenstemän. För själfva slottets vård fanns dessutom ett fogdeämbete, redan omtaladt i en instruktion af 24 maj 1614. Det kan äfven i detta sammanhang anmärkas, att åtskilliga estländare erhöllo titlar af svenska regeringen, hvilka icke alltid åtföljdes af fasta ämbeten. Sålunda omnämnas assistensråd, kommissarier, krigsråd, landt- och gene-

ralkommissarier, hvilka ämbetsmäns åligganden dock ej tyckas varit skarpt begränsade.

Den estländska staten visade vid denna tid intet öfverflöd på ämbetsmän, och under den tid, som landet lydt under Sverige, hade de ej ökats, ehuru landet tilltagit i folkmängd och välstånd, och lönerna för ämbetsmännen voro i allmänhet knappt tilltagna, men kronans inkomster af Estland voro ej häller stora. Estlands civila utgiftsstat uppgick år 1646 till 14,909 daler, dess militära till 5,160 daler.[5]

Under det Erik Oxenstierna var Estlands guvernör, gjordes indragningar i staten, vid det tillfälle, då drottning Kristina företog en revidering af staterna. Guvernören protesterade ganska lifligt och förklarade, att staten var så knappt tilltagen som möjligt, och visade, att det var omöjligt för ämbetsmännen att lefva på mindre lön än hvad de hade och att om ämbeten indrogos skulle ändå de n. v. ämbetsmännen kommo att ligga kronan till last. Emellertid var 1649 års stat mindre än 1648, och i april 1650 inlemnade Erik Oxenstierna själf ett förslag om ytterligare indragning för att förekomma opraktiska åtgärder från Sverige. Det var hufvudsakligen de lägre ämbetena, som indrogos, såsom brofogde, proviantskrifvare m. fl., och därjämte afkortades i någon ringa mån en del löner. Däremot tillsattes nya ämbeten och för några höjdes lönerna, såsom fallet var med generalkommissarien Otto Yxkull och ståthållaren Grass. Då fullständiga stater saknas för dessa år, kan man dock ej angifva de summor, som dessa under Erik Oxenstiernas tid gjorda förändringar betingade. Staten ansågs dock allt fortfarande för knapp, och klagomål höjdes däröfver.[6]

De för Estlands styrelse egendomliga myndigheter, med hvilka guvernören kom i en ständig beröring, voro *landtrådet*, *landtdagen* och *Revals råd;* med dessa skulle han underhandla och vara liksom en medlare mellan den svenska regeringen och Estland.

Landtrådet bestod af tolf medlemmar af den estländska adeln och hade en trefaldig verksamhet. Dels utgjorde det tillika med guvernören landets högsta domstol, dels skulle det stå vid guvernörens sida, då han utöfvade sin administrativa och exekutiva makt. Inga åtgärder kunde af guver-

nören vidtagas, utan att det tillspordes, och så snart åtgärderna berörde adelns privilegier, fordrades dess samtycke. Det sammanträdde vanligen på guvernörens kallelse några gånger om året. Något ständigt råd kan det knappt sägas hafva varit, ehuruväl oftast några landtråd funnos hos guvernören för att bevaka adelns intressen. Längre fram blef dock detta regel. När landtrådet funktionerade såsom domstol kallades det ofta *landstuhl*. Landtrådets tredje funktion var att utgöra en mellanlänk mellan guvernören och landtdagen. Landtrådet spelade i detta fall alldeles samma roll, som rådet ursprungligen vid den svenska riksdagen; det var på en gång en del af landtdagen och af regeringen. Redogörelse för landtrådets sammansättning skall lemnas i sammanhang med den för Oxenstiernas verksamhet vid rättskipningen.

Landtdagen i Estland sammanträdde till årliga sammankomster på guvernörens kallelse, sedan denne inhemtat landtrådens bifall. Hvarje adelsman, som egde jord, hade rätt att infinna sig på landtdagen, men förhandlingarne fördes dock till större delen, åtminstone under Erik Oxenstiernas tid och till en del genom hans åtgöranden, af ett utskott af adeln och landtråden. Äfven vid vigtigare domars afkunnande var ridderskapet eller dess utskott närvarande, hvarföre landtdagen ock stundom kallas *Gerichtstag*, hvarmed egentligen menas landets högre domstolars sammanträde.

Landtdagens förhållande till den svenska riksdagen, och omfånget af dess rättigheter var en ej utredd fråga. Det ansågs dock obestridt, att landtdagen hade beskattningsrätt öfver Estland, och att Sveriges riksdag ej i detta fall hade någon rätt. På grund häraf nekade estländarne giltigheten af 1655 års reduktion. Beskattningsåtgärder i Sverige föranledde dock alltid liknande åtgärder och underhandlingar i Estland. För sig lagstiftade provinsen, och dess privilegier voro i detta afseende ganska stora. Den kongliga ekonomiska lagstiftningsrätten synes varit mindre i Estland än i det egentliga Sverige. Gemensamma förordningar för hela riket, således äfven för Estland, utfärdades dock understundom, och det är ej troligt, att i hvarje fall landtdagen och Reval tillspordes. — Angående andra regeringsärenden tyckes man däremot understundom i Sverige varit tvehågsen, huru-

vida Estland skulle tillfrågas eller ej. Olika tankar voro i detta fall herskande, och någon bestämd praxis ej erkänd. Många ansågo, att då estländarne blifvit erbjudna representation i Sverige, och de vägrat mottaga detta anbud, hade svenska regeringen inga vidare skyldigheter. Så diskuterades t. ex. i rådet, huruvida underhandlingarne om tronföljden 1649 skulle meddelas provinsen, och dess tanke höras, men frågan tyckes ej ledt till några vidare åtgärder.

Estlands *ridderskap* var på Erik Oxenstiernas tid ej matrikuleradt, hvilket framkallade oordningar vid förhandlingarne. Den estländska adeln hade också ifrigt sedan flere år tillbaka begärt ett eget riddarhus, men regeringen i Sverige var ej hågad att gå dess önskningar till mötes, antagligen för att kunna amalgamera den med den svenska adeln. I spetsen för den estländska adeln stod ridderskapets höfvidsman. Han valdes af ridderskapet, sedan landtrådet gifvit ett förslag på tre personer, och han aflade eden inför landtrådet.

Den estländska adeln hade större privilegier än den svenska, hvarföre den ej gärna kunde önska en sammanslutning. Utom de redan nämnda förmånerna af en dubbel representation hade adeln en fullständig domsrätt öfver sina underhafvande, hvilken den svenska regeringen väl hade sökt att inskränka, men som dock alltid bekräftats af de svenska konungarne. Ännu angelägnare var adeln om sina länsprivilegier. Den harrisk-wieriska länsrätten, enligt hvilken de estländska godsen med få undantag voro donerade, gaf åt innehafvaren en nära nog fullständig besittningsrätt af desamma. Indigenatsrätten hade tidigt varit utvecklad och varit af en sådan utsträckning, att det till och med hade varit förbjudet för en utländing att ärfva gods i Estland. Äfven under den svenska styrelsen fortfor den estländska adeln att innehafva större delen af landet. Oaktadt de revisioner, som under Gustaf Adolfs tid företogos, kunde endast smärre områden indragas till kronan, och en del af dessa återkom sedan genom skatteköp och donationer i det estländska ridderskapets ego. Adeln var skattefri med undantag af sin rusttjenst, af en 1635 beviljad spanmålskontribution samt af den i 1600 års privilegier nämnda skatten. Extra pålagor åtogo de sig likväl fler än en gång.

Guvernören skulle genom landtrådet leda förhandlingarne med landtdagen. Erik Oxenstierna utförde denna vigtiga del af sin befattning till allas belåtenhet, och vi få i det följande tillfälle att visa huru han på nästan alla områden lyckades vinna framgång åt sina förslag.[7]

I lika hög grad bestämmande och inkräktande på guvernörens myndighet som landtdagen, var *Revals råd*. Enligt sina privilegier styrdes Reval af borgmästare och råd, hvilka tillika utöfvade rättskipningen inom staden. Redan år 1550 funnos i Reval fyra borgmästare. De presiderade i tur. Näst efter dem i rang kom syndicus. Rådsherrarne voro fjorton, hvilka kompletterade sig själfva, när minst två platser voro lediga. Med dessa myndigheter hade guvernören visserligen ej att befatta sig, mera än för så vidt det gälde handeln, men för ordningens upprätthållande måste han dock understundom ingripa, liksom han kunde utöfva ett personligt inflytande och äfven utöfvade det en och annan gång.

En del af staden Reval lydde under guvernören. Det var den högst belägna del, på hvilken slottet var anlagdt och som kallades *Domberget* eller *dômen*, samt det glest bebodda *Tönisberget*, som sammanhänger med Domberget. Dessa delar hade nämligen redan 1348 af staden öfverlemnats under vissa vilkor åt ordensriddarne och kommo sedan under svenske konungen. Gränserna voro dock obestämda och framkallade ofta tvister.

Hvad bondbefolkningen i Estland angår, så var den såsom bekant af en annan ras än ridderskapet och Revals befolkning. Den var dessutom lifegen, hvilket ytterligare bekräftats genom Scheidings förordning af 18 mars 1630, med undantag af de svenska bönder, som funnos vid kusterna. Guvernören kom därigenom endast medelbart i beröring med denna del af landets befolkning.[8]

Många svårigheter yppade sig genast för den unge guvernören, då han i september 1646 anlände till Estland. Landets lagar och författningar voro för honom främmande, dess seder likaså. Invånarne voro misstänksamma och rädda om alla sina privilegier och rättigheter och misstrodde regeringens främste man inom landet, att han ej skulle stå på deras

sida. Erik Oxenstierna lyckades dock att småningom vinna allmänt förtroende. Själf strängt aristokratisk i sin uppfattning lyckades han särskildt att erhålla ridderskapets bevågenhet, och detta, såsom det tyckes, i ovanligt hög grad, oaktadt han alltid stod noga på sin regerings rättigheter och sökte vid alla tillfällen befordra de rent svenska intressena. Hans styrelse var också i mer än ett afseende epokgörande för Estlands utveckling, såsom det af det följande torde framgå.[9]

Vi öfvergå nu till skildringen af Erik Oxenstiernas styrelse i Estland, hvarvid vi skola hvar för sig behandla de olika verksamhetsområden, hvilka enligt instruktionen tillhörde guvernören.

Guvernören skulle först hafva »öga på den *andliga staten*.» Biskopen var visserligen den estländska kyrkans öfverhufvud, men han skulle rådföra sig med guvernören och styrkas i sitt ämbetes utöfning af denne.

Estland hade emottagit reformationen ifrån Tyskland. Den nya läran hade först slagit fasta rötter i Reval, men omfattades sedan, om också mera lamt, äfven af det estländska ridderskapet. Allbekant är, att Estlands skiljande från den katolska kyrkan var hufvudorsaken till Estlands förening med det lutherska Sverige En naturlig följd häraf var, att i de försäkringar, som af de svenske konungarne afgåfvos till Reval och Estland, främst ingick den bestämmelsen, att Sveriges konung skulle vidmakthålla lutherska läran, afskaffa afguderi och bibehålla jungfruklostren vid deras gamla privilegier, ehuru Guds ord, d. v. s. den lutherska läran, skulle i dem predikas. Till följd af Sigismunds uppträdande hade ytterligare dessa bestämmelser skärpts i de af Karl IX utfärdade privilegierna.

Det kyrkliga tillståndet i Estland var dock ganska bedröfligt. Man finner därstädes under det 16:de och början af det 17:de århundradet samma upplösningstillstånd, som man återfinner flerstädes efter reformationen, innan de nya kyrkliga förhållandena hunnit stadga sig, men därjämte flera af lokala omständigheter beroende brister. Presteståndet var utan anseende, kyrkorna i förfall, sedeslösheten upprörande,

hedniska bruk ganska allmänna. Den själfsvåldiga och mäktiga adeln, som ville för egen del bibehålla den under katolska tiden till kyrkorna anslagna tionden, de olika folkraserna och språkförbistringen, Revals sträfvan efter kyrklig lokalstyrelse, alla dessa olika faktorer bidrogo att försvaga den lutherska kyrkans ställning i Estland.

Den svenska regeringen hade dock ej varit alldeles likgiltig för detta sakernas bedröfliga skick. Gustaf Adolf sände år 1627 *Johannes Rudbeckius* till Estland, åtföljd af flere prester. Med kraftfull hand grep denne sig an den nya uppgift, som förelåg honom, och, ehuru han fick röna motstånd mot sina reformer, är hans visitation epokgörande. Osederna voro likväl allt för stora, och Rudbeckius var allt för kort tid i Estland för att genomgripande förbättringar skulle kunna blifva en följd af hans visitation därstädes. Gustaf Adolf var därför betänkt på att till Estland sända en biskop, till hvars biskopsdöme äfven skulle läggas Pernau, Dorpat och Narva, men denna plan blef icke af honom satt i verket, och ej häller Kristinas förmyndare kunde under de första åren realisera förslaget. Estlands landtråd insågo emellertid de bedröfliga följderna af de kyrkliga angelägenheternas försummande, och för att det af Rudbeckius påbegynta arbetet icke skulle gå alldeles förloradt, underläto de ej att framställa klagomål till den svenska regeringen. År 1634 erhölls löfte om hjälp i denna vigtiga fråga, hvilket löfte förnyades år 1637. Regeringen sade sig vilja sätta pastorn i Åbo, Eskil Petræus till Estlands biskop, och landtråden beslöto att själfva bestå 250 rdr till hans aflöning. Det var likväl först det följande året, som regeringen gick provinsens önskningar till mötes. Den 2 juni 1638 utfärdades fullmakt och instruktion för magister *Joachim Jheringius*, kyrkoherde i Östra Nyköpings församling, att vara biskop i Reval och öfver Estland.

Jheringius hade således varit i Estland omkring åtta år, då Erik Oxenstierna dit anlände. Hans verksamhet hade ej varit utan frukt. Biskopen hade upprättat ett konsistorium i Reval, i spetsen för hvilket han själf stod. Landet hade delats i sex distrikt med en præpositus i hvarje distrikt. Synoder och protokoll vid visitationerna brukades.

Många missbruk kvarstodo dock vid Oxenstiernas ankomst till Estland, men biskopen, som måste i alla förefallande mål vända sig till guvernören, fick i honom ett godt stöd vid genomförandet af ytterligare reformer på det kyrkliga området. De reformer, som ännu voro af nöden, voro af flere slag.

Estlands sockenindelning var fortfarande högst bristfällig. Socknarne voro för stora, och kyrkobetjeningen för fåtalig. Uppsyningsmän eller »förmyndare», såsom de kallades, saknades i flere socknar, hvarigenom kyrkorna förföllo, och deras egodelar lätt skingrades. Jheringius yrkade ifrigt på att få dessa missförhållanden afhjälpta, och flere konsistoriesammanträden höllos i guvernörens närvaro. Oxenstierna framstälde konsistoriets och biskopens hemställan och förslag till landtrådet och landtdagen. En kyrkodelning kom äfven antagligen till stånd, likaledes tillsattes »förmyndare» flerstädes, hvilka af guvernören beordrades att utföra, hvad som hörde till kyrkornas byggning och pastoraternas häfd.

En annan vigtig fråga var den om kyrkotuktens upprätthållande. Öfver oordningar bland presterskapet klagades visserligen, men ännu mera öfver församlingarnes. På helgdagarne före och under gudstjensten drucko bönderna, så att de kommo öfverlastade in i kyrkan eller »löpa ut och in som galet folk». Oxenstierna lika väl som hans företrädare läto strängа förordningar i detta afseende utgå, böter stadgades, och kyrkotukten skärptes.

En orsak till klagomål var äfven den vidskepelse, som förefanns ibland allmogen. Den bestod i tillbedjan af kors, lundar och stenar, en tydlig kvarlefva af såväl hedendom som katolicism. Särskildt beryktadt var det afguderi, som bedrefs vid Maholms kapell, på Maria himmelfärdsdag, då folk från alla håll samlades dit. Erik Oxenstierna sökte med kraft kväfva detta onda och beordrade därföre en del af rusttjenstens kår i Wierland att infinna sig vid Maholm för att skingra de vallfärdande skarorna. [10]

Till följd af den estländska bondens lifegna ställning var det dock svårt att i dessa fall åstadkomma någon varaktig förbättring. Den största svårighet, med hvilken den estländsk-svenska kyrkan hade att kämpa vid genomförandet

af hvarje reform var nämligen adelns egenmäktighet. Utom att den estländska adeln ej ville utbetala tionden ordentligt, nekade att reparera dômen och aldrig gaf åt biskopen den utlofvade lönen, så var adeln i hög grad försumlig i pligterna mot sina underlydande, hvilkas kristendomsundervisning på ett upprörande sätt lemnades å sido. Svårigheterna i afseende å språket voro ock ganska stora. Estlands bönder, liksom en del af Revals invånare talade endast estniska, och presterskapet var i allmänhet långt ifrån mäktigt detta språk.

Jheringius sökte dock afhjälpa detta missförhållande och understöddes i sina bemödanden af Erik Oxenstierna. Han hade ock en framstående hjälp i *Henrik Stalius*, sedan 1638 pastor på dômen, och en af de förste, hvilka vinnlagt sig om den estländske bondens upplysning. Jheringius berömmer honom mycket, säger, att han känner stiftet i grund och »är Sveriges krona fast hullare än andre estniske och revelske hufvuden pläga vara.» Genom desse mäns bemödanden grundlades en estnisk kyrka på dômen, och redan år 1646 är en estnisk prest upptagen på staten. Äfven uppmanades presterna att lära sig estniska samt föranstaltades en förkortad öfversättning af nya testamentet. Deras efterföljare voro dock icke lika nitiska, och ännu i början af detta århundrade kunde de estländska presterna ofta icke estniska, och böndernas undervisning var ytterst klen. Deras sträfvan hade ock rönt föga uppmuntran. Den estniska församlingen i Reval såg med sneda ögon den estniska församlingen på dômen. Det estländska ridderskapet kunde ej intresseras för sina bönders upplysning och ville ej bekosta det nya testamentets tryckning. — Men äfven striden mellan ett svenskt och ett tyskt element i den estländska kyrkan, bidrog till dess svaghetstillstånd. Jheringius ansåg dock för sin del, att de svenskar, som skulle användas i den estländska kyrkan, borde vara fullt förtrogna med det tyska språket, ty endast därigenom kunde de bibehålla sitt inflytande.

Många svårigheter vållades också af staden Reval, och dessa togo i hög, allt för hög grad till och med, biskopens krafter i anspråk. Reval ansåg sig ej lyda under Estlands biskop, utan hade sin egen superintendent. Staden härledde

denna sin andliga självstyrelse ända från medeltiden (år 1257) och ansåg, att denna rättighet bekräftades, då Sveriges konungar bekräftade stadens privilegier. Johannes Rudbeckius hade erkänt denna rätt, och år 1647 hade Reval sin egen superintendent och sitt eget konsistorium. I Jheringius' instruktion hade man insatt en uppmaning, att han skulle söka förmå staden underkasta sig biskopen i Estland, men han lyckades aldrig i dessa sina bemödanden. De framkallade endast en obehaglig och skadlig spänning mellan stadens och statens presterskap. Anledningar till missämja kunde dessutom naturligen ej saknas, om äfven själfva hufvudtvisten sköts åsido. Revals presterskap sökte, enligt biskopens påstående, att draga den omkring staden boende landtbefolkningen under sin själavård, och det tog i förvar och försvar personer, hvilka straffats af den biskopliga myndigheten. Särskildt synes doktor Johan Westring, stadens vice syndicus, varit en nagel i ögat för presterskapet på dômen. Erik Oxenstierna uppträdde i denna sak såsom medlare, men han ådrog sig dock Westrings fiendskap.

För att råda bot såväl för den ena som för den andra bristen fordrades en fast kyrkoordning. Jheringius skulle enligt sin instruktion söka införa den svenska kyrkoordningen. Detta måtte dock hafva vållat svårigheter, och förslag till en särskild sådan för Estland hade redan år 1643 öfversändts af Jheringius till Sverige, men hade ej erhållit bekräftelse. Denna vigtiga fråga upptogs emellertid af Oxenstierna, afhandlades mellan honom och biskopen 1647 sedan med landtrådet och på landtdagen 1650. Många svårigheter förefunnos, ty kyrkoordningen skulle beröra adelns domsrätt öfver sina underlydande, samt gaf äfven rätt åt den estländske bonden att vara kyrkoföreståndare. Den estländska adeln visade sig emellertid i dessa fall tillmötesgående. Frågan hänsköts till guvernören med begäran, att han skulle underhandla om kyrkoordningen med biskopen och sedan låta i kyrkorna offentliggöra densamma.

År 1652 är en interimskyrkoordning antagen för hela Estland undantagandes för Allentaken, som jämte två gäll i Wierland hörde till superintendenten i Ingermanland. Ösel hörde däremot sedan 1645 i kyrkligt afseende till Estland. [11]

Äfven skolorna i Estland, enkannerligen i Reval, voro föremål för guvernörens och biskopens gemensamma omtanke. Det stora St. Mikaelklostret i Reval hade med dess gods af Gustaf Adolf 1630 skänkts till ett gymnasium. Konungen hade på detta sätt tänkt göra slut på de långvariga tvister om klostret, som förts mellan Estlands ridderskap och staden Reval. I den öfverenskommelse, som blef en följd härutaf, fastställdes, att en legation af adeln och Revals råd skulle hafva hand om gymnasiets ekonomi. Guvernören skulle, enligt den svenska uppfattningen af fördraget, hafva öfverinseendet öfver godsens räntor, men landtråden nekade härtill. Detta hade varit ett tvisteämne under de förra guvernörernas tid, det var äfven förhållandet under Erik Oxenstiernas. Enligt den till guvernören gifna instruktionen skulle han i denna punkt upprätthålla kronans fordringar. Han sökte ock att i detta fall uppfylla sin skyldighet, på samma gång som han vinnlade sig om att i andra afseenden förbättra gymnasiet, hvilket var i flere afseenden bristfälligt, och att förmå adeln antaga biskopen till inspektor för gymnasiet.

Erik Oxenstierna skrifver härom till rikskanslären den 2 nov. 1646. Då detta bref vittnar om hans nitälskan för de svenska intressena i Estland, meddela vi det här, för såvidt det i en afskrift blifvit till vår tid bevaradt.

»Står jag i arbete att komma, om Gud vill, gymnasium på gång. Där finnes store besvärligheter uti för åtskillige oordningar skuld, som äre där inritade. Nu kan jag detta intet förbigå, emedan den gamble rektor Vulpius är för 14 dagar sedan afliden, om man icke i hans ställe skulle söka att inbringa en svensk, hvartill jag hos mig själf har funnit bekvämligast M. Karl Lithman, eller ock en pastorem i Kudby i Östergötland, heter Johannes Lothigius. Man kunde genom en sådan man både inplanta i denne landets ungdom en kärlek till vårt fädernesland såsom ock bringa vår nation hos detta folket i vyrdning. Lönen är intet mer än 300 rdr, men där den intet kunde förmeres, skulle man likväl därtill kunne läggie något pastorat, förutan att man här något bättre och lättere hafver att hålla sitt hus än i Stockholm. Jag ville ock gärna bruka denne lägenheten att förskaffa episcopo inspektionen uppå gymnasiumet. Om jag har den lyckan

att genomdrifva det, får jag se något bättre fram. Först söker jag att intala dem, det H. M. den högste inspektionen bör hafva och jag å dess vägnar, så att de ock allredan utan mitt samtycke och mig otillfrågad, intet något hufvudsakligt företaga. Hafver ock på mig tagit att genomse och öfverlägga med professorerne, huru, och på hvad sätt de böre anställa deras lektioner och exercitia. Genom desse medlen vinner jag så mycket, att mig oveterligt, hvarken någon rektor eller professor dit sättjes.»

Rikskanslären gillade sonens åtgärder, men fann inspektionen öfver godsen vara en »odiös materie,» så att man ej borde gå för djärft tillväga.

Emellertid till följd såväl af guvernörens skrifvelser och åtgöranden som af de till kröningen 1650 afsända deputerades klagomål, utfärdades ett kongligt reskript af 17 jan. 1651, i hvilket ridderskapet trots stadens klagan fick sig tillerkända de fordna klostergodsen, och gymnasiet i ersättning erhöll 1200 rdr. årligen af licentpenningarne. I följd häraf öfverlemnade ridderskapet klostret åt kronan den 28 okt. 1651, hvilken förändring ytterligare bestämdes genom ett fördrag af den 6 maj 1653, hvarefter adeln upphörde att hafva någon del i dess förvaltning. Svårigheter uppstodo dock därigenom, att de utlofvade penningarne ej erhöllos. Biskopen tyckes ej häller blifvit inspektor öfver gymnasiet.

Anläggandet af ett landshospital sysselsatte också såväl Jheringius som Oxenstierna, men af brist på medel kunde de ej genomföra sina planer. Staden egde ett hospital, och kronan betalade 4 läster spannmål årligen för att få sina sjuka soldater dit intagna. Detta vägrades dock ofta, och krångel uppstod. Nya förslag framställdes, men man stannade vid, att kronan skulle understödja stadens hospital och i ersättning ega rätt där intaga sina fattiga.

Bättre lyckades biskopen i sitt försök att upprätta en »fiscus» för Estlands prestenkor. Företaget understöddes af drottningen och guvernören samt af flere svenskar. Deras och biskopens frikostighet tvang estländska adeln att äfven tillåta en låg beskattning till förmån för denna kassa, som tillväxte betydligt för att sedan under de följande tiderna vanvårdas. [12]

I åtskilliga afseenden gick sålunda kyrkoväsendet framåt, och Jheringius gifver Oxenstierna det vitsordet, »att jämte Guds bistånd har han grefvens nådigaste adsistens att tacka för, att biskopsdömet här i landet verkligen kunnat konsolideras». Mera framgång hade dock Oxenstierna i sina bemödanden att ordna rättskipningen i Estland.

Rättsväsendet i Estland hade under de olika välden, med hvilka landet varit förenadt, utvecklat sig i många afseenden självständigt. Det olikartade inflytandet hade dock medfört olikhet i domstolar och rättssedvänjor, hvarigenom det estländska domstolsväsendet blifvit ganska invecklad.

På 1600-talet funnos i Estland icke mindre än sex olika domstolar, till hvilka kunna läggas adelns domsrätt och den biskopliga domsrätten.

Oberlandgericht eller Estlands högsta domstol var en gammal institution. Redan under det danska herraväldet i Estland utgjordes landets högsta dömande myndighet af den danske höfvidsmannen och tolf edsvurne, de redan omtalade landtråden. Under ordensväldet fortlefde denna institution och lemnades orörd, då landet underkastade sig Sverige. Men om denna domstol var till sina grunddrag oförändrad, så var den dock i fråga om organisationens detaljer obestämd, och praxis i hög grad vacklande, hvilket framkallade vid olika tillfällen besvär och kungliga resolutioner. Först under Erik Oxenstiernas tid, och till en stor del genom hans försorg, utarbetades för öfverdomstolen år 1650, i sammanhang med en ny lag, en fast rättegångsordning, som blef i hufvudsak för följande tider gällande, ehuru den ej af svenska regeringen stadfästes.

Landtråden voro till antalet tolf, ursprungligen tre för hvarje krets. De valdes af landtråden på lifstid bland den estländska adeln, som innehade gods med harrisk-wierisk rätt. Ingen hade rätt att vägra att emottaga anbudet utan att böta 200 renska gyllen. Landtråden voro oftast innehafvare af ett annat ämbete, och ingenting hindrade, att de kunde ha ett sådant utom Estland eller vara introducerade på det svenska riddarhuset. Ett af landtråden var anförare för adelsfanan. De erhöllo förut ingen aflöning, men under Oxen-

stiernas tid bestämdes, att räntorna af vissa gods skulle tillfalla dem. De sammanträdde på slottet, när de endast funktionerade såsom guvernörens råd, men såsom dömande myndighet i en särskild lokal, landtstugan kallad, där oftast utom parterna många medlemmar af ridderskapet och adeln voro närvarande.

Man tyckes ej alltid varit noga med att skrida till val efter genom döden afgången ledamot, och det fordrades guvernörens kraftiga mellankomst för att valen skulle genomdrifvas. Så var åtminstone förhållandet under Erik Oxenstiernas tid. I jan. 1650 lyckades guvernören efter åtskilliga parlamenteringar att förmå landtrådet eller »landtstolen», som den vanligen kallades, att besätta fyra platser, hvilka voro lediga. Sedan valen verkstälts af landtstolen, kallades hela den i Reval till landtdag samlade adeln upp på slottet och i dess närvaro utnämndes landtråden af guvernören, förmanades om sitt ämbete och svuro sin ed.

Landtrådet sammanträdde, såsom redan är nämndt, regelbundet en gång om året, stundom oftare. Det var en omtvistbar punkt, huruvida det kunde sammanträda utan guvernörens kallelse. Vid Erik Oxenstiernas ankomst till Estland gjorde landtråden detta, men i den landträtt, som blef frukten af Erik Oxenstiernas arbete på rättsskipningen inom Estland, blef det bestämdt, att de skulle sammanträda efter öfverenskommelse med guvernören. Deras villighet att sammanträda var aldrig särdeles stor. Oxenstierna önskade därföre, att en tidpunkt skulle fastställas för deras sammankomster, men han lyckades ej genomdrifva detta förslag.

Vid landtrådens sammankomster presiderade guvernören. Han skulle leda förhandlingarne och anställa voteringar. Det var dock ännu 1647 en öppen fråga, huruvida han kunde eller ej öfverröstas af landtrådet, om hans mening tillhörde minoriteten. Erik Oxenstierna tillsporde rikskanslären i denna punkt, och han gaf det svaret, att ingen dom kunde fällas utan guvernörens samtycke, ty han dömde i konungens stad. I landträtten af 1650 finna vi dock en motsatt mening anförd; domen skall nämligen utfärdas efter »majora vota» och underskrifvas af guvernören. Denna landträtt vann dock, såsom ofvan nämndt är, aldrig K. M:ts sanktion, och frågan för-

blef öppen. Under Oxenstiernas tid tyckes den dock ej framkallat några nämnvärda förvecklingar.

En annan tvistepunkt var, hvem som skulle vara preses i guvernörens frånvaro. Då denne var i konungens stad, hade man sedan gammalt ansett, att han endast kunde ersättas af en konungens man, men landtrådet hade aldrig velat finna sig i detta sakförhållande. Under Oxenstiernas tid föranledde denna punkt åtskilliga ganska allvarsamma förvecklingar, hvilka kunna vara värda en närmare redogörelse.

Den 1 februari 1649 sammanträdde landtråden för att afgöra flere mål. Efter några sammankomster blef guvernören genom sjukdom urståndsatt att begifva sig till landtstolens sessionsrum. Han befalde då landtråden att samlas i hans sängkammare, men de vägrade detta såsom stridande mot deras privilegium. Oxenstierna sände då ned till deras samlingslokal ståthållaren Grass för att presidera i sitt ställe. När denne kom dit ned, erhöll han ej landtrådens tillåtelse att intaga presidentplatsen. En af dem, Otto Yxkull, tog till ordet och sade, att han hade intet emot herr Grass personligen, men att han ej kunde tillåta honom presidera, då han själf såsom krigsråd och generalkommissarie innehade en högre rang än ståthållaren. Guvernören skulle, enligt Yxkulls mening, utnämna till preses ett af landtråden, men hade ej rätt att påtvinga dem ståthållarens presidium.

Småningom aflägsnade sig alla landtråden under protester, ståthållaren vädjade till ridderskapet, som var närvarande, och uttryckte sitt ogillande af landtrådets uppförande.

Erik Oxenstierna hade under de följande dagarne enskilda samtal med såväl Yxkull som ett utskott af adeln, och sökte vinna det senare för sin uppfattning af den omtvistade frågan. Han visade dem, att hans handlingssätt varit i öfverensstämmelse med hans instruktion. Adeln kunde ej förneka detta och var orolig, att domstolen genom denna tvist skulle göras overksam, men de ville å andra sidan ej öppet bryta med landtråden, som sade sig kämpa för upprätthållandet af sina privilegier.

Den 20 februari kommo slutligen landtråden upp till guvernören. Otto Yxkull förde ordet. Han sade sig intet hafva väntat, »att en sådan ifver skulle öfvas af guvernören

emot landtråden, efter han alltid så berömlig hafver sig förhållit såsom en fäderneslandets fader och dem med all respekt gått under ögonen». De framlemnade tillika en skrift, undertecknad af landtråden och ridderskapet, i hvilken de bådo om ursäkt, om de öfverilat sig, men framhärdade i sin fordran, att ej ståthållaren skulle ega rätt att presidera i deras landtstol. Grefve Erik beklagade, att han ej kunde börja sin oration med en »gratulation om deras hörsamhet». Han framhöll, att han förr toge sitt afsked än han tilläte dem att förakta honom och hans ämbete, han kunde ej handla emot sin instruktion, och de kunde gärna göra sig i ordning att resa hem, ty någon landtdag kunde ej hållas. Grefven sade sig härvidlag »hafva lagt alla privatpassioner à part, allenast H. K. Maj:t sker ett nöje i sin höghet». Man skildes åt. Underhandlingarne afbrötos dock ej, och ridderskapet uppträdde, ehuru tills vidare utan framgång, såsom medlare.

Den 23 febr. hade landtråden åter en sammankomst med guvernören, de gamla argumenten upprepades, nya tillades. Oxenstierna förklarade, att vid hvarje session borde kronans intressen vara företrädda, att landtråden ej, då de sutto i domstolen, hade någon annan rang än den af landtråd, och att ståthållaren, då han presiderade, hade guvernörens rang och värdighet. Slutet af underhandlingen var, att guvernören förklarade sig aldrig i evighet gifva vika, men om de ville öfverlemna frågan åt honom, skulle de få skäl att blifva nöjda. Landtråden sågo sig då tvungna att gifva efter för att ej få domstolen overksam. En kompromiss ingicks. Oxenstierna lofvade att själf presidera under hela denna landtdag, dock ej tvungen utan af fri vilja, och de skulle minnas, att *han ej* gaf efter i princip. Landtråden visade sig tillfreds, förklarade, att de i allo ville ställa sig såsom trogna och hörsamma undersåtar, »därmed gick hvar och en content till sitt».

Följande dag, då grefve Erik kl. 8 f. m. kom ur kyrkan, tillkallade han landtråden och adeln och höll till de förra ett förmaningstal. Yxkull svarade, att de förtrodde sig i hans händer, hvarefter alla begåfvo sig till landtstugan, där landtdagen fortsattes.

Emellertid var frågan endast uppskjuten, ej löst. Vid 1650 års rättegångsdag var hon åter före. Guvernören kunde

då stödja sitt uppfattningssätt på en skrifvelse från den svenska regeringen, och landtråden ansågo sig tvungna till eftergift. Den 26 jan. sammanträdde landtstolen »utan prut» under ståthållare Grass presidium för att behandla en gränstvist, i hvilken guvernören var part.

I den landtordning, som affattades samma år, förbehöll sig landtrådet, att, om guvernören ej kunde presidera i landtstolen, så skulle han förordna en af landtråden i sitt ställe. Men, emedan denna landtordning aldrig blef stadfäst af svenska regeringen, så blef frågan oafgjord, ehuruväl senare tiders stadganden gifva vid handen, att landtråden aldrig lyckades göra sin mening gällande.

Inför »Oberlandgericht» afdömdes alla de mål, hvilka dit hänsköts från underdomstolar, alla mål, i hvilka utlänningar voro part, alla kriminalmål samt alla mål, som rörde större värden än 200 rdr, naturligtvis med undantag för de mål, som hörde till den adliga och andliga jurisdiktionen.

Ifrån öfverdomstolen skulle ej vad få ega rum, och detta ansågs i alla tider såsom ett af Estlands främsta privilegier. Den svenska regeringen hade dock aldrig lemnat detta privilegium obestridt, och särskildt under Gustaf Adolfs regering hade det varit föremål för underhandlingar, hvilka dock ej ledt till något afgörande. Från vad till såväl Svea hofrätt som Dorpats hofrätt hade estländarne befriats, men beneficium revisionis ansågs af svenska regeringen vara ett kungligt prerogativ, hvilket de såsom undersåtar hade att underkasta sig. Faktiskt begagnade de sig af revisionen till en utsträckning, som understundom föll K. Maj:t besvärlig, men de ville dock aldrig fullt erkänna dess rättmätighet.

Under Erik Oxenstiernas tid fortfor revisionsfrågan att vara en öppen fråga, som framkallade missnöje och misstroende på alla sidor. Till följd af guvernörens skrifvelse i ämnet till drottningen utfärdades likväl till sist ett kungl. reskript af den 17 jan. 1651, hvarigenom all ovisshet upphörde. Konungens revision skulle ifrån »Oberlandgericht» få sökas: 1) då målet gällde 1,000 rdr eller därutöfver, 2) om inlagan ingafs inom 10 dagar, och en revisionsskilling af 200 rdr erlades. I gränstvister fick ingen revision ega rum. Detta beslut blef gällande, till trots af att i den meromnämnda

landträtten af 1650 rätt till revision ej erkändes utan endast till en supplikation, hvarigenom parterna kunde erhålla uppskof till nästa »Gerichtstag» för att anskaffa nya vittnen.

Oaktadt det anseende, som »Oberlandgericht» åtnjöt inom Estland, tyckes den, att döma af riksregistraturet, understundom gjort sig skyldig till dröjsmål, veld och vrångt förfarande. Under Erik Oxenstiernas tid förekommo dock färre klagomål än under den förflutna tiden, till följd af större lagbundenhet vid ärendenas behandling.

Såväl vid »Oberlandgericht», som vid densamma underordnade domstolar dömdes ej efter svensk lag. Tysk-danska rättssedvänjor, samlade af konung Erik Menved år 1315, (den s. k. Valdemarisk-Erikska landträtten) användes under hela medeltiden. De omredigerades genom de harrisk-wieriske landtrådens försorg och utgåfvos ånyo år 1546, hvilken nya samling erhöll namn af *röda boken.* En andra revision egde rum år 1597 eller 1598 genom den berömde rättslärde Moritz Brandis försorg. Emellertid tillkommo under sextonhundratalet nya förordningar, och man började dessutom mer och mer använda romersk samt saxisk rätt. Karl IX lär ock hafva försökt få svensk rätt införd, men det var antagligen endast undantagsvis, som man vid dessa domstolar nyttjade densamma. De gamla estländska lagarne behöfde emellertid mycket väl en ytterligare omarbetning. Genast vid sin ankomst till Estland sökte för den skull Erik Oxenstierna att förmå landtrådet till en dylik. Han var äfven betänkt på att få den svenska rätten använd vid de estländska domstolarne, men blef i detta fall som i många andra uppmanad af sin fader att gå försigtigt till väga. »Så misshagar mig fuller intet din intention, och så mycket du utan desaffection och suspicion kant, gör du väl, att du därhän dirigerar dine consilia, men gack ock därmed juste cum prudentia — — må du ex occasione draga också vår svenska lag och stadgar in och vänja dem därvid, icke såsom per coactionem utan per hortatum och admonitionem», skrifver han till sin son den 17 dec. 1646. Någon nämnvärd framgång tyckas dock dessa bemödanden ej haft, men däremot funno hans förmaningar om en revision af Estlands privilegier och rätter villiga öron hos landtrådet, och redan år 1648 tog denna sin början. Åran

af den nya lagbokens utarbetande tillkommer i främsta rummet *Filip Crusius* (adlad Krusenstierna) från Eisleben, som i Leipzig studerat juridik och sedan år 1639 slagit sig ned i Reval, först såsom holsteinsk resident, hvarefter han gick i svensk tjenst och blef sedan assessor i borgrätten. Såsom hans medhjälpare nämnes ridderskapssekreteraren *Caspar Meyer* (adlad Rosenstock) och sannolikt hade desse alla förberedande arbeten färdiga redan år 1648, då den egentliga revisionen började. Den 11 nov. 1650 förelades den reviderade lagen drottningen, men i en resolution af den 17 jan. 1651 förklarar hon sig ej vilja antaga densamma, förrän den blifvit noga öfversedd. Denna lagbok berörde nämligen alla de estländska privilegierna och författningarne och, såsom vi ofvan flerstädes varit i tillfälle att påpeka, uppfattades dessa högst olika af den svenska regeringen och af estländarne. Oaktadt ingen revision verkställes hvarken under drottningens eller hennes efterföljares regering, blef dock lagboken begagnad, åtminstone i de flesta fall. [13]

Den andra af Estlands domstolar, *Niederlandgericht*, sammanhänger på det närmaste med »Oberlandgericht», och i visst hänseende kunna dessa bägge domstolar till och med sägas utgöra en och samma.

När öfverlandträtten var sammankallad och »Gerichtstag» skulle hållas, synes det varit landtråden, hvilka bemyndigat »Niederlandgericht» att sammanträda. Medlemmarne af denna domstol voro likväl självskrifna. Den utgjordes af distrikternas mannrichter, hakenrichter och edsvurne assessorer med ridderskapets höfvidsman såsom ordförande. »Niederlandgericht» dömde endast i mål, som understego 200 rdr. Dagen efter domens afkunnande kunde man, i fall det önskades, vädja till »Oberlandgericht», hvilken då fastställde eller ändrade domen.

Under Erik Oxenstiernas tid tyckes denna domstol ej undergått några förändringar eller fordrat något ingripande af guvernören.

Den tredje domstolen, *die Manngerichte*, var gammal i Estland och omtalas redan under medeltiden. Ursprungligen var denna domstol endast en skiljedomstol vid gränstvister, men småningom utvidgades dess befogenhet, och den utgjorde

vid denna tid en slags underdomstol och ransakningsdomstol för adeln och dess undersåtar.

En s. k. »Manngerichte» eller ett mannrichterkollegium bestod af en mannrichter och två assessorer. Tre dylika domstolar funnos i Estland, en för Harrien, en för Wierland och Jerwen, en för Wiek. Mannrichtern valdes af landtråden på tre år och uppbar ingen lön, ty ämbetet betraktades såsom en förtroendepost.

Intet domareämbete sköttes sämre än detta vid Erik Oxenstiernas ankomst till Estland. Att domrarne ombyttes hvart tredje år och ej erhöllo arvode verkade ej förmånligt på domstolarnes verksamhet. Inga ordentliga protokoll fördes, ordningen vid sessionerna öfvervakades ej, och parterna fingo ofta vänta på utslagen. Exempel på råhet och slagsmål voro ej ovanliga under rättegångsförhandlingarne, och mannrichtern vårdade sig ej om att hindra detta. Erik Oxenstierna sökte att i samråd med landtråden ordna mannrichterdomstolarne, och de förordningar, som af honom i detta ändamål utfärdades, blefvo bestämmande för kommande tider. År 1648 den 22 mars utgaf han en förordning om denna domstol, och den 9 maj 1653 utgaf han en »Interims-Ordnung der Manngerichte».

Enligt denna förordning skulle ingen gränstvist afgöras, och intet vittnesförhör eller annan rättslig handling förrättas af mannrichtern utan guvernörens eller ståthållarens tillåtelse. En mandatskrifvelse till mannrichtern skulle nämligen utverkas af guvernören, när ett mål skulle anhängiggöras vid en mannrichterdomstol. En viss tid skulle fastställas för parterna, inom hvilken de egde att infinna sig, kallelserna skulle utfärdas skriftligen, protokoll föras vid förhandlingarna, notarien befallas att vid hela rättegången förfara »summarissime». Domrarne såväl som parterna förmanades att ej använda hånande ord, våldsangrepp eller otidiga beskyllningar m. m., allt föreskrifter, hvilka tyda på landets råa seder. Ifrån mannrichtern kunde vädjas till »Landgericht», om en gulden erlades, innan mannrichterkollegiet åtskilts. I brottmål skulle alla protokollen öfver förhandlingarne sändas till guvernören, tillika med domen, hvilken ej fick verkställas, förrän den underkastats guvernörens eller hans ställföreträdares *leuteration*. När domen

understäldes guvernören, skulle han tillkalla för målets afgörande några landtråd. Endast när målet angick en adelsmans lif eller ära, behöfde afgörandet uppskjutas, tills landtrådet sammankom i sin helhet till »Gerichtstag». — Äfven angående böter m. m. innehållas i nämnda »Mannrichterordnung» bestämda föreskrifter, hvilka förblefvo gällande i den följande tiden.

Hakenrichter voro domare, som synas dömt landtbefolkningen i Estland i obetydligare mål. De verkställde dessutom domarne och voro ett slags landtpolis, hade skyldighet att hålla ordning och se efter vägar och broar m. m. Hakenrichtern skulle vara adelsman och valdes på tre år. I hvarje distrikt valdes fyra, och liksom mannrichtern tjenade hakenrichtern utan ersättning.

Något ingripande af Erik Oxenstierna i detta ämbetes verksamhet finnes ej omtaladt, med undantag af att de vid vägarne, genom en förordning af den 10 aug. 1647, anbefalda värdshusen ställdes under dessa ämbetsmäns hägn.[14]

En mera betydande judiciel inrättning var *borgrätten* i Reval. Denna domstol, som sammanträdde på slottet i Reval, hade sitt ursprung ur den militära jurisdiktion, som alltid fanns på Revals borg. Den utvidgades till sin befogenhet genast vid svenskarnes ankomst till Estland, och Sveriges konungar sökte att i denna domstol få en fast utgångspunkt för sina bemödanden att såvidt möjligt var ordna det estländska rättegångsväsendet efter svenskt mönster. Gustaf Adolf var den förste, som sökte gifva borgrätten en fast organisation samt bestämde, att till dess jurisdiktion skulle höra alla gods, som ej voro af harrisk-wierisk rätt. Dessa organisationsförsök fullföljdes af förmyndarstyrelsen, och år 1634 utfärdades en *Burggerichtsordnung*, enligt hvilken vid borgrätten skulle anhängiggöras alla mål, som rörde gods som icke voro af harrisk-wierisk rätt, Estlands trupper, ämbetsmän och prester, personer som bodde på Dômen och Tönisberget i Reval, ärekränkningar och äktenskapsbrott, en del skuldsaker, beskattning (fiscalia) samt slutligen »was per viam appellationis aus Königl. Burggericht devolviret werden mag». — Domstolen skulle bestå af fyra à sex assessorer med stât-

hållaren på slottet såsom ordförande. Ifrån borgrätten vädjades till Svea hofrätt.

Det är tydligt, att borgrätten, utrustad med en så stor myndighet, lätt kunde blifva en farlig medtäflare till »Landgericht». Emellertid var det långt ifrån, att Estlands invånare erkände borgrättens dömande myndighet till den omfattning, som borgrättsordningen föreskref. Adeln, som bodde på dômen, och borgare, som flyttade på landet, ville ej underkasta sig densamma. Presterskapet ansåg, att den ingrep i dess dömande myndighet, och adeln förde samma klagan. Borgrätten var för estländarne en »nagel i ögat», men för den svenska regeringen en »ögonsten», och ingendera parten ville i detta afseende nöja sig med det bestående.

När Erik Oxenstierna kom till Estland, var borgrätten liksom hela rättegångsväsendet tämligen försummad och ständiga klagomål fördes af estländarne öfver dess vidsträckta jurisdiktion. Särskilda svårigheter vållades genom godsens olika natur och iföljd däraf olika forum samt därigenom att borgrätten ville döma i tredje instans. Han lyckades dock höja dess anseende betydligt, hvartill säkerligen ej ringa bidrog, att i borgrätten utnämndes till assessorer den ofvannämnde Crusius, Andreas Wallwijk, tillika svensk sekreterare, och revisorn David Reimers (adlad v. Rosenfelt), alla tre ovanligt dugliga män. Ifrån och med Crusius' utnämning hade man 5 assessorer. Förut hade dock öfverstelöjtnanten vid adelsfanan Taube frivilligt tjenstgjort såsom assessor. Äfven Erik Oxenstierna själf hade första tiden understundom suttit i borgrätten för att få ordning i dess förhandlingar. Borgrätten började nu anlitas flitigt äfven mellan de ordinarie sessionerna, förmodligen till följd af den juridiska öfverlägsenheten hos de personer, som vid densamma voro anställda. I följd af denna större kraft hos borgrätten blefvo estländarne oroliga och begärde, att guvernören skulle utverka, det borgrättens befogenhet inskränktes, och slutligen framställdes en önskan, att den helt enkelt skulle afskaffas, hvilket K. Maj:t dock förklarade omöjligt. Erik Oxenstierna sökte emellertid interimsvis ordna domstolen och erhöll äfven ett kongl. bref om densamma af den 15 sept. 1649. Den 11 jan. 1650 utfärdades en borgrättsordning.

som erhöll kongl. konfirmation 14 dec. år 1653 och blef gällande för den följande tiden, ehuruväl allt fortfarande borgrätten var utsatt för skarpa anfall af såväl ridderskap som Revals stad. Äfven arbetade Oxenstierna på att få svenska lagar antagna vid denna domstol, och hans bemödanden synas icke hafva varit fruktlösa enligt hans eget vittnesbörd. En tysk öfversättning af de svenska lagarne verkställdes dessutom af Crusius. [15]

Den sjette af de estländska domstolarne, *Revals stads rådstugurätt*, var inrättad såsom hansestädernas domstolar. Revals råds domsrätt sträckte sig öfver den del af staden och dess omgifning, som ej hörde till slottet. Enligt Erik XIV:s privilegier kunde från rådstugurätten vädjas till Lübeck i handelstvister. Redan i Per Banérs instruktion af år 1622 framställdes Svea hofrätt såsom högre instans för Revals rådstugurätt. När Dorpats hofrätt stiftades, yrkade den på att erkännas såsom högre instans för Revals stadsrätt liksom den var det för Rigas. Detta afböjdes dock genom en kongl. resolution af 1631. Huruvida Svea hofrätt af Revals stad under följande tid erkändes såsom öfverdomstol, är svårt att afgöra, men är knappast troligt. Däremot är det säkert, att det var ganska vanligt att vädja till K. Maj:t ifrån Revals rådstugurätt, och svenska regeringen inblandade sig ofta i dess rättegångsförhandlingar, hvilket var desto mera af nöden, som rättvisan i staden skipades både lamt och partiskt. — Vid denna domstol dömdes sedan år 1248 efter lübsk rätt, och ifrån år 1257 användes en lübsk rättskodex, som sedan förblef gällande. [16]

I den *adliga* domsrätten under dessa år vidtogos inga ändringar, och den synes hafva funktionerat utan nämnvärda rubbningar. Den *kyrkliga* domsrätten blef däremot ordnad genom den ofvannämnda kyrkoordinantien. Den tyckes dock haft motståndare såväl bland adeln som bland Revals borgare och framkallade åtskilliga tvister.

Att dessa olika dömande myndigheter ofta skulle komma i delo är naturligt, om ock de nya förordningarne sökte, så vidt möjligt, begränsa deras rättssfer. Oordningar i det estländska domstolsväsendet finner man nog antecknade äfven för de följande åren, men Erik Oxenstiernas genomgripande

reformer hade dock åstadkommit en förändring till det bättre, som gör hans namn minnesvärdt i den estländska rättshistorien.

Äfven såsom utöfvare af den högsta *militära myndigheten* i Estland har guvernören Erik Oxenstierna lemnat spår af sin verksamhet, om också ej af samma betydenhet som inom det juridiska området.

Estland hade, såsom redan nämndt, förlorat sin militära vigt efter frederna i Stolbova och Altmark. Landet hade på Erik Oxenstiernas tid endast *en* fästning, Reval. Staden var sedan Erik Menveds dagar omgifven af fästningsverk, och slottet, beläget på en höjd, omgifvet af murar, vallar och grafvar, ansågs ganska starkt, och hade utstått mer än en svår belägring. Under de sista femtio åren hade dock fästninsmurar och vallar fått förfalla, till och med själfva slottet var ganska bristfälligt. Den nye guvernören begärde därföre vid sin ankomst en ingeniör för att reparera slottet, och han fordrade, att den endast till 750 rdr uppgående byggnadshjälpen skulle höjas, hvilket äfven beviljades, så att repareringar och förbättringar företogos under året 1652. Besättningen i fästningen var i 1646 års stat upptagen till 145 man; i själfva verket uppgick ej antalet till mer än 126, och ej ens alla dessa voro fullt krigsdugliga. I detta afseende, ändrades dock förhållandet, liksom äfven behöflig ammunition skaffades till fästningen. Erik Oxenstierna lyckades äfven erhålla en *arklimästare*, som hade vård om arkliet och förde räkning däröfver, hvilket man ej förut hade gjort. Den unge, energiske officeren, som af guvernören mycket berömdes och som sedermera anställdes i Axel Oxenstiernas tjenst i Wolmar, var Wolmar Jacob Rolandt, stamfader till den i vår historia kända ätten Sprengtport.

Borgerskapet i Reval var beväpnadt och indeladt i kompanier. Det hade skyldighet, enligt en öfverenskommelse af 1348, att hjälpa till vid slottets befästning, men i allmänhet uppfylde det tämligen lamt sina förpligtelser och ansåg sig fullkomligt oberoende af guvernören. Borgerskapet på dômen tyckes haft större skyldigheter och var under krigstid betungadt med vakttjenstgöring på fästningen. Sålunda hade under åren 1643—45 dess krafter tagits i anspråk, och

sedan fred afslutits, befriades det ej från sina militära åliggande utan fortfor härmed, åtminstone vid Oxenstiernas ankomst till Reval.

Det inflytande, som guvernören utöfvade på den *estländska adelsfanan*, var af större betydelse. Estlands adel hade redan under medeltiden såsom ersättning för sina adliga privilegier gjort rusttjenst först till danska kronan och sedan till orden. År 1350 den 25 maj bestämdes, att för 100 hakar jord skulle en tysk och två infödde, helt väpnade och med hästar inställa sig på mötesplatsen på ordensmästarens befallning, likväl *utom* Estlands gränser endast en gång om året och bortom floden Düna endast mot ersättning. I Erik XIV:s privilegier upptogs blott, att estländarne skulle försvara sig med hjälp från Sverige. Först i Karl IX:s privilegier finna vi bestämmelser om rusttjensten. En karl och häst skulle uppställas för 15 »besetzten Gesinde», och med detta uttryck menades en bonde, som hela veckan tjenade vid gården med ett par oxar eller hästar. Denna bestämmelse kvarstod i de af följande svenska regenter gifna privilegierna.

Lika länge som den estländska adeln haft skyldighet att göra rusttjenst, lika länge hade den blifvit illa fullgjord. Redan under ordenstiden gifves det exempel på försummelser i detta afseende, och under svenska tiden måste regeringen vid alla instruktioner och revisioner påminna adeln om fullgörandet af dessa sina pligter.

Då adelsfanan egentligen var en milis, som ej kunde annat än undantagsvis begagnas utom landets gränser, skulle det kunna synas som om svenska regeringen efter Ingermanlands eröfring hade behöft vara mindre nogräknad med rusttjenstens uppfyllande. Så var dock ej händelsen, ty den svenska regeringen hade fått ett nytt intresse, af finansiel natur, fäst vid rusttjenstens ordentliga upprätthållande. Estlands adel hade nämligen 1635, då i Sverige kvarntullen af adeln beviljades, gått in på att lemna en skatt i spannmål, beräknad efter hvar rusttjensthäst. Det blef nu af vigt för kronan, att den estländska adeln uppsatte så många hästar som möjligt. Landet hade uppodlats, förläningarne blifvit flere, men rusttjensthästarnes antal hade likväl endast obetydligt ökats.

Under Gustaf Adolfs tid hade flere revisioner företagits, och man hade i någon mån lyckats öka adelsfanan. Mycket återstod dock att göra i detta afseende. Adelsfanan borde fördelas på kompanier och sedan, efter verkställd revision, ökas. Gustaf Oxenstierna hade förgäfves försökt förmå adeln till ändringar i detta fall. Man var dock misstänksam mot den svenska regeringen och rädd för ändringar.

Genast vid första sammankomsten med landtdagen började Erik Oxenstierna att underhandla om adelsfanans delning i kompanier. Adeln hade nu intet att invända häremot, för så vidt till öfverste öfver hela den livländska adelsfanan alltid valdes en estländare och ingen från Liv- och Ingermanland. Alla Östersjöprovinsernas adelsfanor utgjorde nämligen tillsammans ett regemente. Emellertid kunde den ofvannämnda delningen på kompanier ej ega rum, utan att antalet officerare ökades, och som deras lön utgick från kronan, måste frågan hänskjutas till svenska regeringen. Sekreteraren Wallwijk öfversändes till Sverige för att erhålla resolution. Saken behandlades i rådet, och resultatet af dessa förhandlingar var ett kongligt reskript af den 26 juni 1647 om adelsfanans delning. Emellertid fortsattes underhandlingarne med den estländska adeln, och den 2 mars 1648 utkom en af Oxenstierna, landtråden och ett utskott af ridderskapet undertecknad rusttjenstordning, som fastställdes af drottningen den 20 juli samma år, och blef i hufvudsak gällande för de följande tiderna.

Rusttjenstordningen var affattad i 14 punkter och innehöll, förutom den nya delningen, hufvudsakligen bekräftelser på de gamla rättigheterna.

Nu återstod en generalrevision af rusttjensten, och i sammanhang därmed skulle en allmän uppmätning af landet ega rum. Det stannade dock i detta afseende vid planer och förberedande åtgärder. Efter hyllningen år 1652 mönstrades hela adelsfanan, och åtskilliga anmärkningar gjordes. Sedan uppdrogs år 1653 åt assessoren David Reimers att företaga en grundlig revision i egenskap af landt- och krigskommissarie. År 1657 äro också rusttjensthästarne upptagna till 349 i stället för 270 år 1633.

Den militära börda, som tryckte Estland, var sålunda ganska ringa efter tidens förhållanden. Visserligen kunde extra utlagor understundom tillkomma. Så tågade t. ex. år 1650 från Riga öfver Pernau genom Estland till Porkala ett regemente, hvilket adeln, genom ett af Erik Oxenstierna utfärdadt cirkulär, däruti han vädjade till dess goda vilja, fick bestå inkvartering och kost. Äfven värfningar företogos ofta i Estland, och år 1651 gick adeln godvilligt in på, att $^1/_3$ af rusttjensten användes i och för komplettering af lifregementet i Tyskland. Huruvida estländarne redan vid denna tid gått in på att tillåta utskrifning, har ej genom tillgängliga källor kunnat utredas; under Karl XII:s tid var det dock händelsen. [17]

Guvernören tillkom det, enligt instruktionen, att noga låta bevaka gränserna, se till att ej spejare inkommo i riket »enkannerligen från Polen». Samtidigt med Erik Oxenstiernas utnämning till guvernör i Estland hade man att befara oroligheter från detta land, men dessa farhågor upphörde snart. Förhållandet till Ryssland framkallade däremot flere förvecklingar, i hvilka guvernören måste taga del.

Gränsregleringen efter freden i Stolbova var till vissa delar obestämd, och bönder hade flyktat från det ena landet till det andra, hvilkas återställande fordrades. Ryssland hade 1645 erhållit en ny tsar, som icke saknade kraft och som hade äröfringsplaner på grannländerna. Under året 1646 var en rysk ambassad i Sverige och en svensk i Ryssland. Titelstrider gjorde dock, att ingendera af dessa ambassader ledde till någon uppgörelse.

Ryska sändebud kommo emellertid ånyo öfver till Sverige sommaren 1649 för att klaga öfver den felaktiga titel, som den ryske tsaren erhållit i det westfaliska fredsinstrumentet och för att söka återköpa Ingermanland. Emellertid togo underhandlingarne en helt annan vändning än ryssarne hade väntat. A. Oxenstierna, M. Soop och E. Gyllenstjerna ledde underhandlingarne, hvilka voro förenade med stora svårigheter, men slutligen erhöllo en lycklig utgång. Svenskarne uppställde nämligen å sin sida betydande fordringar, hvilka, med de från tyska kriget licentierade svenska trupperna i bak-

grunden, syntes ryssarne allvarliga nog. De ryska sändebuden sågo sig därföre slutligen tvungna att lofva utbetala en penningesumma af 190,000 gyllen såsom ersättning för de svenska undersåtar, som mellan åren 1617 och (1 sept.) 1647 flytt öfver ryska gränsen. De som senare än denna dag flytt öfver gränsen, skulle, om de kunde återfinnas, utlemnas, på samma gång svenskarne utlemnade de ryssar, som flytt öfver till Sverige. Emellertid hade det herskat stor oro vid gränserna. De ryska gesandternas långa kvardröjande i Stockholm hade framkallat allehanda gissningar i Ryssland. För att lugna ryssarne och erhålla de utlofvade penningarne afsändes en beskickning till Ryssland under *Johan de Rodes*, som åtminstone sedermera kom i estländsk tjenst. Det uppdrag han erhöll var dock förenadt med flere obehag, och tsaren gjorde många undanflygter. Först i aug. 1650 var de Rodes på återvägen till Sverige med penningarne. De största farorna började dock nu för den svenska beskickningen. När den ankom till Pleskov utbröt där ett stort uppror, och folket ville förhindra utförseln såväl af penningarne som af spannmålsuppköp, som de Rodes gjort. Samma uppträde upprepades i Novgorod. Slutligen anlände dock penningarne till Estlands gräns, dit en konvoj af hundra man var beordrad, som sedan följde till inskeppningsorten.

Alla dessa förvecklingar voro föremål för den estländske guvernörens lifliga deltagande, enär de på flere sätt särskildt angingo hans guvernörskap. Stämmningen i Estland hade varit särdeles orolig under denna tid, och man hade verkligen fruktat för krig.[18] Emellertid uppstod nu en ny orsak till missämja mellan Sverige och Ryssland, i hvilken Estlands guvernör blef invecklad.

I Stockholm uppenbarade sig under året 1651 en rysk flykting, som kallade sig *Johannes Sinnensis* eller *Susky* och sade sig vara son eller brorson till den Vassily Sjuisky, som understöddes af svenskarne, då ätten Romanov besteg Rysslands tron. Denne Susky blef emottagen med en viss försigtighet, men, enär svenska hofvet vid denna tid lemnade en fristad åt andra politiska flyktingar, lät man äfven honom vara oantastad. Emellertid inlupo klagomål ifrån Ryssland öfver, att denne man åtnjöt beskydd af svenska regeringen,

och det berättades, att såväl han som hans tjenare voro från Moskva förrymda tjufvar. Johannes Sinnensis hette egentligen Timoska Ankudina, hade stulit och innebränt sin hustru i Moskva år 1643, hade sedan flytt och vistats i Polen, Turkiet, Rom, Wien och Siebenbürgen, hvarifrån han hade kommit med en rekommendationsskrifvelse till Sverige år 1650. Susky hade dock, redan innan dessa underrättelser kommo till Stockholm, afrest till Östersjöprovinserna med skrifvelse till guvernörerne. Nya order afsändes dock nu till dem, och Susky insattes på Revals slott.

En rysk beskickning anlände efter någon tid till Reval med begäran om hans utlemning, men, medan man som bäst underhandlade om denna sak, försvann fången från slottet. Ryssarne misstänkte genast, att Susky ej flytt från Reval utan guvernörens goda minne, och dessa deras misstankar voro grundade. Det var på drottningens uttryckliga befallning, som Erik Oxenstierna låtit Susky undkomma. De ryska sändebuden voro i hög grad förbittrade, fordrade att stadens portar skulle stängas, sökte honom öfverallt i staden och dess omgifningar. Misstroendet och missnöjet voro stora å ömse sidor. En skarp brefväxling uti för de svensk-ryska gränsförbindelserna karaktäristiska ordalag fördes nu i anledning häraf mellan voivoden i Novgorod och Erik Oxenstierna.

Emellertid öfversände ryssarne en deputation till Sverige för att söka öppna den svenska regeringens ögon i afseende å Susky. Det lyckades, och deputationen kom till Reval med en fullmakt till Erik Oxenstierna att utlemna mannen, som ryssarne ansågo ännu vara gömd i Reval. Som han dock var och förblef borta, fingo de nöja sig med hans tjenare, Kotka Koninghoff. Detta gjorde de dock icke utan lifliga protester, och bland annat yrkade de på att Wallwijk och Krusenstierna skulle följa med dem i utbyte mot den försvunne Susky. De visade sig såsom mycket besvärliga gäster, och, när de slutligen afreste och fången skulle utanför stadsmuren utlemnas till dem, uppstod ett ganska hotande upplopp, om hvilket långa ransakningar sedan fördes inför borgrätten i Reval. Hvad Timoska angår hade han efter sin vistelse i Reval farit rundt omkring i Tyskland, blifvit lutheran (hade förut varit muhamedan och romersk katolik) och

alltid uppträdt med stål. Han blef slutligen utlemnad från Neustadt i Holstein och aflifvad under de förfärligaste marter i Ryssland. [19]

Under de följande åren fortforo underhandlingarne med Ryssland om en gränskommission, då tvistepunkterna skulle afgöras, och flygtingarne utlemnas. Kommissionen kom dock ej till stånd förr än sommaren 1652. Erik Oxenstierna var utsedd att i den deltaga, men då han samtidigt blef kallad öfver till Sverige, sammanträdde kommissionen utan honom vid Pipe, på bryggan öfver den lilla bäcken Megosiza den 3 juni. Stiernhielm stod nu i spetsen för de svenska underhandlarne, bland hvilka äfven må nämnas von Rosenfelt. Kommissionen blef dyrbar och uträttade litet, ty tvistepunkterna kvarstodo till kommande underhandlingar. [20]

Samtidigt med dessa underhandlingar och förvecklingar af politisk art fullföljde svenskarne sina gamla planer att draga Rysslands handel öfver till de svenska Östersjöhamnarne. Äfven i detta afseende var Erik Oxenstierna verksam. Hans åtgöranden härvidlag falla dock inom ett annat område af guvernörens ämbetsåligganden.

Enligt sin instruktions 19 till 24 §§ skulle nämligen guvernören ej blott utöfva den exekutiva och administrativa myndigheten inom det kyrkliga, juridiska, militära och politiska området, utan också befordra provinsens handelsintressen, öfvervaka konungens rätt och de olika klassernas privilegier.

I afseende å *handelns befordran* gälde det främst att upphjälpa »vår till ruiner fast lutande och undertryckta stad Reval», såsom Kristina skref den 6 maj 1647.

Revals handel hade nämligen märkligt aftagit under sextonhundratalet. Orsakerna voro flera. Reval hade genom öfvermod och opraktiska förordningar afskräckt främlingar. Äfven stadens ständiga strider med ridderskapet liksom detta stånds privilegier hade störande inverkat på dess utveckling. Slutligen hade antagligen Rigas stigande välstånd och Nyens anläggning bidragit till Revals tillbakagång.

Förnämsta medlet att bringa staden ur dess lägervall ansågs nu vara att draga en del af ryska handeln till Reval. Staden hade själf petitionerat härom. Rådet hade varit tvek-

samt. Genast vid Erik Oxenstiernas ankomst till Estland började emellertid, enligt ett till honom aflåtet memorial af den 28 aug., underhandlingar med staden i detta syfte. Drottningen hade lofvat upphäfva gränstullarne i Dorpat och Narva samt lindra licenterna med 2 %. Till gengäld för dessa beviljade fördelar skulle staden göra några förändringar i sin portorieordning samt afstå från den licentfrihet vid saltinförseln, som den förut åtnjutit.

Drottningens förslag mottogs mycket väl af staden, för så vidt det gälde fördelarne, och man ville genast sätta dem i verket. Detta var dock ej meningen. Guvernören skulle ej afsluta någon handelstraktat med staden, förrän han rådfrågat sig med den i Östersjöhandeln väl hemmastadde *Peter Heltscher (Rosenboom)*, licentförvaltare i Riga. På nyåret 1647 anlände denne till Reval, och nu togo underhandlingarne ny fart mellan Erik Oxenstierna och honom å ena sidan och staden å den andra. Dessa underhandlingar blefvo långvariga nog, då staden ville intet gifva, blott emottaga.

Emellertid förmåddes staden att låta skeppens visitation försiggå inne i hamnen och att samma varutaxa skulle få användas vid portorium som vid licentkammaren. Å sin sida medgaf drottningen, utom den nämnda licentrabatten, att ej blott de ryska varor, hvilka fördes landvägen till Reval utan också de, hvilka kommo sjövägen, skulle befrias från all tull utom i Nyen och Narva. Angående salthandeln kunde man dock ej nå en öfverenskommelse.

På basen af dessa underhandlingar och drottningens resolution utarbetades nu af P. Heltscher en tulltaxa, som dock ej förr än den 31 juli 1648 stadfästes af drottningen.

Emellertid hade revalske köpmän fått tillåtelse att med den kommission, som afgick till Ryssland i slutet af 1646, afsända ett ombud, och samtidigt öfversändes till drottningen ett memorial om den ryska handeln af en revalsk köpman. Oroligheterna i Ryssland och det spända förhållandet till denna makt gjorde dock, att den ryska handeln hade svårt att nå den utsträckning, som man hade hoppats. Just under året 1649 började dock den ryska handeln utvecklas. Då anlände stora sändningar af persiska och ryska varor från Moskva, hvilka afhemtades i Reval på skepp från Holland och Lübeck.

Ryssarne började reparera sin kyrka i staden och att samlas dit i större mängd. Resultatet hade dock, ansåg man, blifvit än förmånligare, om man ej varit orolig för utbrytande fiendtligheter.

Underhandlingarne om Revals handel fortgingo under Erik Oxenstiernas hela styrelsetid. Staden ville på inga vilkor lemna sin saltfrihet samt några andra förmåner och var i allmänhet ytterst svår att tillfredsställa. Särskildt under den sista vintern af sitt vistande i Estland arbetade Oxenstierna oförtrutet på att få Reval att gå in på kronans önskningar, hvarigenom han kom i en viss spänning till staden. Denna sände i okt. 1653 deputerade till Stockholm för att erhålla resolution. Meningarne i staden hade varit högst olika om lämpligheten af beskickningen. De erhöllo likväl af drottningen en resolution, med hvilken de voro någorlunda tillfreds. Den lemnade dock flere punkter oafgjorda, och den äskade saltfriheten fingo de aldrig, trots alla ansträngningar.

De *varor*, med hvilka Estland handlade voro trävirke, lin, hampa, skinn, fisk, beck och tjära, samt först och sist *spannmål*. Estland och Livland voro Sveriges och Finlands kornbodar, och det torde kanske icke vara en allt för djärf förmodan, om ock svår att leda i bevis, att de svenska arméerna i Tyskland aldrig hade kunnat under detta århundrade uppehållas, utan att man hade haft att förfoga öfver dessa provinsers, relativt åtminstone till de svenska förhållandena, rika sädesförråd.

Hvad Estland angår, hade ståthållaren i Reval sedan lång tid tillbaka rätt att i samråd med landtråden och borgmästarne förbjuda utförseln af säd. Denna urgamla rätt användes af Gustaf Adolf mer än en gång för att i stor skala uppköpa säd för arméerna. Äfven under förmyndarstyrelsen begagnades denna rätt, och Gustaf Oxenstierna gjorde stora sädesleveranser till kronan.

Under alla de år, som Erik Oxenstierna var guvernör, hade han sädesuppköp för kronans räkning och låg i underhandlingar härom med räknekammaren i Stockholm. Hans första åtgärd vid ankomsten till Reval gälde just uppköp af spannmål för de svenska fästningarnes behof.

Under detta och det följande året var det ganska lätt att erhålla säd, och sädesprisen voro låga. Under året 1648 stego visserligen sädesprisen betydligt, men anskaffandet af spannmål mötte dock inga svårigheter. Annorlunda blef förhållandet under de två följande åren. Orsakerna voro tvänne. Först hade kronan visat sig under de föregående åren såsom en dålig gäldenär och hade ej ordentligt uppfylt sina förbindelser, vidare voro åren 1649 och 1650 oår. Sverige behöfde mera säd än vanligt, Estland hade mindre än vanligt att gifva.

I april 1649 rekvirerade räknekammaren 3,000 tunnor spannmål till garnisonerna i Göteborg, Visby och Kalmar. Erik Oxenstierna besvarade kammarens rekvisition med en förklaring, att en dylik leverans under de dåliga tiderna vore omöjlig, särskildt emedan kronans kredit vore förstörd, då ej ens de af Gustaf Oxenstierna under danska kriget gjorda uppköpen ännu betalts. Kronan stod dessutom i skuld till staden Reval och åtskilliga ämbetsmän för sädesleveranser, men att betala estländska kreditorer med kronans spannmål vore misshushållning, ty denna var lågt värderad och kunde under oår med betydlig vinst säljas till utländingar. Slutet blef, att Erik Oxenstierna afsände till Sverige 2,000 tunnor spannmål, d. v. s. en del af det som begärdes. Äfven under följande år fördes vidlyftiga underhandlingar i samma ämne och med liknande resultat, dock måste han för att erhålla spannmål begagna sig af sin rätt att förbjuda spannmålsutförsel från Reval.

Under de följande åren fortsattes dessa underhandlingar emellan Erik Oxenstierna och räknekammaren. Han lyckades dock aldrig erhålla full betalning åt kronans kreditorer i Estland.

Storfurstens ställning till svenskarnes försök att draga ryska handeln öfver till Reval var tämligen oklar, och frågan kunde af honom onekligen ses från två sidor. Å den ena kunde dessa försök, om de lyckades, medföra den archangelska handelns undergång — hvilken dock storfursten själf tycktes förbereda genom att fördubbla tullen därstädes — samt göra honom beroende af Sverige, å den andra fanns ingen bättre och lättare väg för den ryska handeln än

just öfver Reval, hvars hamn var mycket tillgängligare än Narvas.

Äfven handeln med andra stater än Ryssland tilltog i Reval under dessa år. Staden var till och med betänkt att söka få en engelsk stapel. Erik Oxenstierna var ganska intresserad härför, och äfven sedan han lemnat Estland arbetade han i denna riktning, dock utan att målet vanns.[21]

I sammanhang med frågan om provinsens handelsförhållanden skola vi nämna de åtgärder, guvernören i samråd med landtrådet vidtog för samfärdselns underlättande.

Posten var uti Estland ordnad på ett långt ifrån tillfredsställande sätt. Visserligen säges tyska orden hafva haft regelbundna postförbindelser tidigare än det öfriga Europa, men detta tidiga intresse för en ordnad brefbefordring synes uti denna ordens nordligaste provins ej hafva efterlemnat några traditioner. Den estländska adeln var på Erik Oxenstiernas tid ej hågad att ens för betalning låta sina bönder skjutsa posten, och det var förgäfves, som guvernören sökte framhålla för adeln fördelarne af en ordnad postgång. I stället fingo nu postmästarne taga skjutsningen om hand, hvilket lär försenat posten. För Reval tog han äfven en postmästare på stat, i stället för att låta posten ombesörjas af en borgare. Äfven sökte han införa en viss förenkling i postlinierna, dock, som det tyckes, utan framgång. Han önskade nämligen, att de tre olika linierna, utgående från Reval, Dorpat och Narva, skulle på en dag sammanträffa i Wesenburg, hvarigenom besparing i tid och penningar skulle kunna åstadkommas.

Ifrån Sverige kom posten dels direkt under sommaren, dels öfver Åbo, som två gånger i veckan stod i förbindelse med Stockholm genom en post, hvilken gick norr om Bottniska viken, och en som gick direkt öfver Ålands haf. Postförbindelsen, särskildt den öfver sjön, var dock mycket oregelbunden, och såväl Erik Oxenstierna som Per Brahe sökte förgäfves att få den ordnad.

Erik Oxenstierna föreslog vid sin ankomst till Reval, att ett par jakter skulle utrustas, hvilka hvar vecka mot en viss taxa skulle öfverföra passagerare från Reval till Sverige. Då det alltid var godt om personer, hvilka ville öfver till

Sverige, skulle en dylik inrättning, enligt hans förmenande, mycket väl löna sig, och posten skulle i förbindelse med dessa jakter ordnas säkert och billigt. För att nå större regelbundenhet borde det estländska fartyget endast gå till Wäddön, där ett svenskt fartyg skulle möta. År 1649 förnyade han detta förslag och omnämnde för den svenska regeringen, att en viss holländare i Stockholm gärna skulle emot några privilegier åtaga sig denna affär. Han hänvisades till generalpostmästaren Beijer, men någon öfvenskommelse torde dock ej blifvit gjord.

Äfven om vägarnes upphjälpande samt värdshus inrättande afhandlades dels med landtrådet dels med riddarskapet på landtdagarne. Adeln var dock i dessa afseenden mycket ovillig att uppfylla sina skyldigheter. Tvifvelaktigt är det äfven, om något resultat i detta fall uppnåddes.

Genom Erik Oxenstiernas försorg upprättades däremot år 1649 en *fyr* på Dagön. Jakob De la Gardie, som innehade ön, hade erhållit en förfrågan, huruvida han ville uppsätta en fyr på ön, men han undskylde sig med, att det var ett allt för dyrbart företag, dock skulle han ej motsätta sig, att fyren utan vederlag anlades på hans egor. Efter åtskilliga svårigheter lyckades det för Erik Oxenstierna att få medel till fyrens anläggning därigenom, att de tre städerna Reval, Viborg och Helsingfors lemnade en del af sin tolag till detta ändamål. År 1649 den 13 juni kunde ändtligen en instruktion utfärdas för Ewert Dellinghusen att bygga en fyr på Dagerort, som skulle brinna med stenkol från 1 aug. till 1 jan.[22]

Såsom nämndt är, skulle guvernören noga *bevaka* konungens *rätt* och alla de olika klassernas *privilegier*. Vi hafva sett, huru han inom alla områden för sin verksamhet stötte emot dessa privilegier och huru svårigheter af flere slag på så sätt uppkommo. Särskilda svårigheter erbjödo de gamla tvisterna mellan staden Reval och landet.

Dessa misshälligheter voro lika gamla som Reval och kunde svårligen helt och hållet häfvas. År 1645 hade en kommission tillsatts för att bilägga dem; en förlikning hade blifvit ingången, men den kunde aldrig fullt genomföras.

Ett ibland de allvarligaste tvisteämnena, hvilket äfven hade sitt motstycke i andra städer, var det s. k. landtköpet eller »räbberi», som det kallades i Estland. Företagsamma borgare uppköpte nämligen utanför staden de varor, som skulle torgföras och sålde dem sedan med betydlig vinst åt borgrarne. Adeln förlorade härpå likaväl som staden, och ovilja närdes på bägge sidor. Det var dock förgäfves, som alla förbud emot landtköp hade utfärdats. Erik Oxenstierna sökte förmå staden att anlägga fiske- och oxtorg och utfärdade skarpa förbud mot »räbberiet». Äfven sökte han att upphjälpa de sjunkna köpingarne i landet, samt att upplifva marknaderna, i den förhoppning, att dessa åtgärder skulle förminska »räbberiet». Detta var dock ett ondt, som hade djupa rötter och ej fanns blott i Reval utan i många andra städer, och som ej så lätt kunde häfvas. Vid kröningen skulle deputerade såväl från ridderskapet som från staden inställa sig hos drottningen enligt hennes kallelse för att få bland andra frågor äfven denna afgjord. De infunno sig, landtköpet förhandlades i rådet liksom de andra frågorna, och drottningen, som gaf i andra fall endast sväfvande resolutioner, förbjöd strängeligen landtköpet, men förbudet efterlefdes ej.

Ett annat tvisteämne var frihamnarne. Adeln ansåg sig hafva rätt att utskeppa säd från de hamnar, som lågo dem lägligast. I detta fall gaf dock den svenska regeringen full rätt åt Revals fordringar; under åberopande af åtgärder inom Sverige i likartadt syfte förbjöds Estlands adel att använda frihamnar. Dessa stridigheter fortforo likväl under den följande tiden, och Erik Oxenstierna synes under de sista åren mera närmat sig adelns uppfattning i denna fråga, hvilket framkallade en viss förbittring i Reval. [23]

Äfven frågan, huruvida den spannmål, som utskeppades för kronans räkning, skulle anses vara licent- och tullfri eller ej, framkallade åtskilliga meningsutbyten. Då staden Reval alltid skulle hafva en viss procent af tullen såsom hamnafgift, kunde den ej gärna se med blida ögon, att kronan uppköpte stora spannmålsförråd, hvilka utskeppades utan att staden erhöll de afgifter, hvilka kommo den till del, om utländingar eller enskilda personer uppköpte spann-

mål. Slutligen afgjordes denna tvistepunkt genom en konglig resolution af den 11 april 1650, enligt hvilken den från Estland för kronans räkning utförda spannmålen skulle vara licentfri. [24]

En annan handelsfrihet, som äfven förorsakade tvister, var den seglationsrätt, som de finska skärgårdsbönderna hade sedan gammalt på Reval. Mot alla privilegier begagnade sig nämligen åfven bönderna i det inre af Finland af denna rätt, liksom den äfven utsträcktes längre än ämnadt var. Regeringen sökte inskränka den inom behöriga gränser, det var till och med fråga om att upphäfva den, hvilket dock ej, till stor del genom Per Brahes mellankomst, kom till utförande. [25]

Reval var onekligen, såsom synes af hvad ofvan berättats, långt svårare att styra än någonsin ridderskapet. Detta visade sig vid flere tillfällen och särskildt vid det tillfälle, då guvernören skulle, efter drottning Kristinas kröning mottaga hyllningseden. Då denna tilldragelse är af vigt för uppfattningen af Estlands och Revals förhållande till Sverige på samma gång som den visar guvernörens fasthet och klokhet vid bevakandet af kronans rätt, torde det tillåtas att egna denna tilldragelse en något utförligare framställning.

Erik Oxenstierna utfärdade ett reskript till Reval och Estlands adel om hyllningen den 12 juli 1651, samt sökte skaffa sig underrättelse om de ceremonier, som varit brukliga vid sådana tillfällen, hvarvid han genast stötte på motsatta uppgifter och uppfattningssätt. Då adeln ej ansåg sig före höstens inbrott kunna lämpligen lemna landet och komma till Reval, fastställdes slutligen hyllningen till den 8 september. Erik Oxenstierna gjorde sina förberedelser för att kunna värdigt emottaga de många gästerna, enkannerligen fältmarskalken, för hvilken Axel Oxenstierna särskildt, »för många orsakers skull», anbefalde ett hederligt emottagande.

Ett par af landets förnämste män hade af guvernören afsändts för att emottaga grefve Horn vid ingermanlandska gränsen och föra honom till Reval. Själf for Erik Oxenstierna, liksom landtråden, $^1/_4$ mil utom staden honom till mötes i vagnar, åtföljd af en trupp af adeln till häst,» alla väl och på bästa sättet utstofferade». Efter dem följde hela

riddarfanan fullt beväpnad, en vagn med en borgmästare och syndicus samt ett följe af det unga borgerskapet. Äfven omtalas »svarthufvudbröderna» till häst. Dessa voro en urgammal korporation, som förde ett mohrhufvud i vapnet, bestod af ogifta köpmän och bildade tillsammans en rytterikår. Den äldsta af landtråden och borgmästaren höllo tillbörliga oratio-ner till den vördade gästen, och sedan följde hela den ståtliga skaran de bägge grefvarne till slottet under kanonernas dån. I staden och på slottet voro garnisonerna uppställda med flygande fanor, pipor och trummor. Detta ståtliga intåg egde rum den 9 sept. Den 10 uppkallades på slottet ett utskott af adeln och staden, hvarvid grefvarne Horn och Oxenstierna såsom drottningens kommissarier uppläste sina kreditiv samt edsformuläret. De deputerade sade sig vara villiga att aflägga eden och aflägsnade sig.

Emellertid dryftade man i staden noga saken och fann, att de nu anordnade ceremonierna skilde sig från dem, som förut varit brukliga. Deputerade af borgerskapet kommo upp på slottet och förklarade, att stadens råd ville såsom förr skett svärja i rådstugan två och två, hvarefter de äskade, att deras sekreterare skulle uppläsa eden på torget för »de gemene» efter samma formulär, som konungens sekreterare läste upp eden för dem. De ansågo sig såsom »mediatus magistratus» i förhållande till de gemene. Kommissarierna sökte öfvertyga dem, att det var vida ståtligare att svärja ute på torget än i en sal, och att, om deras pretention att vara »mediatus magistratus» innebure något »realt», ville kommissarierna aldrig gå in därpå; gälde det åter ceremonier, så kunde ej staden därvid fästa så stor betydelse. Men allt var förgäfves. Magistraten vidblef sina fordringar, och förnyade underhandlingar förde till intet resultat.

Med adeln voro däremot underhandlingarne om ceremonierna snart afgjorda. Någon tvekan hade visserligen uppstått, huruvida den unga adeln, de adelsmän, som ej hade några jordagods, och slutligen de personer, hvilkas adelskap var omtvistadt, skulle deltaga i hyllningen, men kommissarierna förklarade, att de kunde alla deltaga, ty hela ståndet skulle aflägga sina röster på en gång, och alla

svara för alla. Den 12 sept. aflade de också sin ed. Samtliga landtråden och ridderskapet samlade sig kl. 8 på morgonen och tågade upp till slottet. Ridderskapet var fördeladt i tre flockar, hvardera af omkring 60 personer. Landtråden gingo upp i salen och hemtade excellenserna, hvarefter de alla tågade till kyrkan, hvarest biskopen predikade, och Te Deum afsjöngs. Därefter tågade man tillbaka till slottet i behörig ordning. En »teater» var upprest på borggården, landtråden stodo längst ned på den ena sidan och kronans ämbetsmän på den andra. Den öfriga adeln var till häst nedanför teatern. Sedan man behörigen ordnat sig, och grefve Horn hållit ett kort tal, förestafvades eden enligt gifvet formulär af guvernementssekreteraren Wallwijk och efterlästes högt af landtråden, ridderskapet och landskapet. Altanen eller teatern var prydligt utsmyckad, men gafs efter ceremonien till allmän sköfling. Dagen därefter mönstrades riddarfanan.

Emellertid fortgingo underhandlingarne om ceremonierna med staden. Å ena sidan förebar denna de bruk, som vid förra hyllningar egt rum, å den andra framhöllo kommissarierna, att de fått befallning att taga ed såväl af »de gemene» som af staden, att »de rigiske» ej hade haft något att invända mot detta sätt att gå tillväga, och att om det endast vore fråga om ceremonier, »så borde de af höflighet gratificera Kongl. Majestät». — Emellertid sökte man att roa sig på bästa vis. Den 16 sept. afbrändes på Erik Oxenstiernas bekostnad ett fyrverkeri, som varade i fyra timmar. Äfven hade man ringränning, målskjutning och »andra sådane fröjdespel, som man hafver kunnat tänkt lända H. K. Maj:t till ära och nådigst behag, samt en sådan akt till prydnad», såsom ordalagen lydde i den till drottningen inlemnade relationen.

Ändtligen den 19 sept. kunde stadens hyllning försiggå, sedan båda parterna ingått en kompromiss. Staden hade genomdrifvit sin mening så tillvida, att ceremonierna skulle försiggå i rådhuset, och deras sekreterare förestafva eden för »de gemene», men å andra sidan skulle äfven dessas ed afläggas i rådhuset i de kongliga kommissariernas närvaro, och stadens sekreterare skulle stå vid guvernörens sida, på hvilken sista omständighet man lade stor vigt. Kommissarierna

afhemtades med öflig stât, borgerskapet var under vapen, och under trumpeters smattrande, pukors och kanoners dån stego kommissarierna och deras följe upp i rådhuset, på hvars nedersta trappsteg de mottagits af borgmästarne och dem af rådet, som ej hade kommit till slottet. I salen voro redan förut församlade hela rådet, alla åldermännen och ett utskott af de gemene, »som hela gemene representerade». De bägge kommissarierna sutto på väl utstofferade stolar, på höger sida om dem stodo guvernementssekreteraren och rådet, på den venstra stadens sekreterare, ålderménnen och utskottet af de gemene. Eden förestafvades först af Wallwijk för rådet och sedan af Revals sekreterare för de andra. — Efter ceremonien gaf staden på rådhuset en ståtlig måltid för kommissarierna, hvarest, enligt guvernörens rapport, »isynnerhet en skön musik var, hvarmed den akten Gud gifve lyckligen ändades». — Erik Oxenstiernas fasta uppförande vid dessa förvecklingar tillvann honom rikskanslärens beröm och hela landets aktning.[26]

Det sista, men ej minst vigtiga af guvernörens åligganden var att bevaka »landsens räntor och inkomster». Han hade för detta ändamål att genom landtrådet med *landtdagen* leda underhandlingarne, och det tyckes såsom Erik Oxenstierna i detta grannlaga värf lyckats bättre än de fleste. Han underhandlade vanligen, såsom ofvan nämndt är, vid landtdagarne med landtråden och ett utskott af adeln, hvilka sedan fingo i sin tur underhandla med den öfriga adeln.

Landtdagens samtycke fordrades, såsom nämndt är, till alla beskattningar, men det var ej lätt att erhålla. År 1635 hade Estlands ridderskap erbjudit sig betala den redan ofvan nämnda spannmålsskatten för hvar rusttjensthäst. Denna pålaga var ursprungligen endast en bevillning, men uttogs dock sedan såsom en ständig skatt. Liksom rusttjensten fullgjordes den dock temligen vårdslöst, och 1649 beslöt landtdagen att skärpa bestämmelserna mot dem, som ej betalade dessa och andra utskylder. Ehuru guvernören synes hafva ansett militärisk exekution såsom det verksammaste medlet härvidlag, vågade han dock ej skrida till en sådan ytterlighet. Estland var ej genom denna skatt befriadt från extra

pålagor. År 1646, kort innan Erik Oxenstierna kom till Estland, hade Lars Canther varit ditsänd för att utverka en större bevillning, hvilket dock endast till en del lyckades honom. Till Kristinas kröning utskrefs en särskild skatt för hvar rusttjensthäst. Denna beskattning antogs utan större svårighet, då den ansågs såsom en skyldighet.

När under drottning Kristinas sista regeringsår de svenska finanserna voro i ett bedröfligt skick, vände sig den svenska regeringen till guvernören i Estland med begäran att ifrån nämnda provins erhålla understöd. Han fick i uppdrag att framhålla för Estlands ridderskap och för staden Revals deputerade, huru som de svåra krigen uti Europa gjorde landets ställning osäker och tvungo till utomordentliga åtgärder, hvilka äfven fordrade utomordentliga bevillningar. Guvernören skulle begära för två år ända till 200 rdr och 30 tunnor råg för hvar rusttjensthäst årligen, men skulle nöja sig med 100 rdr och 15 tnr. Af Reval skulle han för två år begära 15,000 rdr årligen, men nöja sig med 10,000 rdr. Efter långa underhandlingar måste den svenska regeringen finna sig i att endast den mindre summan beviljades.[27] Det var med dessa underhandlingar Erik Oxenstierna var sysselsatt under den sista tiden, som han vistades i Estland.

Vi vilja nu öfvergå till skildringen af Erik Oxenstiernas sociala ställning och enskilda förhållanden under de år han var Estlands guvernör.

FEMTE KAPITLET.

Erik Oxenstierna hade lemnat Stockholm samtidigt med sin utnämning till guvernör i Estland. Han uppehöll sig en tid på Tidön, där modern ordnade hans utrustning. Af sin fader erhöll han 200 rdr. för att »rätta sig in med». Efter ett kort besök på Rydboholm hos fru Elsa Gyllenstjerna lemnade den unge Oxenstierna Sverige och styrde kosan till Finland, där han först uppehöll sig på faderns friherreskap Kimito, och sedan i Åbo hos sin syster Katarina, som redan 1644 blifvit enka efter Johan Cruus af Edeby. Först den 19 sept. 1646, efter en långsam öfverresa, anlände Erik Oxenstierna till sitt blifvande residens Reval.[1]

Staden Reval var vid denna tid ödslig, och dess handel hade länge varit i ständigt sjunkande. Ofvanför den gamla hansestaden med sina trånga gator reste sig Dômberget, på hvilket det gamla ståtliga slottet var uppbygdt, som dock vid denna tid var ganska förfallet. Guvernören bebodde själfva hufvuddelen af slottet och tyckes hafva haft omkring 30 rum till sitt förfogande. För öfrigt bodde äfven ståthållaren och flere tjenstemän på slottet.

Guvernörsplatsen ställde anspråk på Erik Oxenstierna ej blott i afseende på landets styrelse, utan den ålade honom äfven en viss representationsskyldighet. Årligen såg han hos sig borgmästarne, rådet och åldermännen i Revals stad. De ansågo det såsom ett »privilegium» att »trakteras» af guvernören. Att umgås på jämnbördig fot med stadens invånare kunde ej komma i fråga, lika litet med de svenske ämbetsmännen, biskopen möjligen undantagen. Hvad den estländska adeln angår, så var den både talrik och förnäm. För den bildade och bereste Erik Oxenstierna kunde den dock endast undantagsvis bereda ett angenämt umgänge. I jämförelse med svenska förhållanden herskade i Estland

en viss råhet i sederna, en naturlig följd af lifegenskapen. Detta synes såväl af den i många afseenden märkliga förordning, hvilken Gustaf Gabrielsson Oxenstierna lät utfärda, som af rättegångsprocesserna från denna tid och af förordningar i afseende på dessa. Kort innan Erik Oxenstierna ankom till Estland, hade ståthållaren Grass' företrädare, Jost Taube, ihjälstuckit en köpman, och under Oxenstiernas tid dödade en adelsman, Didrik Rosen, en annan ädling, Zöge, i öppen träta. Äfven andra exempel på råhet och våldsamhet finnas från denna tid. Några större kunskaper eller literära intressen tyckes knappt någon af de estländska ädlingarne haft. Erik Oxenstierna förstod dock att lefva i god sämja med dem, och de visade honom flerfaldiga prof på vänskap och tillgifvenhet. De besökte hvarandras fester, och guvernören gjorde jagtresor i deras sällskap. Adeln vistades ock mycket på sina gods, ehuru många af dem egde gårdar på dômen i Reval. De yngre af dem foro ofta öfver till Sverige och vistades vid drottning Kristinas hof. »Hit äre komne så många livländare, att de kräla så tjockt som grå katten här, och alla vilja de hafva gods och gårdar här», skrifver Seved Bååt till Per Brahe år 1649. Erik Oxenstierna själf vistades äfven tidtals på godsen Wiemes och Fonal.[2]

Endast sällan kommo till Revals slott några främmande af anseende. Erik Oxenstiernas svåger, Gustaf Horn, som ofta vistades på sina estländska gods, uppehöll sig understundom i Reval, likaledes presidenten i Dorpat, Gustaf Bjelke. Under hösten 1647 vistades ock hos Oxenstierna en af vårt lands snillrikaste män, *Georg Stiernhielm*. Om hans besök gör Erik Oxenstierna i bref till sin fader följande anmärkningsvärda meddelande: »Till att själf öfva mig i vårt eget språk, har jag nu vid denne tiden Stiernhielm hos mig, den jag ock plägar som en lagfaren befråga, finnandes hos honom en särdeles godvillighet tillika med ett sinnrikt och moget eftertänkande, i hvad som förefaller. Där jag tordes och vore försäkrad, att denne min ödmjuka skrifvelse m. k. h. f. tillställdes på sådan tid, då m. k. h f. själf behagade sine högt angelägne och allvarsammare tankar något utslå, skulle jag m. k. h. f. i sonlig frihet uppenbara mitt förehafvande med bemälde Stiernhielm. Emedan vi som oftast

äre råkade in på det öfvervägandet af svenske språket och dess ymnighet, äre vi af hvarannan inbyrdes uppväckte att eftertänka och därhän bära åhuga, att man i skrifvande och dagligt tal inge andre ordesätt antage än de som svenske vore, eller numera af lämpligt och stadigt bruk därföre erkännes; dock så, att icke något hel föråldradt och mörkt tal däraf ihopasättes. Han, herr Stiernhielm, såsom den där förtror genom rim och poetiske dikter bäst införas, och lämpligast i vane bringas några ord, som eljest alltför gamble synas, arbetar på ett Carmen Heroicum, det han vill kalla hjälte- eller kämpedikt. Huruvida våre tankar vilja låte sig göres och hvad fortgång vinna, lärer sig genom Stiernhielm väl yppa. Jag har mig i denne saken inlåtit, hållandes det för det nyttigste tidsfördrif, när man af sine ämbetssysslor något kan afbryta.» — Stiernhielm sände äfven kort härefter till Oxenstierna ett mönster af »svensk skalderdikt», »kanske», som han själf skrifver, »af otidig börd men dock välunfången».

Men äfven med naturvetenskaperna sysselsatte sig Erik Oxenstierna och hans snillrike gäst. Stiernhielm skrifver härom själf i det bref, hvari han tackar guvernören för hans »milde värdskap» och »gode plägning». Han säger sig hafva å nyo tagit »Archimedem före, densamme till att sättia på nye fötter, efter den grund E. Gr. Nåde själf jämte mig sidst hafver funnit och förfarit». Han omtalar äfven, att han fullföljer af dem gemensamt påbörjade fysikaliska försök, »att man icke behöfver lita på andres ogrundade anseende. Därmed verket och Archimedes i Norlanden må finna sin säkere, otvifvelaktige fullkommenhet, hälst förmedels E. Gr. Exc:ts tillgörande och höganselliga vittnesbörd».[3]

Andre betydande män, som besökte Reval under dessa år, voro holländske gesandter, hvilka anfördes af borgmästaren i Amsterdam, *Albertus Conradus*. Denne hade i sitt hus mottagit Erik Oxenstierna under hans uppehåll i Amsterdam, och hade fått ett godt intryck af honom, hvilket bidrog till att han på sin ambassadresa till Ryssland tog vägen öfver Reval. Axel Oxenstierna önskade, att han skulle emottagas mycket artigt, att man skulle hålla bankett till hans ära och inbjuda honom till Axel Oxenstiernas gods,

allt förmaningar, hvilka säkerligen hörsammades. Äfven andra ambassadörer, som afgingo från och till Ryssland, togo vägen genom Reval och mottogos alltid med stor högtidlighet. Särskildt samlades också mycket folk i Reval vid den ofvan omtalade hyllningen 1651.

Bland andra afbrott i Erik Oxenstiernas enformiga och arbetsamma lif i Estland kunna nämnas de utländska korrespondenternas rapporter. På en tid, då å ena sidan tidningsväsendet ännu låg i sin linda och kommunikationerna med den aflägsna norden voro ytterst bristfälliga, samt å den andra Sverige spelade en hufvudroll både inom diplomatiens och krigets verld, och såväl kriget som de diplomatiska förhandlingarna voro långt vigtigare insatser i kulturlifvet än hvad nu är fallet, måste de rapporter, som inkommo hvarje vecka från de olika korrespondenterna i de stora städerna på kontinenten, mottagas med en uppmärksamhet och ett intresse, hvarom vi hafva svårt att göra oss en föreställning. Oxenstierna hade flere korrespondenter, som försedde honom med nyheter. Några, såsom Appelboom i Amsterdam och Forbus i Stralsund, underhöllo en till hälften vänskapsfull, till hälften officiel brefväxling, en annan korrespondent med helt och hållet officiel karaktär var Faltz, adlad von Faltzburg, som meddelade nyheter från Tyskland. Axel Oxenstierna själf sände öfver till sonen, »efter han bodde långt från verlden», korrespondensartiklar från Schute, Spiring m. fl. Hvarje vecka kom dessutom den rigiska posten, som medförde direkt post från Danzig; endast ett svårt väglag kunde för någon eller några veckor åstadkomma en rubbning i denna linie, men den svenska postlinien var på långt när ej lika regelbunden. Månader kunde Erik Oxenstierna lemnas i okunnighet om hvad som tilldrog sig i hemlandet, och många korrespondenter torde han ej häller haft här i landet. Sekreteraren i kansliet, Johan Månsson Silfverstjerna, var hans förtrogne och den, som i allmänhet hjälpte honom i angelägenheter, som rörde Sverige.[4]

Ojämförligt vigtigast var dock för Erik Oxenstiernas hela utveckling och verksamhet den jämna brefväxling, som han underhöll med sin fader. Ingen kunde gifva råd och meddela upplysningar så som denne. Vi hafva redan

varit i tillfälle att visa detta mer än en gång, och det inflytande rikskanslären utöfvade på sin son och på hans verksamhet var säkerligen ej obetydligt. Den gamle rikskanslären genomläste de memorial, som inlemnades till drottningen från sonen, och själf underrättar han honom om alla regeringens förhållanden, ty i allt rådde fullt förtroende mellan far och son. Genom den allsidiga kännedom, som Axel Oxenstierna egde om styrelsens alla grenar, kunde han lemna upplysningar uti tvistiga frågor angående Estland, hvilka ingen annan kunde gifva, och ur sin erfarenhets rika skattkammare gaf han månget dyrbart råd. Erik Oxenstierna handlade visserligen alltid självständigt och oftast på eget initiativ, men han underkastade dock sina förslag faderns omdöme. Denne gaf oftast sitt bifall och sitt understöd. Det var endast, när sonens ungdomliga kraft ville ingripa reformerande eller nyskapande inom allt för många områden, som rikskanslären med sitt betänksamma lynne ogillade denna ifver och sökte hämma den. »Gack caute» och »se tiden an» äro de förmaningar, som oftast flyta ur den gamles penna. »Se väl till hvad som sig göra låter, på det du icke anten måste stutsa eller med något åtlöje af dine invidis blifva drifven ut ur din dessein, och att du vunne den opinion om dig, intet att begynna utan med skäl och sedan att vara constant in proposito; därmed behåller du respect och authoritet». En annan gång skrifver han: »Hvad jag dig förmante i min förra skrifvelse, att i dine consiliis väl göra en differentie emellan speciem och effectum, är af mig därhän intenderat, att du i dine angående år (så vida Gud täckes låta dig lefva och gifva dig någon fortun) näst bön och tillförsigt till Gud ställer dine rådslag och lefverne försigtigt och väl betänkt an. Verlden består i simulation och adparencer, och måste man sådant fuller se och märkia, så ock akta sig, men intet följa dem eller rätta sig efter dem. Förtröstning på Gud, flit och nit i sitt kall, och en rättrådig gång, af ärlig försigtighet styrkt, är de bäste medel och vägar att fullfölja sitt lefverne och genomgå så ock ända denne verlden med». — — »Observera tiden, så ock folks humor, ty tiden rätt att judicera och att taga occasionerne i akt är störste konsten».

Ifrån år 1649 får rikskanslären en ny anledning att yrka på försigtighet. Det var ifrån denna tid ständigt en öppen fråga, när Erik Oxenstierna skulle återkallas från sitt ämbete. »Med många noviteter, fast de än kunna finnas nyttige», skrifver fadern, »råder jag dig intet till att begynna utan expresse höga öfverhetens befallning. — — Detta skrifver jag icke till den ände, att jag vill hindra din gode intention och ditt studium och nit till att tjena H. Kongl. Majestät, fädernesländet och provinsen Estland, ty jag det hällre vill upptända än utsläcka, — — men att du allt väl öfverlägger och ser dig före, icke trädandes lätteligen till någon sådan sak, som lätteligen kan vridas och annorlunda uttydas och kanske vrängas till det värsta». [5]

Erik Oxenstiernas ämbetsåligganden tillåto honom under de tider, då landtrådet ej var samladt, att företaga längre *resor* äfven utom provinsen. Erik Oxenstiernas första resa utom Estland gälde Livland. Han for på våren 1647 till Dorpat, där han välkomnades af sekreteraren och erhöll å rådets vägnar en oxe och två tunnor mjöd. Därifrån for han ned tilll Wolmar och Wenden för att inspektera dessa gods, hvarefter han styrde sina steg till Riga, där han uppehöll sig någon kortare tid hos sin slägtinge Bengt Gabrielsson Oxenstierna och hans familj. Knappt återkommen till Reval, dit landtdagen var inkallad, fick han K. Majestäts befallning att jämte guvernörerna öfver Ingermanland och Livland, Engelbrekt von Mengden, Otto Yxkull af Padenorm, Johan Brakel, Georg Stiernhielm, Andreas Stampel och Peder Örnclou sammanträda i Lemsal för att afgöra en gränstvist angående detta område, hvilket af kronan blifvit föräradt till staden Riga med undantag för de adelsgods, som hemfallit eller komme att hemfalla till kronan, men hvilkas gränser ej voro fullt säkra. Kommissionen skulle nu fastställa det donerade områdets gränser. En annan tvistepunkt, som af kommissionen skulle afgöras, gälde den s. k. neuhausiska vägen, på hvilken såväl staden Dorpat som Riga ansågo sig ega rättigheter. Ordförande i kommissionen var Gabriel Oxenstierna. Den 19 juli eller möjligen något senare sammanträdde kommissionen, utstakade gränserna samt afgjorde den nämnda vägtvisten till staden Dorpats förmån. Före

den 8 sept. var Erik Oxenstierna åter i Reval. Han hade rådfört sig med rikskanslären i de frågor, som skulle vid kommissionen afhandlas, och erhållit hans betänkande, men hade sedan själf tagit kännedom om de ifrågavarande handlingarne.[6]

Erik Oxenstierna gjorde sedan under de följande åren flera resor till Livland, hufvudsakligen till Wenden och Wolmar, han besökte äfven Finland och var ej mindre än tre gånger öfver i Sverige, nämligen åren 1648, 1650 och 1652. Till dessa resor få vi i det följande tillfälle att återkomma.

Att Oxenstierna i Estland sysselsatte sig med studier har visats. Det må tilläggas, att han lät införskrifva böcker från Holland och åt sig förfärdiga himmelsglober. Mycken tid kunde han dock ej egna åt studier, ty utom sina många ämbetsåligganden, som säkerligen ej togo en ringa tid i anspråk, hade han sina och sin faders *enskilda affärer* att vårda.[7]

Först och främst hade Erik Oxenstierna öfverinseendet af sin egen hushållsekonomi. Han förde ett gästfritt hus och hade, att döma af hans räkenskaper, åtminstone under de senare åren en stor betjening. Axel Oxenstierna rådde honom dock att endast anordna sitt hus »till tarfven först och huslighet, och sedan efter lägenheten till hedern». I de gods, som lydde under slottet, liksom på själfva slottet rådde i början stor oordning, och något inventarium fanns icke. Erik Oxenstierna hade också svårt att reda sig ensam, och fadern önskade, att sonen hade en hofmästare eller köksmästare, »en gemen karl, som förstode hushållet och lupe med i skafferiet och köket». Han föreslog Fredrik Friesendorff, som tillika kunde vara ett sällskap för sonen, emedan han hade rest, var »beskedlig, hafver temligen studerat» och var »väl affektionerad». Denne man kom verkligen till Reval, men var endast en kort tid därstädes, ty han kunde ej hushålla utan var »något stor uppå sig». Möjligen var det ock andra skäl till missnöje. Han hade varit med M. G. de la Gardie i Paris och stod i hans gunst. Att Erik Oxenstiernas hushåll ej sköttes så, att han kunde få sina inkomster och utgifter att gå ihop, framgår tydligt af rikskanslärens bref till sonen samt af dennes räkenskaper. Erik Oxenstierna kunde ej spara, utan ville föra stor stat, hvarföre hans affärer blefvo ganska invecklade under de år han

var i Estland. Den sista tiden hade han dock en hofmästare, Anders Karlsson Litorilius, hvilken äfven skötte hans gods.[8]

Stor omtanke och mycken tid måste Erik Oxenstierna äfven egna åt vården af de ganska betydande gods, som Oxenstiernorna egde i Östersjöprovinserna.

Axel Oxenstierna hade af Gustaf Adolf den 14 aug. 1622 erhållit biskopstiftet Wenden med tillhörande prebenden, Wolmars stad och slott, samt slotten Burtneck, Trikaten och Mojahn. Kanslären egde äfven domsrätt öfver alla underhafvande till och med i högsta instansen, hvarjämte han hade att besörja rusttjensten och fästningarnes underhåll. Äfven i Estland hade kanslären ej obetydliga egendomar. Af Gustaf Adolf hade han erhållit ett gods på 24 hakar på Lodes område och ett gods i Wiek, som tillhört hans fader.

Under de år Erik Oxenstierna var i Estland, hade rikskanslären öfverlemnat åt honom vården öfver dessa gods. Han besökte dem också alla flere gånger, och de utgöra ett i faderns bref ofta återkommande ämne.

Axel Oxenstierna uttryckte sin sons åligganden ifråga om skötandet af familjegodsen sålunda, att han hade »inspektionen öfver godsen, de där förordnade haupt- och amptmännen hade dispositionen och exekutionen». Rikskanslären hade äfven där flere förvaltare, bland hvilka tvänne genom sina långa bref och rapporter äro väl bekanta, Jakob Beer i Wolmar och Johan Olsson i Estland.

Erik Oxenstiernas första omsorg, då han hade besökt länen, var att söka förmå fadern reparera Wolmars och Wendens slott, samt äfven bättre befästa det förra. Axel Oxenstierna gaf sitt bifall till en reparation »efter tarfven». Erik Oxenstierna ombesörjde äfven, att garnisonerna rekryterades och exercerades. Rikskanslären befalde själf, att rusttjensten i biskopsdömet »hålles till reds och göres till hans reputation och ära». I Wolmar hade Axel Oxenstierna upprättat ett barnhus. Erik Oxenstierna föreslog, att barnen skulle lära sig något yrke. Detta förslag gillades af fadern, och han ansåg särskildt att smides- och repslagareyrkena voro lämpliga, samt lofvade att, om så fordrades, öka den summa, som han utgaf för barnhuset. Erik Oxenstierna tog antagligen mönstret för sina anordningar från Holland, där barmhertighetsinrättnin-

garne tidigt nog voro väl ordnade, och han sökte churu förgäfves att finna någon person i detta land, som ville flytta öfver till Wolmar och förestå barnhuset.

Äfven amtmännens redogörelser och räkningar synas hafva gått genom grefve Eriks händer under dessa år, om de också slutligen öfversändes till fadern. Till följd af den lucka i vår kunskap om Erik Oxenstierna, som uppstår genom att hans bref till fadern ej kunnat återfinnas, kan man endast ofullständigt bedöma hans förvaltning af dennes gods, men Axel Oxenstierna uttalar i sina bref det lifligaste gillande af sonens alla åtgärder i detta afseende, samt öfverlemnar åt honom mer och mer dessa egendomars skötande, viss om att han skötte allt med »moderation och allvar», tillåter honom att afsätta tjenare och följer hans råd vid tillsättande af nya platser. Så afsattes den ofvannämnde Jakob Beer, och i hans ställe tillsattes Adam Hirtenberg.

Eriks Oxenstiernas vård om godsen sträckte sig också till detaljer angående jordbruket. Fadern ger honom förmaningar och råd om boskapsköp och svingödning samt om »fläskets tillagning», och dess öfverförande till Sverige om vårarne. Han frågar sonen om sädesprisen och godsens »kultur», samt förmanar honom att noga hålla reda på de underlydande. Försnillningar förekommo också flere gånger med vidlyftiga processer. Dylika fördes ock med grannarne om gränserna mellan de olika godsen, hvilka alla processer kostade mycket penningar och fordrade stor omtanke. [9]

Äfven andra i Sverige boende adelsmän såsom Jakob de la Gardie uppdrogo åt Erik Oxenstierna att bevaka deras godsintressen i Estland. [10]

Den vigtigaste tilldragelsen i Erik Oxenstiernas enskilda lif under de år, han vistades i Reval, var likväl hans giftermål. Detta ämne var föremål för långa underhandlingar mellan honom och hans fader. Man ser i de af rikskanslärens bref, som beröra denna fråga, hans varma fadershjärta, hans innerliga önskan att se sin ätt fortplantad genom sonen och hans nitälskan för dennes lycka. Endast i andra rummet träder omtanken att genom ett giftermål afklippa alla onda rykten. Hofskvaller var ej någonting, som trängde djupt in i Axel Oxenstiernas lugna och sunda själ.

Med stor försigtighet och omtanke — man igenkänner den gamle diplomaten, — fullföljer rikskanslären sin plan i detta afseende och öfvervinner alla svårigheter, som från olika håll och af olika skäl yppa sig mot den gamles älsklingstanke.

Redan på våren 1647 skrifver Axel Oxenstierna till sin son: »Efter jag intet vet, huru snart jag kommer med dig till tals, hvad häller det sker i denna verlden eller icke, det jag till Guds goda vilja och försyn hemställer, och jag ser, att mine år samt med svagheterne tillväxa och komma an, som en beväpnad man, kan jag icke låta att med få ord påminna dig om ett ärligt och kristligt äktenskap. Dine år äre nu mogna, och du alleredan vandrar i dine 24 år. Du äst ock med ett honorabelt officium försedd, så att giftermål dig hvarken är skadligt eller nesligt utan mera nödtorftigt för många orsakers skull. Förutan det, så är din broder enkling, utan barn och icke häller starkaste af hälsan, så att rebus uti nunc stantibus mitt hus står såsom ofruktsamt». »Men», fortsätter den gamle längre fram i brefvet, »nu är det intet nog in genere, men man måste ock komma ad speciem». Fadern säger sig i detta fall vilja rätta sig efter sonens tycke, om det gäller en flicka »af ett ärligt hus, opfödsel och umgänge». Han föreslår dock Elsa Elisabet Brahe, dotter till Nils Brahe, och vid denna tid femton år gammal. Hennes mor hade varit en vän till rikskanslären, hvilken hjälpt henne vid flere tillfällen, och Axel Oxenstierna ville gärna närma sig slägten Brahe. Hon var dessutom rik. Några andra egenskaper, som kunde göra henne eftersträfvansvärd framför andra, hade hon dock ej. Skattmästarens döttrar, med hvilka Erik Oxenstierna hade sammanträffat och som han synes föredragit, anser Axel Oxenstierna väl gamla. Dessutom finner han ej behag i »riksskattmästarens väsen, hvarken i hans ämbetes förrättande häller i hans particulare saker».

Erik Oxenstiernas svar på detta bref tyckes ej varit utan invändningar, särskildt angående »species». Han hade blott sett den ifrågavarande ungmön en enda gång. I ett bref af den 29 juni anser sig därföre fadern föranlåten att gifva mera eftertryck åt sina önskningar, och framhåller de ofvan anförda ryktena om sonens planer på drottning Kristinas hand, hvilka endast genom hans giftermål kunde bringas till tystnad. Axel

Oxenstierna ville gärna på hösten få sonen öfver till Sverige i och för giftermålsangelägenheternas afgörande, men denne vägrade, ty han ansåg det oriktigt att vid den tiden lemna provinsen. Axel Oxenstierna fortsätter emellertid med sina uppmaningar. Sonens svar äro obestämda, så att rikskanslären visste ej, om han vågade »skämta till fadermodern eller jungfruns fadersyster och generaliter recommendera saken eller ej». Han vill dock veta, om Erik ville »hazarderat» eller anstå med allt till våren. Han medgifver, att det är svårt för sonen att bestämma sig, då han ej känner flickan, men å andra sidan, är han orolig, »efter jungfrun nu är i sine bekvemeste år, att någon annan måtte komma emellan» Både »fältherren» och fru Sidonia Leijonhufvud tänkte på henne för sina söners räkning. Erik Oxenstierna lät emellertid genom sin tjenare Krussbiörn höra efter, hurudan den unga fröken var och skaffade sig hennes porträtt.

Ändtligen emot årets slut beslöt Erik Oxenstierna att höra sig för hos Elsa Elisabet Brahe. Han hade en lämplig anledning att skrifva till hennes faster, Margareta Brahe, som vid denna tid ingått trolofning med hans bror Johan. I brefvet låg ett annat till den unga fröken. Axel Oxenstierna hade redan föreslagit denna utväg, liksom han äfven velat taga sonens förre informator, Daniel Behm, till underhandlare, hvilken åtnjöt bägge slägternas förtroende och redan förut begagnats såsom mellanhand. Axel Oxenstierna öfverlemnade nu »utan stora ceremonier» brefven och erhöll inom kort svar, hvilka han tog sig frihet att bryta, en frihet, som han dock ansåg sig böra förklara. Han hade brutit dem »icke af curiositet eller att jag är bekymrad om sådane particulare skrifvelser, men allenast efter du förmälte dig skrifva henne med generale ord till att se, om hon, fröken, ville svara dig, ty hafver jag till min rättelse att veta, hvad jag skall göra i din frånvaro, också åstundat att se, huru hon ditt bref hafver upptagit». Den gamles förtjusning öfver sonens beslut är uppenbar, han lofvar att »nyttja occasionen» och hålla saken »in integro förutan ditt præjudicio», och för den som haft den europeiska diplomatiens alla trådar i sin hand, var detta nog en lätt sak. Han hade varit rädd för, att detta giftermål, som slägten Brahe litligt tycktes önska,

genom något missförstånd i stället skulle åstadkomma rubbning i det goda förhållandet. [11]

En svårighet återstod ännu att öfvervinna, nämligen att få Erik Oxenstierna öfver till Sverige för att fullborda sin »dessein» och komma till »personligt umgänge och resolution». Det blef ingen kröning, som rikskanslären hade hoppats. Han lofvade dock tänka på ett annat skäl, och den 18 mars 1648 utfärdade drottningen en befallning till guvernören att komma öfver till Sverige för att där redogöra för underhandlingar, som han fört med Reval, samt för ställningen i Estland. Det var ej den regelbundna treårs-redovisningen, som omtalas i instruktionen, utan tydligen en extra redovisning, som af Axel Oxenstierna utverkats för att få sonen öfver till Sverige.

I slutet af april anlände han också till Stockholm och fick sedan på Rydboholm göra den unga frökens bekantskap. Han hade dock redan före sin afresa från Reval formligen anhållit om hennes hand hos förmyndaren, grefve Per Brahe af Visingsborg, och hennes bror, Nils, underrättar han vid sin ankomst till Stockholm om »sitt kärliga uppsåt, som han bär och återspordt hafver». [12]

I Stockholm tog den föregifna anledningen till öfverresan endast föga tid. Däremot tyckes Axel Oxenstierna icke försummat tillfället att sätta sin son in uti den europeiska diplomatien, ty Erik Oxenstierna meddelar nyheter af detta slag i bref till Per Brahe. Han blef dessutom utnämnd till kommissarie i en underhandling, som detta år fördes med England. Något egentligt vedermäle af drottningens ynnest åtnjöt han icke under denna tid. Att Magnus Gabriel de la Gardie för tillfället ej var i Sverige, kunde ej annat än bidraga till att göra vistandet i hemlandet angenämare för Erik Oxenstierna.

Under hans besök i Sverige var det dock egentligen ej offentliga angelägenheter utan hufvudsakligen utrustningen till bröllloppet, som sysselsatte Erik Oxenstierna. [13] En viss böjelse för slöseri fanns hos honom, och han sparade ej vid detta tillfälle, hvarföre han också af sin far fick uppbära hårda tillrättavisningar. Ett bref från rikskanslären till sonen i anledning af juveler, som denne köpt dels åt sig dels åt sin brud, är så egendomligt och för deras ömsesidiga

förhållande upplysande, att det torde förtjena till större delen anföras.

»Ett hafver mig mycket turberat, att du hafver här bestält en hop klenodier af ett stort värde och låtit dem göra till ditt behof och till gåfvor åt din fästemö, och det af större pris och värde än behof gjordes. När du reste din kos, sade du mig icke ett ord däraf, mycket mindre visste jag af någon pris och betalning. Utan såsom jag dig din brullopskostnad i rede penningar hafver tillordnat, så hafver jag ej häller af annat visst utan lagat mig här uppå att betala de 2,000 rdr du här hafver uttagit, och dig en adsignation på Livland gifvet på 3,000 rdr, då du ock uttryckligen sade, att jag intet mera eller högre skulle blifva besvärader. Nu på timmen, som sekreteraren Wallwijk skall sin kos och mig föres juveleraren på halsen med dine bestälte brudgumsgåfvor; ingen ackord är om dem sluten, intet juvelerna värderade förut, ingenting på betalningen aftaladt, hafver allt till mig remitterat. Huru du till sådana processer äst kommen, kan jag intet förstå. Ingen hafver ännu tort göra mig det pustet. Dock efter jag ser, att brullopstiden är för dörren, de ock äre bestälte, och mitt goda nampn intresserar däruti, så hafver jag emot min vilje att undvika bläme, måst taga mig betalning uppå och dem prestera, innan två månader gå till ända, 3,100 rdr. Hvarföre jag ock vill, att du sänder mig den assignationen tillbakas igen, som jag vid din afresa gaf till Johan Olsson på 3,000 rdr, den jag allaredan med min skrifvelse till Johan Olsson hafver casserat. Jag hafver alltid älskat dig, och det i min förmåga är intet nekat dig, men på dette sättet kom intet ofta igen, eljes kommer du mig till att changera något emot min vilje och uppsåt». — — —

Erik Oxenstierna var ock under sin vistelse i Sverige en längre tid illa sjuk, hvarigenom brölloppet, som var utsatt till den 22 aug., måste uppskjutas till den 10 september. [14]

I slutet af juli afseglade på Axel Oxenstiernas fartyg till Åbo, där brölloppet skulle hållas hos grefve Per, den unga bruden tillika med sina kusiner Banér och sin faster, fru Kristina Brahe, Åke Totts enka, slägtens allt i alla, efter

hvad den samtida intimare brefväxlingen intygar, och den som dessutom sedan moderns död haft Elsa Elisabets uppfostran om hand. Brudgummen anlände någon tid senare. Han hade en besvärlig öfverresa, fick för motvind ligga nära en vecka mellan Stockholm och Vaxholm, måste lemna sitt skepp vid Korposund och sedan fara vidare med båt. Till Åbo kom han den 29 aug., då bröllopsdagen bestämdes, hvarefter han for ut till sin faders gods. Där hade han sällskap af åtskillige unge adelsmän, enkannerligen af Otto Yxkull. Estländare och finnar hade i stor myckenhet infunnit sig för att bevista bröllopshögtidligheterna. De förra hade ej kommit tomhända utan skänkte bruden »ett stort handfat och vattenkanna, så ock andra stora kannor och tolf stop». Ifrån Sverige voro däremot icke många gäster, icke ens brudens ende bror, Nils Brahe. Denne hade ej fått för grefve Per lemna sina studier i Upsala, oaktadt de enträgna böner, som från alla håll fälts till hans förmån. [15]

Det sedan 1644 vid giftermål erforderliga morgongåfvobrefvet hade uppsatts af rikskanslären. Enligt detsamma lofvade Erik Oxenstierna åt sin maka såsom morgongåfva den bästa sätesgård, han skulle erhålla i arf efter sina föräldrar. Dog han före föräldrarne, lofvade dessa att gifva henne den näst bästa sätesgården. För öfrigt tillförsäkrades henne en viss penningsumma. [16]

Erik Oxenstierna beskrifver utförligt sitt bröllop i ett bref till fadern, dateradt från Tolsnäs i friherrskapet Kimito, och då detta bref torde gifva den trognaste och bästa skildring af högtidligheterna, lemna vi ordet åt honom själf.

»*Anno 1648.* septemb. 20 Tolsnäs. Såsom numera mitt bröllop genom Guds nådige försyn lyckeligen öfverståndet är, och jag såväl uti detta mitt förehafvande, som i alle andre mine aktioner m. k. h. f. faderlige omvårdnad öfverflödigt spordt hafver; alltså erkänner jag min skyldighet m. k. h. f. därom i underdånighet att berätta. Det är allt Gud ske lof väl aflupet.

Jag kom om torsdagen för brölloppet ifrån Nynäs till staden Åbo, hvarest vid min inkomst, ehuruväl jag allenest som en resande tänkte inkomma, riksdrotseten, presidenten,

och andre alle af adel mig ½ mil utan om staden mötte; på Nynäs var Otto Yxkull hele tiden bortåt hos mig, så ock några andre adelsmän af och an; ändtligen komme dit alle deputerade af Estland både adel och staden, och reste med mig tillika in i Åbo. För brölloppet förelupe eljest inge ceremonier, ty jag både i betänkande af Ordningen och andre förhinder intet geck i någon badstufva, som annars i Sverige plägar hållas. Om söndagen väntade jag i mitt hus till dess riksdrotseten själf tillika med presidenten och alle af adel till mig komme, och vi sedan tillike fore i våre vagnar på slottet. Där var för denne landsorten en temmelig myckenhet af folk; 6 eller 8 vagnar, dock meste adelen til häst. Allt borgerskapet var i sitt gevär, biskopen, presterskapet, och akademie personerne förut på slottet. Processen varade så långt man ifrån slottsporten se kunde; därtill en god ursak var myckenheten af folket, som sig äfven på den tiden hade församblat in till marknaden, och för brölloppets skull kvarblifvit. Kopulationen förrättade biskopen i Åbo, för mig talde Otto Yxkull, för bruden landshöfdingen på Åbo Lorentz Creutz. Henne ledde till vigningen grefve Per och Hans Kyle; ifrån, farbror H. Jöns Kurck och Hans Henrik Tiesenhusen, hvilken det af mig offererades, i anseende att han var af landtråden i Estland utskickad, och till min talman deputerad, hvilket han ock hade bort förrätta, där han icke för sig Otto Yxkull därtill förmått hade. Alle andre ceremonier blefve efter våre svenske ceremonier förrättade förste och andre dagen, och fann sig af adel både män och fruentimber mer än jag förmodat hade. Den 3 dagen i brölloppet drog jag neder af slottet in i mitt hus. Dock komme tilförende alle deputerade af Estland, så ock landshöfdingen och finske adeln af sig själf att beledsaga mig; hvilke jag alltså förursakades behålla hos mig till måltid; därtill jag mig fuller skickat hade, men ingen solenniter budit. Något efter mig kom riksdrotseten och fru Kersten Brahe med min käreste, dock ville desamme intet till måltiden blifva, utan reste straxt till slottet tillbaka. Om onsdagen anställdes i akademien af M. Mikaele Wexionio en Comædie till att gratulera mig och min käreste, till hvilken ände akademici alle sig i åtskillig måtta hafve utlåtit, så

att jag ock till tacksamhet emot alle samtligen är förursakad vorden, alle gästerne, så många, som tillstädes på bröllopet vore, hos mig till gäst att bjuda, och sådant i torsdags förrättade, där de ock alle samtligen tillstädes komme. Därpå jag straxt sedan mig från staden har begifvit, nämbligen i lögerdags, då jag tillika med min hustru hit till Kimito ankom.» [17]

Efter någon tids vistande på Kimito for Oxenstierna först till Reval, där han dock endast uppehöll sig några veckor, och sedan till faderns gods i Wolmar. Här tillbringade han julhelgen, hvarefter han återvände till Reval för att å nyo med allvar taga i tu med sina offentliga värf. Erik Oxenstierna var dock under hela denna vinter klen till hälsan. Kirurgen Adam Hirtenberg kom öfver till Estland, och på hans inrådan gick Erik Oxenstierna igenom några »kurer», utan att dock krafterna egentligen tilltogo. [18]

Ordnandet af de egna affärerna var också under detta året föremål för hans omtanke. De voro icke de bästa, hvilket redan framgår af Axel Oxenstiernas ofvan anförda bref. Han ansattes af Louis de Geer, hans gäldenär för flere uppköp i Paris, och han hade lika svårt att betala denne som att betala hans son för några vinrekvisitioner.

Att Erik Oxenstierna ansattes af sina kreditorer var helt naturligt, då Elsa Elisabet ansågs vara en rik arftagerska. Det var likväl ej lätt att få hennes affärer klara, och de vållade hennes man ganska mycken omtanke. Erik Oxenstierna begärde af förvaltarne på hennes gods räkenskapsböckerna för de förflutna åren. Han var äfven angelägen om att få veta den andel af broderns länegods, hvilken skulle utgå såsom hustruns brudskatt, »ty», skrifver han till sin hustrus f. d. förmyndare, Per Brahe, »såsom jag för min del hvarken söker att öfverlasta min svåger eller annat eftertraktar än att förorsaka all tillbörlig sämja och enighet, så befinner jag därjämte min skyldighet att min hustrus rätt iakttaga på billigt och rättmätigt sätt». Äfven ansåg han en uppgörelse vara af nöden före svågerns »peregrination». Men denna uppgörelse kom dock ej till stånd förr än efter drottningens kröning.

Erik Oxenstierna ansåg sig likväl hafva rätt att få yttra sin mening om det livländska länegodsets, Sesswegens, skötande,

och Per Brahe upptog välvilligt hans råd. Äfven anmärkningar angående förvaltningen af Elsa Elisabets förmögenhet upptogos af Per Brahe utan missnöje. Erik Oxenstierna fann sig nämligen kort efter sitt giftermål kräfd på 5,000 daler (kopparmynt enligt P. Brahes uppgift), hvilket han ansåg strida emot allt aftal. Per Brahe försäkrade, att denna summa blifvit använd till brorsdotterns »nytta och i synnerhet till hennes bröllop», att allt var lagligt, samt att han varit ytterst rädd om hennes rätt, dels för hon var »en kvinsperson så ock för eftertal». [19]

Den 12 dec. 1649 erhöll Erik Oxenstierna några förläningar i Vesterås län, Dingtuna socken — de första, som riksregistraturet omtalar — till hvilkas erhållande sekreteraren Silfverstjerna varit honom behjälplig. Möjligt är, att detta i någon mån förbättrade hans affärer; klena förblefvo de dock allt framgent. Det följande året kräfde äfven nya utgifter för guvernören, enär han då skulle infinna sig i Stockholm vid drottning Kristinas kröning. [20]

Året 1650 var ett hårdt år, det hade varit missväxt, och folket åt mångenstädes barkbröd. Icke desto mindre redde sig hofvet och adeln till en fest så praktfull, som Sveriges nya maktställning i Europa kunde kräfva. Den 6 april 1650 hade drottningen utfärdat ett reskript om kröningen, däri den fastställdes till slutet af juli samma år.

Redan vid landtrådets sammankomst i början af året 1650 hade ridderskapet i Estland bestämt, att till kröningen skulle afgå en deputation af landtrådet, samt ett utskott af adeln om fyratio personer förutom »åtskilliga aventurierer». Till utrustningen skulle betalas 40 rdr för hvar rusttjensthäst. Äfven Reval sände deputerade. Erik Oxenstierna skulle vara dem följaktig, enär alla guvernörer och landshöfdingar skulle till högtidligheten infinna sig i Stockholm.

I slutet af juni lemnade Oxenstierna Reval, där Mikael Grass i hans frånvaro skulle föra högsta befälet. Erik Oxenstierna var först närvarande vid den märkliga riksdagen 1650, hvårtill vi framdeles återkomma. Därefter bevistade han Kristinas kröning, som ej egde rum förr än i oktober, vid hvilket tillfälle han dock ej innehade någon särskild befattning. [21]

Han kvardröjde öfver vintern i Sverige. Det var ej för att sola sig i drottningens gunst eller njuta af hoflifvets

behag, ty vid hofvet herskade fortfarande Magnus Gabriel de la Gardie, om ock ej lika allrådande som några år förut. Egentliga skälen till hans långa uppehåll i Sverige torde hafva varit ordnandet af hans affärer och svårigheten att under vintern komma öfver till Estland. Han bevakade äfven sin provins' intressen i Stockholm, och det var under denna hans vistelse i hufvudstaden, som det märkliga, ofvan flerstädes omnämnda reskriptet af den 17 jan. 1651 utfärdades.

I Stockholm bebodde Erik Oxenstierna med familj sin brorshustrus, Margareta Brahes hus på Gråmunkeholmen. Äfven vistades han under vintern på slägtens olika gårdar, särskildt på sin hustrus gård, Wiby, där vid jultiden i svågerns närvaro svärmoderns testamente öppnades och de bägge syskonens olika lotter fastställdes i all sämja. Vid denna tid ändrade också Axel Oxenstierna sitt år 1647 uppsatta testamente, och de två brorslotterna bestämdes, icke utan att de bägge sönernas råd och önskningar hördes. [22]

»Faller något före i din frånvaro, skall jag taga det i akt», skref Axel Oxenstierna under sonens vistelse på landet, men ingenting kom före, och denne måste slutligen återvända till Reval, dit han ankom pingstaftonen den 17 maj. [23]

Kort efteråt kom M. G. de la Gardie såsom guvernör till Riga. Ett slags försoning synes hafva inträdt mellan de båda rivalerna. De la Gardie kände sig nu tillräckligt öfverlägsen i ämbeten och förläningar för att vara nådig, och Erik Oxenstierna hade tillräckligt af klokhet för att ej onödigtvis aflägsna sig från den mäktige gunstlingen. Äfven deras ämbetspligter förde dem tillsammans. De båda grefvarne funno sig föranlåtna att brefväxla, en brefväxling, som varmt anbefaldes af Axel Oxenstierna, men som dock väckte ett visst uppseende. [24]

Det hade redan flere gånger och af olika anledningar varit tal om, att Erik Oxenstierna skulle kallas ifrån sitt ämbete i Estland. Till följd af de knapphändiga källorna och några motsägande yttranden är det emellertid svårt att afgöra, om han själf önskade återvända eller längre kvarstanna i Estland. Särskildt tyckes drottningen allt sedan Erik Oxenstiernas vistelse i Sverige börjat att »ästimera» honom, enligt rikskanslärens uppfattning. Hon hade allahanda planer för

hans framtid. Än skulle han i en ambassad till Lübeck, än skulle han blifva ambassadör i Wien, än president i öfverrätten i Wismar, än president i kommersekollegium. Några ansågo, att Erik Oxenstierna skulle blifva riksråd, ty ej mindre än sex riksråd hade under året 1652 dött. Drottningen utfärdade slutligen den 26 juni s. å. en skrifvelse, i hvilken hon hemkallar Erik Oxenstierna. Rikskanslären trodde hela tiden, att sonen skulle till Lübeck, och tyckte ej, att denne borde göra »stor facit på något långt blifvande i Estland», utan antog, att han skulle »avoceras dädan, huru besvärligt det dig kan falla». Han ansåg, att han ej kunde få förblifva i Estland, då det var tal om, att Magnus Gabriel de la Gardies efterträdare i Livland skulle blifva Johan Oxenstierna. Rikskanslären förmanade därför sin son att ordna allt, som kunde behöfvas till en hederlig ambassadbefattning, »taffel, tapetseri och annan heder».[25]

Erik Oxenstierna kom ock genast öfver till Stockholm och stannade där till i november. I någon ambassad till Lübeck för att där underhandla om fred med Polen, kom han ej att deltaga, fastän drottningen, af hvad anledning känna vi ej, tvekat i det längsta. Drottningen önskade, att han skulle stanna i Sverige, då hon hade för afsigt att utnämna honom till generaldirektor öfver det nyupprättade handelskollegiet. Oxenstierna önskade dock först återvända till Estland öfver vintern 1652—53. Han utnämndes likväl till sitt nya ämbete, men fick sedan fullmakt att kvarblifva i Estland under året såsom guvernör.

På våren 1653 lemnade Erik Oxenstierna för alltid Estland. Genom sitt välvilliga sätt och det stora nit, hvarmed han sökt befordra sin provins' bästa, hade han vunnit de flestes och särskildt det estländska ridderskapets tillgifvenhet. De många landsnyttiga åtgärder, som under hans korta styrelsetid kommo till stånd, äro ock en borgen för uppriktigheten af de yttranden af saknad, hvilka fäldes vid hans afresa.

Erik Oxenstierna hade genom förvaltningen af detta ämbete erhållit »experience rerum gerendarum» och »en god och honorabel renommée», hvilka fördelar hans fader tillönskade honom, då han hade tillträdt befattningen såsom Estlands guvernör.

SJETTE KAPITLET.

Efter den westfaliska fredens afslutande tager af flere skäl handelns befrämjande i en högre grad än förut den svenska regeringens uppmärksamhet i anspråk. Först och främst hoppades många, att genom en utvidgning af den svenska handeln de finansiella svårigheter skulle kunna undanskjutas, hvilka nu hotande framträdde, och som enligt de ofrälse ståndens förmenande endast kunde genom en reduktion häfvas. Vidare medförde fredsluten i Brömsebro och Osnabrück åt Sverige nya handelsförmåner och nya länder, hvilka nu genom en klok handelslagstiftning skulle göras fruktbringande för fäderneslandet. Slutligen var vid denna tidpunkt det holländska handelsöfvervåldet i Europa mera tryckande än någonsin, och tidpunkten syntes vara inne att minska detsamma, enär England började uppträda såsom en för Holland farlig medtäflare. Det är därför helt naturligt, att regeringen skulle nu återupptaga den tanke, som redan af Kristinas förmyndarstyrelse hysts och delvis satts i verket, att åt ett särskildt ämbetsverk anförtro vården af rikets handel och industri. Redan år 1637 hade nämligen fullmakt utfärdats för ett »kollegium af commercierne», men af ekonomiska skäl hade detta kollegium aldrig erhållit en fast organisation. Blott *en* ämbetsman, en sekreterare, var under de följande åren upptagen på dess stat, och det var endast vid några få tillfällen, som dess verksamhet togs i anspråk. Axel Oxenstierna kunde därför år 1644 i rådet föreslå, att man skulle allvarligen gripa sig an med upprättandet af ett handelskollegium. Några år senare skrifver Erik Oxenstierna från Estland, där han, såsom nämndt är, var sysselsatt med att ordna handeln med Ryssland, att ett handelskollegium skulle vara särdeles nyttigt. Något sådant kom dock hvarken detta eller de närmast följande åren till stånd, ehuruväl intresset för utvidgandet af den svenska handeln tilltog, och förslag om dess

höjande framlades. År 1649 kräfde likväl, såsom ofvan är antydt, de nya förhållandena, att man tog den gamla planen med allvar i öfvervägande. I februari 1649 utarbetades af *Daniel Behm* en instruktion för assessorerna uti det kongliga Generalkommersekollegium. Denna instruktion bestämmer i allmänna ordalag såväl omfattningen som arten af kollegiets verksamhet. Kommersekollegium får sig uppdraget städernas anläggning och upphjälpande; vården om handtverkerierna, hvarvid till kollegiets betänkande särskildt framsättes ett förslag om, att vissa köpmän uti hvar stad skulle taga till sig handtverkare, dem med alla nödtorfter försörja, och i ersättning taga allt deras arbete och föryttra det; uppsigten öfver råämnens förarbetande, »så att icke främmande nationer mesta profiten och båtnaden af dem åt sig draga»; uppsigten öfver kompanierna, hvarvid det borde iakttagas, »att skadliga monopolier undflys, allmogen eller andra intressario intet vrångligen undertryckas, och städerna icke desto mindre hafva däraf hjälp och assistens, men de varor, som af gemene mans fria disposition pläga komma uti nedrig våld, måge erhållas vid dess rätte önsklige valeur och ästim». Särskildt får kollegiet i uppdrag att utgrunda och öfverväga, huru den ryska handeln med skäl kunde anordnas, huruvida Norrbottens invånares önskningar om Hernösand såsom stapelplats borde bifallas, huru handeln kunde dragas från Nederländen samt slutligen huru fiskerierna här i riket måtte befordras.

Med kollegiets organisation befattar sig ej den ofvannämnda instruktionen, hvilken endast kan betraktas såsom ett förslag, som väl näppeligen fått gällande kraft. Under detta och det följande året tyckes man ej vidtagit några åtgärder för att af förslaget göra en verklighet. Saken förblef »in integro», ehuru regeringen genom sanktionerande af söderkompaniet och norrländska tjärukompaniet samt genom åtskilliga patent och resolutioner visade sin åhåga för den svenska handelns främjande. [1]

Orsakerna till att handelskollegiets inrättande uppsköts, torde fortfarande vara att söka i det ekonomiska trångmålet, som ej tillät statens betungande med ännu ett ämbetsverk.

Under sommaren 1651 utarbetades dock, antagligen under riksrådet *Johan Berndes* presidium, en ny instruktion för ett

handelskollegium, hvilken skulle föreläggas det på hösten sammanträdande utskottsmötet.

Denna instruktion är i fullständighet och form den förra öfverlägsen. I densamma uttalas i inledningen tydligt *målet* för den svenska handelslagstiftningen: det fullständiga beherskandet af *Östersjöhandeln*, och Östersjöhandelns utvidgning på den nederländska frakthandelns bekostnad. Det är den allt sedan Gustaf Adolfs framgångar ej ur sigte släppta tanken på ett svenskt östersjövälde, som i denna instruktion får sitt bestämda uttryck, för så vidt detta välde gälde handeln. Den fullständiga tullfrihet i sundet för hela det svenska väldet, hvilken erhållits i Brömsebro, hade, hvad ej lemnas oanmärkt i instruktionen, gifvit en ökad vigt åt dessa sträfvanden. — Handelskollegium skulle enligt sistnämnda förslag till instruktion bestå af tre skilda afdelningar eller kollegier, hvardera med tre medlemmar. Den första skulle sammanträda i Stockholm och utgöras af en direktor och två assessorer och hafva öfverinseendet öfver det egentliga Sveriges och Finlands handelsförhållanden. Den andra afdelningen skulle utgöras af tre personer, boende i Riga, Reval och Narva. De skulle komma tillsammans på olika ställen inom Östersjöprovinserna, under den guvernörens presidium, i hvilkens område de sammanträdde, samt hafva vård om dessa provinsers handel. Den tredje afdelningen skulle också utgöras af tre personer, boende i Wismar, Stade och Stettin, med generalguvernören i Wismar såsom direktor. Den skulle handhafva den svensk-tyska handelns intressen. Hvart tredje år skulle alla tre afdelningarne sammanträda i Stockholm. Instruktionen fordrar svenska handelsagenters tillsättande på de vigtigare europeiska handelsplatserna och anförtror åt kollegiets uppsigt städerna, handtverken, kompanierna m. m., i öfverensstämmelse med förslaget af 1649. Dessutom skulle kollegiet tillse, att tiggeriet minskades, barnhus och tukthus inrättades m. m., som kunde lända till god ordnings införande i landet. Det stockholmska kollegiet var det första, som skulle organiseras, sedan det livländska och sist det tyska.

Ofvannämnda instruktion är daterad den 23 aug. 1651. Det var dock ej möjligt att genast sätta den i verket,

därtill saknade man erforderliga medel, och den skulle dessutom först framläggas inför utskottsmötet. Då det likväl var af vigt, att åtskilliga med kollegiets verksamhet sammanhängande frågor genast undersöktes, utnämnde drottningen den 27 aug. riksrådet Berndes att vara direktor öfver handelskollegiet, och i denne man fick kollegiet en lika skicklig som nitisk befordrare. Den 1 oktober samma år utfärdades fullmakt för *Johan Berndes*, *Mårten Augustinsson Leijonsköld* och *Johan Lilljecrantz* såsom direktor, vice direktor och assessor i handelskollegiet.[2] Dessa trenne personer utarbetade under hösten en förordning mot tiggeriet samt om »ett rätt mål». När utskottsmötet sammanträdde, så afhandlades af detsamma, såväl förordningen om handelskollegium, som de af de ofvannämnde ledamöterna utarbetade förslagen. Förordningen om ett handelskollegium mottogs väl. Man var dock ej nöjd med, att endast tre personer sutto uti detsamma, och önskade, att K. M:t genast skulle upprätta hela kollegium. Berndes föreslog nu, att städerna skulle på en viss tid af året sända deputerade, hvilka skulle tillsammans med handelskollegiets ledamöter sammanträda. Detta förslag diskuterades också verkligen af utskottet den 31 okt. Det ledde visserligen ej omedelbart till någon åtgärd, men i sitt svar på den kongliga propositionen bad dock borgerskapet, »att Kongl. Maj:t i kommersekollegii institution och instruktion icke måtte gå städerna förbi, emedan det dem och deras intresse mest anser, utan att det med dem på en allmän riksdag efter riksens plägsed måtte medeladt blifva, på det att de må sitt underdåniga betänkande kunna gifva tillkänna». Presterskapet gjorde sig vid detta möte till målsmän för handelns frigifvande, monopoliers afskaffande och kompaniernas inskränkande. Adeln uttryckte sin tillfredsställelse öfver ett handelskollegiums upprättande och öfverlemnade åt dess skön alla handelsfrågorna, uttalande sig endast i allmänna ordalag och särskildt mot den holländska handeln.[3] Hvad de ofvannämnda af kollegiets ledamöter redan utarbetade förslagen angår, så diskuterades äfven de af utskottsmötet, hvilket gaf dem sitt erkännande, utan att dock dessa förslag sedan ledde till någon genomgripande reform. De öfverläggningar, som dessa frågor framkallade såväl i ständen

som i rådet, äro betecknande för den motsättning, som rådde mellan stånden i alla ekonomiska frågor och som verkade förlamande på den svenska handelns och industriens utveckling.

Till det nya kollegiets *stat* skulle användas de penningar, hvilka tobakskompaniet lemnade, samt medlen, som föllo af Revals portorium, men när sedan tobakskompaniet upphäfdes, och det under kollegiets ledning stående vestindiska eller amerikanska kompaniet erhöll privilegium att allena införa tobak i riket, så fick handelskollegium enligt 1654 års stat ersättning i en assignation på 13,100 rdr af stora sjötullen och tobakstullen.[4]

Ifrån och med hösten 1651 kan således handels- eller kommersekollegium anses konstitueradt. Dess registratur, åtminstone för såvidt det för närvarande finnes i behåll i dess arkiv, börjar visserligen redan 1651, men det är endast tvenne skrifvelser från detta år, hvilka äro inregistrerade, och det är först med året 1652, som registraturet angifver, att kollegiet är uti full verksamhet. Det drabbades dock under detta första året af sin tillvaro utaf en icke obetydlig förlust, då *Johan Berndes*, som, att döma af rådsprotokollen, var en ovanligt insigtsfull och nitisk ämbetsman, bortrycktes af döden i februari 1652. Leijonsköld utnämndes till direktor, en utnämning, som var ganska oväntad. Han skulle dock ej erhålla den högsta myndigheten inom kollegiet, ty man var nu betänkt på att utvidga detsamma enligt instruktionens plan. Redan kort efter Berndes död hade det talats om, att Erik Oxenstierna skulle blifva hans efterträdare. Shering Rosenhane och Seved Bååt voro också på förslag, men de fleste önskade, att Erik Oxenstierna skulle erhålla platsen.[5] Då han på sommaren 1652 kallades öfver till Sverige, var det dock, såsom nämndt är, ovisst, hvilket ämbete han skulle erhålla. Antagligen var det hans intresse för främjandet af den estländska handeln, som slutligen bestämde drottningen att göra honom till det nya kollegiets direktor. Axel Oxenstierna var ej häller däremot. »Verket är fuller något nytt», skrifver han, »men som mig tycker, och alla saker sig skicka, blifver det med tiden ett verk af konsideration».[6]

Den 31 aug. erhöll Erik Oxenstierna fullmakt såsom *Generaldirektor* öfver Kommersekollegium eller Generalhan-

delskollegium såsom kollegiet hädanefter skulle kallas. I denna egenskap hade han högsta vården om rikets handel. Under honom såsom direktor öfver kollegiets svenska afdelning stod Leijonsköld. Erik Oxenstierna fick äfven i uppdrag att ordna handeln i Östersjöprovinserna, enär man ville göra allvar af att upprätta det andra kollegiet, och han dessutom skulle inom kort återvända till Estland.

Vid sin afresa lemnade han ett memorial, dateradt Vaxholm den 28 oktober 1652, till kommersekollegium. Enligt detta skulle kollegium i hans frånvaro regelbundet sammanträda två gånger i veckan. Kollegiet fick i uppdrag att samla alla privilegier om handeln, iakttaga Göteborgs handel samt hindra nya monopol, i fall tobakskompaniet skulle upphäfvas, såsom ifrågasatt var. Det var dock endast få ärenden, som förekommo under den närmast följande tiden, enligt kollegiets protokoll och registratur. *Johan Rising*, kommersekollegiets sekreterare, tyckes egentligen varit den ende, som arbetat i kollegiet. Under året 1653 dog Johan Lilljecrantz. När Leijonsköld blef direktor, hade däremot *Peter Julius Coijet* utnämnts till assessor, och 1653 ökades staten med ännu en assessor, *Krister Bonde*. Följande år lemnade Leijonsköld sin befattning, och till vice president eller direktor utnämndes då *Israel Israelsson Lagerfelt*, en gammal vän till det Oxenstiernska huset. [7]

Kollegiets verksamhet tyckes tilltagit, när generaldirektorn återkom på sommaren 1653. Under en stor del af 1654 var kommersekollegiet samladt i Upsala till följd af pestens härjningar i Stockholm och hade sammankomster flere gånger i veckan. När sedan Erik Oxenstierna år 1655 följde med konungen i fält, förestods kollegiet af Lagerfelt och Bonde, hvilka åt detsamma egnade ett så lifligt intresse, som omständigheterna medgåfvo. Man fortfor likväl att i vigtigare fall vända sig till den frånvarande generaldirektorn. [8]

Vi öfvergå nu till en redogörelse för kommersekollegiets *verksamhet* under de år, då Erik Oxenstierna var dess högste styresman.

Liksom de fleste andra af kollegierna under detta århundrade hade kommersekollegium såväl en administrativ och juridisk myndighet som en ministeriel expedition.

Områdena för denna trefaldiga verksamhet voro *handeln* och *industrien*.

Sveriges *utrikes handel* skulle snart sagdt skapas. Frakthandeln låg ännu i holländarnes händer, och oaktadt åtskilliga förordningar för att uppmuntra den svenska sjöfarten voro skeppen från det egentliga Sverige, till och med om kompaniernas skepp inräknades, endast ett ringa fåtal. Svenska regeringen kunde ej genom en förordning motsvarande den engelska navigationsakten med ett slag krossa den holländska frakthandeln, ty Sveriges egen handelsflotta var allt för liten för att kunna helt och hållet undvara holländarnes. Det gälde i stället att succesive undergräfva deras makt. För det första skulle man sätta sig i liflig förbindelse med utländingar, genom konsuler och handelsagenter inleda direkta förbindelser med utlandet, och dels själf föra varor till och från dessa land, dels förmå andra folk att konkurrera med holländarne, dels söka inom Sverige privilegiera lämpliga nederlagsplatser och på så sätt draga utländingar till de svenska hamnarne.

Det nybildade handelskollegiet försummade inga af dessa utvägar. Uti planen för kollegiet ingick, att konsuler eller korrespondenter skulle anskaffas i främmande land. Enligt ett redan 1651 uppsatt förslag, borde handelskollegium på ej färre än tjugusex olika ställen i Europa hafva agenter, hvilka skulle insända rapporter till kollegiet. Hade man ej tillfälle att anställa särskilda tjenstemän, borde man låta skrifvelser afgå till residenter och politiska korrespondenter, att de skulle vinnlägga sig om att taga reda på handelsförhållandena i de orter, hvarest de uppehöllo sig. I detta fall stannade man ej vid blotta förslag. Residenterna Durel i Helsingör, Pels i Danzig, Metzger i Frankfurt am Main och Martenson i Holland erhöllo order att ingifva regelbundna rapporter dels till kollegiet och dels till dess direktor, Erik Oxenstierna. Metzger kallades till och med hem till Sverige för att redogöra för de utländska handelsförhållandena. Betänkanden inhemtades af i handelsärenden förfarne utländingar, och svenskar utsändes för att taga reda på och ingifva rapport om utländska handelsförhållanden. [9]

Se vi något närmare på alla dessa olika åtgärder, fästes uppmärksamheten först vid de försök, som gjordes, för att

draga nytta af de tyska hamnar, hvilka erhållits genom det westfaliska fredsslutet.

Öfverstelöjtnant *Seseman* från Hildesheim inlemnade redan den 12 sept. 1651 till svenska regeringen en rapport angående denna fråga, i hvilken han framhåller de stora fördelar, som Wismars hamn erbjuder, hvarföre den kan, om den rätt privilegieras, komma att täfla med Lübecks såsom nederlagsplats, och Seseman framställer åtskilliga förslag för att draga handeln till Wismar. Man fäste sig i Sverige särskildt vid hans förslag att dit draga den ej obetydliga handeln med renskt vin.

Det renska vinet belades för detta måls ernående i Sveriges tyska hamnar endast med en låg rekognitionstull och, då det utskeppades till Sverige, åtnjöt det i svenska hamnar en lika behandling, på hvilka fartyg det än infördes. Under det engelska-holländska kriget väntade man sig goda resultat af dessa åtgärder, liksom man hoppades, att vinet skulle draga andra varor med sig. Det har dock ej varit möjligt att bedöma, huruvida åtgärderna hade den önskade verkan. [10]

Man ville ock söka att, såsom Seseman föreslagit, föra *italienska* varor, såsom sidentyg och guld, direkt genom Tyskland till Wismar. Härigenom skulle såväl holländarnes handel som de för svenskarne så förhatliga, af danskarne uppburne, redemptionspenningarne lida afbräck. [11]

Äfven genom att knyta en närmare handelsförbindelse med *Spanien* hoppades man att på Hollands bekostnad kunna öka den svenska handeln.

Handeln med Spanien hade redan sysselsatt förmyndarstyrelsen, och år 1651 hade kammarherren hos drottningen, *Mathias Palbitzki*, en lärd och duglig man, på regeringens bekostnad vistats en längre tid i Spanien dels för att utverka återlemnandet af under kriget tagna fartyg, dels för att medla fred mellan Spanien och Frankrike, men först och sist för att undersöka de spanska handelsförhållandena. När år 1652 den bekante *Pimentelli* kom öfver till Sverige, lemnades åt honom ett memorial, i hvilket redogjordes för Sveriges handelsplaner angående Spanien. Sedan afsändes i början af år 1654 Palbitzki åter till nämnda land. Utom de vanliga uppdragen att taga reda på tullar, mått, mål och vigt m. m.,

hvilka upprepas i alla instruktioner för kommissarier, anföres, att han bör upplysa spaniorerna om de fördelar, som de kunna erhålla genom att direkt handla med Sverige och ej nyttja holländarne såsom mellanhand. Särskildt borde den spanske konungen uppmanas att upphandla direkt af den svenske konungen, hvad han behöfver för sin flotta af trä, tjära, hampa m. m. Palbitzki hade äfven order att söka befordra den svenska handeln på Amerika. [12]

Ännu mer direkt mot den holländska handeln voro de försök riktade, hvilka hade till afsigt att framkalla en handelsförbindelse mellan de spanska Nederlanden och Sverige. *Albrecht Swanenbergh* skickades i detta uppdrag till Antwerpen 1654, för att där sprida kännedom om Göteborgs stad och dess handelsförmåner. Göteborg och Dünkirken skulle blifva lämpliga nederlagsplatser och en svensk-spansk konvojflotta skydda handeln mellan dessa städer. Konvojen skulle skaffa Sverige vänner bland de tyska handelsstäderna och »göra danskarne flata». [13]

Sverige sökte äfven knyta närmare handelsförbindelser med *Portugal*. Underhandlingar fördes i detta syfte, hvilka hade en nitisk befordrare i residenten *J. F. Friesendorff*.

Sveriges försök att till sig draga den *ryska handeln*, hvilka redan började under förmyndarstyrelsen och under Erik Oxenstiernas vistelse i Reval, fortsattes äfven under dessa år. Den i Riga förordnade handelsdirektorn, *J. v. Weidenhaijn* utvecklade mycket nit. Ryssarne gingo så till vida svenskarnes önskningar till mötes, att de för engelsmännen höjde tullen i Archangel. Svenskarne underläto därför intet tillfälle att i sina underhandlingar med England förmå detta land utvälja till stapel en svensk Östersjöhamn. Denna begäran förekommer i instruktionerna för de till England under dessa år afgående svenska sändebuden, och den utgör föremål för flere samtal mellan Erik Oxenstierna och den engelske ambassadören Whitelocke, vid dennes besök i Sverige. [14]

Bland försök till att främja den utrikes handeln under dessa år intager Sveriges närmande till *England* en vigtig plats. Adeln vid 1651 års utskottsmöte hade särskildt begärt, att regeringen skulle knyta handelsförbindelser med England. Detta land var Hollands naturliga fiende. Att

gynna England var att nedsätta Holland. Den af Cromwell utfärdade navigationsaktens betydelse för den svenska handeln undgick ej svenskarnes uppmärksamhet, lika litet som betydelsen af det kort efteråt utbrutna engelsk-holländska kriget. Holländarnes frakthandel hade genom navigationsakten lidit betydande afbräck, och 1652—54 års sjökrig, i hvilket de voro engelsmännen underlägsne, förlamade ytterligare deras handel och minskade deras rikedomar. Det var nu en gynnsam tidpunkt för Sverige såväl att skapa sig en egen handel som att vinna England på sin sida, hvilket land åtminstone i Östersjön var så ojämförligt mycket mindre mäktigt och följaktligen mindre farligt än Holland. Sverige skulle nu i sitt förhållande till Holland och England följa samma politik, som Gustaf Wasa hade följt till Lübeck och Holland, nämligen gynna den svagare. Svenska regeringens ifver att närma sig England svalnade likväl betydligt, när engelsmännen ej respekterade hafvens frihet, utan under det ofvannämnda sjökriget togo det ena svenska fartyget efter det andra. Regeringen visade dock större tålamod, när det gälde dessa kaperier, än då det gälde de i många hänseenden mindre graverande, som företogos af holländarne.

Genom flere sändebuds afskickande till England sökte den svenska regeringen att erhålla upprättelse för kaperierna och en anslutning i kommersiellt afseende. De första, som afsändes, voro *Peter Spiring* 1651 och *Harald Appelboom* 1652. Deras underhandlingar blefvo utan resultat. Det beslöts då att sända till England såsom kommissarie, köpmannen i Göteborg *Benjamin Bonnel*, och för att gifva mera eftertryck åt hans uppträdande ditsändes dessutom i början af år 1653 *Israel Lagerfelt*. Genom deras samfälda ansträngningar blefvo verkligen de tagna svenska skeppen frigifna. Såväl Bonnel som Lagerfelt hade erhållit af handelskollegium memorial med uppdrag att främja Sveriges handelsförbindelser med England. Hvad de i detta fall lyckades åstadkomma, tyckes dock inskränkt sig till att fästa Oliver Cromwells uppmärksamhet på förbindelsen med Sverige. Han beslöt att hit afsända en större ambassad under Whitelocke på hösten 1653. De underhandlingar och det fördrag, som blefvo en följd af

denna beskickning, kunna icke sägas direkt beröra kommercekollegiets verksamhet, hvaremot vi längre fram få tillfälle att till dem återkomma. Här torde endast böra nämnas, att den svenska handeln oaktadt dessa underhandlingar och detta fördrag alltjämt oroades af engelska kapare, hvarför äfven denna fråga upptogs, då 1654 *P. J. Coijet* afsändes till England. Denne erhöll af handelskollegiet en instruktion af den 16 december 1654, i hvilken de olika önskningsmål, som under flera år hysts af det svenska handelskollegiet angående handeln med England, upprepas, hvaraf framgår, att oaktadt alla försök till närmande man på det hela taget stod kvar på samma punkt. Coijet skulle först laga, att kaperierna verkligen upphörde, att till kontrabandsvaror ej måtte räknas tjära, järn, koppar och spannmål, att svenskar måtte fritt få handla på Barbados och andra öar i Amerika, att de måtte få besöka fiskerier vid Englands och Skottlands kuster, och att engelska fiskare måtte uppmanas att flytta hit, samt att England för handen med Ryssland skulle söka en hamn inom det svenska väldet. Slutligen skulle han iakttaga de engelska manufakturerna och därom lemna underrättelse. Äfven Guineakompaniets fordringar skulle bevakas. Följande år afsändes till England *Krister Bonde*, genom hvilken fordringar af samma slag framställdes till den engelska regeringen. [15]

Generalstaterna sågo med oro svenskarnes försök att skapa en egen handel och knyta handelsförbindelser med andra makter och sökte, med undantag af det lilla parti, som genom sina handelsförbindelser stod i direkt beröring med Sverige, motarbeta detta land och i stället närma sig Danmark. Genom den 1649 afslutade redemptionstraktaten hade Staterna befriat sig från sundstullen och erlade i stället årligen 150,000 gylden. För att uppbringa denna summa belades främmande fartyg i Holland med afgift. Sedan kriget med England utbrutit, utfärdades förbud för främmande fartyg, som passerat sundet, att utan konvoj besöka Nederlanden, och flere svenska fartyg togos. Man ville härmed tillintetgöra Sveriges handel med kontrabandsvaror. [16] Då emellertid kriget tog för Staterna en olycklig vändning, beslöto de att söka försona sig med Sverige och hitsände en beskickning. Ehuruväl denna hade sin grund i de båda landens handelsförhållanden och fördes till stor

del af kommersekollegiets generaldirektor, Erik Oxenstierna, stå dock dessa förhandlingar likaväl som de, hvilka fördes med det engelske sändebudet Whitelocke, oberoende af kommersekollegiets åtgörande, hvadan vi här lemna äfven dem åsido för att i nästa kapitel, i sammanhang med Sveriges yttre politik under dessa år, till dem återkomma.

Men det var ej blott genom att söka handelsförbindelser med främmande land, som kommersekollegium sökte befordra den svenska handeln, särskildt på den nederländskas bekostnad. Äfven skulle handeln befordras genom utvidgandet af den s. k. *skeppsfriheten*, hvarmed förstås 1645 års förordning, enligt hvilken en gradation i tullen införts, beroende af om skeppen voro svenska eller utländska, om de voro byggda så, att de kunde användas i krig eller ej (monterade eller omonterade). Enligt förordningen af 15 nov. 1652 skulle af svenskar köpta utländska skepp åtnjuta samma tullfrihet som svenska skepp. Vidare utsträcktes 1654 rätten att åtnjuta den tullfrihet, som tillkom dessa skepp, till furuskepp, då den förut endast gält ekskepp. Kollegium hade äfven önskat, att skeppsbyggeriet skulle uppmuntras såsom ett af de bästa medel att upphjälpa städerna, bättra hushållningen på landet genom att landtboarne skulle förse skeppen med proviant, men några åtgärder i detta syfte vidtogos dock ej. Skeppsbyggningskompaniet i Vestervik, grundlagdt 1646, fortsatte alltjämt sin verksamhet och omfattades med lifligt intresse just af Oxenstiernorna. Det utsände flere fartyg, men ingenstädes i landet synes man följt dess exempel att bygga monterade skepp. Tvärtom var man i allmänhet misstänksam och afvogt stämd mot Vesterviks monterade skepp, mot hvilkas privilegier vid tullbehandlingen man protesterade vid riksdagarne såsom varande för landet skadliga. Oaktadt dessa försök att underlätta det svenska skeppsbyggeriet ansågs det dock år 1652 att ej vara mera än omkring 100 svenska fartyg, stora och små. [17]

Då *städerna*, enligt den tidens ekonomiska åskådningssätt, utgjorde så godt som de enda häfstängerna för handelslifvets utveckling, ålåg det kollegium att hafva en noga uppsigt öfver desamma. Kollegium skulle ock söka att genom förslag till privilegier och afhjälpandet af gamla missbruk höja städerna.

Förslag väcktes äfven om att dessa skulle åläggas aflemna redogörelse till kollegiet. Särskildt var staden *Göteborgs* uppkomst föremål för dess omtanke. Göteborg var bättre än någon annan svensk stad egnad till en stapel för den utrikes handeln. Redan år 1652 hade frågan härom behandlats i kollegiet. I mars 1653 inlemnade Göteborg sina underdåniga »desideria», författade af dess syndicus Lars Broman. Enligt detta skulle allt gods, som utskeppades till Göteborg från Sverige och dess tyska hamnar, i Göteborg ej betala tull, förr än just då det därifrån utskeppades till främmande orter. Denna anhållan stöddes på stapelstädernas och särskildt Göteborgs privilegier af 1650. Härigenom hoppades man att göra Göteborg till en nederlagsplats och vänja utländske köpmän att där infinna sig. Frågan behandlades i kommersekollegium den 19 mars, och »det discurerades af och åter därom». Slutligen afslogs Bromans förslag, men under samma vår framkommo ej mindre än tvänne förslag om Göteborgs handel, hvilka hade liknande syfte. Varor från Östersjön skulle på sommaren kunna föras till Göteborg och där uppläggas. När sundet var fruset eller svårt att befara, kunde Göteborg blifva liksom ett »litet Holland», därifrån Östersjövaror sedan kunde utföras. Men för att detta ändamål skulle vinnas, måste staden särskildt privilegieras. Det föreslogs, att utländske köpmän skulle få åtnjuta fullständig religionsfrihet, att ingen borde där förpligtas till borgerlig tunga, som ej ville drifva borgerlig näring; vigtigast vore, att varor från Östersjön befriades från tull, och en konvojflotta i Nordsjön anskaffades. I de flesta punkter gick regeringen kommersekollegiets önskningar till mötes, och ett nederlagsplakat för Göteborg utfärdades verkligen 16 sept. 1653, hvilket följande år öfversattes på holländska och tyska.[18] Förtjensten däraf tillskrefs Erik Oxenstierna, och de lycklige göteborgarne förklarade, att staden »nu lyser som klara solen». Erik Oxenstierna åtnjöt sedan i Göteborg så stort förtroende, att staden väl var villig inlemna räkenskaper till kommersekollegium, men ej till kammarkollegium, hvilket Herman Fleming 1654 befalde.[19] — Under åren 1653 och 1654 genomgick kollegiet flere städers besvär såsom Kalmars, Luleås m. fl., och dessa

började småningom fatta förtroende för kollegiet. Frågor om frimarknader, seglationsrätt, packhus inrättande m. m. behandlades af kollegiet. Äfven utfärdade kollegiet promotorial för en person till borgmästare i Vestervik samt uttalade sig om utskänkningsprivilegierna i nämnda stad. [20]

Ett klokt inrättadt *tull* och *licentväsende* var ock egnadt att befordra handelns utveckling, och dessa frågor behandlades därför af handelskollegiet. Detta utfärdade förslag till ändringar i tull-taxor m. m. Den princip, som vid alla dessa ändringar ledde kollegium under de första åren af dess verksamhet, var att sänkta tullar skulle gifva större inkomster genom den större mängd varor, som då infördes. Emellertid fingo dessa låga tullar ej länge fortfara, utan Karl X höjde lastpenningarne och tullen, särskildt på koppar. Erik Oxenstierna gärde köpmännens omdöme i denna sak, och de uttalade sig mot höjda afgifter. Broman visade, att de komme att skada äfven skeppsbyggeriet. Handelskollegiet ansåg fördelaktigare att sänka tullen på koppar och delgaf denna åsigt sin frånvarande generaldirektor. Det var dock först i sept. 1656, som denne lyckades hos konungen härutinnan utverka en förändring. [21]

Tullstaten stod äfven under kommersekollegium, och fullmakter utfärdades därifrån för dess ämbetsmän. [22]

Under kommersekollegium ställdes likaledes *handelskompanierna.* Dessa voro högadelns särskilda skyddslingar. Oaktadt att protester höjdes vid alla riksdagar mot kompanierna, år 1655 till och med af adeln, förblefvo de orubbliga, enär de maktegande hade sitt intresse i att bevara dem. Under åren 1653—1655 framhöll dock kollegiet den principen, att inga nya kompanier borde bildas, och genom att ställa de redan befintliga kompanierna under kollegiets hägn, borde deras skadliga verkningar minskas. [23]

Tobakshandeln hade tillhört först en tid det vestindiska kompaniet, men frigafs 1649. Detta ansågs dock medföra allahanda underslef, hvarför ett *tobakskompani* upprättades, erhöll monopol den 22 sept. 1651 och befästes ytterligare i sina rättigheter genom en förordning af den 13 maj 1652. Slutligen utfärdades ett patent af den 28 april 1653 om tobakens fria införande och upphäfvande af bemäl-

de kompani samt om nedsättande af tullen. Vid alla dessa åtgärder tillfrågades kommersekollegium. [24]

Ett annat kompani, *det vestindiska*, ställdes däremot helt och hållet under kollegiets ledning. Då såväl detta som de följande kompaniernas verksamhet under denna tid af andra författare monografiskt behandlats, skall här endast framhållas de utvecklingsskeden de genomgingo, samt göras några mindre tillägg.

Det vestindiska kompaniet hade börjat en kolonisation i Norra Amerika vid Delawarefloden, och sedan 1638 hade tid efter annan expeditioner afgått till det s. k. Nya Sverige. Genom holländarnes afund, delvis ock genom opraktiska åtgärder hade likväl kolonien föga utvecklats. År 1651 utsattes den för ett anfall af holländarne. Saken kom före i det svenska rådet den 18 mars 1652, och det beslöts, att direktionen öfver kolonien skulle anförtros åt kommersekollegium. Koloniens angelägenheter blefvo också nu under ett par år handhafda med omtanke och intresse. Erik Oxenstierna synes särskildt lifligt intresserat sig för kompaniet och tog till och med en så stor del i fartygens utrustning, att den sträckte sig till de minsta detaljer. Ett amiralitetsskepp skulle nu utrustas, och man sökte förmå dugligt folk bosätta sig i kolonien. Äfven kompaniet utrustade ett fartyg. För att erhålla en duglig och erfaren man vid kolonien erhöll sekreteraren i kommersekollegium, *Johan Rising* i uppdrag att åtfölja expeditionen samt att i kolonien vara guvernörens »assistensråd». Den 15 december 1653 utfärdade kommersekollegium hans vidlyftiga instruktion. Han fick i årlig lön 1,200 dlr. sm. af kommersekollegium samt rättighet att återfå sin gamla plats, då han återkom. Rising afreste på amiralitetsfartyget Örnen och ankom efter några äfventyr med 300 emigranter och åtskillig laddning till Nya Sverige. Då den förre guvernören lemnat kolonien, hvilken befann sig i ett bedröfligt skick, öfvertog Rising med kraftig arm ledningen af densamma. Det spända förhållandet till Holland, som vid denna tid tilltog, och som kanske ej nog beaktades af Rising, gjorde emellertid, att kolonien ej kunde få en kraftig utveckling. Regeringen i Sverige glömde den dock ej. Kompaniet skulle få uppbära inkomsterna af tobaksinförseln, och be-

stämmelserna härom skärptes för kompaniets räkning. Slutligen inkallades kompaniets delegare i april 1655 till kommersekollegium för att öfverlägga, »huru verket i Nya Sverige rätt måtte angripas och dess herligheter, och huru man med tiden skulle samla verkelig profit». Möjligt är, att det vestindiska kompaniet nu alldeles omorganiserades. Säkert är, att en ny expedition till kolonien utrustades. Det blef dock den sista, ty den 15 september 1655 måste koloniens fästning kapitulera till holländarne. Den svenska kolonien, som blott några år längre tillbaka i tiden synts så lofvande, var för alltid förlorad, och kompaniet upplöstes.[25]

Det andra kompaniet i Sverige, som hade till syfte handel och kolonisation i främmande verldsdelar, stod ej lika omedelbart under kollegiets hägn, men äfven detta kompani var dock, såsom allt hvad berörde handeln, föremål för kollegiets uppmärksamhet samt hade en nitisk befordrare i Erik Oxenstierna.

Redan under åren 1646 och 1647 hade en handel drifvits emellan Guinea och Vestindien, i hvilken, förutom Louis de Geer, svenskar voro participanter, och möjligen flere svenska skepp deltogo.[26] Företaget visade sig lönande, och privilegier för ett kompani att handla på Afrika utfärdades, dock antagligen ej förrän den 15 december 1649. Kompaniet, som kallades det afrikanska eller äfven *Guineakompaniet*, skulle drifva handel mellan Afrika och Amerika samt söka anlägga en koloni på Guldkusten i Öfre Guinea. Dess afsigt var, ehuru det ej tydligt nämnes i privilegiet, att upphandla slafvar i Afrika och afyttra dem i Amerika samt där erhålla socker och andra kolonialvaror, hvilka lämpligen kunde afyttras i Sverige. Bevis finnas, att den handel som bedrefs verkligen var slafhandel. Så skrifver syndicus i Göteborg, Broman, redan den 4 augusti 1647, att Arend Gabbeson hade återkommit från sin långa resa. Han hade i Guinea för sina varor köpt 150 »svarta» och en stor kvantitet elefanttänder och kattun. För de svarta, af hvilka en del dogo på vägen, hade han köpt socker i Vestindien. Tre »svarta gossar och en flicka» förde han nu med sig till Stockholm. Så skulle den ofvannämnde Palbitzki enligt sin instruktion i Spanien 1654 befordra Guineakompaniets handel med slafvar.[27] Äf-

ven på en direkt handel med guld och elfenben mellan Afrika och Sverige var man betänkt. Man var därför angelägen såväl om spaniorernas vänskap som äfven om portugisernas för att kunna få handla i deras kolonier, enär dessa folk innehade områden i Afrika. De sågo ej häller i Sverige någon farlig konkurrent.

Företagets mäktige fiender utgjordes däremot af engelsmännen, hvilka ej ville hafva några nya medtäflare om handeln på Afrika och hvilkas missnöje ej minskades därigenom att några holländare voro participanter i det svenska afrikanska kompaniet. Sedan kriget mellan England och Holland utbrutit, och engelsmännen ansågo sig kunna under allahanda förevändningar uppbringa svenska fartyg, var det först och främst de fartyg, som tillhörde Guineakompaniet, hvilka blefvo föremål för Englands kaperier. När slutligen de två, med dyrbar laddning försedda skeppen, Kristina och Norrköping, blifvit tagna, ansåg sig svenska regeringen förpligtigad att i en skrifvelse till parlamentet protestera mot Englands handlingssätt samt kräfvå upprättelse. Skrifvelsen framkallade dock intet omslag i engelsmännens sätt att gå tillväga, utan i stället togos ytterligare fyra fartyg, som tillhörde Guineakompaniet, och kvarhöllos, under det att fartyg, som voro hemma i hansestäderna, frigåfvos. För de olika svenska kommissarierna, som afgingo till England under denna tid, utgör häfdandet af Guineakompaniets rättigheter en af de väsendtligare angelägenheterna och den af dem, som å engelsmännens sida mötte det största motståndet. Äfven med Whitelocke, vid hans ambassad i Sverige, underhandlades härom. Erik Oxenstierna, som förde underhandlingarne i samråd med sin fader, var mån om kompaniets bästa och lyckades verkligen att den 8 maj 1654 afsluta en särskild traktat med Whitelocke angående Guineakompaniet, hvilken traktat ratificerades af Cromwell den 30 juli s. å. och tillförsäkrade Guineakompaniet rätt att anlägga koloni på Öfre Guinea samt att drifva handel därstädes. På grund af den större trygghet, som genom nämnda traktat erhållits, beslöt kompaniet att genom ny aktieteckning öka sitt rörelsekapital. Ett reglemente uppsattes, och nya teckningar gjordes. Man hade visserligen ännu ej lyckats erhålla någon utdelning,

men man skulle ej behöfva anse de utgifna kapitalen fruktlösa, om man blott fortsatte på den inslagna vägen samt iakttog nödig omtanke och försigtighet vid bolagsreglornas uppställande. Det nya reglementet vittnade också om klokhet och omtanke. Främst på listan bland de nya bolagsmännen stod Erik Oxenstierna, som antecknat sig för 6,000 rdr. Till följd af denna utvidgning erhöll kompaniet förnyade privilegier af Karl Gustaf i juli 1655.[28]

Det tredje större kompaniet, *tjäruhandelskompaniet*, grundlagdt 1648, var utsatt för stort missnöje inom Sverige. Särskildt ansågo sig de finska städerna blifva lidande genom detsamma, och vidlyftiga underhandlingar fördes i denna fråga inför handelskollegium. Kompaniet upphäfdes ej, men Oxenstierna föreslog i juli 1654, att privilegierna skulle ändras till städernas fördel.[29]

Under dessa år framkastades också frågan om att bilda andra kompanier, men man stannade oftast vid blotta förslag. Så ville kommersekollegium, att den koppar, som utskeppades, skulle öfverlemnas till ett kompani, men några åtgärder i detta syfte vidtogos ej. Ett bergfiskekompani erhöll likväl privilegier den 4 mars 1652. Allt mera gjorde sig inom kollegiet den åsigten gällande, att privilegier för kompanier skulle endast gifvas med stor varsamhet, då alla handelsmonopol voro mer eller mindre skadliga. Därför tvekade kollegiet att bifalla en anhållan från några personer att få sammansluta sig för att handla på Norge, samt afslog en annan anhållan om monopol på franska vinhandeln.[30]

Kommersekollegiet sökte också att inom *industrien* så mycket som möjligt inskränka det fördärfliga monopolsystemet och endast använda det vid ett eller annat fall. *Melcher Jung* nekades monopol på fabrikation af kimrök, hvarvid man anförde, att det monopol på glasvaror, hvilket han förut erhållit, hade för landet varit långt ifrån nyttigt. En viss *Rennekamp* i Riga begärde monopol på klädesfärgerier, men det vägrades honom.[31]

Märkligast af de under denna tid utfärdade privilegierna voro tvifvelsutan de som gåfvos åt grundläggaren af manufakturverken vid Eskilstuna, *Reinhold Rademacher von Zittern*. Denne begärde, antagligen år 1651, att i riket få införa järn-

manufakturer. Kommersekollegium liksom Kongl. Majestät, hvilka ärendet föredrogs, önskade att erhålla närmare kännedom om de privilegier, som Rademacher skulle fordra, men sade sig »desseinen fast adprobera» och lofvade att understödja företaget med all kunglig gunst, enligt en kommersekollegiets skrifvelse af den 21 februari 1652 till handelsdirektorn Wejdenhaijn i Riga. Det är så vidt vi veta första gången Rademacher omtalas i våra officiella handlingar. Meningen synes då varit att anlägga manufakturfabriken i Livland. *Dagen* då Rademacher erhöll de för detta företag äskade privilegierna är ej med säkerhet känd, och kommersekollegiets registratur lemnar i detta afseende ofullständiga upplysningar. Han begär i nov. 1653 understöd för att anlägga manufakturer på Gotland; det är äfven nu handelsdirektorn i Livland, som får befallning att underhandla med honom därom. Man ansåg likväl, att Rademacher hade för stora fordringar, och förslaget förföll. Säkert är, att i ett bref af 13 juli 1654 omnämnas Rademachers privilegier för järnmanufakturerna i Riga och Kerkholms skans med tillägg, att han är skyldig att öfverföra dessa till Sverige. Kort förut hade Rademacher tillträde i handelskollegium för att underhandla om nämnda fabrik. Antagligen gåfvos privilegierna vid denna tid (början af juli). Rademacher kom dock ej öfver från Jülich och Lech till Livland med sina smeder, inalles 50 personer, förr än på våren 1655. Endast med stor svårighet tyckes han hafva kunnat föra denna »ädla klenod» med sig, ty man ville ej i hembygden släppa arbetarne, utan man fängslade dem till och med för att hindra deras afresa.

Tiden för fabrikens öfverflyttning till Sverige är ej häller med visshet känd. I ett kungligt bref af den 22 juli 1654 erhåller Rademacher »vår tro undersåte och invånare i Riga» tio kronans hemman i Södermanland, Eskilstuna län, Ärla och Torshälla socknar. Själf var Rademacher i Stockholm för att söka öfverflytta fabriken till Eskilstuna under året 1656. Han klagar då öfver de stora förluster han lidit i Riga och öfversänder med sin slägtinge, Reinhold Port, till Erik Oxenstierna, som nu var i Preussen, sina fordringar om förbättrade privilegier och lofvar, att han skall, om dessa bifallas, inom åtta eller nio år i Eskilstuna hafva tusen arbetare.[32]

Af andra industriidkare, som understöddes af handelskollegiet, märkes *v. Utenhofen*, som erhöll privilegier för sidenväfveriers och färgeriers anläggning, och åt hvilken regeringen lånade ej mindre än 15,000 rdr. Han synes dock ej uppfylt sina skyldigheter och misstänktes att lemna förfalskade varor. Kort innan Oxenstierna afreste till Tyskland, anställde han i anledning häraf förhör med v. Utenhofen, hvilken sedan inkallades inför reduktionskollegium. Han synes dock lyckats rättfärdiga sig och fortsatte sin verksamhet [33]. Åt inspektorn i Gefle, *Sigfrid Wolcker* gafs befallning 1653 att taga information om »linväfveriverken» och hvad som däraf dependerar samt föreslå huru de bäst kunde inrättas, och med *Kristian Gregers* afhandlas år 1654 flere gånger om privilegier för linneväfveriers upprättande i Söderköping. Den 24 mars 1654 erhöll denne och hans participanter rätt att anlägga ett dylikt i nämnda stad. [34] Något förut hade *Gutheim* erhållit privilegier på ett repslageri i Riga och *Hamilton* på ett pottaskbränneri och såpsjuderi i Sverige. För att öfvervaka de industriella företagen och lemna råd och upplysningar i afseende å dem tillsattes äfven en särskild kommissarie, *J. Wittemacher Palmstruch*, som af kollegiet erhöll instruktion den 4 nov. 1653. Denne samme Palmstruch framlade äfven inför kollegiet den 6 mars 1654 förslag om upprättandet af en bank. Förslaget diskuterades, men ledde såsom bekant är först senare till någon påföljd. [35]

Kollegiet hade aldrig utvecklats enligt den ursprungliga planen, och dess verksamhetsområden hade icke genom någon utförligare instruktion under dessa år blifvit begränsad, ehuruväl det hade flere gånger varit på tal, och förslag därom hade framlagts. Kollegiet kom härigenom i delo med andra ämbetsverk, och oreda uppstod. Särskildt var detta fallet, sedan Erik Oxenstierna afrest till Tyskland. Krister Bonde var en tid i England, och Lagerfelt hade svårt ensam uppehålla kollegiets anseende. Det allmänna krigstillståndet försvårade ock under de följande åren dess verksamhet. [36]

SJUNDE KAPITLET.

Det var ej blott såsom generaldirektor i handelskollegium, som Erik Oxenstierna åren 1653—54 deltog i vården af rikets angelägenheter. Han deltog äfven i de underhandlingar, som egde rum vid denna tid med främmande makter, särskildt med Generalstaterna och England. Dels voro Axel Oxenstiernas krafter nedsatta, så att han behöfde något biträde och då naturligtvis föredrog sin sons, dels voro dessa sistnämnda underhandlingar hufvudsakligen af kommersiel betydelse, så att Erik Oxenstierna i kraft af sitt ämbete såsom generaldirektor måste i dem deltaga.

Allt sedan freden i Brömsebro, som åtföljts af ett förnyande af det gamla förbundet mellan Sverige och Generalstaterna, hade en viss kylighet uppstått mellan de bägge allierade. Den svenska handeln hade genom freden med Danmark beredts fördelar, hvilka i Holland väckt misstro mot den gamla bundsförvandten. Holländarne misstänkte, och det, såsom vi sett, ej utan goda skäl, att svenskarne på deras bekostnad ernade göra sig till herrar öfver Östersjöhandeln. Misstron underblåstes af Frankrike, som ville isolera Sverige för att påskynda den westfaliska fredens afslutande. I stället började Staterna och Danmark närma sig hvarandra, och närmandet ledde, såsom ofvan nämndes, till den beryktade redemptionstraktaten, hvarigenom Sverige till stor del gick miste om de handelsfördelar, som skulle beredas genom Brömsebrofreden, hvarföre den här väckte stort missnöje. Fördraget innebar äfven i politiskt afseende en sammanslutning mellan Staterna och Danmark, hvilket framkallade oro i Sverige. Axel Oxenstierna var likväl mån om att dölja denna oro, enär han ansåg, att en brytning med Staterna vore för Sverige högst ofördelaktig. [1]

Den andra sjömaktens, Englands, ställning till Sverige hade under hela denna tid varit ganska obestämd. Ehuru

Sveriges ledande män djupt ogillade de revolutionära rörelserna i England, hade de dock afböjt alla försök, som af det stuartska huset gjorts att härifrån erhålla understöd. Å andra sidan tviflade Axel Oxenstierna på varaktigheten af Cromwells styrelse. De olika beskickningarne till England afsågo därföre i främsta rummet att där bevaka de svenska handelsintressena, ehuruväl man allt sedan redemptionstraktatens ingående äfven önskade en närmare politisk anslutning.

Emellertid utgaf Cromwell sin navigationsakt. Staterna blefvo oroligare än någonsin för sin hotade handel, andra misshälligheter tillkommo, och det engelsk-holländska sjökriget utbröt, våren 1652.

Vid underrättelsen härom började man genast att i rådet afhandla, hvilken hållning Sverige skulle intaga, och huruvida Sverige äfven kunde i kriget indragas. Man fruktade särskildt för, att det nu svaga Danmark skulle invecklas i striden, och att Holland eller England möjligen skulle bemäktiga sig några danska hamnar. [2]

De krigförande voro å sin sida ej häller likgiltiga för Sveriges ställning i striden, och såväl en nederländsk som en engelsk beskickning hitkommo.

Den 1 aug. (n. st.) 1652 utfärdade Generalstaterna en instruktion för *Conrad van Beuningen* af innehåll, att han så fort som möjligt skulle begifva sig till drottningen af Sverige. Han skulle visserligen under vägen i Hansestäderna framhålla Staternas vänskapliga sinnesstämning och faran för handeln genom det pågående kriget, men han skulle dock för tidens vinnande i dessa städer söka undvika publika audienser. I Sverige skulle v. Beuningen enskildt och offentligen påvisa det orättvisa i det Staterna påtvugna kriget, samt framhålla huru Staterna stredo för hafvens frihet, hvarföre Sverige borde hjälpa dem enligt fördragen af 1640 och 1645. Ville Sverige uppträda såsom medlare, skulle det ej afböjas, ty enligt de anförda fördragen var Sverige i sin fulla rätt att medla, dock borde Sverige hällre förmås till aktiv hjälp i penningar eller ammunition. Önskade Sverige knyta en närmare allians, skulle v. Beuningen skaffa sig nya order hemifrån. Han skulle dessutom bevaka Staternas handelsintressen i Sverige samt hindra, att ammunition därifrån fördes till England.

Härmed sammanhängde en af statsrätten då ej ännu afgjord fråga, hvilka varor som skulle räknas bland kontrabandsvaror. Alla voro ense om, att vapen och ammunition voro kontraband, men några ansågo dessutom att dit borde räknas alla varor, af hvilka med lätthet vapen och ammunition kunde tillverkas. I denna fråga intog Holland en vacklande hållning. Ett plakat mot kontrabandsvaror hade nyligen där utfärdats, som skadade den svenska handeln, under sken af att vara riktadt mot kontrabandsvarors införande i England.

En annan öppen fråga var, tager lasten fartygets karaktär eller ej, d. v. s. få neutrala skepp föra fiendtlig laddning eller får neutral laddning föras af fiendtliga skepp? Äfven denna fråga var af betydelse såväl för de krigförande makterna som för Sverige samt besvarades af dem olika, och vid alla underhandlingar med sjömakterna bragtes den helt naturligt å bane.[3]

Den 9 sept. n. st. 1652 anlände v. Beuningen till de svenska skären, och några dagar senare gjorde han sitt högtidliga intåg i Stockholm. Han mottogs med mycken vänlighet i enskild och offentlig audiens af drottningen. Hon svarade dock på hans andraganden endast i allmänna ordalag. Axel Oxenstierna, hvilken v. Beuningen träffade först något senare, förklarade rent ut, att svenskarne ej hade med kriget att göra. Kriget hade sin grund i holländarnes önskningar att bibehålla handelsväldet och i engelsmännens afund och begär att öka sin handelsmakt. v. Beuningen föreställde förgäfves, att äfven svenskarne ledo af kriget.

Emellertid tillsattes kommissarier för att underhandla med v. Beuningen, nämligen rikskanslären, Erik Oxenstierna och sekreteraren Lars Canther, hvilken senare varit 1650 i Holland för att där underhandla i anledning af den ofvan nämnda redemptionstraktaten.

Den 24 sept. egde den första konferensen rum. v. Beuningen framkom med tvänne yrkanden, hvilka äfven framställdes i ett af honom till drottningen inlemnadt memorial. Han fordrade, att svenskarne skulle *genast* förbjuda all utförsel af ammunition till England, och att Sverige skulle bistå Staterna enligt 1640 och 1645 års fördrag. Axel Oxenstierna, som synes ensam hafva fört ordet vid underhand-

lingen, inlät sig ej på besvarandet af v. Beuningens första fordran, men afvisade däremot bestämdt den andra, på den grund att de åberopade traktaterna endast åsyftade stridigheter vid Östersjön, att Staterna ej hade understödt Sverige i dess sista krig med Danmark, och att de sedan genom sin allians med sistnämnda makt brutit sin gamla förbindelse med Sverige. Detta land kunde således ej inskränka sig i sin handel för att behaga dem. Axel Oxenstierna anklagade äfven Staterna för att under förebärande af konvojs nödvändighet hindra utlöpandet af svenska fartyg från nederländska hamnar, och han frågade, hvarför man i Amsterdam fängslat en svensk undersåte, Stor Johan, som i affärer ditrest. v. Beuningen blef i de flesta punkter Oxenstierna svaret skyldig, sade sig dock vilja skaffa upplysningar och förklaringar från sin regering, och särskildt hoppades han, att om någonting i fördraget med Danmark vore Sverige »præjudicerligt», det skulle kunna ändras.[4]

Denna konferens synes för en tid varit den enda, och v. Beuningen fann till sin stora förtret, att svenskarne hade allvar med sin önskan, att i sjökriget iakttaga neutralitet, och att de af denna orsak drogo ut på tiden med alla underhandlingar. Erik Oxenstierna återvände, som bekant är, efter en tid till Estland, och Canther for till den polska fredstraktaten i Lübeck. Af de tillsatta kommissarierna återstod således endast rikskanslären, men, enär denne var mycket upptagen af olikartade göromål, så var det endast med svårighet, som v. Beuningen erhöll enskilda samtal med honom, hvilka dock understundom kunde vara sex à sju timmar. Såväl den ene som den andre bibehöllo dock allt fortfarande sin en gång intagna ståndpunkt. Axel Oxenstierna föreslog likväl inom kort, att Sverige skulle uppträda såsom *medlare* i den pågående striden, hvilket v. Beuningen först afslog. Rikskanslären upphörde ej häller att beskärma sig öfver det sätt, hvarpå svenska fartyg behandlades af Staterna, såväl i Sundet som i Kanalen. Holländarne ville tydligen begagna den allmänna osäkerheten för att genom krångel och obehag tillintetgöra Sveriges uppblomstrande handel. Äfven Stor Johans fängslande, som egde rum på grund af gamla skulder i Amsterdam, användes såsom skäl för att undvika ett

närmande till Staterna. För att hindra underhandlingarnes afbrytande beslöto emellertid Staterna genom en resolution af den 21 okt. 1652 n. st., att ett nytt förbund mellan dem, Sverige och Danmark skulle af v. Beuningen föreslås. På hans andragande härom svarade drottningen, att hon ej vore obenägen, men att hon dock ej ville inlåta sig i några underhandlingar, förr än v. Beuningen erhållit fullständiga order, och såväl Danmark som Staterna visat sin »inclinatio». Axel Oxenstierna uttalade sig däremot genast tydligare emot ett nytt fördrag, som han efter den för Sverige sårande sista dansk-nederländska alliansen ansåg outförbart.

Detta oaktadt gaf dock v. Beuningen med en förvånansvärd ihärdighet ej allt förloradt, utan hoppades på en allians, särskildt sedan en dansk ambassad under Mogens Högh i början af året 1653 anländt till Stockholm för att där bevaka Danmarks intressen. Svenskarne började nämligen nu, för att erhålla kännedom om Danmarks förrhållande till Staterna, att visa sig benägna för ett förbund enligt v. Beuningens förslag. Danskarne trodde förslaget utgått från drottningen, och v. Beuningen sökte intala dem, att de genom redemptionstraktatens upphäfvande skulle kunna aflocka sig fördelaktiga vilkor af svenskarne. Mogens Högh sade sig visserligen ej hafva några order om en allians, men han underrättade genast sitt hof om förslaget och fick till svar, att Danmark ej vore obenäget för ett dylikt förbund. v. Beuningen framstälde nu genast sina planer. De tre rikena skulle sluta ett stort gemensamt förbund, hvarigenom de enskilda fördragen skulle befästas och utjämnas. På denna förklaring gaf nu drottningen ett bestämdt svar: förr än Sverige får en fullständig satisfaktion för de oförrätter det af Danmark och Staterna lidit i sin sjöfart, och förr än det blir garanteradt full frihet i sin handel, så kan det ej ingå i något föreslaget fördrag, ehuruväl det annars ej vore därtill obenäget. Drottningen hänvisade sedan till sina medlingsförsök, sade sig vilja fortsätta dem och ej bryta neutraliteten förr än allt hopp vore ute att på denna väg vinna fred. Vid dessa uttalanden förblef hon sedan under den följande tiden. Än mera oförbehållsamt och bestämdt uttalade sig rikskanslären såväl mot en förnyad allians som mot ett brytande af neutraliteten. v. Beuningen förstod dock icke eller

låtsades ej förstå, hvad han ej *ville* förstå, och fortsatte nitiskt sina underhandlingar.[5]

Generalstaterna hade genom ett beslut af 16 nov. 1652 n. st. tillstadt v. Beuningen att ej afslå den svenska regeringens begäran att få uppträda såsom medlare, och han talade därom med drottningen och Oxenstierna vid alla audienser och sammanträden. De föreslogo Göteborg såsom en lämplig medlingsplats eller frågade, om Staterna ville föreslå någon annan. När slutligen det sades, att engelsmännen voro böjda för Sveriges medling och tänkt begära densamma samt de tillika visade sig tillmötesgående i afseende å svenskarnes anspråk på ersättning för de förluster dessa lidit genom de engelska kaperierna, blef den svenska regeringen än mera bestämd i sina underhandlingar med v. Beuningen. Hvarken Generalstaternas förnyade resolution om en nordisk allians (12 maj n. st.) eller de nya fullmakter, som den danske residenten erhöll, utöfvade något inflytande på underhandlingarne i Stockholm.[6]

Att v. Beuningens förslag understöddes från Danmarks och Frankrikes sida var ej egnadt att medföra någon fördel för Staterna. Hvad Danmark angår, så hade det aldrig allvarligt trott på uppriktigheten å svensk sida af de under vintern framkomna alliansförslagen. Spänningen mellan Sverige och Danmark var nämligen vid denna tid starkare än vanligt, och detta af flera orsaker. Samtidigt som v. Beuningen afsändes till Sverige hade Genralstaterna skickat borgmästaren *Nanning Keyser* till Danmark för att förmå detta land att i kraft af 1649 års fördrag bistå Staterna i kriget mot England. Danmark var en vän af Stuartarne och misstrodde Cromwell, men fruktade allt för mycket Sverige och dess närmande till England för att våga öppet visa detta. Den 8 febr. 1653 slöt Danmark detta oaktadt ett nytt förbund med Staterna, i kraft af hvilket det skulle hålla en flotta på 20 skepp i Sundet och stänga detta för England. Till aktivt deltagande i kriget kunde dock Danmark ej förmås. Vid denna tid afsändes den ofvannämnda ambassaden till Stockholm och förslag framställdes för Generalstaterna att upphäfva redemptionstraktaten. Ingendera parten hade funnit

sin fördel vid denna traktats bestämmelser om Sundstullen, och man hoppades blidka Sverige, som med misstänksamma blickar följde Keysers underhandlingar. Generalstaterna biföllo genast det ofvannämnda förslaget, Danmark synes sedan ångrat sig, men de förra ville ej höra talas om någon förändring. Det var dock först den 26 sept. 1653, som 1649 års fördrag annulerades genom det s. k. recissionsfördraget. — Emellertid hade, såsom vi ofvan sett, Mogens Högh underhandlat i Stockholm, men utan att Sverige kommit Danmark närmare. Sverige kunde ej gilla februari-fördraget. Härtill kommo andra misshälligheter. Den genom Brömsebro-freden af Sverige erhållna tullfriheten i Sundet förorsakade nämligen spänning mellan de nordiska makterna, särskildt under det nu pågående sjökriget. Svenskarne misstänktes för att tillåta utländingar begagna sig af deras rätt af tullfrihet genom utdelandet af falska certifikat. Den svenske residenten i Helsingör, Magnus Durel, Erik Oxenstiernas forne lärare, klagade åter i sin ordning, att man vid tullbehandlingen gick honom förbi, att holländska tullnärer inkommo på svenska fartyg och klandrade de svenska certifikationerna. Magnus Durel hemkallades, och underhandlingar fördes härom såväl med Mogens Högh som med v. Beuningen. Utan all skuld synes ingendera parten hafva varit. Svenska regeringen efter att ha inhemtat handelskollegiets tanke utfärdade omsider nya förordningar om certifikationerna, och Durel sändes i maj 1653 till Danmark för att begära satisfaktion för lidna förluster. Vid denna tid hade engelska fartyg uppbringats af Danmark till den engelska regeringens stora förtrytelse. I denna sak, hvarom långa underhandlingar fördes, tog Sverige Englands och Staterna Danmarks parti. — Äfven var man i Danmark förbittrad på att den bekante Korfitz Ulfeldt hade fått ett vänligt emottagande af drottning Kristina. Danska regeringen fordrade, att han skulle utlemnas, men det vägrades. När Mogens Högh slutligen hemreste, erhöll han det svar, att Sverige ville bibehålla vänskap med Danmark, men att det ej ville inblanda sig i det pågående sjökriget, och att det ansåg Staterna farligare för handelns frihet än England. Sverige önskade, att Danmark skulle söka arbeta på att medla mellan de krig-

förande. Denna uppfattning kunde dock ej göra sig gällande i Danmark, utan alla de ofvan omnämnda faktorerna hindrade under hela den följande tiden ett närmande mellan de nordiska kronorna och gjorde Danmark vanmäktigt i sina försök att understödja v. Beuningens underhandlingar i Sverige.[7]

Äfven Frankrike var för v. Beuningen ett klent stöd, ty detta lands inflytande vid svenska hofvet var ej så stort, som det hade varit. Chanut var ej längre i Stockholm, i stället hade Spanien i Antonio Pimentelli erhållit ett sändebud, som hade lyckats, till och med i högre grad än Chanut, vinna drottningens ynnest, hvilken tvifvelsutan i politiken lät sig i hög grad bestämmas af sina personliga tycken. Så aflägsnade sig också Sverige från den franska politiken. Kristina kom härigenom att närma sig Axel Oxenstiernas politik, som aldrig hade varit franskvänlig mer än hvad nödvändigt var. Det var därföre förgäfves, som det franska sändebudet Piques sökte understödja v. Beuningens underhandlingar vid svenska hofvet.[8]

Under våren utrustade Sverige åtskilliga fartyg för att skydda sin handel. Detta väckte ytterligare v. Beuningens oro.

Emellertid fortgick kriget mellan Generalstaterna och England med oförminskad styrka. Sverige såg ej ogärna, att de båda sjömakterna försvagade hvarandra, och hade antagligen lika litet allvar med sina medlingsförslag som benägenhet för en förnyad allians. Man visade dock v. Beuningen all uppmärksamhet. Drottningen underhöll sig ofta med honom och betygade alltid sin vänskap för Generalstaterna, och mellan hennes och rikskanslärens politik rådde i detta afseende full öfverensstämmelse.

Med sommaren 1653 inträdde en stiltje i v. Beuningens underhandlingar. Han fick trösta sig med betraktelser öfver den svenska penningebristen, och äfven öfver alla de svårigheter, som till följd däraf voro förknippade med utrustandet af en svensk flotta. Han började ock inse, att svenskarne ej voro att rubba ur sin neutrala ställning. De nederlag till sjös, som Staterna under våren lidit och som framkallade allvarliga fredsunderhandlingar mellan dessa och England, bidrogo ej häller att gifva framgång åt v. Beuningens underhandlingar med Sverige.[9]

På sommaren 1653 kom Erik Oxenstierna såsom bekant åter från Estland. Åt honom öfverlemnades nu att fortsätta underhandlingarne med v. Beuningen. Det politiska ändamålet med dennes beskickning var nu undanskjutet, och det var hufvudsakligen handelsfrågor, som blef föremål för deras underhandlingar. Erik Oxenstierna hade härvidlag till ögonmärke befordrandet af den svenska handeln och visade på en gång fasthet och stort tillmötesgående för att befordra så mycket som möjligt dess intressen.

En af de vigtigare handelsfrågor, som utgjorde ämnet för dessa underhandlingar, var utförseln af kanoner till Holland. I Sverige hade 1652 för holländsk räkning beställts 1,200 kanoner. Vid utskeppningen uppstod dock allahanda krångel. Svenska amiralitetet sade sig behöfva kanonerna, och utförseln förbjöds. v. Beuningen gjorde efterforskningar. Det befanns, att amiralitetet ej ännu på länge var i behof af dessa kanoner, men att det hindrade utförseln för att erhålla kanoner gjutna på sommaren. Redan på våren 1653 hade v. Beuningen klagat öfver detta förhållande för drottningen och erhållit löfte om att kanonutförseln skulle frigifvas. Han förnyade nu sina klagomål för Erik Oxenstierna. Denne beklagade hvad som skett och lofvade att göra allt för att ett förbud, som verkade hämmande på utvecklingen af en af Sveriges främste industrigrenar, skulle upphäfvas. Axel Oxenstierna var af samma mening. Kanonutförseln frigafs genom en kongl. förordning af 30 juli. Under hösten utskeppades också till Holland ett icke obetydligt parti kanoner. [10]

Ett annat ämne för underhandlingar var den ännu ej afgjorda affären med Stor Johan. v. Beuningen hade i anledning häraf flere konferenser med Erik Oxenstierna. Denne fann dock snart, att holländarnes sätt att gå till väga ej kunde försvaras. Han tyckes underrättat drottningen härom, och Kristina lät utan rådets hörande fängsla två nederländske köpmän i Stockholm, uppteckna alla i Stockholm befintliga holländares namn, genomsöka 20 à 30 holländares hus samt sända en del af deras lösegendom förseglad till rådhuset.

v. Beuningen arbetade nu ifrigt på att få sina landsmän frigifne. Det lyckades honom dock ej förr än han kunde efter förnyade påminnelser till sin regering meddela, att Stor

Johan blifvit satt på fri fot. Å sin regerings vägnar försäkrade han ock, att denne skulle erhålla full godtgörelse, hvarvid han likväl öfverskred sin befogenhet, men dock vann sitt ändamål, att det holländska godset i Stockholm frigafs. [11]

Äfven angående kaperierna och kontrabandsfrågan underhandlade v. Beuningen, sedan de rent politiska underhandlingarne voro skjutna åt sidan. Han beklagade alltid djupt, när något svenskt fartyg uppbringats af holländarne, men han ville aldrig erkänna de neutrala fartygens frihet, liksom äfven kontrabandsfrågan förblef sväfvande. [12]

v. Beuningen skulle dock inom kort finna, huru nya svårigheter uppstodo för honom vid hans svenska underhandlingar, då under hösten 1653 den engelske ambassadören, *Bulstrode Whitelocke*, ankom till Sverige.

Lagerfelt hade visserligen vid sin ofvan omtalta beskickning till England ej kunnat åstadkomma en allians eller få de olika tvistepunkterna afgjorda, men Oliver Cromwell uppfattade fördelarne af att göra sig förbunden en makt, som ej var Hollands vän, och han beslöt till Sverige afsända en ståtlig ambassad, som skulle göra tydligt för Europa makten och styrkan hos den nya styrelsen i England. I spetsen för ambassaden sattes den ofvannämnde Whitelocke, en af landets främste män och därtill en klok och lärd herre. [13]

Denne anlände den 15 nov. till Göteborg och inträffade efter en mödosam resa i Upsala den 20 dec. Han sökte där att så fort som möjligt erhålla företräde och mottogs också af drottningen i högtidlig audiens redan den 23 dec. Han sökte äfven göra bekantskap med de framstående männen vid hofvet, och han blef snart förtrogen med Pimentelli och Ulfeldt. Ett sammanträffande mellan Whitelocke och v. Beuningen kunde naturligen ej ifrågakomma. Deras ömsesidiga ställning var en iakttagelsens, särskildt å den senares sida, som var ytterst ifrig att erhålla underrättelse om underhandlingarne med Whitelocke. Bägge beklagade sig öfver den stora hemlighetfullhet, hvarmed alla ärenden afgjordes i Sverige. Redan Chanut hade sagt, att svenskarnes halfva politik bestod i deras tystlåtenhet. [14]

Det var ej förr än på nyåret efter Axel Oxenstiernas ankomst till Upsala, som underhandlingarne med Whitelocke

togo sin början. Några kommissarier tillsattes ej, utan underhandlingarne fördes i början af rikskanslären.

Axel Oxenstierna iakttog stor försigtighet. Han hyste misstro till den nya engelska regeringen och ville göra sig noga underrättad om densamma. Det var först sedan han erfarit den förändring i styrelsesättet, hvilken i England egde rum, då Cromwell lät utnämna sig till protektor, som han ansåg sig kunna till en viss grad lita på varaktigheten af Cromwells regering. Ett förbund med England betydde dessutom en omsvängning af den svenska politiken, hvilket en så försigtig statsman som Axel Oxenstierna ej gjorde utan stor tvekan. Mot England stodo både Generalstaterna och Frankrike, endast Spanien tycktes sluta sig till detta land. Äfven förhållandet till Danmark kunde i Sverige blifva mera spändt genom en dylik allians. Ännu mera försigtighet fordrades för att ett förbund med England skulle kunna blifva fruktbringande för den svenska handeln. Det holländska handelsoket var tryckande, men den hänsynslöshet, hvarmed svenska fartyg hade behandlats af England under det pågående sjökriget, bådade ej godt för framtiden. Alla dessa omständigheter gjorde, att Axel Oxenstierna drog ut på tiden med underhandlingarne — en konst hvaruti han sedan gammalt var mästare. Whitelocke blef orolig. Pimentelli gaf honom då det rådet att underhandla omedelbart med drottningen. Kristina visade sig mot honom liksom mot alla främlingar i högsta grad tillmötesgående. Hon framkom med förslaget om en engelsk-svensk-spansk allians, hvilket antagligen ej ogillades af rikskanslären, men hon var dock allt för upptagen med tankarne på sin tronafsägelse för att med någon kraft lägga sig vinn till och med om sina egna politiska planers genomdrifvande.

I början af mars blef rikskanslären sjuk — ingenting ovanligt, enär han ofta var sjuk om vårarne. I hans ställe förordnades nu Erik Oxenstierna att föra underhandlingarne. Whitelocke var ej nöjd med detta ombyte, ehuru väl han offentligt betygade sin belåtenhet. Han hade förut haft tillfälle tala vid grefve Erik i handelsärenden och funnit honom stolt och föga tillmötesgående, ehuru han beundrade hans skicklighet. De underhandlingar som nu följde voro ej eg-

nade att ändra Whitelockes åsigter. Erik Oxenstierna var än mindre än fadern böjd för en allians med England, för så vidt man ej af detta land kunde erhålla säkra handelsförmåner. Han ansåg Holland vara en lika förmånlig bundsförvandt som England och synes haft större personliga sympatier för detta land.

Den 13 mars egde den första underhandlingen rum mellan Erik Oxenstierna och Whitelocke. Den senare hade uppsatt ett förslag, hvilket togs till utgångspunkt vid förhandlingarne. Enligt detta skulle fördraget endast i allmänna ordalag utgöra en försäkran om ett vänskapligt förhållande makterna emellan. Alla tvistepunkterna lemnades åsido och kunde sedermera genom en svensk ambassad till England afgöras. Erik Oxenstierna anmärkte genast detta förhållande och förklarade sig ej vilja ingå på afslutandet af ett så föga innehållsrikt fördrag. Han yrkade på att svenskarne skulle tillerkännas rätt handla på Amerika, idka sillfiske i Nordsjön och utskeppa gevär m. m. I samband därmed fordrade han, att hvad som innefattades under uttrycket kontrabandsvaror skulle närmare specificeras. Alla sina punkter uppsatte han skriftligen. Whitelocke gjorde undanflygter vid alla dessa anmärkningar, men Erik Oxenstierna uppsköt i stället afslutandet af underhandlingarne genom allahanda förevändningar. Det var förgäfves, som den engelske ambassadören klagade hos drottningen, ty allt efter som tiden för hennes afsägelse nalkades, synes hon likgiltigare för det engelska förbundets afslutande. Det ifrågasattes äfven, att man borde vänta till dess den nye konungen tillträdt regeringen, men därom ville ej Whitelocke höra talas, och han förebar såsom skäl svårigheten i att erhålla nytt kreditiv.

Emellertid tillfrisknade Axel Oxenstierna och öfvertog sedan underhandlingarne, ehuruväl Erik Oxenstierna fortfarande deltog i dem. De olika förslagen dryftades, olika ordasätt föreslogos, men bägge parterna vidhöllo envist sina förslag. Då under tiden fred afslutits mellan England och Holland, och tronförändringen i Sverige hotade att för alltid afbryta underhandlingarne, fann sig rikskanslären slutligen föranlåten att i de ofvannämnda punkterna uppskjuta afgörandet till en blifvande ambassad till England, och nöja sig med det all-

männa vänskapsfördrag, som Whitelocke föreslagit, sedan detta blifvit i några smärre punkter ändradt i öfverensstämmelse med Oxenstiernornas önskningar. Fördraget är dateradt den 11, men afslöts först den 28 april. De bägge makterna lofvade hvarandra förbund och vänskap, fri handel och skydd för hvarandras undersåtar. [15]

v. Beuningen mottog med stor förtrytelse underrättelsen om afslutandet af det nämnda fördraget, hvars närmare bestämmelser han ej kände, och hvilket han misstänkte innebära mer än hvad verkligen var förhållandet. Det fanns för honom ej längre någon anledning att kvardröja i Sverige, och med bitterhet i hjärtat lemnade han detta land, där han ansåg sig blifvit med falska förespeglingar uppehållen. [16]

Whitelocke afreste samtidigt. Han synes under den sista tiden trädt i en mera vänskaplig förbindelse med Erik Oxenstierna. Äfven med Ulfeldt samtalade han ofta. Denne sökte förmå Whitelocke att i England arbeta för en danskfiendtlig politik.

Fruktan för att England skulle begagna sig af Ulfeldts förräderi och anfalla Danmark, gjorde den svenska regeringen än mera uppmärksam på denna sin granne. Sverige ville ej krig, tvekade för att anfalla ett land, som f. n. ej visade någon fiendtlighet, och man insåg svårigheterna i att bringa till underdånighet ett gammalt, fritt rike, men Sverige var tillika oroligt för att någon af sjömakterna skulle fatta fast fot vid Öresund och ville vara på sin vakt. Ställningen till Polen och Tyskland var äfven oklar. Man ville undvika ett krig, som man dock anade skulle komma. De forna bundsförvandterna, Generalstaterna och Frankrike hade förlorat sin betydelse, England och Spanien stodo Sverige närmare, men man var dock betänksam för att alldeles öfvergifva de gamla hjulspåren. Den store rikskanslären, biträdd af sin son, skötte ännu den svenske diplomatien och hade alla dess trådar i sin hand. Någon större meningsskiljaktighet i politiskt afseende mellan honom och drottningen synes ej förefunnits, och båda tyckas äfven varit eniga i att vänta för afgörandet på det ögonblick, då Sverige skulle i Karl Gustaf erhålla en ny, kraftfull konung. [17]

ÅTTONDE KAPITLET.

Erik Oxenstierna hade redan, då han kallades från Estland, återvunnit sin drottnings ynnest, och han fortfor att ega den, så länge Kristina ännu satt på sina fäders tron. Hon insåg hans duglighet, och han stod hos alla i hög »consideration» enligt v. Beuningens, Chanuts m. fl:s vittnesbörd. Den gamle rikskanslären gladde sig åt att se sin yngste, mest älskade son använd och uppburen. Erik Oxenstiernas återkomst stärkte tvifvelsutan hans egen maktställning, och han var nu åter den, som obestridt höjde sig öfver alla andra. Genom sin öfverlägsenhet hade han visserligen, äfven då han var i onåd, utöfvat ett betydande inflytande; drottningen hade aldrig kunnat undvara hans råd och hjälp, och främmande sändebud hade alltid funnit det vara öfverensstämmande med deras fördel att främst vända sig till honom, men det hade likväl funnits ett mäktigt parti, såsom vi förut visat, hvilket ej utan framgång sträfvat efter att förringa hans makt och motarbeta hans planer. Detta parti fanns ej längre år 1653. Johan Kasimir var död, Karl Gustaf utsedd till Kristinas efterträdare, de andra motståndarne till rikskanslären voro borta eller hade mist sitt inflytande, och nya personligheter hade trängt fram. Drottningen visade nu en mängd utländingar och lycksökare sin bevågenhet, men dessa kunna ej sägas hafva bildat något parti och voro på intet sätt alla fiendtligt stämda mot Oxenstiernorna. Men om också rikskanslären innehade obestridt den första platsen, blef han dock aldrig åter, hvad han varit år 1645, till följd af sin tilltagande ålder och svaghet, och äfven till följd af den större självständighet eller snarare det godtycke, som Kristina allt mer och mer lade i dagen vid regeringsärendernas skötande, och som rikskanslären ej gillade, men likväl aldrig med kraft sökte motsätta sig. [1]

Någon gunstling blef ej Erik Oxenstierna, fastän han nu återvunnit Kristinas nåd. Med Pimentelli, Tott och Steinberg, som vid denna tid stodo högst i ynnest, kunde han aldrig täfla. Han var en duglig och anlitad ämbetsman, men han kunde aldrig räknas till dessa smidiga hofmän, som drottningen önskade se omkring sig. Erik Oxenstierna stod dock på bästa fot med alla dessa gunstlingar. Till och med den tvetydige, franske läkaren Bourdelot, som redan i juni 1653 återvändt till Frankrike, synes han behandlat med vänlighet. Bekant är, huru denne däremot stod i spändt förhållande till Magnus Gabriel de la Gardie. En annan af de under dessa Kristinas sista regeringsår framträdande gunstlingarne, *Schlippenbach*, vann i hög grad Erik Oxenstiernas förtroende. Denne inställsamme man, hvars duglighet och ärlighet med skäl kunna ifrågasättas, anbefaldes af Karl Gustaf åt Erik Oxenstierna. Han hade vunnit också den förres förtroende, hvarefter han blef en föreningslänk emellan Karl Gustaf och Erik Oxenstierna, hvilka tvänne allt sedan den senares återkomst från Estland i vänskap närmat sig hvarandra. Emot slutet af Kristinas regering voro de särdeles förtroliga, och Schlippenbach skref också i anledning häraf kort före Karl Gustafs tronbestigning till Erik Oxenstierna följande: »Voilà, Monsieur, le temps qui s'approche de nous, et qui ramène votre gloire et votre renommée».[2]

Hvad Oxenstiernas förhållande till M. G. de la Gardie angår, så har redan nämnts, att detta, till det yttre åtminstone, blifvit vänskapligt under den sista tiden Oxenstierna vistades i Estland. De la Gardie såg dock ej gärna, att Oxenstierna återkom till hofvet, och den gamla afvogheten dem emellan trädde ånyo fram. Det är dock hufvudsakligen å de la Gardies sida, som man nu liksom förut finner skarpa uttalanden mot Oxenstiernorna. Detta hindrar dock ej, att äfven de senare voro ovänligt stämda mot de la Gardie, ehuru de alltid uppträdde med större försigtighet.

De la Gardie upphörde att vara Kristinas allrådande gunstling ungefär vid samma tid, som Erik Oxenstierna började återfå drottningens förtroende d. v. s. under vintern 1650—51. Den senare gjorde sig bemärkt för sin duglighet, den förra tröttade drottningen genom sina stora anspråk.

Det var likväl ej förr än 1653 på hösten, som den bekanta brytningen mellan Kristina och M. G. de la Gardie egde rum, hvilken hade till följd, att den senare helt och hållet förlorade sin drottnings förtroende. Då denna episod flere gånger blifvit utförligt skildrad, och några nya bidrag ej kunna lemnas, så hänvisas i detta afseende till kända redogörelser, och här lemnas endast några anmärkningar och meddelanden angående Oxenstiernornas ställning till denna sak.[3]

Erik Oxenstiernas förhållande härvidlag var helt och hållet passivt, och hans namn nämnes ingenstädes i sammanhang med de la Gardes förvisning. Visserligen stod han på så vänskaplig fot med Schlippenbach, hvilken de la Gardie ansåg såsom en orsak till sitt fall, att han lånade honom penningar, visserligen nämner de la Gardie »grefve Erik» bland sina hemliga ovänner, men af allt detta kan man ej sluta till, att Erik Oxenstierna på något vis bidragit till att störta de la Gardie. Äfven Schlippenbach torde kunna fritagas från att hafva med afsigt motarbetat de la Gardie, ty denne föll säkerligen icke genom någon intrig utan genom sin för drottningen outhärdliga afundsjuka och anspråksfullhet. Tyvärr saknas meddelanden af Erik Oxenstierna angående M. G. de la Gardies onåd, så att det förblir ovisst, huru den af honom uppfattades. Erik Oxenstierna var dock säkerligen i hela denna tilldragelse lifligt intresserad, och enligt all sannolikhet såg han ej ogärna grefve Magnus' fall, om han ock kan fritagas från all delaktighet däruti. Han drog äfven fördel däraf, ty ingen af Kristinas nya gunstlingar kunde täfla i anseende och duglighet med honom, hvilket dock de la Gardie hade kunnat.

Af rikskanslären finnes det däremot flere uttalanden angående den unge de la Gardies onåd. Det är bekant, att denne i sin förtviflan begärde, att Axel Oxenstierna skulle bistå honom. Rikskanslärens svar saknar ej en viss skärpa. Han använder nu själf de uttryck, som de la Gardie förut nyttjat om honom, han säger sig nämligen vara för gammal för att kunna gifva något råd, »han vore barn på nytt och kunde endast jollra». Äfven drottningen vände sig till Axel Oxenstierna för att erhålla råd, och det svar denne då afgaf vittnar om hans högsinthet. I bref till sin son Erik, i hvilka

han kunde uttala sig öppenhjärtigt i denna fråga, säger han sig hafva medlidande med de la Gardies »galenskap och olycka», men han menar, att det hela visar, »huru incapabel grefve Magnus är att draga lycka och olycka, och huru lätt han är kommen däruti och snärjer sig allt mer och mer». Äfven till pfalzgrefven skrifver han följande för hans uppfattning betecknande ord: »Är mig det ärendet i begynnelsen endels otroligt och sällsynt förekommet, så att mig därutinnan en lång tid inte hafver rätta kunnat, förmodandes det icke hafva så mycket uppå sig, att det icke skulle kunna försonas genom grefve Magni discretion och försigtige comportament, och för den skuld hafver jag hvarken med skrifvelse eller eljes (velat) mängia mig däruti, såsom en sak den mig hvarken af begynnelsen, förloppen eller orden hafver varit kunnig och veterlig». Axel Oxenstierna var dock ledsen, särskildt för fältherrens skull, och beklagade, att saken ej i tid af grefven nedtystats, som varit lätt nog »alldenstund i begynnelsen så mycket jag förstår», tillägger han, »föga hafver varit annat än private imaginationer, som bättre hade tegats och intet talts om». [4]

Erik Oxenstierna beklädde, utom de ämbeten vi redan förut omtalat, äfven allt sedan den 4 oktober 1652 *rådsherrevärdigheten*. Han deltog redan då i rådets förhandlingar, men det är först från och med sommaren 1653, som hans namn ofta återfinnes i rådsprotokollen, först och främst i förhandlingar, som sammanhängde med hans åligganden som generaldirektor, men äfven vid afgörandet af andra frågor, särskildt af de talrika revisionsmål, som upptogo rådets tid, vid hvilka senare tillfällen han understundom anförde såsom jämförande exempel de rättsliga förhållandena i Estland. I ett vidlyftigt mål emellan fru Brita Kurck och Herman Fleming angående Penningbygårds igenlösning deltog Erik Oxenstierna såsom part, i det han författade sin frändes, fru Britas, deduktion i målet och sedermera försvarade densamma. Anmärkningsvärdt är det äfven, att han i rådet föreslog, att en ämbetsman skulle tillsättas, för att å kronans vägnar öfvervaka förordningars efterlefvande — ett ämbete som först långt senare kom till stånd. Erik Oxenstiernas öfriga uppträdande i rådet

sammanfaller med hans olika ämbetsåligganden och torde därför här kunna lemnas åsido. [5]

Den tid, som Erik Oxenstierna hade öfrig mellan sina många offentliga göromål egnade han åt vården af sina *enskilda* angelägenheter.

Axel Oxenstierna hade redan 1647 uppsatt sitt testamente, hvarvid han hade rådfrågat sina söner och bestämt hvad hvar och en skulle ärfva. Vården om egendomarne torde han likväl bibehållit till sin död. Det var därföre hufvudsakligen egendomar, erhållna genom Elsa Elisabet Brahe och genom donationer, som Erik Oxenstierna hade att sköta.

Han vistades sålunda vid sin öfverkomst till Sverige en tid på godset *Görväln*, som han erhållit genom sin hustru. Äfven sedan besökte han flere gånger godset för att ordna de nybyggnader, reparationer och anläggningar, hvilka från denna tid togo sin början och visa, att Oxenstierna var betänkt på att göra nämnda gård till sitt herresäte. Han funderade emellertid äfven på att utbyta Görväln mot Åkerö, därföre att detta senare varit ett gammalt oxenstiernskt gods, men de underhandlingar, som han i detta ändamål förde med fru Anna Stake, ledde ej till något resultat.

Erik Oxenstierna företog äfven för sina enskilda angelägenheters skull under dessa år täta resor till åtskilliga andra gods i Sverige såsom Tidön, Fånö, Eka, Aspnäs m. fl. I slutet af 1653 flyttade han liksom hela hofvet till följd af pestens härjningar ifrån Stockholm till Upsala, där han bodde i sin förre præceptors, Lars Canthers hus, ett af de få stenhus, som vid denna tid funnos i Upsala. På nyåret kom äfven den gamle rikskanslären dit och bodde i samma hus som sonen.

Erik Oxenstiernas stat vid denna tid var ej obetydlig, och han hade flere estländare i sin tjenst. Hans hushållningsräkningar under åren 1653 och 1654 finnas i behåll, och utgifterna uppgå till de respektiva summorna 13,243 rdr 3 dlr sm., 5 $^1/_2$ rst samt 18,392 rdr, 2 dlr sm. och 15 rst. Af dessa summor drogo dock byggnaderna vid Görväln en icke obetydlig del, liksom under det sistnämnda året ej mindre än 6,123 rdr 1 dlr afbetaltes på de skulder Erik Oxenstierna

åsamkat sig i Estland. Å andra sidan framgår af räkenskaperna, att födoämnena till större delen kommo från godsen i de olika landsändarne och således ej ingå i de ofvannämnda summorna, och att grefvinnans utgifter endast undantagsvis äro upptagna i räkningarne.[6]

Under sin vistelse i Upsala mottog Erik Oxenstierna en dag såsom gäst den engelske ambassadören Whitelocke. Denne har själf öfver festen lemnat i sin dagbok en utförlig beskrifning, af hvilken vi hemta följande:

Erik Oxenstiernas bostad var enkel men dock så god, som man vid denna tid kunde i Upsala erhålla. Whitelocke såg endast tre rum, ett yttre för tjenare, en lång smal matsal och innanför densamma ett tapetbehängdt förmak, allt på nedre botten, hvilket annars var mindre brukligt. Erik Oxenstierna mötte sin höge gäst vid ingången, de öfrige inbjudne stodo i matsalen. Före måltiden tvådde gästerna sina händer i ett fat, hvars dyrbarhet ådrog sig Whitelockes uppmärksamhet. En af pagerna läste sedan bordsbönen på svenska. Bordet var långt och smalt. Midt på långsidan stodo midt emot hvarandra två och två armstolar med sammetsbaldakiner, i hvilka de förnämsta gästerna sutto, nämligen Whitelocke, Korfitz Ulfeldt, Per Brahe och Axel Oxenstierna. Vid bordets ena kortsida satt värden, och vid den motsatta stod hofmästaren. Alla fat voro af silfver, alla anrättningarne enligt fransk smak, utländska viner och inhemskt öl. Den största måttfullhet i dryck iakttogs, och skålar undvekos af artighet mot Whitelocke. Samtalen voro glada, och de fleste inbjudne talade engelska. Gästerna sutto länge kvar vid bordet efter måltidens slut och sedan i det inre rummet, där ock allvarliga samtal förehades. Kl. 6 e. m. skildes alla åt, efter att hafva varit samlade sedan omkring kl. $^1/_2$ 12 f. m. Whitelocke underlåter ej att prisa sin värds artighet.[6]

Upsala var dock under våren 1654 vittne till högtidligheter af en helt annan vigt och betydelse än fester för främmande ambassadörer. Rikets råd och ständer samlades nämligen där i juni 1654 för att närvara, då drottning Kristina öfverlemnade spiran åt Karl Gustaf. Vid denna egendomliga högtidlighet, som väckt såväl samtidens som efter-

verldens förundran och varit föremål för de mest olika utläggningar, var Erik Oxenstierna tvifvelsutan närvarande, men han officierade icke. Det är kändt, att den gamle rikskanslären ej orkade eller kanske snarare ej hade mod till att tala å ständernas vägnar, då Gustaf Adolfs dotter lemnade styrelsen. Anmärkningsvärdt är, att Shering Rosenhane och ej sonen Erik Oxenstierna talade istället för rikskanslären.

Hvad riksdagen angår, så behandlades vid densamma hufvudsakligen ärenden, som stodo i samband med drottningens afsägelse. Erik Oxenstierna nämnes ej i riksdagsförhandlingarne, antagligen biträdde han sin far vid riksdagens ledning. Det nämnes i protokollet, att han öfverlemnade till adeln i riddarhusarkivet uttagna för riksdagen nödiga akter. Han har äfven undertecknat riksdagsbeslutet af den 20 juni 1654 samt en af de inlagor, hvilka Axel Oxenstierna å rådets vägnar inlemnade på riddarhuset i syfte att afstyrka drottning Kristinas tronafsägelse, och hvilka där upplästes den 22 maj. Möjligen skulle han ock varit bland de rådsherrar, som uppgjorde de närmare bestämmelserna rörande drottning Kristinas underhållsländer, för såvidt underhandlingar därom fördes med Karl Gustaf. Alla närmare underrättelser om deras gång saknas.

Underhandlingarne med rådet och ständerna fördes däremot hufvudsakligen af Axel Oxenstierna, ehuru troligtvis hans son i dem deltog. Med all vördnad för sin drottning stod rikskanslären vid detta tillfälle troget på rikets bästa och värnade mot hvarje afsöndring af dess område. Frågan om drottningens underhållsländer kom också att beröra reduktionsfrågan, hvarigenom den blef ytterligare ömtålig. Rikskanslären råkade vid detta tillfälle ånyo ut för drottningens vrede. En gång lär hon till och med förgått sig till den grad, att Axel Oxenstierna genast ville lemna hofvet och endast lugnades genom att hon lofvade honom, att hans äldste son skulle blifva riksmarskalk och den andre hans efterträdare såsom rikskanslär.[8]

Oxenstiernornas förhållande till den nye konungen var det allra bästa. Denne vördade och älskade den gamle rikskanslären och hyste förtroende för hans yngste son. Den ställning, som Karl Gustaf skulle komma att intaga till den

i onåd fallne svågern Magnus Gabriel de la Gardie utgjorde föremål för samtidens undran och gissningar. Han dröjde med att återkalla honom till hofvet hela sommaren och hösten, men han erhöll detta oaktadt flere vedermälen af sin kongliga svågers bevågenhet. Några ansågo orsaken till Karl Gustafs försigtiga hållning emot grefve Magnus vara en följd af Oxenstiernornas intriger, andra af hans undseende för drottning Kristina. Egentliga orsaken synes varit, att Karl Gustaf ogillade grefve Magnus' uppförande, sedan denne fallit i onåd.

Den nye konungen hvälfde genast vid anträdet till styrelsen många planer i sitt sinne. Först af allt var han dock betänkt på att konsolidera sin nya ställning såsom Sveriges arfkonung genom att ingå en giftermålsförbindelse. Drottning Kristina hade redan under flere år yrkat på att Karl Gustaf skulle förmäla sig. Hon hade gifvit flere olika förslag, däribland redan 1651 på de holsteinska prinsessorna. Karl Gustaf hade hört sig för om deras egenskaper och beslutit att anhålla om den yngre systerns, Hedvig Eleonoras hand. För att knyta själfva förbindelsen, uppgöra giftermålskontraktet och till Sverige öfverföra prinsessan utsågs Erik Oxenstierna, hvarigenom Karl Gustaf gaf ett bevis på det förtroende och den vänskap han hyste för Oxenstiernorna.

Emellertid blef grefve Eriks resa något fördröjd. Axel Oxenstiernas helsa hade sedan flere år tillbaka varit svårt angripen. Vid den sista riksdagen synes han hafva öfveransträngt sig. Han fortsatte dock oförtrutet att arbeta. Den 25 juli var han på Bergshammar och skrifver därifrån till sin son Erik ett bref, i hvilket han ännu visar oförminskad kraft. Han önskar nämligen att närmare få underrätta sonen om Tysklands inre politiska förhållanden. Den 12 augusti erhöll han dock under ett samtal med konungen en häftig feber, och redan den 28 augusti hade denne kraftfulle ande slutat sin lifsgärning.[9]

Den gamle synes önskat att hafva sin sons framtida ställning klar, innan han skildes hädan. Att han önskade få honom till efterträdare i sitt ämbete, var ingen hemlighet. Kristina hade dessutom troligen redan härtill gifvit sitt löfte. Erik Oxenstierna hade visserligen ej innehaft någon befattning i

kansliet, men han hade under faderns ledning, såsom i ett föregående kapitel visats, under de sista åren deltagit i de utländska angelägenheternas skötande, och det fanns ingen, som till följd häraf med skäl kunde göra honom platsen stridig. Karl Gustaf gick också Axel Oxenstiernas önskningar till mötes, och Erik Oxenstierna utnämndes till vicekanslär omkring den 20 augusti 1654.

Vicekanslären skulle vara kanslärens ställföreträdare. Endast *en* man hade före Erik Oxenstierna innehaft detta ämbete, nämligen Erik Sparre, som hade förordnats 1582 till vicekanslär, då han utnämndes till riksråd. Vicekanslären tog säte framför de rikets råd, som i kanslikollegium voro närvarande. För Erik Oxenstierna innebar detta ämbete främst liksom en försäkran på att en gång blifva faderns efterträdare.[10]

Karl Gustaf var emellertid ifrig, att Erik Oxenstierna skulle afresa. Den 25 aug. utfärdades en instruktion för honom. Enligt densamma skulle han ofördröjligen med den af Klas Bjelkenstjerna förda eskadern afresa till Kiel och därifrån till Gottorp. Giftermålet var enligt instruktionen förut »i de förnämste præliminaribus likasom riktigt och accorderadt». Vicekanslären skulle nu bringa verket till ända och öfverföra prinsessan. Ankommen till Gottorp skulle Erik Oxenstierna anföra såsom skäl till det önskade giftermålet: att det alltid varit vänskap mellan Sverige och Holstein; det lyckliga äktenskap, som varit mellan konungens morfader, Karl IX, och hertigens af Holstein faster, drottning Kristina; hertigens och hertiginnans »affektion mot K. Maj:t, men förnämligast deras, hertigens och hertiginnans, älskliga, käre dotters, fröken Hedvig Eleonoras, höga renommée af alla qualiteter och dygder, som en furstlig person väl pryda och anstå». Frågorna om morgongåfvan och lifgedinget behandlades i instruktionen i förbigående, och Oxenstierna erhöll senare i denna sak ytterligare order. Instruktionen innehöll dessutom noggranna föreskrifter i alla etikettsfrågor, hvilka tydligen egde för Karl Gustaf långt större betydelse än för hans företrädare. Därom vittna ej blott denna utan alla andra instruktioner från hans tid. Den för pfalzarne

karaktäristiska småaktigheten träder just i dessa saker fram hos den i så många andra afseenden storslagne Karl Gustaf. Fartygen väntade vid Dalarön, och Erik Oxenstierna lemnade Stockholm antagligen före sin faders död, troligtvis därföre att den sjukes hälsotillstånd förbättrades dagarne, innan han skildes hädan.[11]

Några närmare underrättelser om ambassaden hafva ej kunnat erhållas. Erik Oxenstiernas följe var icke obetydligt, och af den hårdt medtagna statskassan voro till ambassaden anslagna 40,000 dlr. s. m.

Det gottorpska hofvet var kändt för det lyckliga familjelif, som där fördes, och för det intresse, som hertigen visade för konst och vetenskap. Erik Oxenstierna lyckades vid sin vistelse därstädes att i hög grad vinna hertigens förtroende, och denne utlät sig i de mest smickrande ordalag om honom i bref till Karl Gustaf.[12]

Sedan äktenskapskontraktet uppsatts och de olika ceremonierna därvidlag iakttagits, afreste, åtföljd af Erik Oxenstierna, den unga prinsessan eller drottningen, som hon enligt Karl Gustafs befallning redan kallades, och anlände den 13 okt. efter sex dagars segling till Dalarön, hvarest hon mottogs af konungen. Efter några dagars uppehåll därstädes styrdes kosan till Karlberg. Ifrån Stocksund beledsagades Hedvig Eleonora af rådet uti vagnar, ridderskapet till häst och en sqvadron rytteri.

Under hofvets uppehåll vid Karlberg fortsattes förberedelserna till det högtidliga intåget i Stockholm och drottningens kröning. Det var ej lätt åstadkomma någon större prakt, då Kristina hade tagit med sig en stor del af slottets dyrbarheter, och dessutom alla kassor voro tomma. Karl Gustaf ville dock utveckla så mycken stat som möjligt och var mån om att alla ceremonier noga skulle iakttagas. Man var därföre nödsakad låna af enskilda. Sålunda försträckte såväl Korfitz Ulfeldt som de Geer, Mårten Leijonschiöld m. fl. betydliga summor till de stundande högtidligheterna. Tack vare dessa försträckningar voro emellertid såväl bröllopet som kröningen, enligt samtida vittnesbörd, ganska ståtliga och berömmas såsom i allo lyckade äfven af dem, som varit vittne till drottning Kristinas prunkande fester.

Den 24 okt. egde intåget rum från Karlberg, och därefter följde de öfliga bröllopsceremonierna kl. 9 om aftonen. Erik Oxenstierna var den som höll det egentliga festtalet till brudparet, »och gjorde», enligt en samtida anteckning, »sitt tal ock väl, sådant som till saken hörde». De följande dagarne egnades åt baletter, upptåg, ringränning och ståtliga måltider. Den 27 okt. kröntes Hedvig Eleonora med stora ceremonier, hvarefter högtidligheterna afslutades med en präktig festmåltid.[13]

Om den unga drottningen skrifver en samtidig bref-skrifvare, att hon var »en skön, liten, dygdig och synnerligt hjärtans behaglig puppa», och en annan samtida berättar, att fastän konungen är liten, så räcker drottningen honom inte längre än till hakan och är »honom så lik i ansigtet, rätt som det vore han själf».[14]

Vid alla dessa högtidligheter var Erik Oxenstierna af de främste deltagarne såväl därföre att han hemfört bruden, som i kraft af det höga ämbete, hvilket vid denna tid hade anförtrotts honom. Efter sin återkomst från Holstein men före kröningshögtidligheterna hade nämligen Erik Oxenstierna erhållit fullmakt såsom *rikskanslär*. Fullmakten är daterad den 20 okt. Följande dag emottog han densamma i »konungens kammare», vid hvilket tillfälle Karl Gustaf framhöll i ett tal såväl hans egna framstående egenskaper som hans faders stora förtjenster.[15]

Ej långt efteråt anförtroddes åt honom ännu ett ämbete, som beklädts af hans fader. Han utnämndes nämligen till *direktor öfver riddarhuset* af ridderskapet och adeln, som hade inkallats till de ofvannämnda högtidligheterna. Den 24 okt. föreslog landtmarskalken, Erik Fleming, att ståndet skulle begära, enligt den afdöde rikskanslärens önskan, att Erik Oxenstierna ville »taga uppå sig», att hos konungen begära stadfästelse af ståndets privilegier samt tillika blifva riddarhusdirektor efter sin fader. Några önskade, att det sistnämnda uppdraget skulle anförtros åt Krister Bonde, men Erik Oxenstierna blef dock vald. En deputation, anförd af landtmarskalken, afgick till den nye rikskanslären med begäran, att han skulle åtaga sig de sagda uppdragen.

Enligt adelns protokoll upptog Erik Oxenstierna deras andraganden »med stor humanitet, gratulerades därhos sin salig herr faders barn, som hafva den hugnad, att den salige herrens goda intentioner äro så väl vordna hos ridderskapet uttydda». Han lofvade åtaga sig uppdraget och »contesterade för det öfriga till ridderskapet så stor välvillighet, att utskottet afträdde med godt contentament».[16]

Stadfästelsen af privilegierna uppsköts till 1655 års riksdag, hvadan vi till densamma återkomma. Hvad angår befattningen såsom direktor för riddarhuset, så var den icke utan sitt ansvar och sina vanskligheter.

Vården af ridderskapets och adelns löpande angelägenheter mellan mötena var anförtrodd åt en direktion bestående af representanter från de tre klasserna, i spetsen för hvilken stod en direktor.

Den vigtigaste angelägenhet, som direktionen vid denna tid hade att besörja, var byggandet af det nya riddarhuset, hvilket vållade flere svårigheter. Först och främst var man ej nöjd med själfva byggnaden, som man fruktade i arkitektoniskt afseende skulle blifva misslyckad, särskildt var man missnöjd med att pelarne ej gingo tillräckligt fram utur muren. Öfver dessa saker fick nu direktionen bestämma, men äfven, om så behöfdes, inhemta ridderskapets tanke. Ännu större svårigheter yppade sig med att erhålla de stadgade riddarhusafgifterna. Många adelsmän voro i detta fall högst motsträfviga, och direktionen sökte förgäfves efter medel att tvinga de motspänstige att fullgöra sin skyldighet. Vid 1655 års riksdag skärptes bestämmelserna i detta fall till följd af direktionens inlaga. Till dem, som vägrade betala, hörde flere af de förnämsta i riket, exempelvis Jakob de la Gardies enka, Ebba Brahe, hvilken omständighet försvårade i hög grad direktionens uppgift.

Äfven sedan Erik Oxenstierna öfverrest till Preussen, fortfor han att hafva öfverinseendet öfver riddarhuset och tillfrågades i svårare fall. Han hade likväl då en ställföreträdare i Stockholm, nämligen Israel Lagerfelt.[17]

Den 20 nov. utnämndes Erik Oxenstierna till *lagman i Norrland*, likaledes efter sin fader. Denna syssla ansågs ej medföra några förpligtelser. De löpande ärendena sköttes af en af

lagmannen tillsatt häradshöfding. År 1652 utgjorde lagmansräntorna för Norrland 1374 dlr s. m., 32 rst, dessutom lärft, bäfverskinn och bäfvergäll. Af dessa inkomster afgingo dock 200 dlr s. m., förmodligen till den som handhade ämbetet. Det är oss obekant, huruvida Erik Oxenstierna på något vis ingrep i detta sitt ämbete, eller om lagmanstingen, enligt föreskrifven ordning, under hans tid ordentligt sköttes. Han visade sig dock intresserad för Norrlands odling och tog del af förslag och planer, som i detta afseende voro å bane.[18]

Med utnämningen till rikskanslär vidtager ett nytt skede i Erik Oxenstiernas lif, ett skede af en långt större betydelse än de föregående. Han åtnjuter nu ej längre sin faders ledning, han måste gå sin egen väg och följa sin konung i de inre och yttre brytningar hvilka förestodo, och hvilka voro i det närmaste lika betydelsefulla för Sveriges utveckling, som dem Axel Oxenstierna nära trettio år förut genomlefvat vid den store Gustaf Adolfs sida.

NIONDE KAPITLET.

Det har redan i det föregående omnämnts, att Erik Oxenstierna lifligt deltog i 1650 års märkliga riksdag, och att han då för första gången inom Sverige gjorde sig bemärkt för sin duglighet och sina insigter. Den närmare redogörelsen för hans uppträdande vid detta tillfälle har dock uppskjutits, för att behandlas i sammanhang med 1655 års riksdag, till följd af det nära samband, som finnes mellan ofvannämnda bägge riksdagar.

Den riksdag, som af Karl Gustaf sammankallades år 1655, utgör nämligen i mycket en fortsättning af den af 1650. Vid såväl det ena som det andra tillfället fordrar regeringen, oaktadt den slutna freden, ny utskrifning och nya skatter, och det är till en stor del denna fordran, som framkallar den hos de ofrälse stånden sedan längre tid tillbaka jäsande reduktionsfrågan. Men ställningen vid dessa bägge riksdagar är dock väsentligt olika, och resultatet blir ock till följd däraf olika.

År 1650 stod i spetsen för styrelsen en drottning, som genom sin nyckfullhet och sitt slöseri skaffat sig många fiender bland alla klasser. Själf torde hon redan nu närt planen att lemna styrelsen. Säkert är, att hon saknade både den kraft och det allvar, som fordrades för att kunna råda bot för de ekonomiska svårigheter, med hvilka regeringen hade att kämpa. Hon förstod att genom intriger skjuta allt ansvar ifrån sig och begagna de olika klasserna emot hvarandra, hon gjorde spetsiga anmärkningar och gaf fagra löften, men det har ej ännu påvisats, att hon någonsin hyste någon plan eller ens en allvarlig önskan att lösa reduktionsfrågan. Rådet var inom sig söndradt; drottningen misstrodde sina rådsherrar, desse voro missnöjde med henne. Sinnesstämningen hade ytterligare blifvit upphetsad genom 1649 års

successionsfråga, och de ofrälse ståndens missnöje hade stegrats genom de förhoppningar om gyllene tider, som westfaliska freden hade framkallat och hvilka ej gått i fullbordan, samt genom de dåliga skördarne. Uppror i landsändarne ökade upphetsningen vid riksdagen. Under dylika förhållanden framkastades reduktionsfrågan. Ingen var beredd på dess lösning. Det diskuterades hit och dit, men man kom ej ett steg framåt. Frågan var dock *väckt*, och främst häruti ligger denna riksdags betydelse.

År 1655 står i spetsen för styrelsen en ung konung, stödd af det förtroende, hvarmed nya regenter alltid hugnas. Rådet, fullt af unga krafter, är honom tillgifvet. Alla förtrösta på hans duglighet och goda vilja. Tronföljden är säker. Inga särskilda omständigheter öka bitterheten i den motsättning, som fanns mellan ståndén angående reduktionsfrågan. Konungen och hans råd hafva före riksdagen granskat staterna och äro beslutna att skaffa reda i förvaltningen. Det är nu regeringen, som tager reduktionsfrågan om hand för att skaffa den en tillfredsställande lösning, om också rådet under underhandlingarnas lopp genom konungen och de ofrälse ståndens påtryckning tvingas att gå längre än ämnadt var.

Vid 1650 års riksdag ställdes Erik Oxenstierna för första gången inför reduktionsfrågan. Med det inflytande Axel Oxenstierna utöfvat på sina söners uppfostran, och med det förtroende de hyste för sin fader, var naturligt att Erik Oxenstierna vid denna riksdag i hufvudsak intog sin faders ståndpunkt i afseende å denna fråga. Hvad åter angår Axel Oxenstiernas ställning till reduktionsfrågan så var den motståndarens. Hans åsigter hade bildats under Gustaf Adolfs dagar, då en afsöndring af kronogods ansågs vara för landet nyttig. Adeln skulle erhålla kronogodsen, ty därigenom skulle den vinnas för Karl IX:s konungadöme, de missbruk, som fogdarne utöfvat, skulle upphöra, jorden omsorgsfullare skötas, och en rik jordadel skulle gå i spetsen för landets odling — med ett ord det var en reaktion, som då gjorde sig gällande mot de förvaltningsprinciper, hvilka herskat under Gustaf Wasa och äfven till en viss grad under hans söner. Axel Oxenstierna hade sedan sett Sverige i alla afseenden gå framåt, under det att dessa åsigter voro de herskande.

Penningenöden under förmyndarstyrelsen hade visserligen varit stor, men orsaken därtill kunde snarare uppfattas såsom en följd af de många och långa krigen än af godsafsöndringen, och detta var också regeringens uppfattning. Hon fortsatte därföre på den en gång beträdda vägen och tog äfven ett nytt och ödesdigert steg i denna riktning genom de beryktade skatteköpen. Hon tvekade visserligen, då steget togs, men tvekan gälde snarare, huruvida en förmyndarstyrelse kunde våga taga ett dylikt steg, än huruvida en utsträckt godsafsöndring vore skadlig. Genom ett lyckligt slut på de stora krigen, genom vård om handel och näringar, genom adelns deltagande i kontributioner och genom sparsamhet i förvaltningen, trodde Axel Oxenstierna, att jämnvigt i staten skulle kunna uppnås. Framtida forskningar torde visa, huruvida hans beräkningar hade sannolikheten för sig eller ej. Att de ej slogo in, bevisar nämligen ingenting mot deras hållbarhet, enär Kristinas hejdlösa slöseri med statens medel gjorde alla beräkningar om intet.

Kronans inkomster förminskades emellertid till en betänklig grad, och nöden i landet var stor. Frågan om en reduktion framkom också med stor häftighet mot slutet af Kristinas regering. Axel Oxenstierna var dock ej 1650 af det lynne och i den ålder, då man lätt ändrar mening. Han trodde alltjämt, att de gamla hjälpmedlen voro tillräckliga, han trodde alltjämt, att det var bättre för landet, om godsen voro i de enskildes än i statens händer, och under Kristinas vårdslösa styrelse torde nog detta varit händelsen. Han synes knappt ogillat drottningens slöseri på donationer, när de ej gåfvos åt ovärdiga, han klandrade endast hennes slöseri med penningar och onödig lyx. Däremot yrkade Axel Oxenstierna på att adeln ej skulle undandraga sig kontributioner, och ingen aristokrat torde varit mera mån om att adeln ej skulle missbruka sina privilegier till kronans eller de andra ståndens förfång än hvad just Axel Oxenstierna var. Han ville straffa missbruken och sökte ofta häfda den svenske bondens frihet, men om en reduktion af godsen ville han ej höra talas. Med klarseende blick insåg han den totala omstörtning i ståndens ställning, som reduktionen skulle framkalla, och såsom en vän af aristokratiskt styrelsesätt ryggade han tillbaka därföre. Äfven

osäkerheten i egendomsförhållanden och de otaliga svårigheterna, med hvilka reduktionen skulle komma att kämpa, förutsåg han. Hans främsta argument var dock vid 1650 års riksdag hvad som syntes såsom den kloka försigtighetens. Ständerna skulle ej, mente han, genom talet om reduktionen stöta drottningen. Endast *hon* kunde i denna sak väcka förslag, och henne ensam angick reduktionsfrågan, ty öfver godsen var hon ensam rådande. Denna Axel Oxenstiernas vädjan till konungamakten är ganska märklig. Utom att den vittnar om den vördnad han hyste för konungamaktens prerogatif, så blir han härigenom den förste, som beträder den ödesdigra vägen att vädja till konungamakten för lösandet af reduktionsfrågans vanskligheter, hvilken, jämte godsindragningen, i en framtid skulle leda till enväldet. [1]

Att Erik Oxenstiernas ställning år 1650 till reduktionen var densamma som faderns inses lätt vid en öfverblick af hans deltagande i nämnda riksdags förhandlingar.

Riksdagen af år 1650 utmärkes i formelt afseende genom den stora utsträckning, som utskottsverksamheten då tog. De olika ständen hade samfälda utskott, hvilket ej förut varit brukligt. Äfven tillsattes af adeln ett utskott för att underhandla med rådet och ett för att närmare granska den kongliga propositionen. Talrika voro ock de deputationer, som tillsattes för att förhandla mellan ständen. I alla de vigtigare af dessa utskott och deputationer deltog Erik Oxenstierna, och det är oftast han som jämte landtmarskalken för ordet.

Erik Oxenstierna var sålunda ledamot i det utskott, som efter någon tvekan tillsattes af ridderskapet och adeln för att »diskurera» med presterskapet. Detta framkom då med betänkanden om drottningens giftermål m. fl. frågor, som ej ingått i den kongl. propositionen. Ett nytt utskott tillsattes i anledning häraf, och äfven i detta ingick Erik Oxenstierna. Han uppträdde då på riddarhuset (16 juli) och framhöll såsom sin mening, att ständerna ej hade någon rätt att proponera, ty drottningen vore »direktris öfver alla konsilier». När sedan presterna, såsom bekant, utan att akta adelns beslut infunno sig jämte de andra ofrälse ständen hos drottningen, beslöts att till dem sända ett utskott. Grefve Erik förde ordet. Skarpt klandrade han de ofrälse ständen, som ej

inväntat adelns beslut utan ensamma »sökt» drottningen. Han framhöll adelns goda vilja och adelns intresse af hvad de andra ståndeu lofvade, samt anmärkte det i de ofrälse ståndens skrift förekommande uttrycket, att drottningen skulle krönas blott till tullar och acciser. Presterskapet undskylde sig med att orden kommo från bönderna, men beklagade tillika godsafsöndringen. Grefve Erik fann sig då föranlåten att vidlyftigt bevisa, att godsen genom den bättre skötseln de nu åtnjöto afräntade betydligt mer än förut. Handeln och bergverken förbättrades, men att skatterna ändock stego berodde af de stora krigen. I ännu en konferens den 7 aug. med presterskapet deltog Erik Oxenstierna. Landtmarskalken var ordförande, men Erik Oxenstierna var dock den som egentligen förde ordet. Frågan gälde först jus patronatus och tionden. Erik Oxenstierna sökte förmedla de olika åsigterna. Slutligen kom man till frågan om böndernas klagan öfver förtryck. Erik Oxenstierna ansåg, att bönderna här i landet kunde erhålla dom öfver sina förtryckare, mente många herrar vara fast bättre än kronans fogdar, och att adeln fick plikta för alla oroliga människor i landet, såsom fogdar, inspektorer och nämndemän. Angående ordet *vanbördig*, hvaröfver begärts förklaring, ville han ej inlåta sig i »vidlyftigheter»; ordet vore motsats till »tjenlig» och sedan gammalt i bruk.[2]

Äfven i utskottet, som rådgjorde med och inhemtade rådets mening, deltog Erik Oxenstierna, likaledes i ett den 24 juli tillsatt utskott, som skulle granska propositionen och adelns privilegier.

I anledning af privilegier, som adeln fordrade för sina bönder i afseende å skjutsningen, besökte Axel Oxenstierna och rådet adelns sammankomst den 5 nov. »Jag vill inte råda Eder», sade han till adeln, »att opiniatrera häruti, hälst emedan I nu nogsampt se hvad klagomål skattebönderna hafva lagt in . . . . Det som I hafven rätt till, skall jag inte tala om. Privilegierna är jag så väl tillgifven som någon annan, men gören intet orätt och låten inte begärligheten transportera Eder.» Till och med på 1650 års riksdag talte Axel Oxenstierna så skarpa ord till sitt stånd.

Han understöddes af sin son Erik, ehuru denne likväl visade sig hafva en mera ensidig ståndsuppfattning. »Vi

hafva onda tider», yttrade denne vid detta tillfälle, »och ondt folk; man måste temporisera mer än vi vela. Allmogen vill ha godsen igen, de vela ha gärden igen, och häraf utspinnes allt ondt. Vi måste något gifva efter. Allenast är det, att man begärde om någon recompense i stället, om något vore att tillgå, och man kunde skäleligen föreslå.» — Adeln afstod emellertid från sina påståenden, och på någon ersättning yrkades ej. Endast den unge och oerfarne kunde tilltro sig att vid denna riksdag göra ett sådant förslag.

Under de följande riksdagarne kom aldrig reduktionsfrågan öppet under diskussion. Vid riksdagen 1652 sökte man genom åtgärder för handeln och genom ordnandet af mantalspenningarne upphjälpa den finansiella ställningen och hindra en reduktion. Axel Oxenstierna var härvidlag den främste förslagsställaren, men hans kraft var ej hvad den hade varit, och äfven tiderna voro olika. Drottningens fortsatta misshushållning omöjliggör emellertid, såsom nämndt är, bedömandet af i hvad mån dessa förslag voro palliativ eller ej. Vid 1654 års riksdag var det tanken på det förestående tronombytet, som sköt reduktionsfrågan å sido.

Men kort efter tillträdet till regeringen företog den nye konungen en granskning af staterna. I förvaltningen skulle bringas ordning, inkomsts- och utgiftsstater öfverses, och kollegiernas utlåtande infordras. Äfven lär en reduktion af gods i Pommern företagits. Konungen var fast besluten att ej stå utan förslag inför en kommande riksdag. De krigsplaner Karl Gustaf närde ökade ytterligare hans ifver att bringa reda i finanserna. Härens och flottans utrustning kräfde större summor än förut, och 1655 års stat visade ett ännu större deficit än det föregående årets.

Hvilken del Oxenstiernorna togo i dessa förberedande åtgärder är omöjligt bestämma. Kändt är, hvilken vördnad Karl Gustaf hyste för Axel Oxenstiernas råd, men det torde dock snarare varit i den yttre än i den inre politiken, som han rådförde sig med honom. Med förberedelserna till riksdagen torde man ej häller hunnit synnerligen långt, då den gamle rikskanslären afled. Större del däruti tog då antagligen Erik Oxenstierna, churu handlingarne i detta fall ej gifva någon upplysning. Han var likväl frånvarande en tid under hösten,

och den yttre politiken kräfde tvifvelsutan främst hans uppmärksamhet. Till följd af sitt nya ämbete måste han dock göra sig fullt förtrogen med och intaga en bestämd ståndpunkt i alla de frågor, som skulle vid en blifvande riksdag afhandlas och sålunda äfven i den vigtigaste af dem — reduktionsfrågan. Det var desto mera af nöden, som riksskattmästaren M. G. de la Gardie i förslagens uppgörande och staternas granskning icke synes tagit någon betydande del.

Erik Oxenstierna är ej 1655 en så afgjord motståndare till en reduktion, som han var 1650. Förhållandena äro nu förändrade, den ståndpunkt man då innehade var ej längre hållbar, yttrade han själf under riksdagens lopp. Godsafsöndringen hade under Kristinas sista regeringsår tagit en för all ordnad styrelse hotande utsträckning. En reduktion var nödvändig, för såvidt en regering skulle kunna föras, och med alla de svårigheter för ögonen, hvartill ett besinningslöst slöseri med gods hade fört, kunde ingen neka nödvändigheten af att en gräns sattes för en oförnuftig godsafsöndring.

Af Erik Oxenstiernas hand finnes ett koncept, som visar till hvad omfattning han tänkte sig reduktionen, så att den vore »rättmätig, fogeligast till publika riksens och private invånares nytta och säkerhet och med största fog». Gods på »de förbudneste orter», d. v. s. gods som för staten voro omistliga, för såvidt den skulle uppfylla sitt ändamål, borde mot betalning reduceras, om de voro köpta eller förpantade; voro de donerade, skulle det ställas i konungens skön, om han ville indraga dem eller ej. Allodialrätten skulle upphäfvas, och gods hädanefter bortgifvas endast såsom län, expectanser afskaffas, d. v. s. löften om erhållandet af gods vid innehafvarens död skulle göras kraftlösa. Vidare borde alla donationsbref noga granskas för att förekomma allehanda underslef. Af de indragna godsen skulle en del stanna under kronan »liksom ett Upsala öde», en del åter kunde doneras åt enskilda, ty blifvande konungar borde också hafva något att gifva åt sina ämbetsmän. Denna reduktion skulle således medföra reda i förvaltningen, men var ej egnad att fylla den herskande bristen. Därtill tänkte sig kanslären höjda skatter, möjligen också ett blifvande krig. Mot hvarje ytterligare godsindragning reser-

verar han sig bestämdt på den grund, »att konungens hand och segel äro fundamentet till alla riksens försäkringar». Alla konungens författningar skulle blifva »hoc exemplo osäkra», det allmänna föga hulpet och för den enskilda skulle det förrycka »grufvelig hvars och ens egor» och bringa oändliga tvister.

Denna Erik Oxenstiernas ursprungliga uppfattning af reduktionen var högadelns. Den återfinnes i det af hans kusin Krister Bonde författade betänkandet, som före eller under riksdagen å handelskollegiets vägnar aflemnades till regeringen.

Riksdagen förde emellertid Erik Oxenstierna längre i denna fråga än han från början tänkt och önskat, ehuruväl han i hufvudsak bibehöll sin ståndpunkt. Genom det inflytande han utöfvade blef också 1655 års reduktionsbeslut till stor del hans verk, såsom vi vid redogörelsen för hans uppträdande vid denna riksdag få tillfälle visa.

Riksdagskallelsen utfärdades den 20 dec. 1654. Den 2 mars 1655 samlade sig ständerna, och till landtmarskalk utnämndes Erik Fleming. Valet var för den vigtiga fråga, som skulle behandlas, icke betydelselöst. Både till följd af sitt ämbete såsom president i bergskollegium och sina slägtförhållanden var Erik Fleming mindre afvogt stämd för en godsindragning än de fleste af högadeln. Han var en klok och försigtig man, utan mera utpräglade åsigter och därföre böjlig och egnad att leda förhandlingarne i den riktning, som regeringen kunde önska. Talman för presteståndet var doktor Laurelius och för borgareståndet, borgmästaren i Stockholm Per Prytz.

Den 12 mars öppnades riksdagen af konungen själf, som framhöll i sitt tal vanskligheterna i den yttre politiska ställningen. Rikskanslären uppläste därefter den kongliga propositionen. Äfven den framhöll hufvudsakligen Sveriges förhållande till utlandet. Ständerna skulle tillse, huru rikets säkerhet bäst kunde iakttagas och huru faran bäst kunde mötas. Då för detta ändamål rikets makt till lands och vatten borde förstärkas, så skulle ständerna vara betänkte på tjenliga medel, »hvarmed K. M. riksens regering och dess

försorg till fäderneslandets bästa och förkofring må kunna utföra». För att ej genast bringa sinnena i oro, nämndes ej reduktionen, ehuruväl regeringen ansåg den oundviklig.

Konungen utnämnde vid denna liksom vid föregående riksdagar ett sekret utskott för behandlingen af utrikes ärenden. Till alla med den yttre politiken sammanhängande frågor skola vi i det följande återkomma. Här torde vara nog nämna, att alla stånden, särskildt de ofrälse, uttalade sig för freden och endast motvilligt gåfvo sitt samtycke till en krigsutrustning. Alla dessa underhandlingar leddes af Erik Oxenstierna.

Äfven flere tillfälliga utskott arbetade under riksdagen, men i afseende å deras sammansättning och arbetssätt hade ej ännu någon bestämd praxis utbildat sig. Samma personer valdes ofta i de olika utskotten och kommo sålunda att utöfva ett betydande inflytande på händelsernas gång. Bland de personer, som sålunda framträdde vid 1655 års riksdag, voro bröderna Johan och Shering Rosenhane, Klas Rålamb och Ernst Creutz, hvilka senare såsom kändt är kommo att spela en roll äfven under de följande reduktionsriksdagarne. Det är äfven anmärkningsvärdt, att flere af dem, som flitigt deltogo i utskottens arbeten, voro på ett eller annat sätt förbundna med den Oxenstiernska familjen. Så t. ex. Erik Oxenstiernas ungdomsväner, Knut Kurck och Gustaf Soop; Lars Cruus och Gabriel Gyllenancher, båda gifta med slägtingar till Oxenstiernorna; Israel Lagerfelt, Daniel Behmer och Jesper Krussbiörn, alla tre till viss grad beroende af Oxenstiernorna, i hvilkas tjenst de hade varit. I det sekreta utskottet deltog äfven Johan Oxenstierna, men i öfrigt var han ej mycket använd. Att rikskanslären genom alla dessa sina vänner skulle öka sitt inflytande vid riksdagen torde vara otvifvelaktigt.

Emellertid behandlades (13, 16, 20 mars) reduktionsfrågan utaf *rådet*. Konungen var ej vid dessa sammanträden närvarande, men det var på hans befallning, som frågan afhandlades och förslag skulle uppgöras. Rikskanslären förde ordet. Ehuru de ofullständiga rådsprotokollen ej lemna i detta fall någon visshet, så är det likväl troligt, att de ofvannämnda dagarne ej varit de första, då rådet diskuterade reduktions-

frågan, utan att det varit reduktionen af de omistliga godsen, som först varit ämnet för rådets öfverläggningar och att man sedan öfvergått till frågan om expektanser och allodialgods förvandling, allt i öfverensstämmelse med det förslag, som af Erik Oxenstierna uppsatts och för hvilket ofvan redogjorts.

Under rådets öfverläggningar framhöll rikskanslären nödvändigheten af att för godsindragningen en bestämd utgångspunkt i tiden fastställdes, och det synes varit han, som föreslog Gustaf Adolfs dödsdag såsom den lämpligaste »terminus a quo». Hans argument voro, att man ej kunde vid en reduktion gå »in infinitum», att i Gustaf Adolfs tid hade ej gods donerats till den grad utan åtskilnad som i Kristinas, att många drottningens bref stredo emot hennes egna resolutioner, och att det slutligen vore »ett fundament i lagen, att den konung, som efterkommer, har makt att konfirmera de gods, som äro gifna af prædecessoren, men kan ej gå längre tillbaka».

Rikskanslären framhöll äfven, huru »det var rådeligt, att publikum och privatum vore så åtskildt, att hvar och en visste sitt och hvad man possiderade, att det vore utan fruktan och med säkerhet för landets kulturs skull»; han önskade, »att utaf denna nuvarande oordning kunde göras en ordning, och att alla saker kunde sättas uti sitt rätta lag och skick.»

Indragningen af expektanser förordades varmt af rikskanslären. Om också några expektanser, mente han, voro billiga, voro så många flere obilliga och dessutom till de enskildes skada, »emedan de, som hade döttrar, förtoges lägenhet förskaffa sina mågar samma gods». Expektanserna framkallade dessutom hat och förbittring, hvarigenom godsens odling försummades, och detta sista var för Oxenstierna ett starkt skäl, ty att godsen i de flesta fall sköttes bättre under adeln än under kronan var ett af honom liksom af hans fader ofta anfördt argument *mot* en vidsträckt reduktion. Krister Bonde framhöll äfven, att expektanserna voro emot lagen, enär ingen konung egde rätt att disponera för sina efterträdare.

Upphäfvandet af expektanser var likväl förenadt med flere praktiska svårigheter, som äfven togos af rådet i öfver-

vägande. Först och främst beslöts undantaga från reduktionen de stora länen d. v. s. gref- och friherreskap, som voro gifna på expektans, vidare de expektansbref, hvilkas innehafvare redan före konungens tillträde till regeringen träffat öfverenskommelse med egaren, samt slutligen de som af kronan köpt expektanser.

Rådet öfvergick sedan till behandlingen af frågan om allodialgodsens förvandling till länegods eller s. k. Norrköpings besluts gods. Erik Oxenstierna påvisade, hurusom Norrköpings beslut af 1604, om att godsen endast skulle ärfvas på mansidan, vore en stor fördel för familjerna, och att detta riksdagsbeslut borde hållas i helgd äfven af det skäl, att intet bättre bevis än detta beslut kunde anföras emot dem, som yrkade på en allmän reduktion, emedan godsens abalienation däruti icke förbjudes utan allenast fastställes inom vissa gränser. Rikskanslären framhöll sedan, att de gods, som på detta sätt indrogos, borde sedan af kronan användas för att belöna förtjenta personer.

Erik Oxenstierna uppsatte dock för att föreläggas konungen åtskilliga inskränkningar i denna punkt till adelns förmån. Så skulle af Norrköpings beslutgods gifvas »ett visst kvantum» till morgongåfva enligt 1644 års riksdagsbeslut; om någon hade uppodlat gods, hvilka enligt den nya ordningen skulle blifva länegods, kunde kan få behålla dessa såsom allodialgods och i stället förvandla andra allodialgods till länegods, eller också borde han för odlingen erhålla ersättning; om någon köpt länegods för $4^1/_2$ %, skulle han få behålla dem, och kronan söka ersättning endast hos säljaren; vidare borde döttrarne erhålla af länegodsen vissa förmoner; den som köpt dessa gods fria för 9 % borde ega rätt att få behålla hälften af godset såsom allodialgods, och slutligen borde åt ingen ofrälse man gods gifvas annat än på lifstid.

Det var den 22 mars, som rikskanslären uppläste inför rådet dessa förslagspunkter. Följande dagen uppträdde han och rådet i det sekreta utskottet för att där enligt konungens befallning »diskurera om den inländska statens tillstånd och tarfver». Rikskanslären började med att i allmänna ordalag tala om statens behof och medlen att fylla dem, och det

var först sedan han blifvit af utskottet anmodad uttala sig tydligare, som han påvisade den genom godsafsöndringen uppkomna oredan i förvaltningen, och nödvändigheten af att en del omistliga gods indrogos. »Jag vet väl», yttrade han, »huru förtretligt det var på förra herredagar, då jag satt med på riddarhuset, och måste höra det igentagandet. Det går inte K. Maj:ts tanke ut på, dock måste man se på salutem patriæ, som är vår lag». Äfven Per Brahe framhöll för utskottet konungens goda hjärtelag mot adeln. Sammankomsten afslöts med att rikskanslären, efter att hafva bedt utskottet taga frågan i öfvervägande, förklarade, det godsen ej skulle indragas »utan med maner och modo, icke häller allt på en gång, ty somt är, som ock kan tåla en dilation». Vid utskottets följande sammanträden med rådet genomgingos de olika förslagspunkterna till en reduktion, utan att dock någon behandlades uttömmande. Rikskanslären försvarade eller förklarade rådets förslag, exempel på gods anfördes, och man diskuterade fram och tillbaka. »In genere» sade Oxenstierna, »vore skäligt, att det som omistandes är kunde till kronan disponeras. Om modo var icke synnerligt rört, utan i diskurserna kunde man komma därpå». Såsom skäl för att taga 1633 till utgångspunkt för reduktion anförde Oxenstierna, utom de i rådet framställda skälen, att Gustaf Adolfs godsutdelning hade sin grund däruti, att han tog emot regeringen i en förvirrad stat och måste hela hvad som genom godskonfiskationer var brutet samt att kulturen af en del gods då »låg nere», hvarföre den ej kunde klandras. Äfven framställdes frågan om »caducgods», d. v. s. gods som genom högmålsbrott, danaarf m. m. hemfallit åt kronan. Det ansågs, att de skulle vara af samma rätt som Norrköpingsbesluts gods. Rikskanslären lofvade i ett som annat utförligare utredning och specifikation. »Det vi tale, slute vi intet, utan communicative», yttrade han. Afsigten var att få höra adelns mening oförtäckt. Stämningen synes också varit den bästa, ty afgörandet var ej förhanden.

Den 27 mars infann sig rikskanslären, åtföljd af några riksråd, på riddarhuset för att inför den samlade adeln framställa regeringens betänkanden om reduktionen. Erik Oxen-

stierna öppnade sammankomsten med ett tal, i hvilket han visade nödvändigheten af riksdagens sammankallande och framhöll vigten af »inbördes sämja och endrägtighet, ty därmed vinnes allt, fastän det synes hafva sine store besvärligheter med sig». Rådet och ridderskapet hade gemensamma intressen, och man borde »sökia det närmaste med att sättia vårt fädernesland i det vilkor, att hvar patriot skulle vilja ha lust lefva under dess regemente». Han vore nödsakad tala om statens inkomster och utgifter, »emedan bristen är eljes obotlig». Inkomsterna voro först de medel, som stå i konungens händer. De hinder, som funnos för deras riktiga utgörande måste likväl undanrödjas, men därtill kräfdes icke allenast konungens disposition utan ock ständernas samtycke. Sedan vore att märka »riksens egen egendom, därom man måste caute tala». Endast det nödvändigaste skulle indragas till ingen enskilds »præjudits». Adeln begärde närmare upplysning om regeringens planer. Rikskanslären gick dess önskningar till mötes. Efter att hafva ytterligare betonat, huru önskligt det vore, »att riket hade medel, hvarmed konungen kunde regeringen uppehålla, och om man därom», fortsatte han, »icke drager tidig försorg, skulle regeringen i längden falla, ty intet regemente föres ut utan medel, som äro senorna därmed actionerna föras ut till sin vigor. Men därom att tala, vore taga tiden bort. Det är det högsta betänkande, hvarest de skola tagas.» Visserligen kunde tullar, acciser, bergverk och intrader af landet, något draga »men där finnas ock hinder, att de intet så kunna stiga». Det *andra medlet*, kronogodsen, hade redan vid förra riksdagar behandlats, hvaraf dock endast större oreda uppstått. »Nu måste talas därom och sökas medel att undvika vidlyftigheter och hjälpa på alla sidor att understödja det allmänna bästa och erhålla godt förtroende och enighet». Det kunde bevisas, att några gods äro i riket, som äro *omistandes* från kronan, ty det finnes ordinantier och konstitutioner, som hafva sitt stöd och bestånd på vissa gods. Dessa gods tillhöra antingen *militiestaten*, och finnas de ej, så lemnas riket i farlighet, eller *amiraliteten*, och dess underhåll är så mycket vigtigare, som numera största dominium omkring Östersjön tillkommer Sverige. Allt till dess underhåll behöfver visserligen ej tagas af gods, men en

del, ty det skulle blifva kronan flerdubbelt dyrt, om det annorstädes skulle tagas. Vissa gods äro äfven omistliga för *bergverken*. Till brukens skötande behöfdes mycken möda och arbete och dessutom mycket mera. Hade man nu därtill icke vissa gods, skulle man behöfva penningar och vara omtänkt, hvarest de kunde tagas, och det skulle blifva både svårt och dyrt. Att lägga ned verken däremot vore till rikets största skada. Vid indragningen skulle man se till, att man verkligen ej toge mer än som vore nödvändigt. Slutligen voro en del *kungliga ladugårdar* och gods nära de kungliga residensen och sjöstäderna omistliga. Äfven här vore ej meningen taga alla gamla kronogods, utan endast de som icke utan skada kunde undvaras. Oxenstierna slutade med en försäkran, att konungen genom indragningen af dessa gods endast åsyftade det allmänna bästa, enär det närvarande tillståndet vore »allom ett förfång för någres privat nytta, och där man icke i tid sökte bot, skulle sedan oförmodelig nätet dragas oss allom öfver hufvudet, sedan skadan vore obotelig». Konungen skulle säkerligen fästa afseende vid gjorda tjenster, och de borde upptaga förslaget »med kallsinnighet och godt förtroende, på det de må blifva denne materien kvitt, och hvar och en må sedan veta, hvaröfver han är herre». De andra ständen skulle upphöra med sin dåliga tanke om adeln, detta stånd bibehålla sina rättigheter, och »allas ruin vara afvärjd».

Sedan landtmarskalken rådgjort med klasserna, svarade han, att ståndet insåg det rikets välfärd bestode uppå »desse fyra pelare», militien, amiraliteten, bergverken och hofstaten, och att förslagen voro »utaf store skäl», men önskade, att rådet skulle öfverlägga om enskildheterna samt sedan meddela sig med ståndet. Oxenstierna förklarade, att först skall ståndet betänka *målet* och sedan *sättet*. Det vore dock ännu några saker, som borde tagas i akt. Han föredrog därefter fördelarne af expektansernas upphäfvande, samt huru efter Norrköpings beslut godsen icke borde bortgifvas såsom allodialgods, i hufvudsak anförande de i rådet angifna skälen. I sammanhang härmed förklarade han sig anse landslagens föreskrift, att ingen konung egde rätt minska sin efterträdares inkomst, ej kunna anföras såsom grund för en reduk-

tion, ty landslagen förutsatte *valrike*, och med arfrikets införande hade dess bestämmelser förlorat sin kraft. Det synes således som om han ej ville erkänna reduktionens berättigande endast dess nödvändighet.

Oxenstierna föreslog därefter, att ståndet skulle utse ett utskott för att ytterligare underhandla med rådet. Hemliga utskottet var utsedt af konungen, men här skulle ståndet själft välja sina deputerade. Aderton ledamöter valdes, af hvilka dock tolf suttit i hemliga utskottet.

De sammanträdde under de följande dagarne. Rikskanslären föreläste ett reduktionsförslag, som i allt väsentligt öfverensstämde med det förut i rådet afhandlade, ehuru det nu till alla delar af honom fullständigare utredts och uppsatts. *Förändringen af allodialgods till Norrköpingsbeslutsgods* behandlades först. Förslaget härom, för hvars hufvudinnehåll vi ofvan redogjort, diskuterades punkt för punkt. Flere punkter framkallade ett lifligare meningsutbyte. Först ifrågasattes lämpligheten af Gustaf Adolfs dödsdag såsom utgångspunkt för godsindragningen. Rikskanslären medgaf, »att detta fuller lärer blifva en materie för mångom att tala,» men tillade han, »konung Gustaf Adolf har haft stora skäl, hvi han det (donerat gods) i sin tid gjort hafver, däribland mig synes vara det förnämsta, att han således ville konsolidera riket, som då var sönderrifvet». För öfrigt hänvisade han till skäl, som i förra utskottet angifvits. — Vid tal om att gods, som af kronan köpts, skulle blifva allodiala, så vida köpen blifvit lagligen fullgjorda, uppstälde några ledamöter den fordran, att härunder äfven borde förstås gods, som erhållits för lön och försträckning. Oxenstierna menade det vara betänkligt, om dylika fordringar skulle ingå i denna punkt. Det bestämdes likväl slutligen, att den, som erhållit kronogods i ersättning för laglig och skälig fordran skulle hafva rätt åtnjuta samma förmåner, som den hvilken köpt gods af kronan. — Vid punkten om de Norrköpingsbesluts gods, som köpts allodialt à 9 % och af hvilka endast hälften skulle förblifva allodialgods, framkastades den förfrågan, om egaren hade rätt välja därtill, hvilka gods som hälst. Rikskanslären gjorde en skilnad mellan frikallade och förbudne orter, hvarvid han ansåg det förra begreppet vidsträcktare och inne-

fattande gods, som ej skulle för närvarande indragas. Oxenstierna menade, att adeln måtte ha rätt välja utom de frikallade orterna, hvilka gods den ville behålla allodialt. Hvilka orter, som voro frikallade, borde med det första af konungen bestämmas. Frågan var vigtig, ty den kunde tydas på ett antingen för adeln eller kronan förmånligt sätt, och gälde ej blott vid detta fall utan äfven vid andra. — Hade godsen gått i skifte före indragningen förordade Oxenstierna lösningsrätt, hvilket ock beslöts. — Vore godsen sålda, ansåg han, att säljaren borde gifva kronan andra fasta gods igen, och, som förord bryter lag, hemställdes det för öfrigt till parternas kontrakt. Endast för den som hade sålt några gods och ej hade att gifva gods igen, borde halfparten betalas i penningar à 9 %. Det taltes ock om att de som egde litet borde benådas, men att man måste vakta sig för missbruk i detta fall. Oxenstierna medgaf vigten af att hafva tjenliga ordalag, så »att ingen invidie kommer på Kongl. Maj:t, efter hans godhet mot sina undersåtar räcker sig till alla». En klausul mot underslef tillades Oxenstiernas ursprungliga förslag. — Frågorna om sidoarf, döttrars arf, enkans rätt, morgongåfva och brudskatt i Norrköpingsbesluts gods behandlades äfven vidlyftigt. Svårigheter uppstodo därigenom att detta slag af gods voro till sina vilkor i många fall obestämda. Det var därföre helt naturligt, att alla sväfvande frågor nu framkastades. Rikskanslären var mån om döttrarnes rätt och fasthöll, att man skulle blott se på Norrköpingsbesluts rätt, men gå förbi de särskilda rättigheter, som uppstått genom de enskilda gåfvobrefven och som borde uttydas efter praxis. — Slutligen afhandlades om ersättning för de omkostnader, som lagts ned på dessa gods. Oxenstierna ansåg, att man borde hålla sig vid mätismannaord, och man kunde ej begära ersättning för omkostnader, som ej voro af någon nytta. Han kunde t. ex. ej begära ersättning för ett torn i Wolmar, som hans far låtit bygga och som ramlat. I detta som i annat ville Oxenstierna ej tillåta en uttydning, som kunde leda till att kronan ej erhöll de fördelar, hvilka åsyftades genom allodialgodsens förvandling till länegods. Å andra sidan framhöll han ofta konungens nåd och välvilja emot dem som en reduktion kunde drabba allt för hårdt.

Sedan detta förslags aderton punkter blifvit genomgångna, öfvergick utskottet till frågan om *expektansernas afskaffande*. Förslagets sju första punkter framkallade ingen nämnvärd öfverläggning. Däremot visade sig olika meningar om den åttonde. Skulle s. k. *simultanea investitura* räknas såsom expektans eller ej? Denna rätt hade uppkommit under Kristinas regering och gafs åt dem, som voro af samma ätt, som innehafvaren af ett gref- eller friherreskap. De som erhållit densamma skulle vid regentombytet söka »simultaneam investituram» tillika med den, som var i besittning af godsen, och blefvo härigenom berättigade att tillträda länet, sedan den första innehafvarens ättegren utdött, och behöfde ej befara det konungen bortgaf detsamma åt en annan ätt. Oxenstierna ville ej medgifva, att detta var en vanlig expektans, men kunde ej göra sin mening gällande. Gref- och friherreskapen likställdes i detta som i andra afseenden med de öfriga länegodsen. Denna fråga framkallade hvarje gång den var före den ovilja, som började visa sig mellan hög- och låg-adeln. — Föröfrigt var frågan om expektanserna den lättast afgjorda, ty de betraktades af de fleste som ett missbruk, och som ett missbruk hvilket hotade att växa, då man börjat gifva expektanser till och med på tjenster.

Vidlyftigare diskussioner framkallades genom frågan om hvad som kunde förstås under uttrycket *förbudne orter*. Landtmarskalken upplyste, att i Gustaf Adolfs tid inga gods donerats från bergslagen, och Krister Bonde uppläste drottning Kristinas bref af 27 nov. 1649, i hvilket hon förböd bortdoneringen af dylika gods, hvilken förordning likväl icke under hennes tid iakttagits. Därefter behandlade utskottet de förnämsta af de från de olika bergslagen afsöndrade godsen, sedan en specifikation på förbudna orter under bergslagen upplästs. Grunden, efter hvilken denna reduktion skulle verkställas, framkallade någon meningsskiljaktighet. Krister Bonde ansåg, att endast de gods borde reduceras, hvilka bortgifvits, sedan Kristinas ofvannämnda bref utkommit. Erik Fleming åter menade, att det äfven förut funnits omistliga gods, hvilka bortgifvits och därföre nu med skäl kunde återtagas. Rikskanslären sökte medla

mellan åsigterna och föreslog, att allt hvad som »kunde med visse socknar beskrifvas» och vore omistande ifrån bruken skulle reduceras ifrån och med år 1633, men de smärre områden, som fordrade en närmare specifikation skulle reduceras endast från och med år 1649. Om det för öfrigt funnes några områden, som voro för bruken af nöden, kunde de af kronan igenlösas. Ett annat alternativ var, att man uppsatte i bergskollegium allt, som vore nödigt lägga under bruken, därvidlag utgående från 1633, och sedan hänsköt frågan till konungens afgörande, hvilket blef utskottets beslut. Huruvida Tuna län och Tjust, som gifvits till grefskap åt general Königsmarck, borde reduceras, framkallade också en öfverläggning. Krister Bonde ansåg dem ej längre tjenliga till bergslag, och Oxenstierna hade den uppfattningen, att man skulle »ha en regard till grefven som har fått det». Utskottet betonade i motsats härtill, att reduktionen borde drabba alla lika.

Vid frågan om indragningen af för *hofstaten* omistliga gods, öfverlemnades de närmare bestämmelserna åt landshöfdingarne och kammarkollegiet. Angående hvilka för *krigsstaten* omistliga gods, som skulle indragas, beslöts följa den under Kristinas tid 1652 upprättade jordeboken, som skulle ändras och rättas. Det påmindes ock om att en del hemman till krigsstaten voro belägna på andra förbudna orter, enär forna ryttarhemman donerats eller bortköpts, och många mente, att de alla borde reduceras. Rikskanslären ansåg, att en reduktion af en sådan omfattning vore alltför invecklad, när man skulle gå så långt tillbaka i tiden som till 1633, och vore dessutom obehöflig. För att fylla *amiralitetets* behof föreslog rikskanslären, att hädanefter en viss landtränta borde anordnas, och förordade såsom lämpligast härtill Vester- eller Österbottens, enär man »minst där toucherar particularer». Några utskottsledamöter påminde om att ekskogarne borde för flottans behof indragas till kronan, men Oxenstierna motsatte sig detta förslag, på den grund att kronan genom bättre skogsordningar skulle utan reduktion kunna erhålla hvad hon i detta afseende behöfde. Han visade sig vid detta liksom vid flere andra tillfällen angelägen om att gifva reduktionen den minsta möjliga utsträckning.

Sedan förändringen af allodialgods till länegods ytterligare behandlats (6 april), var utskottets arbete fullgjordt, och reduktionsfrågan skulle nu bringas inför ridderskapet och adeln.

Det var den 7 april och följande dagar, som reduktionsfrågan kom före på riddarhuset. Landtmarskalken ledde förhandlingarne med stor klokhet, och de fleste punkterna antogos utan större stridigheter, dock ej ens nu definitivt utan såsom förslag. Ett häftigt meningsutbyte uppstod äfven här om »simultanea investitura». Landtmarskalken föreslog votering, hvarvid det visade sig, att tredje klassen ansåg, att »simultanea investitura» skulle vara af samma natur som en expektans. Andra klassen var af samma mening; inom den första voro däremot skilda åsigter. Caducer skulle äfven betraktas såsom expektanser, hvilket utskottet ej fastställt. Äfven frågan, huruvida i beslutet skulle nämnas, att Kongl. Maj:t borde fästa afseende på, om godsen innehades eller erhållits af om fädernesländet förtjente män eller ej, framkallade ett så lifligt meningsutbyte, att ståndet skred till votering. Rikskanslärens mening, att en reduktion »borde komma från hufvudet och icke från fötterna», d. v. s. att konungen borde i detta fall vara den *allena* bestämmande, anfördes af landtmarskalken. Tredje klassens beslut gick dock i en motsatt riktning.

Den 24 och 25 april behandlades promemorian om *omistande gods*, som af rådet tillstälts adelns utskott. Ståndet förklarade sig benäget för att låta indraga, hvad som vore omistligt, men begärde en närmare specifikation för att mognare öfverlägga. Det enades äfven om att indragningen skulle gälla såväl Sverige och Finland som alla underliggande provinser. Man ansåg den för amiralitetsstaten af rådet föreslagna indragningen ej tillfyllestgörande. Vid reduktionen af gods för bergsbruken beslöt man utgå från 1649 års resolution. Därmed var det första reduktionsförslaget i sina hufvudbestämmelser genomgånget. Det hade, såsom vi sett, behandlats af rådet, i sekreta utskottet, hos adeln, i adertonmannautskottet och slutligen åter hos adeln. Trots denna grundliga och mindre vanliga behandling var dock ej den vigtiga och grannlaga frågan fullt utredd, ej häller förslaget definitivt antaget. Därtill fordrades en när-

mare specifikation af godsen samt en utförd stadga, som fastställde, *huru* godsindragningen skulle genomföras.[3]

Emellertid hade det för regeringen blifvit klart, att, ehuru denna reduktion kunde vara af stort gagn för framtiden, så räddade hon ej staten ur den rådande penningenöden. Man måste vara betänkt på någon snar och kraftig hjälp »för att hålla Kongl. Maj:t under armarne». Uti den ordinarie staten fattades fyra tunnor guld. En tunna guld kunde erhållas genom den föreslagna reduktionen, men det afhandlades ifrigt i rådet på konungens befallning i flere sammankomster (26 mars, 5, 6, 7, 9 april), huru de återstående skulle kunna fyllas.

Handelskollegiet hade, såsom redan nämnts, inlemnat ett af Krister Bonde författadt betänkande, om medlen att upphjälpa den finansiella ställningen. Detta förslags första afdelning handlade om reduktionen, den senare, om andra medel att öka inkomsterna. Först borde, enligt detta förslag, *stora sjötullen* ställas helt och hållet under handelskollegium, hvarigenom de dryga utgifterna för generaltullförvaltarämbetet inbesparades, och konfiskationerna odelade tillföllo regeringen, som kunde afstå dem åt kollegiet, hvilket med dem kunde befordra manufakturerna i riket. Vidare borde lilla tullen och accisen »excoleras». Vissa inspektorer borde förestå dem, och åtskilliga underslef och missbruk afskaffas, särskildt borde slaktaraccisen gifvas vid stadsportarne, och accisen vid utskänkningsställena (tapparaccisen) ändamålsenligare ordnas. Äfven om »Creditens stabilierande» skulle regeringen vinnlägga sig, ty härigenom kunde handeln och välståndet tilltaga, men i och för detta ändamål var det nödvändigt, att kronan själf ordentligt betalade sina kreditorer. Öfverflödsförordningar borde utfärdas, och slutligen nya och friare skråordningar utarbetas.

Alla dessa handelskollegiets förslag togos af rådet i öfvervägande, och det beslöts, att accisen skulle tagas i stadsporten, lilla tulltaxan förhöjas, tapparaccisen erläggas ordentligt samt flere skadliga underslef och privilegier afskaffas. Dessutom borde kvarntullen inrättas i stora städer, tionden ökas genom god inspektion, tullar och licenter höjas, och konfiskationsmedlen ställas till handelskollegiets förfogande.

Rikskanslären föreslog äfven, att presternas gärd skulle höjas, en viss taxa sättas på domar och expeditioner, som utgåfvos af kollegierna, och de revisionspenningar, som erlades, då hofrättens domar icke godkändes, hemfalla till kronan. Han understödde äfven förslaget om att en arfsskatt skulle erläggas till kronan vid erhållande af sidoarf. Det föreslogs äfven, att besparingar i staten borde försökas, men de torde visat sig omöjliga att genomföra. Däremot uppsattes förslagen om tullar och acciser i en promemoria, som sedan diskuterades af ständen i sammanhang med bevillningen. Alla dessa förslag kunde dock ej täcka statsbristen, och den *måste* likväl täckas. Detta betonas allvarligt af rikskanslären vid rådets sammankomster. Räntornas »excolering» syntes ej kunna oaktadt alla förslag uppbringas till mer än 100,000 rdl., möjligen 150,000, och då den föreslagna reduktionen äfven beräknades till 100,000, återstod 200- eller 150,000, som skulle på något annat sätt anskaffas. Presidenten i Kammarkollegiet, Herman Fleming, yrkade, (6 april) att af de donerade godsen skulle gifvas hela gärden, byggnings- och salpetershjälpen samt att gammalt frälse skulle kontribuera med 2 daler af hvart mantal. Rikskanslären gillade ej detta förslag. »Man skulle intet begynna, utan det som kunde bringas till ända». Adeln hade för att slippa gärden afstått från sin tullfrihet. Skulle nu gärden erläggas, kräfde ståndet säkert att återfå tullfriheten. Fleming föreslog då i stället, att adeln skulle gifva igen så många gods, som den föreslagna gärden kunde inbringa, och sedan erhålla konfirmation på det öfriga. Ej häller detta vann bifall. Oxenstierna ogillade dock ej en beskattning, men han ville ej, att ståndet skulle åtaga sig densamma under någon af de gamla skattetitlarne, ty han insåg tvifvelsutan faran i att en tillfällig kontribution kunde blifva ständigvarande. Redan den 9 april föreslog han i samband med ofvannämnda reformer för räntornas ökande en *kontribution* på 150,000 rdl. Han framkastade äfven ett förslag om att afstå vid länegodsens konfirmation en del af dem såsom »en recognition» för att erhålla det öfriga allodialt. Rådet kunde likväl nu endast ena sig om att adeln på några år afstod sin del af boskapspenningarne, och att skjutsfärdspenningarne höjdes.[4]

Riksdagen hade emellertid redan varit längre än vanligt samlad, och nya förslag till täckande af statsbristen borde ofördröjligen till ståndet inlemnas i sammanhang med förslag om huru de omistliga godsen skulle indragas. Flere dylika framställdes äfven af konungen och af medlemmar af rådet. Antingen skulle $^1/_4$ af alla från 1633 donerade gods indragas, likaså alla gods på förbudne orter, hvarvid innehafvaren likväl skulle få ersättning till $^3/_4$ af genom fjerdepartsreduktionen erhållna gods, *eller* också skulle man specificera omistliga eller mindre omistliga gods, indraga de förra *utan* ersättning, samt slutligen fylla bristen genom kontribution af 200,000 rdl. Då de bortdonerade godsen värderades till 600,000 rdl., skulle kronan sålunda enligt det första alternativet endast erhålla 150,000 rdl., men konungen föredrog dock detta, emedan det gaf honom en säkrare om ock mindre inkomst. Om den först påtänkta ersättningen nämnes likväl ej i följande förhandlingar, utan rikskanslären föreslog slutligen å konungens vägnar ett alternativt förslag: antingen gifva tillbaka $^1/_4$ af de donerade godsen eller en kontribution. Underhandlingarne härom beteckna det *andra skedet* af reduktionsfrågans behandling 1655.

Inför detta kongliga ultimatum bröto sig meningarne skarpt. Intetdera af förslagen behagade rådets flertal. Visserligen kunde de fleste medgifva, att en reduktion, som skulle drabba *alla* lika, borde framkalla mindre afund och ovilja än den, som blott drabbade innehafvarne af de omistliga godsen, hvilka dock ej alla innehades med orätt, visserligen var det tydligt, att vinsten genom en allmän reduktion vore lättare att beräkna, skulle täcka utgifterna och slutligen göra en förhatlig men nödvändig kontribution onödig, men *mot* alla dessa skäl stod detta enda: »*konungens hand och segel skulle brytas*». Konsekvenserna häraf kunde ej nog skarpt framhållas. Tydligast uttryckas dessa farhågor i ett betänkande, skrifvet, antagligen af Krister Bonde, just då frågan om fjerdepartsreduktionen var före i rådet.

»Hvar och en», heter det där, »som sine donationsgods besitter, possiderar dem igenom det skäl, som man allestädes i verlden håller för det endaste, hvar uppå all fides och integritas består, som är kongl. hand och segel; densamma

bör aldrig röras, så framt man icke ock ville *subvertera den grund, som all säkerhet består uti* — — —. Vill man nu skatta riksens tarfver och fattigdom för ett sådant skäl, hvarigenom man rättvisligen *kan violera hand och segel*, varder man en otvifvelaktig väg öppnandes för alla efterkommande konungar och potentater, hvarigenom *de sina undersåtar utur possessionen af sin egendom sättia kunna*, när dem behagar, emedan att *tarfverne i riket alltid blifva skola, hälst därföre att ett rike icke alltid är fattigt för inkomsternas ringhets skull, utan ofta igenom menagen af utgifterna, hvilken alltid uti öfverhetens händer allena består*, och ehuru vi om vår närvarande nådige herres och konungs rättvisa och nåde äre försäkrade, är likväl mycket betänkligt att öppna de efterkommande en sådan väg, som till alla undersåtares *osäkerhet och fördärf lända kan, nam quæ nunc exempla tuemur inter exempla erunt*». Äfven för konungen skulle, enligt det nämnda betänkandet, en vidgad reduktion medföra många obehag, och att framkalla allmänt missnöje, när ett krig stod för dörren, vore icke rådligt.[5]

Då Oxenstierna och Bonde voro fränder, vänner, kolleger i rådet och handelskollegiet, båda voro af högadelns främste representanter, kan detta betänkande sägas angifva Oxenstiernas likaväl som Bondes mening i denna vigtiga fråga. Det öfverensstämmer äfven alldeles med Oxenstiernas ofta uttalade åsigter, utom att denne alltid i bestämda ordalag uttalar sig för det sannolikt från honom själf utgångna förslaget om kontribution, hvarigenom man skulle »evitera alla pericula», och staten vara hjälpt. Bonde och rådets flertal var likväl ej af Oxenstiernas mening. Det ansåg kontributionen vara en skam för adeln och stridande mot dess privilegier.

Till något afgörande hade man emellertid i rådet ej kommit, då rikskanslären den 26 april föreslog det ofvannämnda alternativa förslaget för ett utskott af ridderskapet och adeln. På samma gång framställdes en förfrågan, *huru* de omistliga godsen skulle återtagas. Följande dag öfverlade utskottet om dessa olika förslag. Det beslöts, »att alla de gods, så i städer som på landet, som icke titulo oneroso, utan äro pure donerade på förbudne och

omistande orter, reduceras igen till kronan, alla för hufvud, utan något vederlag; och det förutan anseende till någon person, eller af hvad art och namn donationen kan vara, räknandes från A:o 1633.» Utskottet vägrade däremot att kontribuera och förklarade, »att de hällre nu vilja mista ett kvantum af alle donerade gods ifrån A:o 1633; på det att allt det öfrige må blifva dem sedan confirmerat till evärdelige tider; och deres stånd vid deres välfångne friheter maintenat.» Vid landtmarskalkens förfrågan om utskottet hade något annat att föreslå, förklarade utskottet, att det ansåg fjerdeparts reduktion skulle trycka dem hårdt, som fått små donationer, och att det önskade rådet »måtte afse något annat expedient, som kunde däruti bäst vara». Vidare framkastades den anmärkningen, att de som fått donationer i något annat än gods, såsom penningar, hus och tomter, äfven borde gifva kronan tillbaka en del däraf, och det beslöts göra en påminnelse härom.

Rikskanslären framställde själf den 30 april i ett längre tal reduktionsfrågan på riddarhuset. Han redogjorde för dess hela ställning och utveckling under riksdagen och påvisade målet, som var att rikets inkomster svarade mot dess utgifter. Ridderskapet och adeln borde därför tillse, *huru* de omistande godsen skulle kunna reduceras till kronan, och sedan *huru* den återstående bristen skulle kunna fyllas. Det ofvannämnda alternativa förslaget framställdes nu också till ståndet. »Vi äro i ett skepp», tillade han, »och under ett hufvud och måste rätta våra tankar därefter, och förvänta däremot, att Kongl. Maj:t varder visandes sin nåde». Därefter framställdes det reduktionsförslag, hvilket förut af utskottet gillats. Vid öfverläggningen härom visade sig adeln i hufvudsak dela utskottets uppfattning och bifalla dess förslag. En söndring visade sig likväl mellan högadeln och lågadeln, enär den senare äfven nu förklarade sin mening vara, att vid reduktionen en proportion borde iakttagas, »så att den som mer hafver bekommit, må ock proportionaliter mer cedera». En konferens skulle i anledning häraf hållas med rådet, till hvilken ett nytt utskott utsågs.

Den 2 maj underhandlade detta utskott med rådet. Rikskanslären ogillade adelns beslut att indraga *alla* omistliga

gods. ty han menade, att en del voro långt mera omistliga än andra. Efter att ha öfverlagt härom, öfvergick man till att tala om en utvidgad reduktion, sedan det af rikskanslären ånyo framstälda förslaget om en kontribution åter afslagits. Oxenstierna sade det vara svårt beräkna om $^1/_4$ eller $^1/_5$ af de donerade godsen skulle förslå till att fylla bristen, enär man ej kunde ännu beräkna den summa, hvartill de omistliga godsen skulle uppgå.

Att en olika proportion vid godsindragningen iakttogs allt efter förmögenheten, såsom lågadeln önskat, ansåg rikskanslären vara orättvist. Det har alltid så varit, mente han, att den som litet har mister litet, och den som mer hafver mister mer, men det är därföre ej sant, att den förre känner afkortningen tyngre, ty han har i intet afseende så dryga utgifter som den store egendomsegaren.

Ej häller den framstälda önskan, att de om fädernesländet *välförtjente* skulle vid en reduktion drabbas mindre hårdt än de, hvilka utan någon förtjenst erhållit gods, ville rikskanslären skänka sitt understöd. Han medgaf visserligen, att det ej vore orätt, om de drabbades hårdare, hvilka mest bidragit till en oförståndig godsafsöndring, men han ansåg det vara förenadt med oöfverstigliga praktiska svårigheter att härvidlag iakttaga full rättvisa, och man borde nu handla såsom läkare och ej såsom jurister. Bäst vore att bruka milda läkemedel och hemställa allt till en nådig konung, »eljest vore att befrukta, det man så hanterade såret, att hela lemmen afhögges, och kroppen förderfvades». Det vore nödvändigt träda hjälpande emellan, och det skulle vara godt om tillståndet nu vore sådant, som det hade varit 1650. Han beklagade ock den oreda, som uppstått genom den mängd lågadel, som inkommit på riddarhuset. — Landtmarskalkens förfrågan, om ej de, som erhållit penningsummor, hus, tomter m. m. borde underkastas samma reduktion, som de hvilka erhållit gods, besvarades af rikskanslären med tydliga tecken till missnöje. En dylik reduktion skulle drabba utländingar, som fört penningar in i landet och höjt dess industri, såsom t. ex. Louis de Geer och vore på den grund obillig.

Följande dag samlade sig ridderskapet för att erhålla del af utskottets och rådets öfverläggningar. Upphetsningen

synes varit ganska stor. Ett häftigt uppträde mellan Per Brahe och Ernst Creutz hade ytterligare förbittrat sinnena, och spänningen mellan hög- och lågadeln var stark. Landtmarskalken förmanade till endrägt och till att fatta ett beslut. Alla insågo också, att en vidgad reduktion ej kunde undvikas, men så stor var ännu högadelns makt, att tredje klassen omöjligt kunde genomdrifva sina önskningar om en till förmögenheten proportionel reduktion. Det beslöts i stället, att af *alla* sedan 1633 donerade gods skulle *fjerdeparten* återtagas, dock med det vilkor, att reduktionen ginge öfver alla provinser, utan anseende till hvad donation det vara må, att egarne själfva finge bestämma, hvilka egodelar skulle reduceras, samt att eganderätten till det öfriga sedan tillerkändes dem, »så att denna deras frivilliga afträdelse icke i framtiden dem præjudicerar». Slutligen begärdes, att de som ringa hade fått måtte i nåder anses — det enda medgifvandet åt lågadelns fordringar på en proportionel reduktion. Vidare begärde ståndet få rådets proposition skriftligt affattad. [6]

Det blef nu rådets uppgift att låta uppsätta *en stadga*, som närmare bestämde sättet för såväl denna som den förut beslutna reduktionens genomförande. Man utgick tydligen från de Oxenstiernas förslag, hvilka legat till grund för förhandlingarne. Detta skedde i kansliet under konungens och Oxenstiernas ledning. Exemplar med olika redaktionsförslag och ändringar, hufvudsakligen af formell art, af såväl den ene som den andre finnas ännu i behåll. Oxenstierna sökte mildra reduktionens bestämmelser och särskildt för densamma skydda högadeln, konungen sökte gifva reduktionen den största möjliga utsträckning. Den 13 maj nedskickades till riddarhuset ett concept om »modo i reduktion af de omistande orter och om cession af fjerdeparten». Åtskilliga punkter af de båda reduktionsförslagen, hvilka förut framkallat någon större meningsskiljaktighet och ej kunde anses fastställda, föredrogos under den följande tiden på riddarhuset, och de gamla skälen för och emot upptogos ånyo till pröfning, och i de fleste fall stannade man vid rådets förslag [5]. Bland dessa må märkas frågan om simultanea investitura, angående hvilken

kanslären ånyo grep till ordet och förklarade, att om detta vore expectans, så vore också ens arf expectans, så länge ens fader lefde. Ej häller strede det emot Norrköpingsbeslut. Enligt detta åtnjöte döttrarne den förmånen att erhålla godsen, om de gifte sig med män, som voro konungen behagliga, hvarföre kunde ej en broder få samma förmån efter den äldres död? Bevisningen synes i detta afseende något dunkel, och säkert är, att saken kunde ses från två sidor. Oxenstierna såg den naturligen från sin högadliga ståndpunkt. Anmärkas bör ock, att vid detta tillfälle, då tal var om de regala fiskerierna, frågan om de underlydande provinsernas rättsliga ställning kom före, och rikskanslären uttalade sig öfver den samma. Oxenstierna fann det ej oskäligt, att reduktionen drabbade provinserna, men han fann det nödigt, att den modererades efter de konstitutioner och privilegier, som funnos för hvarje provins. Han framhöll huru som provinserna ej velat hvarken ingå i rådet eller på riddarhuset. Det vore konungens ensak att häröfver bestämma, »men salvis eorum privilegiis». [7]

De *ofrälse ståndeu* förhöllo sig under riksdagens första månader skenbart passiva till reduktionen. De skulle uppsätta svar på den kungliga propositionen. Frågorna om utskrifning och bevillning behandlades i följd häraf, men endast ovilligt och långsamt. Utan tvifvel låg bakom detta tillvägagående den tanken, att genom en reduktion skatterna skulle kunna minskas. De litade liksom genom en tyst öfverenskommelse på konungen.

Först den 24 april voro prest- och borgarstånden i rådet för att af Oxenstierna erhålla kännedom om det till adeln inlemnade reduktionsförslaget. Bondeståndet synes ej ens nu erhållit någon del af det samma. Presterskapet begärde erhålla förslaget skriftligt för att begrunda saken, »då de ej förut hört af den materien». Ståndet hänsköt emellertid denna »högvigtiga sak» tillsvidare till konungen. [8]

Alla stånden voro under maj månad hufvudsakligen upptagna med utarbetandet af sina besvärspunkter. De förut afhandlade frågorna om utskrifning och bevillning skulle äfven nu afgöras. Härvidlag, liksom vid behandlingen af hela denna märkliga riksdag ligger det utom planen för

detta arbete att ingå i enskildheter annat än för såvidt Erik Oxenstierna tog i en fråga någon betydande del. Endast de allmännaste synpunkterna torde nämnas.

Underhandlingarne med *bondeståndet* voro ganska vidlyftiga, och det synes med sina klagomål ofta hafva besvärat regeringen. I fråga om utskrifningen gälde det att bestämma, huruvida den skulle ega rum efter mantal eller gårdatal. Konungen var böjd för det första, Oxenstierna liksom före honom hans fader för det senare alternativet. Bönderna bönföllo hos honom, att han måtte utverka det utskrifningen skulle ske efter gårdatalet, och det blef äfven beslutet i deras svar på propositionen om utskrifning, mantalspenningar m. m. af den 7 maj. De lofvade en karl för hvar tionde skatte- och kronogård. Den af regeringen föreslagna extraordinarie krigshjälpen ville ståndet ej gärna åtaga sig, icke af »motvillighet», utan af »medellöshet». Då af densamma hälften skulle gå till frälset, menade bonden, att det skulle »intet mycket spisa». Oviljan och misstänksamheten mot det första ståndet framträdde nu som alltid vid alla bondeståndets skrifvelser. Bönderna åtogo sig slutligen, dock ej förr än i riksdagens sista skede, att utgöra en tunna spannmål och en riksdaler i penningar för hvart helt hemman. I fråga om sina besvär lugnades de med goda ord och med löften, att alla missbruk af de adliga privilegierna skulle stäfjas. Mest klagade ståndet öfver den 1652 antagna nya lagen om böndernas dagsverksskyldighet. Det var förgäfves, som rikskanslären sökte bevisa dem, att denna lag ej var så betungande, som de menade. Han yrkade dock på nedsättande af dagsverkenas antal. Det var ofta tröttsamt att leda underhandlingarne med bondeståndet; dess makt var dock allt för ringa för att dess klagomål skulle i högre grad upptaga konungens och rådets tid. [9]

Vanskligare voro förhandlingarne med *borgarståndet*. De af regeringen föreslagna ändringarne i tull och accisväsendet angingo närmast detta stånd och mottogos ingalunda välvilligt; lika litet var ståndet böjdt för kvarntullen, en dubbel utskrifning af båtsmän eller en extraordinarie krigshjälp, hvilket regeringen begärde. Efter åtskilliga un-

derhandlingar, vid hvilka rikskanslären försvarade flere gånger och, såsom det synes, ej utan framgång regeringens förslag, blefvo dessa slutligen antagna. I sitt svar på de kongliga propositionerna lofvade borgerskapet dubbla båtsmäns uppsättande för två år. Vidare lofvade det en extraordinarie krigshjälp för 2 à 3 år. Hvar stad hade beviljat för sig, för såvidt hon hade haft deputerade tillstädes. Frågorna om kvarntullen och accisen hänskötos till konungen, och boskapsskatten beviljades på tre år. Föröfrigt beklagade sig ståndet öfver sin fattigdom, så att det hvarken kunde tåla nya utgifter eller uthärda de gamla utan fruktan att gå under. Den 4 april inlemnade ståndet sina besvärspunkter, ej färre än 20 till antalet. I många fall erkände regeringen det berättigade i ståndets klagomål, särskildt då det gälde inrotade missbruk, och lofvade ändringar i flere punkter, främst i skråordningarnes öfverseende, hvilket öfverlemnades åt handelskollegiet. Deras begäran om lindringar i tullen och kompaniernas upphäfvande lemnades däremot utan afseende. I denna sista begäran hade dock alla stånden uppträdt gemensamt. Det var särskildt skeppsbyggningskompaniets i Vestervik privilegier, som sågos med misstänksamma ögon. Detta kompanis skepp hade genom sina fördelar vid tullbehandlingen lyckats skaffa sig ett slags monopol på salthandeln med Portugal. Emellertid klagade alla öfver de dyra saltprisen, och klagomålen torde hafva varit berättigade. Oxenstierna framhöll för borgerskapets utskott bland annat fördelarne af att erhålla exercerat båtmansfolk och att handla i första handen samt menade, att grannarne voro däröfver »jaloux». Lagerfelt påvisade på riddarhuset, att kompaniets privilegier voro till fördel för Sveriges handel och ej orsak till de höga saltprisen. Högadelns förkärlek för kompanierna uppfattades af samtiden såsom egennytta, och alldeles orätt hade den ej i sin uppfattning. Likväl måste man ihågkomma tidens ekonomiska åskådningssätt, och de många andra bevis en Oxenstierna och en Bonde lemnat för sin nitälskan om den svenska handelns utveckling.[10]

Det stånd, som visade den största motsträfvigheten vid regeringens förslag, var likväl *presteståndet*. Allt sedan riksdagen 1650 hade förhållandet varit spändt mellan adeln och

presterskapet. Ständen stodo hvarandra närmast i bildning och anseende, hvarföre också afunden dem emellan var störst. Adeln klagade, att den skulle lida för presternas girighets skull, tadlade dem för deras »feta kålfat och bränvinsskålar, med hustrurnas guldkedjor och sidentygskläder», och hånade dem för den »möda och arbete» de hade att uppbära allehanda tionde, påskepenningar, altar- och smörpenningar m. fl. sportler. Presterna å sin sida voro misslynta öfver adelns förmånligare privilegier, och, när de vid riksdagen tillfrågades om bevillning, förklarade de sig vara utfattiga. Bättre beredda på reduktionsfrågan än de öfriga ständen visade de sig minst hågade för några eftergifter. I sitt svar på regeringens promemoria om utskrifning och räntornas exkolering tog det ganska skarpt till orda mot alla föreslagna förändringar i kvarntullen, mantalspenningarne och accisen. Från utskrifningen var presterskapet befriadt genom sina privilegier. Uti sitt svar på den kongl. propositionen visade det stor nitälskan för freden och föga benägenhet att gifva någon krigshjälp. Det åtog sig dock för ett år en spannmålshjälp, olika efter olika pastorat. Det mottog gynsamt ett förslag om kyrkoordningens revidering samt yrkade ifrigt på konfirmation af privilegierna, hvilken dock endast erhölls vilkorligt.[11]

Äfven *ridderskapet och adeln* hade under riksdagens lopp behandlat frågorna om utskrifning och bevillning. I förra fallet rådde den största meningsskiljaktighet mellan ståndet och regeringens uppfattning i afseende å adelns privilegium att ej tillåta utskrifning inom rå och rör. Detta privilegium föranledde många missbruk, och rådet sökte upprepade gånger, äfven sedan beslutet en gång var affattadt, förmå ståndet att afstå från detsamma, om ej för alltid, dock under närvarande trångmål, men det var förgäfves. Oxenstierna synes dock ej i denna fråga gjort något allvarligare inlägg å den ena eller andra sidan. Föröfrigt åtog sig ståndet utskrifning och bevillning till hälften mot krono och skatte. Det visade i dessa punkter större tillmötesgående än de öfriga ständen, dels därföre att bördorna drabbade det mindre tungt dels för att det i deras antagande såg en utväg till reduktionens inskränkning. Förslagen till räntornas »excolering» mottogos också väl af detta stånd.

Adelns besvärsfrågor framkallade däremot längre öfverläggningar. Vid ståndets sammankomst under hösten 1654 hade, såsom nämndt är, rikskanslären erhållit i uppdrag att skaffa stadfästelse på privilegierna. Denna torde hafva erhållits redan i december s. å. På sina besvär hade det ej erhållit förklaring, och dessa upptogos ånyo. Särskildt dryftades olägenheten af att samma person kunde döma i flere instanser, och ett utskott af presterskapet framhöll, att om personen vore aldrig så »ärlig och kvadrat», så måste ett dylikt missbruk framkalla ovilja. Till något afgörande kom man ej. Frågan om grefvarnes domsrätt öfver adeln inom grefskapen var äfven en af de mest brännande. Adeln beklagade sig öfver att grefvarne tagit sig denna rätt, och dessa, företrädda af Per Brahe, försvarade med stor envishet hvad de ansågo såsom sitt ståndsprivilegier. Rikskanslären sökte flere gånger lugna de uppretade sinnena, påvisade, att stridigheterna blott anginge få personer, och att den lätt kunde genom några stadganden undvikas. I sak uttalade han sig aldrig tydligt. Han kunde likväl ej förhindra att den 14 juni en särskild skrifvelse i detta ämne om ock i förmildrade ordalag inlemnades till konungen. [12]

Under det dessa frågor af ständen slutbehandlats, hade reduktionsstadgan blifvit utskrifven i kansliet och meddelades riksdagen den 7 och 8 juni. Då de flesta punkter så många gånger förut grundligt pröfvats af det första ståndet, och frågan blott egentligen gälde detta stånd, så ansågs den så godt som afgjord, och man var i kansliet sysselsatt med att uppsätta riksdagsbeslutet. Den långa riksdagen syntes ändtligen nalkas sitt slut. Många adelsmän hade redan rest hem, så att det var helt »tomt och öde» på riddarhuset. För att beslutet om reduktionen skulle blifva lagenligt fordrades likväl de ofrälse ståndens bifall. Det var nu detta som vägrades, och det är deras kraftiga ingripande, som utmärker det *tredje* och sista skedet af reduktionsfrågans behandling under denna märkliga riksdag. Konungen förhåller sig passiv, men gifver tydligen sitt gillande åt ståndens tillvägagående, alldeles såsom de hade förhållit sig till regeringens ingripande under riksdagens första skede.

Stadgan togs af samtliga ständen i öfvervägande. Adeln besvärade sig hufvudsakligast öfver att kronan förbehållit sig bördsrätt af gods, som af adeln såldes, samt att vid en blifvande undersökning åtkomsthandlingar för Norrköpingsbesluts gods skulle framvisas ända ifrån 1604. Man var ej häller nöjd med ordalagen i ingressen. Kanslären lyckades dock snart medla mellan de stridiga meningarne och förmå ståndet uppskjuta inlemnandet af en supplikation om bördsrätten. Annorlunda var emottagandet i de öfriga ständen. Presterskapet infann sig 13 juni i rådet och klagade öfver reduktionens bestämmelser. Det betänkligaste vid de samma vore ett tillägg i tjugunionde punkten innebärande, att stadgan skulle vara en »*evigvarande förordning*» och »evärdeligen observeras och handhafvas». Borgarståndet kom äfven upp i rådet, beklagade, att det ej hört om denna sak förut och föreslog, att den därföre borde uppskjutas. Det förklarade den föreslagna reduktionen allt för litet omfattande. Några gods voro visserligen uppsatta såsom omistande, »men de efter deras förstånd hålla det ena med det andra vara omistandes», ty »allt som går kronan af i gods, det måste de andra ständen uppfylla med sina utlagor». Erik Oxenstierna sökte med vänliga ord och med auktoritet lugna ståndet. Han förklarade, att konungen förbehållit sig sin rätt, att saken ej kunde uppskjutas, ty man måste komma ur villervallan och att »snarare är den att berömma, som af en god vilja och ifver till fäderneslandets tjenst sådant cederar, än den som mycket disputerar i sak».[13]

Presterskapet framlade redan den följande dagen en ganska genomgripande kritik i flere punkter af den nämnda stadgan. Frågan hade behandlats af ståndet allt sedan det samma den 24 april i rådet erhållit kännedom om de allmänna grunderna för en reduktion, och det hade antagligen blott väntat på ett lämpligt tillfälle att uttala sin mening. De förnämsta anmärkningarne voro, att alla skattegods, hvilka kommit ifrån kronan, borde indragas i stället för att stadfästas »till evärdeligt frälse», att man borde fästa afseende vid gjorda förtjenster och reducera i proportion därefter, samt taga 1604 till utgångspunkt för reduktionen. Ståndet råder Kongl. Maj:t att genomläsa de ofrälse ståndens

skrifvelse i sagda fråga vid 1650 års riksdag »för att däraf taga det görliga». — Äfven allmogen inlemnade en besvärsskrift. [14]

De ofrälse ståndens uppträdande väckte stor uppmärksamhet och framkallade öfverläggningar inom rådet. Rikskanslären föreslog, att man skulle för att lugna ståndén utesluta ur stadgan orden, »att hon vore en evigvarande lag». Man kunde i riksdagsbeslutet åberopa sig på Kongl. Maj:ts stadga, hvilken konungen kunde sedan uppställa efter tidsomständigheterna. Detta ansågs dock medföra allmän osäkerhet; bättre vore att hänskjuta tvisten till konungen. Riksdrotset menade likväl, att man borde söka ytterligare underhandla med ett utskott af de tre ståndén. Det blef äfven rådets beslut, och Oxenstierna underhandlade de följande dagarne (16, 17, 18 juni) med utskotten, hvart och ett för sig. De visade sig emellertid ganska omedgörliga. Presterna påstodo, att stadgan band konungen, hvarigenom den strede emot Sveriges lag och deras ed att styrka konungens rätt. Förgäfves framhöll Oxenstierna, att därom kunde endast konungen döma, och att en allmän osäkerhet skulle uppstå, om ej författningen i en så vigtig fråga vore ett riksdagsbeslut. Presterna sade sig ej kunna skrifva under. Oxenstierna svarade skarpt: »Ettdera skall man sluta riksdagen eller icke. I propositionen är ingen summa utsatt, utan att man hjälper kronan så godt man kan». Borgerskapet var af presteståndets mening och insisterade särskildt på orden »en evig och obrottslig lag». Bönderna sade sig vara för ringa och oförståndiga att förstå godsfrågan, men stadgan ville de ej godkänna. De förklarade sig rädda för den livländska seden, och det var förgäfves rikskanslären sökte lugna dem med att de voro ett fritt stånd och hade lag och rätt för sig. De begärde saken skulle uppskjutas till nästa riksdag eller hänskjutas till konungen. Utskotten lofvade slutligen att vara nöjda, om de ordasätt, som gjorde stadgan till en obrottslig lag utginge. Oxenstierna hade ej något däremot att invända, men rådet synes ej varit nöjdt med beslutet utan vädjade till konungen. [15]

Han var i själfva verket nu den ende, som kunde medla mellan de stridande, sedan rådet söndradt inom sig ej längre

kunde åtaga sig medlarkallet. I det längsta hade Karl Gustaf hållit sig ifrån stridigheterna, låtit andra handla och ej gifvit några löften åt någondera sidan. Hans kraft och anseende voro därföre ej förnötta, utan hans ord blef utan motsägelse det afgörande.

Redan den 18 juni infann sig konungen i rådet. Han redogjorde för ställningen, påvisade, huru de ofrälse stånden ville ha en ransakning *före* stadgan och ej tvärtom. Beslut måste fattas, ty regeringen kunde ej skötas utan medel. De omistliga godsen borde i alla händelser indragas, med det öfriga kunde anstå till dess en ransakning skett, hvarefter en stadga kunde uppgöras. Konungen önskade föröfrigt höra rådets mening, och dess medlemmar uttalade hvar och en sin åsigt. Två olika uppfattningar kunde skönjas. Å ena sidan yrkade man, att konungen skulle hos de ofrälse stånden genomdrifva stadgans antagande i dess nuvarande form, å den andra, att man skulle nöja sig med »fundamentet» till reduktionen, som var sjelfva reduktionsförslaget, men i afseende på »executionen» d. v. s. reduktionsstadgan borde man uppskjuta till en ransakning vore verkställd. Under tiden kunde en kontribution gifvas. Detta var Erik Oxenstiernas uppfattning, Shering Rosenhane talade främst för den förstnämnda meningen. »Intentionen hafver fuller varit», yttrade rikskanslären, »att ställa riksens räntor i ett bättre skick förmedels en skälig reduktion, men efter sådant intet för denna hastighetens skull skall väl låta göra sig, och en ransakning tyckes vara nödig promittendo, vore det nog, att fundamenta vore för denna gången lagda till reduktion. Behagade eljes Kongl. Maj:t själf låt ständerna komma för sig, skulle det hafva så mycket större eftertryck hos dem». Konungen lofvade göra detta, sedan han ytterligare öfvervägt frågan. Han ville ej bruka »auctoritate regia simpliciter och utan rätt fundament», ty han »kunde intet mera favorisera det ena ståndet än det andra».

Följande dag fortsattes diskussionen i rådet öfver detta ämne. »Intentio hafver varit», yttrade rikskanslären, »att hjälpa kronan dock med minsta kronans besvär; det kan bäst erhållas, när ransakning föregår. Därföre vore det bäst, att saken därpå blefve, och interim utginge någon hjälp, såsom

den 4 daler eller fjerdedelen i penningar till nästa riksdag; kunde då allt komma till sin riktighet och änteliga slut.» Konungen var äfven af den meningen, att ransakning borde föregå. För att förena det gamla beslutet om fjerdepartsräfsten med det nya förslaget om kontribution, till dess ransakning hållits, föreslog nu Oxenstierna, att kontributionen tillsvidare skulle utgöras af fjerdepartsräntan af de donerade godsen. Förslaget godkändes af regeringen och riksdagen.

Konungens önskan att få resa ut till Polen påskyndade otvifvelaktigt riksdagens förhandlingar. Beslutet undertecknades den 25 juni, och samma dag talade konungen till rådet och de församlade ständerna, tackade dem för deras välvilja, förmanade dem till endrägt och förkunnade sin snart förestående afresa. Härmed var riksdagen afslutad, om ock de följande dagarne upptogos af rådets granskning af besvärspunkterna. [16]

En reduktion efter fastställda grundsatser var besluten, och vägen stod öppen för en annan och vidsträcktare reduktion — det är betydelsen af 1655 års riksdag. Frågans lösning var till stor del lagd i konungens hand. Krigets obestämda utsigter tillåto såväl reduktionens vänner som dess fiender att omgestalta framtiden efter sina önskningar och förhoppningar. Ingen torde tänkt sig densamma sådan som den genom krigiska förvecklingar och oförmodade dödsfall verkligen blef.

Hvad angår den unge rikskanslärens hållning vid denna riksdag, så präglas den, såsom vi ha varit i tillfälle att se, alltigenom af ett bemödande att minska klyftan mellan de olika meningarne, att lugna de upphetsade sinnena, och att för adeln göra de oundvikliga uppoffringarne så litet bittra som möjligt. Visserligen måste Oxenstierna redan från början gå längre än hvad han enligt sin uppfattning af adelns privilegier anser rätt och billigt. Genast vid första framställningen i utskottet kunde han ej lofva någon ersättning för de omistliga godsen, hvilken han dock ansåg rättvis. Han kunde endast i obestämda ordalag förklara, att reduktionen skulle ske med »maner och modo». I det längsta hoppas han, att reduktionen, enligt hans eget yttrande, blott skulle innefatta »att ha allting fullkomligt rätt enligt lagen». En-

dast den mest bindande nödvändighet och konungens starka påtryckning tvinga honom att föreslå en reduktion, som skulle bryta konungens »hand och segel». I det längsta föredrager han en kontribution, hvilken han, liksom Axel Oxenstierna före honom, ej anser vara förnedrande för adeln. Adeln skulle såsom rikets första stånd ha ej blott rättigheter utan ock skyldigheter. Ordning, sparsamhet och offervillighet var den grund, hvarpå staten skulle byggas. När det slutligen visar sig omöjligt att undvika denna reduktion, är det Oxenstierna, som söker göra den så måttfull som möjligt, som i flere fall afgör dess bestämmelser och som gifver den genom sitt medlande förslag dess slutliga form. För öfrigt visar den unge rikskanslärens uppförande det förtroende han satte till sin konung och den vördnad han hyste för det kungliga prerogativet. På samma gång är han i allt ytterligt mån om de högadliga privilegiernas helgd, i hvilket afseende han går längre än sin fader och mera närmar sig Per Brahes ståndpunkt.

Hade Erik Oxenstierna kommit att deltaga i den blifvande förmyndarstyrelsen, torde hans uppfattning närmast öfverensstämt med Gustaf Bondes. Måhända hade de gemensamt bildat ett parti, som fört Sverige in på en partiel reduktion. Oberäknelig är den utveckling, som Sveriges inre och yttre historia under en sådan ledning hade erhållit. Som förhållandena nu kommo att gestalta sig, gäller hvad som Geijer yttrat om Axel Oxenstiernas ställning till reduktionen äfven om Erik Oxenstiernas: »Sveriges framtid bestämdes utan honom och emot honom».

TIONDE KAPITLET.

När Erik Oxenstierna hösten 1654 mottog ledningen af Sveriges yttre angelägenheter var den europeiska politiken stadd i ett ganska kritiskt skede.

Europa hade nämligen genom freden i Osnabrück och Münster ingalunda inträdt i en ny æra af lugn och utveckling, utan tvärtom rådde under den närmast följande tiden stor osäkerhet inom alla förhållanden. Den beryktade kongressen hade lemnat många frågor sväfvande, hvilka fordrade ett afgörande. Tyskland erbjöd fortfarande det vidsträcktaste fältet för den då rådande konjekturalpolitiken, men äfven andra stater gåfvo rikliga tillfällen till utvidgningslystna grannars inblandning. Hvad åter angår de förändringar i Europas politiska förhållanden, som genom kongressen fastställts, så hade de ej ännu fått tidens och vanans sanktion, utan det afgjorda kunde lätt omigen afgöras. Det habsburgska husets hegemoni var visserligen krossad, men de makter, hvilka utfört detta verk, Frankrike, Generalstaterna och Sverige, hade ej ännu konsoliderat sin nyvunna maktställning, och deras inre förhållanden voro af en eller annan orsak osäkra och svaga. Kriget mellan Frankrike och Spanien fortfor och kunde framkalla nya konflikter. England och Ryssland började vid denna tid få en större betydelse och invecklade ytterligare de politiska problemen. Det religiösa intresset åberopades ännu någon gång, men det var nu endast en tom fras, vid hvilken ingen fäste afseende. Däremot hade handelsintresset erhållit en förut okänd betydelse.

Sveriges politiska ställning bestämdes vid denna tid främst af dess förhållande till Tyskland och Polen. Emot dessa stater hade Sverige allt sedan 1648 fullföljt en konservativ fredspolitik, och emot den förstnämnda makten före-

fanns intet skäl att ändra den antagna hållningen. *Tyskland* hade visserligen ej ännu uppgifvit alla förhoppningar att kunna omintetgöra eller åtminstone försvaga betydelsen af de fördelaktiga fredsbestämmelser, som Sverige under den förflutna tiden förskaffat sig genom sina segrande vapen, men de olikartade intressen, hvilka herskade inom detta aggregat af stater, som kallades det tyska riket, lemnade rikliga tillfällen för den svenska diplomatien att häfda de erhållna fördelarne och förhindra ett fiendtligt utbrott. De under slutet af Kristinas regering utbrutna tvistigheterna med Bremen invecklade ytterligare Sveriges tyska politik, och Karl Gustaf befarade vid sin tronbestigning, att dessa tvister kunde blifva begynnelsen till ett upprifvande af den vestfaliska freden. Genom Königsmarcks krigslycka och Sveriges försigtiga politiska hållning bilades dock dessa tvistigheter inom kort. Långt större svårigheter erbjöd ordnandet af Sveriges förhållande till *Polen*. Besittningsrätten af Livland var endast tryggad genom ett stillestånds-fördrag, som löpte till ända 1661, och alla försök att erhålla en evigvarande fred hade visat sig outförbara, sedan Sverige låtit tillfället gå sig ur händerna att sluta en fördelaktig fred med Polen samtidigt som freden slöts med Tyskland.[1] Ytterligare anledning till missförstånd uppstod, då Johan Kasimir ej ville erkänna Karl Gustafs rätt till svenska tronen.

Emellertid kommo tid efter annan underrättelse till Sverige om den polske konungens usla styrelse, ryssarnes fiendtliga framträngande i landet och republikens vanmakt. Under sådana förhållanden blef det mer och mer för Sverige en oafvislig pligt att ej försumma det lämpliga tillfället att bringa ett slut på de omtvistade frågorna med Polen.

Liksom i den inre så hade ock i den yttre politiken Kristinas tronafsägelse och Axel Oxenstiernas genom hans ålder lättförklarliga obenägenhet för förändringar till en tid uppskjutit hvarje afgörande. En ny kraftfull konung och en ny rikskanslär måste dock anse såsom sin första omsorg att bringa fäderneslandet ur det osäkra läge, hvari det trots alla segrar befann sig. Ett dröjsmål kunde blifva ödesdigert. Polen och Ryssland voro ännu söndrade, och inga allianser voro mot Sverige ännu ingångna, ehuru väl man väntade,

att de när som hälst kunde komma till stånd, åtminstone mellan Generalstaterna och Polen.

Stor politisk takt var dock af nöden, ty Sverige stod så godt som ensamt ibland de europeiska staterna. Sverige kunde nämligen ej vid blifvande konflikter räkna på sina gamla bundsförvandters understöd. *Frankrike* hade med missnöje sett Sveriges föröfrigt betydelselösa underhandlingar med *Spanien*, och dessutom var det uppenbart, att det endast var Sveriges ställning i Tyskland, som de franske statsmännen hade intresse af att upprätthålla. Den växande handelsafunden mellan Sverige och dess andra bundsförvandt från trettioåriga krigets tid, *Generalstaterna*, var ingen hemlighet. Sveriges nyss afslutade förbund med *England* hade ej häller varit egnadt att upphjälpa förhållandet till Generalstaterna. Å andra sidan var det engelska förbundet föga värderikt för Sverige genom den osäkra inre ställningen i England och fördragets obestämda karaktär.

Sveriges grannar, *Danmark* och *Ryssland*, hade med afund sett en ny stormakt uppstå i Norden och skulle ej lemna ett gynsamt tillfälle obegagnadt att göra gemensam sak med dess fiender. I korthet sagdt, Sverige kunde endast påräkna ljumma bundsförvandter i strid mot afundsjuka grannar och hämndlystna motståndare. Härtill kom, att den svenska hären efter freden betydligt minskats till antal, och att den återstående delen liksom äfven flottan voro i ett allt annat än mönstergilt skick, hvilka omständigheter mycket bidrogo att sänka Sveriges anseende.

Konungen såg otvifvelaktigt den politiska ställningen med klar blick. Det fanns tydligen två vägar. Antingen att sätta såväl hufvudlandet som de gjorda eröfringarna i ett fullgodt försvarsskick samt sedan med lugn invänta det fiendtliga infallet, eller också än en gång pröfva vapenlyckan och genom nya segrar skaffa sig en ytterligare försäkran om en okvald besittning af de förut gjorda äröfringarne eller möjligen öka dem med nya. Det förra alternativet var försigtigare, men dyrbarare och fordrade en omfattande reduktion, hvartill tiden ej var mogen. Hvad som var svårt för Karl XI ett fjerdedels sekel senare, kan sägas hafva varit omöjligt för Karl X. Det senare alternativet fordrade däre-

mot inga inre omstörtningar och öfverensstämde dessutom mera med konungens hela skaplynne, hans djärfhet, mod och krigarlust.

Konungens uppfattning af den yttre politiken var äfven i hufvudsak *Erik Oxenstiernas*. Båda hade gått i skola för att lära diplomatiens hemligheter hos den gamle rikskanslären. Sonen gick likväl trognare än konungen i dennes spår, ty han hade ärft hans försigtiga och fredliga lynne. Erik Oxenstierna var angelägnare än konungen i att söka fred och hade ej så djärfva planer som denne, men fruktade ej krig, om fäderneslandets ära så fordrade. Den ekonomiska sidan af kriget hade däremot för honom större betydelse än för konungen, till följd af hans obenägenhet att bättra finanserna genom en reduktion, äfven af ringa omfång. Men utan reduktion inga penningar, utan penningar omöjlighet att underhålla i fredstid en stark här, och utan en stark här intet hopp att med ära bibehålla freden.

Såväl Karl Gustaf som Erik Oxenstierna hade af sin läromästare lärt likgiltighet för alla allianser, som gåfvo Sverige en beroende ställning, misstro mot Danmark och äfven till en viss grad ringaktning för Ryssland. Ett politiskt arf från honom var först och sist den satsen, att den bästa garanti för yttre fred och inre välstånd, som Sverige kunde erhålla, vore besittningen af de preussiska hamnarne. Att genomföra densamma blef konungens och särskildt den unge rikskanslärens främsta politiska mål. [2]

Men konungen kunde ej ensam bestämma Sveriges politik. *Rådets* tanke måste inhemtas. Rådet borde afgifva sitt betänkande, huruvida Sverige skulle sätta sig i krigsförfattning eller ej, och, om det förra alternativet föredrogs, huruvida Sverige skulle gå defensivt eller offensivt till väga, samt i det senare fallet, hvilket land som skulle angripas.

Erik Oxenstierna förde ordet, då rådet i december 1654 dryftade dessa vigtiga frågor. Enligt gammal sed uppträdde en talman för hvar och en af de motsatta meningarne. Bengt Skytte förde fredens, Krister Bonde krigets talan. Den senare framhöll, hurusom vi måste konservera oss med samma medel som vi äro uppkomna, att vi ej borde »så högt ästimera det söta fridsnamnet, att man därmed för-

lorar sin säkerhet, uppkomst, respekt och reputation», huru dyrt det vore att i fredstid underhålla en stark här, samt huru handeln plägade »florera» i krig. Bengt Skytte förklarade, att Gustaf Adolf bragt riket ur sin »eländighet», men att det ej behöfde mera för sin reputation, och »att föra krig utan orsak är intet annat än rofferi, och sökia föda det ena kriget af det andra, är sådant som strider emot Gud, den kristliga kärleken och alla människor».

I sammanhang med krigsfrågan, afhandlades om hvilken makt, som borde anfallas. Bonde talade om att ryssen vore en »handlande», som ville till Östersjön, och att en makt borde sättas emot honom. Det talades ock om »juten», och den gamla hätskheten framlyste tydligt i rådsherrarnes uttalanden. Det lät som en klagan öfver, att hvarje orsak saknades att angripa Danmark, hvilket land man ansåg sig lätt nog kunna eröfra. Mot denna åsigt uppträdde rikskanslären, och med riktig uppfattning af den politiska ställningen påvisade han, att Generalstaterna säkerligen skulle uppträda till Danmarks förmån, och att tillintetgörandet af en gammal stat alltid möter stora svårigheter. Oxenstierna ansåg det dessutom för sin del »otidigt» att tala om, huruvida krig skulle börjas eller ej. »När man nu rätt ser på faran», yttrade han, »är den så stor och evident, att våra grannar stå med så många tusen man vid våra gränser; hvad svåra differentier är oss emellan det veta vi, hvad de unna och intendera mot oss, det är sammaledes kunnigt, den occasionen vi hafva är sammaledes considerabel; dessförutan (böra) vi considerera oss här hemma, hvaraf vår uppkomst är, vår militie, denna nationens inclination och våra medel.» Af alla dessa skäl sluter han, att en »armatur» vore af nöden. När nu konungen väl sutte »in armis», då blir det hans sak att af »occurentierna af tiden och flere circumstantier» bedöma själfva krigsfrågan. Rikskanslären menade vidare, att det ej kunde komma ifråga att anfalla någon annan makt än *Polen*, ty »faran är på den sidan störst», »det är en inevitabilis necessitet att icke råka med dem samman»; »det sker med den minsta ombragen; occasionen och däraf hoppet om ett godt utslag fordra det, och lägges härmed fundamentet till att försäkra sig sedan med alla sina

grannar». Till denna mening slöt sig de fleste af rådsherrarne. De yrkade likväl på att regeringen skulle först och sist sträfva efter en varaktig fred.

I ett följande sammanträde afhandlades den politik Sverige borde föra mot Polen. När nu konungen främst med hänsyn till detta land ökat sin här, skulle man bevilja fred, ifall Polen gick in på afträdandet af Livland och polske konungen på afsägelsen af alla anspråk på svenska tronen, eller skulle man fordra någon ytterligare garanti? Rikskanslären uttalade sig genast för den senare uppfattningen, hvilken otvifvelaktigt också var konungens, och såsom skäl anförde han, »att det är tryggare i sig själf, såsom ock det bör tagas i konsideration, att andra kanske skulle bemäktiga sig det vi i det fallet kunde hafva ögat på, och således få af dem värre grannar än vi nu hafva af Polen». Äfven vore det svårt i motsatt fall betala den värfvade hären, liksom äfven de nu redan värfvade officerarne kunde blifva missnöjda öfver att ej blifva använda, och därföre möjligen en annan gång ej skulle gå i svensk tjenst. Konungen hade sålunda i sina krigsrustningar gått rådets utslag i förväg, och dymedels sannolikt delvis inverkat på dess beslut. Vid en närmare granskning af de vilkor, på hvilka fred skulle beviljas åt Polen, fasthöll rådet vid erhållandet af Preussen, såsom ett sine qua non för fredens bibehållande. Preussen vore, enligt Bengt Skyttes ord, »occulus Maris Balici», en förmur för Livland samt så beläget, att det kunde hålla Polen och kurfursten af Brandenburg i tömmarne». Diskussionen sammanfattades slutligen af rikskanslären i denna anda: »Ville ock Polen med godo genom traktater accommodera sig i detta, vore det så mycket önskligare, men i vidrigt fall måste man genom vapnens tvång bringa dem därtill, — — att de nu utan längre uppskof måste accomodera sig, verserandes såväl deras som vårt intresse däruti. Utaf detta följer också, att K. Maj:t beskyddar och tager dem i protektion som därom anhålla, efter det är ett kristligt verk och själfva billigheten det fordrar. Detta allt rådes intet, som att begynna ett nytt krig, ty därtill requireras ständernas consens, utan till den ända, att alla farligheter i tid kunna afvärjas». [3]

Den kritiska yttre ställningen lika väl som den inre fordrade sålunda riksdagens sammankallande. I den kongliga propositionen till ständerna framhöll regeringen Sveriges vänskapliga förbindelser med utlandet, huru tvistigheterna med Danmark och Tyskland undanröjts, huru förbund ingåtts med England och huru ingenting underlåtits för att erhålla fred med Polen. Med ett ord, regeringens framställning var likaså fredlig och sväfvande, som något trontal, hvilket föregått ett europeiskt krig. Regeringen önskade synbart, att oron för den yttre ställningen ej skulle draga sinnena från nödvändiga inre reformer.

Den utrikes politiken behandlades sedan af det af konungen tillsatta sekreta utskottet. Rikskanslären redogjorde utförligare inför detsamma för den politiska ställningen och särskildt för de underhandlingar, som förts med Polen. Utskottet var i början lifligt böjdt för freden. Man hoppades, att konungen för titulaturens skull ej kastade sig i krig, och ansåg, att skäl ej funnes att bryta pakterna med Polen, om ock det vore bättre att förekomma än att förekommas, ty salig konung Gustafs maxime vore tvifvelsutan riktig, »att man borde binda hästen vid andras gärdesgård».

Såväl rikskanslären som själfva konungen voro efter dessa förklaringar nödsakade att uppträda i utskottet för att tydligare framhålla krigets nödvändighet. Den förre yttrade vid detta tillfälle bland annat: »Ett må jag likväl säga, att när Sverige stod i vapen, så stod det i respekt. Jag menar icke någon fåfäng ära, utan den respekt, som konserverar landets säkerhet, den ingen ogilla kan — —. Hvad Eder, gode herrar, tyckes vara farligt att gripa an, så är ej K. Maj:ts vilja att engagera sig i extremiteterna, men hvilket vore då bättre det, till att *anfalla* med fördel till det allmänna bästa än lägga händerna i skötet och bida så länge *till dess* den ena blifver mäktigare (än den andra). Hvad justitiam causæ vidkommer, hvad vilja vi säga, om den som bryter pakterna och sedan gör ändå dess värre, skulle man lida det och ästimera pakterna för intet? Det står uttryckligen *intet stämpla* eller *stämpla låta* i den andre punkten, men hvad hafva de då gjort? Hafva de icke sändt folk till Tyskland emot oss, hafva de icke öppnat för

kosackerna Livland och upphetsat dem emot oss, velandes gifva dem Livland i pris? Därom må nu hvar och en döma, om det icke är violare pacta?» Rikskanslären uppräknade därefter de skäl till missnöje, hvilka Sverige kunde hafva emot Polen såsom Boths och Krokows bekanta infall på svenskt område, dess försök att få en flotta i Östersjön och dess underhandlingar med Holland m. fl. Alla dessa skäl voro otvifvelaktigt mer eller mindre svepskäl, som likväl kunde i den allmänna meningen gifva pondus åt de egentliga krigsorsakerna: Sveriges osäkra politiska ställning, dess dåliga finanser och dess fiendes, Polens, vanmakt.

Äfven konungen talade skarpa ord till utskottet, och efter åtskilliga öfverläggningar blef dess beslut, att man skulle hänskjuta frågan till konungens »nåd och betänkande, intet tviflandes, att Kongl. Maj:t alla görlige medel ser och finner till fäderneslandsens conservation och säkerhet». [4]

Detta var tvifvelsutan det resultat af utskottets öfverläggningar, som Karl Gustaf önskat. De utan afbrott fortsatta krigsrustningarne visa bäst, huru viss konungen kände sig på att erhålla sitt folks bifall till de planer han till dess säkerhet hvälfde i sitt sinne. Äfven de diplomatiska förhandlingarne under Karl Gustafs första regeringsår tyda på att han ernade föra en kraftfull krigspolitik. Vigtigast bland dessa förhandlingar voro naturligen de som fördes med *Polen*.

Bekant är, huru i slutet af Kristinas regering det polske sändebudet *Canaziles* anländt till Stockholm och genom sina protester mot Karl Gustafs tronbestigning samt bristfälliga fullmakter väckte allmän förtrytelse. Axel Oxenstierna, som förde underhandlingarne med honom, betygade Sveriges fredskärlek och uppriktiga önskan, att Johan Kasimir ville hitsända en ordentlig ambassad med fullmakt att sluta en evigvarande fred. Tillika framhöll han skarpt det för Sverige kränkande i Canaziles uppdrag att förhindra pfalzgrefvens tronbestigning. Canaziles lofvade, att inom kort skulle en ambassad till Sverige afsändas. I sitt grannlaga värf synes denne diplomat saknat nödig takt, och hans hitkomst bidrog utan tvifvel att minska fredsutsigterna.

Särskildt hade Karl Gustaf känt en djup harm öfver Johan Kasimirs tillvägagående mot honom personligen.

Det skydd, som den polske flygtingen *Hieronymus Radzieiovski* erhållit af drottning Kristina, hade väckte polackarnes förargelse och försvårade ej blott underhandlingarne med Canaziles utan äfven de följande polska underhandlingarne, allra hälst som svenskarne fordrade hans återinsättande i alla hans värdigheter såsom ett oeftergifligt vilkor för en fredlig uppgörelse. Radzieiovski var enligt polske historieskrifvares uppgift en äfventyrare af sämsta slag, och han gjorde allt hvad han kunde för att egga svenskarne till krig mot Polen af personligt hat till Johan Kasimir. Obegripligt nog fattade såväl konungen som särskildt Erik Oxenstierna ett visst förtroende till honom. Denne sistnämnde hade sammanträffat med honom under resan till Gottorp hösten 1654, då Radzieiovskis berättelser om tillståndet i Polen torde ej obetydligt hafva inverkat på hans uppfattning af krigsfrågan.[5]

Emellertid beslöt Karl Gustaf ej långt efter sin tronbestigning att till Polen afsända den svenske residenten i Danzig, *Johan Kock*. Enligt sin instruktion (dat. $^{15}/_{7}$) skulle denne noga iakttaga sin konungs värdighet, bland annat skulle han se till, att vid en blifvande polsk ambassad till Sverige titulaturen i kreditivet vore riktig, men »så hafver han», enligt ordalydelsen, »intet att scrupulera på signetet, utan låtsas som han det intet såge, och det för sina särdeles skäl och orsakers skull». Några fredsanbud skulle ej göras, och man skulle hvarken gifva eller betaga Polen hopp om fredsunderhandlingarnes fortsättande. Residentens främsta åliggande vore att lemna underrättelser om Polens inre ställning och underhandlingar med främmande makter. Instruktionen gifver vid handen, att Karl Gustaf redan vid denna tid inom sig beslutit ett krig, för såvida ej hans motståndare visade ett efter föregående underhandlingar föga tänkbart tillmötesgående.

Trots att ställningen i Polen var förtviflad, ådagalade likväl detta land och i än högre grad dess konung en stolthet mot Sverige, som tyder på, att de svaga punkter, hvilka funnos i Sveriges yttre och inre förhållanden, ej voro dem

obekanta. Johan Kasimir synes undvikit ett sammanträffande med Kock och visade ingen benägenhet att nedsätta sina fordringar, om ej Sverige med Polen förenade sina vapen mot Ryssland. [6]

Hvad åter angick den af Canaziles utlofvade ambassaden, så hördes däraf intet under hela sommaren och hösten 1654. Detta var desto underligare, som redan före dennes afresa underhandlaren i Lübeck, *Goraiski*, utsetts till ambassadör vid en blifvande beskickning till Sverige.

Oroande underrättelser om den svenske konungens rustningar kommo tid efter annan till Polen. Man hade visserligen ej velat sluta en evigvarande fred på de hårda vilkor, som svenskarne ansågos fordra, men å andra sidan kunde man under den allmänna oredan icke annat än högeligen frukta ett brytande af stilleståndet. Johan Kasimir beslöt för den skull i slutet af 1654 att afsända sin kammarjunkare *Morstin* för att genom honom erhålla närmare underrättelser om svenskarnes planer. Efter det sätt, hvarpå Canaziles mottagits och afskedats i Sverige, måste det anses vittna om föga politisk takt, att Johan Kasimir afsände ytterligare ett sändebud utan fullmakt att afhandla om fred. Äfven å dennes först framlemnade kreditiv var titulaturen ej öfverensstämmande med de svenska fordringarne, men han framlade då ett dublettexemplar, som han hade medfört och på hvilket svenskarne ej kunde finna någon anmärkning utom på sigillet. Det innehöll svenska riksvapnet, och man visade däröfver stor förtrytelse. Morstin urskuldade sig med att detta sigill hade användts af förbiseende, hvilket var ganska möjligt. Säkert är, att Kocks ofvan anförda instruktion visar, att den svenska regeringen med hemligt välbehag såg detta det polska kansliets försumlighet.

Morstin blef emellertid ej emottagen af konungen. Det lemnades åt Oxenstierna att underhandla med honom. Konungen och Oxenstierna torde ej varit af alldeles samma mening i afseende å sändebudets mottagande, ty den senare ansåg, att sändebudet borde med vänlighet och uppmärksamhet bemötas, så att Sverige ej skulle få sken af att ensam gifva anledning till krig. Konungen ansåg detta mindre nödigt och ville ej häller, att man skulle yrka på en ambassads

ankomst till Sverige. Allt vore hos polackarne »ludification» för att förhala tiden och göra svenskarne misstänkta hos ryssarne. Skulle det emot all förmodan visa sig, att de menade allvar med en underhandling, då vore det tid att ändra sig, men konungen trodde ej härpå. Polackarne voro tydligen mindre benägna för att underhandla i Sverige, och Oxenstierna var betänkt på att gå deras önskningar till mötes, så tillvida att han ville föreslå en ort i Livland till mötesplats, men konungen ansåg det ej lämpligt. Konungen var framför allt ifrig att få underhandlingarne afslutade så fort som möjligt, ty han misstänkte, att Morstin spionerade, och fruktade, att man med underhandlingar skulle förlora en dyrbar tid, »som man eljes borde agera uti».

Oxenstierna visade icke desto mindre välvilja och tillmötesgående mot det polska sändebudet. Det svar, som denne erhöll, blef i hufvudsak lika med det, som Canaziles erhållit, d. v. s. underhandlingarne uppskötos till en polsk ambassads ankomst. Morstin kvardröjde efter dess emottagande vecka efter vecka i Sverige, hvilket väckte missnöje och minskade utsigterna till fred. [7]

Det svenska rådet sökte emellertid visa sitt allvar med fredsförslagen och afsände, ej utan konungens goda minne, 3 mars 1655, ett bref till den polska senaten, i hvilket en uppgörelse på fredlig väg begärdes. Ärkebiskopen af Gnesen svarade omedelbart, betygande i lifliga ordalag sin fredskärlek, och den 15 maj afsände hela senaten en skrifvelse, hvaruti polackarne urskuldade den felaktiga titeln i Morstins kreditiv och omtalade, att de tänkt sända Goraiski, men att denne hastigt aflidit. De hade dock nu utsett nya underhandlare, hvilka med det första skulle begifva sig till Sverige. Ingen kunde betvifla uppriktigheten af de polska magnaternas önskan efter fred. Förvirringen i Polen hade nått sin höjdpunkt. Johan Kasimir hade uppretat flere af de främsta slägterna i landet, och dessa tvekade ej att underhandla med konungens fiender, trupperna voro utan sold, och ryssarne stodo segrande inuti landet. Det förödmjukande steget måste således tagas att sända underhandlare, ej till en neutral ort, såsom man i Polen hade önskat, utan just till Stockholm. Det synes varit den polska republiken, som i

nödens stund beslöt sig för detta steg och som tvang Johan Kasimir att beträda samma väg. Denne sökte likväl fortfarande i underhandlingar med Holland och Brandenburg ett stöd mot Sverige. Allt vittnar om, att man ännu på våren 1655 ej i Polen trodde, att svenskarne skulle spänna bågen så högt, som de verkligen gjorde, utan man hoppades, att en fred skulle kunna på temligen billiga vilkor uppgöras, när man i formella frågor gifvit vika. [8]

Om en fördelaktig uppgörelse med Polen var *målet* för den svenska diplomatien, så voro förhandlingarne med de andra makterna ett vigtigt *medel* för att nå detta mål. Stor försigtighet och omtanke kräfdes, med fästadt afseende på Sveriges isolerade ställning.

Brandenburg var den makt, som det främst gälde att iakttaga och om möjligt att vinna. Allt sedan trettioåriga kriget hade i Tyskland denna makt varit Sveriges medtäflare. Gustaf Adolf hade tänkt sig ett protestantiskt, svenskt-brandenburgskt kejsardöme, med riktig blick för att detta var det enda sättet att förena dessa uppåtsträfvande staters stridiga intressen. Brandenburg hade själf i det längsta sökt en förening med Sverige, men, då förmyndarstyrelsen ej vågade inlåta sig härpå, ställde det sig i främsta ledet bland Sveriges motståndare i Tyskland. Brandenburg försvårade gränsregleringarne, underblåste misstron mellan kejsaren och hans nya vasall, kronan Sverige, och sökte genom allehanda intriger minska Sveriges inflytande i de tre kretsar, i hvilka det erhållit stämma genom vestfaliska freden. Endast i den nedersachsiska kretsen hade Sverige i tid lyckats bevaka sina intressen och genom Hildesheimeralliansen ($^{14}/_{2}$ 1652) för en tid förlama Brandenburgs inflytande. Det blef sedan ett mål för den kurfurstliga politiken att antingen omintetgöra denna allians eller i densamma få ingå såsom medlem. Brandenburg började under riksdagen i Regensburg hösten 1653 föra en anti-österrikisk politik, som detta oaktadt ej var svenskvänlig. Följande år lyckades det Brandenburg att närma sig Cöln och Braunschweig samt dymedels försvaga Hildesheimeralliansens betydelse och lägga grunden till ett mot Sverige och kejsaren självständigt parti. Under oroligheterna med Bremen

misstänktes med stort skäl Brandenburg för att understödja Bremens anspråk.

Men om i den tyska politiken Sverige och Brandenburg hade stridiga intressen, så var detta ej mindre förhållandet i de bägge makternas *polska politik*.

Kurfursten var såsom bekant den polske konungens vasall för det s. k. hertigliga eller Ost-Preussen. Med Brandenburgs växande makt och inflytande kändes detta länsförhållande allt mer och mer tryckande. Anledningar till osämja hade aldrig saknats mellan länsherren och hans mäktiga vasall. Brandenburg hade nödgats med konungen dela de indrägtiga preussiska tullarne (fördrag af $^{5}/_{12}$ 1641), och tulltvister jämte religionsstridigheter hörde sedan till ordningen för dagen. Under det ryska kriget hade kurfursten sökt iakttaga en neutral hållning. Den hotade dock blifva ytterst farlig. Det var ej obekant, att ryssarne ville till Östersjön. Möjligen kunde polackarne draga sig tillbaka till Preussen, landet öfversvämmas af ryssar, och Polen köpa fred med Ryssland genom att gifva bort denna del af sitt område. Det var ett tillvägagående, som ej var främmande för den polska politiken. Underhandlingar voro äfven å bane mellan Polen och Österrike. Man funderade i Polen på att till Johan Kasimirs efterträdare taga den romerske konungen, men härigenom skulle en österrikisk-polsk förbindelse uppstå, som måste vara obehaglig för Brandenburg, allrahälst som Österrike länge ansågs haft ett godt öga till Preussen. I alla händelser skulle Österrike kunna öka sin makt genom dessa polska oroligheter.

Äfven Sveriges polska politik framkallade Brandenburgs farhågor. Kurfursten fruktade för ett krig mellan Polen och Sverige, under hvilket han skulle komma i en obehaglig mellanhand, och han fruktade ännu mera hvarje tillväxt af Sveriges makt. Att Sverige ej glömde de genom fördraget i Stumsdorff förlorade preussiska hamnarne var ingen hemlighet. Han rådde därföre Johan Kasimir att afsäga sig alla anspråk på Sveriges krona vid Karl Gustafs tronbestigning och erbjöd sin medling mellan de tvistande makterna. Han lemnades dock icke länge i okunnighet om halten af de svenska planerna.

Kort efter sedan Karl Gustaf blifvit konung afsände han till det brandenburgska hofvet grefve *Schlippenbach*. Denne skulle officielt underrätta om tronombytet i Sverige, utransaka kurfurstens planer och framkasta förslaget om en gemensam allians mot Polen. Vid detta såväl som vid flere andra tillfällen visade sig emellertid Schlippenbach ovärdig det förtroende, hvarmed konungen och Oxenstierna hedrade honom. Han omtalade öppenhjärtigt för kurfursten, hvad som visserligen redan nu var såväl konungens som hans rikskanslärs hemliga planer, men som till och med i rådet omtalats med en viss förbehållsamhet. Sverige skulle, yttrade han, för en uppgörelse med Polen fordra Preussen, och ej blott det kongliga Preussen — detta hade man ju redan förut fruktat — utan äfven några hamnar i det hertigliga Preussen. Schlippenbachs förslag om en gemensam äröfringspolitik behagade kurfursten, men talet om hamnarnes afträdande till Sverige väckte hans lifliga oro. Det var uppenbart, att nu var stunden kommen för Brandenburgs ingripande. Kurfursten kunde ej längre förblifva i en neutral overksamhet, då Polens läge var så förtvifladt, att först Österrike, Ryssland och sedan äfven Sverige kunde tänka på att utvidga sin makt på detta lands bekostnad, och just med de delar däraf, som voro af en så stor betydelse för Brandenburg. Endast under den förutsättning att Brandenburg hade styrts af kortsynte eller i hög grad försigtige och pligttrogne politici, kan man tänka, att det förblifvit en likgiltig åskådare till stridigheterna i Polen eller troget bistått Johan Kasimir mot hans många inre och yttre fiender. Sådane voro dock ej de ledande männen i kurfurstendömet. Kurfursten *Fredrik Wilhelm* hade allt ifrån sin tronbestigning lagt i dagen, att han önskade fullfölja en kraftfull, självständig politik och på alla områden utvidga sin makts anseende. Några dristiga planer hvälfdes ej i hans sinne, han torde ej varit någon storslagen politiker, utan hans styrka bestod i försigtighet, vaksamhet, förmåga att höra och taga råd samt en viss politisk slughet. Hans främste rådgifvare, *Georg Fredrik, grefve af Waldeck*, var däremot en man af helt annat skrot och korn. Waldeck hade en skarp blick, som genomträngde de sinnrikaste politiska kombinationer, han var rådig, full af för-

slag och med en politisk fantasi och böjlighet, som gjorde honom särdeles lämplig för den ostadiga politiska verld, i hvilken han rörde sig. Han påminner i mer än ett hänseende om Karl Gustaf, liksom kurfursten om Erik Oxenstierna. Waldeck hade dock ej ensam kurfurstens öra. Österrikes vän, *Blumenthal*, hade visserligen nu dragit sig något tillbaka, men han, jämte *Schwerin*, *Jena*, m. fl. driftiga ämbetsmän, hvilkas försigtiga skaplynne harmonierade mera med kurfurstens än med Waldecks oroliga sinne, motarbetade ännu ofta denne. Motsättningen mellan desse statsmän och kurfurstens försigtiga vacklan mellan dem framkallade en osäkerhet i den brandenburgska politiken, hvaraf vi i det följande få se mer än ett prof. [9]

Efter Schlippenbachs uttalanden blef det naturligen af stor vigt för Brandenburg att ej längre uppskjuta en länge påtänkt beskickning till Stockholm. I november 1654 afsändes därföre *Johan Ulrich von Dobrczenski*, hvilken erhöll särskild befallning att framhålla, det Brandenburg på inga vilkor kunde afstå från de preussiska hamnarna. Kurfursten underlät ej häller att lifligt beklaga sig hos de andra makterna öfver Sveriges ärelystna planer. Karl Gustaf fann sig därföre föranlåten att lugna kurfursten. Till Berlin sändes i början af 1655 (instruktion af $^{20}/_{12}$ 1654) *Bartholomeus Wolfsberg*, hvilken erhöll i uppdrag att bevaka den kurfurstliga politiken, framställa förslag i allmänna ordalag om en gemensam polsk politik, men undvika hvarje nämnande af Sveriges planer på Preussen för att ej i detta afseende oroa kurfursten. Konungen skref själf till denne och underrättade honom om att han aldrig ens tänkt på de ostpreussiska hamnarne Pillau och Memel, än mindre befallt Schlippenbach nämna därom. Schlippenbach åter fick uppbära en skarp tillrättavisning för att han varit alltför öppenhjärtig. [10]

Den kurfurstliga regeringen var dock ej så lätt lugnad, och Dobrczenskis rapporter från Stockholm visade, att hon hade rätt i sina farhågor. Denne skref nämligen, att Schlippenbach otvifvelaktigt uttalat sin regerings tanke i afseende å Preussen. Kurfursten befalde då sitt sändebud att i kraftiga ord framhålla, det ingenting kunde förmå honom

att ens under ett krig afstå från de preussiska hamnarne, för hvilka ingen æquivalent funnes.

Kurfurstens ställning var såsom nämndt ytterligt brydsam vid ett krig mellan Polen och Sverige. Om Polen afträdde Preussen till Sverige, vore det för Brandenburg ofördelaktigare än om det afträddes till något annat land. Å andra sidan erbjöd Sveriges konung ett förbund *mot* Polen, hvilket kunde vid ett utbrytande krig blifva ytterst fördelaktigt. Brandenburgs ställning i Tyskland var dessutom oaktadt alla underhandlingar långt ifrån tryggad.

Bland de 26 frågepunkter, hvilka kurfursten den 26 februari inlemnade till sitt råd, torde därföre den varit vigtigast, som hade följande lydelse: hvilken ställning borde Brandenburg intaga, om Sverige begärde dess vänskap samt de preussiska hamnarna med löfte om ersättning i delar af Polen?

Waldecks svar är märkligt. Han afråder bestämdt från hvarje afträdande af de preussiska hamnarne. Sverige skulle därigenom blifva herre öfver Östersjön, och kurfursten förlora till och med hoppet om att någonsin kunna blifva »konsiderabel». Svenskarne äro, säger han, ett hungrigt folk, således ett farligt och hårdhjärtadt folk, och man måste vara på sin vakt. Han är visserligen ej emot ett förbund med Sverige men under andra vilkor. Det är nu Waldeck, som för kurfursten framhåller *suveräniteten öfver Preussen* såsom det mål, hvilket framför andra vore värdt att eftersträfva. Men om detta ock var det främsta målet, hindrade det ej, att man kunde tänka sig andra möjligheter. Tanken på Polens delning hade redan nu upprunnit i Waldecks förslagna hufvud. Han delar med Karl Gustaf den tvetydiga äran att först hafva hyst planer i denna riktning. Det vore enligt Waldeck fördelaktigare för Brandenburg att få sin del vid en möjlig styckning af det gamla polska väldet än att blott vara en passiv åskådare, om ens detta under dåvarande förhållanden utan den största fara vore möjligt. Det är att beakta, att samme man, som kraftigt betonat, att Brandenburg måste söka behålla hela sin del af Preussen, tillika är den som yrkar på en allians med Sverige. Det visar, att han ej ansåg Sverige nog starkt för att genomdrifva sina planer på

Polen utan genom Brandenburg, men att Brandenburg ej häller kunde vinna något af Polen utan genom Sverige. Båda makterna eftersträfvade Preussen, om ock Brandenburg nöjde sig med suveräniteten öfver den del däraf, som det redan innehade. Intagandet af andra delar af den polska monarkien var för bägge parterna endast en politisk fantasi, som fått sin näring genom detta rikes ytterliga svaghet, men som innebar lika många faror som lockelser. De stridiga intressen, som sålunda funnos emellan Sverige och Brandenburg, gjorde, att alla deras förbundsplaner voro ifrån första början dömda till att blifva en kedja af förställning och självbedrägeri, som förr eller senare måste sluta med öppen brytning.

Waldecks uppfattning af Brandenburgs politiska läge blef för den närmaste framtiden kurfurstens. Han tvekade visserligen, huruvida han skulle kunna träda i förbund med Sverige till följd af sin trohetsed till polske konungen, och äfven Waldeck synes i detta fall hyst någon betänklighet, men då Polen ej häller iakttagit sina skyldigheter, så kunde detta ej utgöra något egentligt hinder för ett anslutande till Sverige. Kurfursten ansåg sig dock böra meddela konungen af Polen de förslag till förbund, som blifvit gjorda från svensk sida, och sände i och för detta ändamål i början af 1655 *Vladislaus v. Kurtzbach-Zawacki* till Johan Kasimir, hvilket likväl ej hindrade honom att samtidigt sända spioner för att inhemta underrättelser om Polens fästningar.[11]

Det såväl af Schlippenbach som Wolfsberg framställda anbudet om en gemensam äröfringspolitik för Brandenburg och Sverige var likväl af allt för obestämd natur för att i längden tillfredsställa den förstnämnda makten. Det förefaller som om Karl Gustaf med dessa anbud snarare afsett att sondera kurfurstens planer och hålla honom vid godt lynne genom förhoppningar om äröfringar i Polen än att redan nu erhålla en fast allians, som näppeligen kunde slutas på för Sverige förmånliga vilkor förr än svenska armén stod i Polen. Kurfursten hade äfven sedan någon tid fört underhandlingar med Generalstaterna, hvilka gjorde, att man i Sverige med skäl betviflade hans uppriktighet.

Kurfursten gjorde under vintern och våren 1655 upprepade försök att få i gång underhandlingar med Sverige, men begärde förgäfves, att Sveriges konung skulle yppa något om sina önskningar och planer. Waldeck erbjöd i april skriftligen sina bona officia för ett närmande mellan de båda makterna, och uttryckte sin stora missbelåtenhet öfver Sveriges passiva hållning. Kurfursten framstälde slutligen till Wolfsberg, först genom Waldeck och sedan personligt, ett alliansförslag, enligt hvilket Brandenburg mot erhållandet af suveräniteten öfver Ost-Preussen och biskopsstiftet Ermeland skulle understödja Sveriges företag mot Polen. Han önskade äfven att i alliansen indraga åtskilliga frågor hörande till den tyska politiken.

Då Wolfsberg ej erhållit några ytterligare order om underhandling, kunde han till kurfurstens framställning endast gifva ett undvikande svar. Detsamma blef förhållandet med Bengt Oxenstierna, som anlände till Berlin för att representera konungen af Sverige vid arfprinsens dop. Äfven General Wittenberg, som i början af maj kom öfver till Pommern för att mottaga befälet öfver de där förlagda trupperna, saknade hvarje fullmakt att underhandla med kurfursten, ehuruväl detta hade lofvats den brandenburgske gesandten i Stockholm. När slutligen Generalmajor Würtz vid det besök, som han å Wittenbergs vägnar aflade hos kurfursten för att underrätta om de svenska truppernas marsch genom Hinterpommern, ej häller hade något bemyndigande att underhandla om ett förbund, så tröt tålamodet de kurfurstlige. Waldeck uttryckte i skarpa ordalag sitt missnöje till Wolfsberg, och oviljan mot Sverige var stor. Wolfsberg fann sig därföre föranlåten att underrätta sin konung härom och bedja honom gå Berlinhofvets önskningar till mötes. [12]

Innan hans bref anlände till Stockholm, hade dock Karl Gustaf funnit för godt att närma sig Brandenburg. I ett bref till kurfursten lofvar han att öppna underhandlingar med honom i Stettin, och den 19 maj utfärdades en instruktion för underhandlarena, *Bengt Oxenstierna* och *Nicodemus Lilliesträm*. Konungen misstrodde ännu kurfursten, och svenskarne skulle därföre iakttaga den största försigtig-

het. De skulle ej framställa några alliansförslag, bestämdt afböja all inblandning i Sveriges tyska angelägenheter och först och sist *förhala tiden.*

I ett några veckor senare afsändt handbref till Oxenstierna visar sig konungen mera böjd för ett närmande till kurfursten. I fall denne verkligen ville träda i vapen och förena sig med Sverige, skulle Oxenstierna, så godt han kunde, »mesnagera samma hans inclination» och genast lemna underrättelse därom. Ville kurfursten endast ingå ett neutralitetsfördrag och ej aktivt uppträda mot Polen, skulle Oxenstierna ej afböja detta, ty »det vore likmätigt med vår intention och benägenhet mot kurfursten», men han borde tillika framhålla, att konungen hällre såge »en fullkomlig allians och conjunctionem armorum».

Emellertid anlände till Stockholm Wolfsbergs ofvannämnda bref liksom föga hugnande underrättelser från Haag. Det var tydligt, att Brandenburgs missnöje med Sverige underblåstes från Generalstaterna, och att dessa voro fiendtligt stämda mot Sverige. En ny instruktion utfärdades för de svenska underhandlarne, ($^{16}/_{6}$) i hvilken konungen framlade ett förslag till allians.

Oxenstierna och Lilliesträm skulle för kurfursten omtala, hvilka orsaker bevekte konungen till ett krig, att han måste vara på sin vakt, om han ville förhindra andras »præjudicerliga desseiner». Konungen fordrade för en allians: fullständig värfnings- och genomtågsrätt i kurfurstens hela område, hjälptrupper under kriget, bestående af 3,000 man kavalleri och 5,000 man infanteri med behörigt artilleri, hvilka skulle stå under konungens befäl. Kurfursten skulle däremot vid en blifvande fred erhålla biskopsstiftet Ermeland att incorporera i Preussen »under en suveränitet». Konungen önskade för sin del komma i besittning af det kungliga Preussen, »och det med den frihet, att kurfursten intet må efter sin vilja och absolut disponera i sin andel öfver det som angår kommercierna». Till följd däraf ålåg det underhandlarne att se till, det »sådana clausuler och förbehåll må inryckas», såsom att Sverige kunde komma att fordra vissa orter i Ost-Preussen eller i Ermeland, att Sverige och Brandenburg uppgjorde tillsammans sina förslag angående

handeln och sjöfarten, att konungen hade fria kommunikationer till Livland, och att Sverige skulle efter Brandenburgska liniens utslocknande erhålla dess andel af Preussen. Den föreslagna alliansen finge ej stå i något sammanhang med föregående allianser, som afsett de tyska angelägenheterna. Tyskland vore ett, Polen ett annat. Konungen förklarade vidare, att om kurfursten fordrade endast en »simpel neutralitet», vore det honom ej emot, blott han finge obehindradt under kriget begagna hans land och strömmar.[13]

Karl Gustaf gillade i detta förslag Brandenburgs fordran på suveränitet, men tydligt var, att han sökte så mycket som möjligt kringskära dess makt öfver Ostpreussen. Att begära de omtvistade hamnarne hade varit efter föregående förklaringar att från början göra kurfursten till en oblidkelig fiende, och detta ville han naturligen ej. Förslaget var för öfrigt ärligt och öppet. När underhandlingarne om detsamma togo sin början hade likväl kriget mellan Sverige och Polen redan utbrutit.

Näst Brandenburg hade *Generalstaterna* tvifvelsutan det största intresset att bevaka vid en konflikt mellan Sverige och Polen. Sådan som den svenska handelspolitiken var, kunde Staterna ej annat än högst ogärna se dess välde utsträcka sig öfver de för deras handel så vigtiga preussiska hamnarne. I alla händelser måste de vara på sin vakt för att vid en dylik eventualitet så mycket som möjligt skydda sin handel. Sveriges statsmän insågo till fullo, att de för sina planer skulle röna motstånd af Generalstaterna. En öppen brytning ansågs visserligen ej sannolik, allra hälst som deras makt försvagats genom det engelska kriget, men ingen betviflade, att de skulle på diplomatiens fält ifrigt kämpa mot Sveriges politik. Men om Karl Gustaf sålunda ej hyste några förhoppningar om att erhålla dem som bundsförvandter, trodde han likväl, att Staterna skulle kunna förmås till en vänskaplig neutralitet, och han sökte förlama deras försök att motarbeta Sverige i Brandenburg och Polen. Ryktet om att underhandlingar voro å bane med Polen om en holländsk flottas ankomst till Östersjön och att de brandenburgske utskickade gjorde allt hvad i deras förmåga

stod för att vinna det herskande republikanska partiet i Haag hade väckt ett rättmätigt uppseende i Sverige. Harald Appelboom fick därföre i uppdrag att framställa konungens politiska planer i en så gynnsam dager som möjligt, och *Per Sparre* afsändes på våren 1655 för att framhålla Sveriges vänskapliga känslor för Staterna. Denne mottogs med all öflig artighet, men å båda sidor fick man nöja sig med tomma fraser. Emellertid hade Staterna underblåst kurfurstens ovilja mot Sverige och underhandlade om ett förbund med honom trots hans slägtskap med det oraniska huset, hvilket i det längsta gjort honom misstänkt af det styrande republikanska partiet. Personer sändes till Bremen och Pommern för att skaffa Staterna närmare underrättelse om Sveriges makt och de hotade Östersjöhamnarnes motståndskraft. [14]

Under sådana förhållanden var det naturligt, att Karl Gustaf var ifrig att i *England* finna en motvigt mot Generalstaterna. Den under Kristina afslutade alliansen var ej ratificerad och lemnade, såsom vi minnas, en mängd handelsfrågor öppna till en blifvande svensk ambassad. I politiskt afseende kan den sägas snarare gifvit uppslag till ett närmande än att den innebar nödvändigt ett gemensamt uppträdande i den yttre politiken. Det blef nu Karl Gustafs uppgift att af dessa obestämda möjligheter söka göra en verklighet. Först afsändes *P. J. Coijet* hufvudsakligen, såsom ofvan visats, för att afgöra handelsfrågorna. På våren 1655 afreste *Krister Bonde* med en något vidsträcktare fullmakt. Det var först meningen, att Erik Oxenstierna skulle afgå såsom sändebud till England, och man väntade honom därstädes, men mångfaldiga göromål fordrade hans närvaro i fäderneslandet, och hans närmaste man i handelskollegiet sändes i hans ställe. Bonde var dessutom lämplig såsom bekant med det engelska språket och engelska förhållanden. Han blef väl emottagen, men någon verksam bundsförvandt visade sig England ej vilja vara. [15]

Frankrike hade varit föga belåtet med ryktet om konungens planer på Polen, då det önskade, att Sverige endast skulle koncentrera sina krafter på Tyskland. Ambassadören *d'Avaugour* skickades på vintern 1655 till Stock-

holm för att bevaka sitt lands intressen. Han blef temligen kyligt emottagen, och det var tydligt, att man ej räknade på Frankrikes medverkan och ej önskade dess inblandning i den polska politiken. d'Avaugour kunde intet uträtta och hans försök att afvärja kriget voro fruktlösa. Palbitzki hemkallades likväl från *Spanien*, och man hoppades härigenom vinna Frankrikes bevågenhet. Spanien började i stället från denna tid motarbeta Sverige såväl i Wien som i Paris och London. [16]

Hvad *Tyskland* och *kejsaren* angick, var det ett hufvudsyfte hos Sveriges statsmän att hålla deras intressen så skilda som möjligt ifrån Polens. Schippenbach och Bengt Oxenstierna besökte Wien och flere tyska hof för att framhålla Sveriges fredskärlek och önskan att i Tyskland upprätthålla den vestfaliska freden. Kejsaren sträfvade att få sin andre son vald till romersk konung och att minska det svenska inflytandet samt vakade öfver att intet förbund skulle bildas bland rikets furstar. Han sökte lotsa sig mellan Sverige, Brandenburg och Polen utan att stöta sig med någon, men utan att häller stödja någon af dessa makter.

Att regeringen misstrodde *Danmark*, visa rådets förhandlingar. Dess inre tillstånd var dock ej sådant, att man därifrån kunde befara ett anfall, såvida ej Sverige misslyckades i sina planer på Polen. För att likväl förhindra dess anslutning till Generalstaterna erhöll Durel våren 1655 i uppdrag att föreslå en allians, hvars syfte var att ej tillåta en fiendtlig flottas inträngande genom sundet. Danmarks svar var mera tillmötesgående än man väntat. Något fördrag kom dock ej till stånd, ty uppriktighet saknades å bägge sidor. [17]

Oförklarligare förefaller likgiltigheten för *Ryssland*. Det var dock, såsom ofvan har nämnts, en svaghet i den oxenstiernska politiken att ringakta denna stat. Af Sveriges statsmän synes *Per Brahe* varit den ende, som fullt uppfattade den betydelse, som Ryssland hade för Sverige. Enstaka stämmor hördes ock på riddarhuset, som varnade för dess växande makt. Det var visserligen ännu en halfbarbarisk stat, men tsar Alexej hade alltsedan vestfaliska freden begagnat hvarje tillfälle att göra sitt rike gällande i Eu-

ropas statssystem. Dessutom låg denna makt i krig med Polen, och kunde därföre synas vara en naturlig bundsförvandt. Polackarne hyste stora farhågor för ett dylikt förbund. Rysslands politik var dock härtill alltför opålitlig, och förhållandet till Sverige alltför spändt, då inga underhandlingar förmått utjämna de gamla gränsstridigheterna. Ryssland hade äfven haft samma planer på Preussen som Sverige. Af alla dessa skäl var det ingen bundsförvandt att eftersträfva, men det ansågs ej häller såsom någon medtäflare att frukta. Alldeles försumma den ville dock ej konungen, utan först afsändes med ett bref *Udde Ödla* och i slutet af 1655 *Gustaf Bjelke* för att bjuda tsaren förlikning och vänskap. Kejsaren och Holland hade likväl fått insteg hos honom och utsådde misstro mot Sverige.

Under våren 1655 hade tatarerna och de zaporogiska kosackerna utskickade i Sverige, hvilka mottogos ytterst förekommande, då deras fiendtliga stämning mot Polen var allbekant. Någon förhoppning om deras verksamma hjälp hyste ej konungen, och några fördrag afslötos ej, endast en skrifvelse afsändes till den zaporogiske hetmannen Chmielnicki. [18]

Utan bundsförvandter, endast förlitande sig på sin fiendes svaghet och sitt goda svärd beredde sig konungen att efter riksdagens slut afresa till Polen. Han betviflade ej, att hans företag skulle väcka svårigheter, men den storm af ovilja det skulle framkalla anade hvarken han eller hans omgifning. Varnande röster saknades likväl ej, men konungen såg i kriget sitt och sitt lands ära och längtade med otålighet att börja striden. »Le roi risquera le tout pour le tout», och »le repos lui fait plus d'horreur que tous les ennemis», skref vid denna tid det franska sändebudet d'Avaugour. [19]

Konungens största bekymmer hade varit finansernas bedröfliga skick, men den beslutade reduktionen var egnad att afhjälpa de mest trängande behofven. För Karl Gustaf återstod nu endast att träffa de nödiga anstalterna för sin afresa och lägga sista handen vid de under hela vintern med ifver drifna rustningarne. General Wittenberg hade rest redan i april för att taga befäl öfver trupperna i Pom-

mern, M. G. de la Gardie utnämndes till befälhafvare öfver trupperna i Östersjöprovinserna, och konungen själf skulle efter riksdagens slut afsegla med 15,000 man.

Rikskanslären ernade följa honom i fält. Konungen vore beredd till underhandlingar, så snart de skulle erbjudas på förmånliga vilkor. Oxenstierna hade under våren varit öfverhopad med göromål. Memorial och instruktioner, förfrågningar och underhandlingar med afgående och ankommande sändebud, svenska och utländska, togo hans tid i anspråk. Härtill kom det maktpåliggande riksdagsarbetet med dess många vanskliga förhandlingar. Oxenstierna var äfven verksam vid ordnandet af åtskilliga handelsförhållanden samt vid krigsutrustningarne. Det sistnämnda åliggandet var till sin omfattning ganska obestämdt och tillkom honom egentligen endast i egenskap af kansliets hufvudman. Någon särskild fullmakt eller instruktion för dessa befattningar ålades honom aldrig. De voro endast en följd af den centrala makt inom förvaltningen kansliet erhållit, till en del genom den förre rikskanslärens öfverlägsna personlighet.

Emellertid uppsköts såväl konungens som hans kanslärs resa genom ankomsten af den länge väntade polska ambassaden. Det var, såsom vi sett, endast med svårighet, som polackarne beslutit sig för densamma. Den uppfattades såsom en förödmjukelse, och de synas önskat, att konungen redan varit i Stettin, så att man hade kunnat underhandla därstädes. Sveriges fordran var dock obeveklig, och Polen önskade ej krig. Riksdagen hade därstädes återigen upplösts, och den allmänna förvirringen nått sin höjdpunkt. Den 29 och 30 maj n. st. utfärdades följaktligen fullmakter för till Sverige afgående ambassadörer, *Johan Leszczno de Leszczynski* och *Alexander Naruszevicz*, den förre för att föra konungens, den senare republikens talan. Deras instruktion finnes tyvärr ej bland riksarkivets handlingar. Härigenom omöjliggöres att bedöma vidden af de medgifvanden, hvartill Polen i elfte timmen var villigt. I en den 1 maj n. st. daterad instruktion för ett till Berlin afgånget sändebud, säger Johan Kasimir sig vilja afsluta en evig fred

med Sverige, om han får till sin död bibehålla titeln af Sveriges konung, om han till ersättning för sina fädernegods i Sverige erhåller 200,000 imperialer, samt om han för sig och sin familj erhåller hela Livland, Narva inberäknadt, såsom ärftligt län. Kunde fred ej på dessa vilkor erhållas, så önskade Johan Kasimir, att stilleståndet förlängdes, i hvilket fall de båda makterna borde förena sina vapen mot ryssar och kosacker. [20]

Dessa den polske konungens fordringar synas under de dåvarande förhållandena lindrigast sagdt öfverdrifna. Sändebudens instruktion gick säkerligen längre i eftergifvande. Enligt en uppgift skulle de haft i uppdrag att afstå titlarne och Livland, men i afseende å den af Sverige äskade »assekurationen» hänvisa till de polska ständerna, som skulle sammanträda på hösten; enligt en annan skulle de erbjuda konungen en penningesumma tillika med den del af Livland, som ännu hörde under Polen, och hertigdömet Kurland såsom län. Förhandlingarne i Sverige göra ej troligt, att deras instruktioner medgåfvo ett dylikt tillmötesgående, hvilket skulle gjort den svenske konungens vägran om fred temligen oförsvarlig. Det troligaste är, att ambassadörernas fullmakter voro sväfvande, och att deras egentliga uppdrag var att förhala tiden.

De polska ambassadörerna erhöllo vid sin ankomst besök af S. Rosenhane och G. Banér, hvilka beklagade, att de ej hade kommit, förr än alla förberedelser till ett krig voro träffade. Man vore dock ingalunda obenägen för fred och önskade känna deras fredsanbud. Polackarne uttryckte sin förvåning öfver att svenskarne utan någon anledning tänkte bryta stilleståndet och påvisade svårigheten att underhandla under pågående krig. Den 27 juni mottogos de i högtidlig audiens hos konungen, hvarvid deras tal besvarades af Oxenstierna. Å bägge sidor talades i allmänna ordalag.

Följande dag egde den första underhandlingen rum, hvarvid Oxenstierna, M. G. de la Gardie och Gustaf Bjelke fungerade såsom kommissarier. Canthersten var sekreterare. Lesczynski beklagade, att Johan Kasimirs uppförande gifvit anledning till klagomål samt påvisade, huru klokt det vore, om Sverige förenade sig med Polen mot Ryssland, hvilken

stat vore lika farlig för dem båda. Oxenstierna medgaf, att intet vore bättre, om man blott hade fred med Polen, men man hade uppgifvit hoppet om legaternas ankomst, så att konungen hade redan beslutit sig för ett beväpnadt infall i Polen. Han redogjorde därefter för de i det föregående omnämnda skälen till ett brytande å svensk sida af stilleståndet med Polen. Konungen önskade dock uppriktigt fred, men till följd af de gjorda anordningarne för kriget kunde han ej uppskjuta sin resa, hvadan kanslären föreslog, att man för att kunna fortsätta underhandlingarne skulle välja en ort på tysk botten. Leszczynski sökte förgäfves, ehuru ej utan goda skäl, framhålla det ihåliga i de af svenskarne föreburna krigsanledningarne. Man borde lägga å sido dessa gamla tvisteämnen och afhandla om förlikning med medlare eller tolk. Oxenstierna menade, att polackarne hade endast att föreslå vilkoren, och därtill fordrades ingen mellanhand. Så var det första sammanträdet afslutadt.

Emellertid uppsköts, till en del genom d'Avaugours bemedling, konungens resa på ett par dagar, och Oxenstierna skulle söka förmå polackarne välja en annan underhandlingsort.

Sändebuden fingo åse, huru alla förberedelser till konungens afresa träffades. De uttryckte sitt missnöje häröfver vid enskilda samtal med Canthersten och Oxenstierna. De påvisade, huru dessa krigsrustningar försvårade fredsunderhandlingarne. Ett uppskof i förhandlingarne lände ingen till ära. Det vore lättare nu sluta fred än sedan sinnena retats genom ett krig. Efter så många underhandlingar, som tid efter annan egt rum mellan Sverige och Polen, kunde på en timme fred nu lätt slutas. Polens ställning vore ej så förtviflad, som svenskarne trodde; romarne hade försvarat sig, fastän de endast hade Kapitolium kvar, och fransmännen, när de endast hade Orléans. Historien visade, huru farligt det vore att drifva en fiende till det yttersta. — Svenskarne å sin sida kunde endast upprepa, att de voro benägna för fred, men att konungens afresa ej kunde uppskjutas.

Efter en utan svårigheter verkställd fullmaktsgranskning egde en konferens rum den 30 juni, hvilken öppnades med

Oxenstiernas förfrågan, om polackarne ville underhandla om stillestånd eller fred. Det svarades, att man ville följa konungens önskan, och det beslöts underhandla om fred. Oxenstierna förklarade, att man ej borde inlåta sig i de gamla tvistigheterna om den polske konungens rättigheter. Leszczynski svarade, att det önskade ej häller han, ty de nämnda rättigheterna voro alldeles tydliga. Han ville särskildt framhålla den rättighet, som tillkom konungen, nämligen egandet af Livland. Detta land hade mot all rätt tagits ifrån honom. Oxenstierna menade, att det första vilkoret för fred vore, att polske konungen afstode från alla sina titlar, sedan kunde man öfvergå till frågan om Livland.

Vid de följande konferenserna liksom vid de enskilda samtalen med Oxenstierna afhandlades frågan om titlarne. Polackarne ådagalade stor envishet. De förklarade, att titlarne ej skulle innebära någon fordran på Sverige, men att Johan Kasimir omöjligt kunde afstå ifrån dem. I andra land förekommo dylika titlar utan att väcka någon motsägelse. Oxenstierna ansåg likväl, att så länge titlarne bibehöllos, bibehöllos äfven fordringarne, och en evig fred vore otänkbar. Äfven Naruszevicz förklarade å republikens vägnar, att konungen ej kunde afstå från sina titlar, men då frågan vore af mindre vigt kunde den uppskjutas.

Man öfvergick därefter till frågan om Livland. Polackarne framhöllo, huru detta land både genom krigets och fredens rätt var Polens. Endast angående Reval och trakterna däromkring kunde denna rätt bestridas. Deras konung hade för att åt polackarne behålla Livland afstått från Sveriges krona, de hade utgjutit sitt blod för att från ryssarne taga detta område, och det kunde omöjligt på evärdeliga tider afstås till Sverige. Oxenstierna bestred på det lifligaste den polska uppfattningen, och en öfverenskommelse visade sig omöjlig. Trots polackarnes stora ord torde man dock å svensk sida misstänkt, att de hade fullmakt till att göra *några* medgifvanden. Endast därigenom förklaras Oxenstiernas begäran, att underhandlingarne skulle fortsättas, likväl i konungens närhet. Han föreslog, att man skulle resa ut till Dalarön, dit Karl Gustaf skulle begifva sig, för att där underhandla med honom. Detta vägrade de

polske ambassadörerna, men efter någon tvekan bestämdes, att underhandlingarne skulle fortsättas i Stettin den 4 aug.

De polske ambassadörerna togo den 3 juli högtidligt afsked af konungen, hvilken följande dag afreste till Dalarön, där flottan med trupperna var förlagd. Oxenstierna skrifver i anledning häraf till svågern Horn: »Samma resa har förtagit våra traktater med Polen tid och lägenhet att slutas. Legaterna äro här så sent ankomne, att långt tillförene orderna afgångna voro till rupturen, och skeppsflottan samt krigsfolket med största möda, kostnad och olägenhet inte kunde uppehållas, och icke häller H. Maj:ts resa till bakars sättias, med mindre verket på tyska sidan lätteligen råkade i största fara.» Kanslären tillägger, att »legaterna äro vettiga och capable män», samt att »detta ärendet har oss förorsakat många rådslag, såsom det stort uppseende utan tvifvel på andra orter uppväcker». [21]

Legaterna, hvilka bemöttes med den största vänlighet af svenskarne, synas afrest ej långt efter konungen. Oxenstierna stannade däremot ännu några veckor för att bringa till slut flere påbörjade angelägenheter och ordna sina enskilda affärer till sin förestående utresa. En af de första dagarne af augusti lemnade han Stockholm i sällskap med d'Avaugour. Öfverresan var stormig, och skeppet drefs åt Danzig. Oxenstierna steg obekant i land vid Hela nära Danzig och begagnade tillfället att undersöka traktens militära förhållanden. I Stettin var Oxenstierna den 21 aug., den 30 i s. m. i Posen, och den 9 sept. anlände han till Warschau.

Karl Gustaf hade vid sin afresa yttrat, att Oxenstierna skulle möta honom i denna stad. Yttrandet syntes djärft, men verkligheten öfverträffade de djärfvaste förhoppningar. När rikskanslären kom till den polska hufvudstaden var densamma redan försedd med svensk styrelse och svensk garnison, och konungen på väg söderut att intaga det polska rikets andra hufvudstad, Krakau. [22]

Det har redan nämnts, att polackarne ansågo sig genom afsändandet af en ambassad till Sverige kunna besvärja det hotande kriget. Inga allvarliga krigsförberedelser gjordes; hären var illa rustad, befälhafvarne oeniga. Riksdagens be-

slut vittnade ej om den uppoffring och enighet, som en annalkande fara vanligen framkallar. Till och med Preussen, som främst hotades, hade vägrat extra utlagor. Särskildt i voivodskapen Posen och Kalisch voro sorglösheten och missnöjet med Johan Kasimirs styrelse allmänna, och adeln hade fört på eget bevåg underhandlingar med Brandenburg. Just i detta område inträngde nu plötsligt den segervana svenska hären. Hvarje motstånd ansågs hopplöst. Förskräckelse, missnöje och egennytta förde magnaterna till att underkasta sig inkräktaren, som lofvade de lydige all skonsamhet.

Denna polackarnes allmänna underkastelse framkallade tanken på att flytta Polens krona från Johan Kasimir till Karl Gustaf. Intet talar för, att det var en redan i Sverige uttänkt plan, på sin höjd ett hugskott hos konungen. En närmare bekantskap med de polska förhållandena visade emellertid, att polackarne mera höllo på sitt rikes integritet än på sin valkonung. Radzieiovski befäste Karl Gustaf i denna uppfattning. Förslaget om en svensk-polsk union hade häfd för sig och tilltalade tvifvelsutan konungen, som i sin politik var mer omfattande än ihärdig. Säkert är, att detta förslag föranledde honom att tåga söderut i stället för att först vända sig mot Preussen och bestämde för den närmaste tiden hans krigsrörelser och politik. Ett förslag framkastades äfven, att Karl Gustaf skulle blifva sin motståndares efterträdare, hvilket denne afböjde. Hufvudstädernas intagande, Johan Kasimirs flygt och de polska kronohärarnes öfvergång gåfvo ytterligare näring åt konungens planer. Polen skulle dock visa sig lika svårt att bibehålla som lätt att vinna. Krakaus tappra försvar gaf väckelse åt den domnade fosterlandskärleken, svenskarne visade sig ej kunna skona landet från utpressningar eller ordentligt utbetala den åt de polska trupperna lofvade solden, och oviljan ökades genom de bägge folkens olika religion. Många magnater fruktade för sina rättigheter och funno i erbjudandet af polska kronan åt kejsaren en utväg att befria sig ur det brydsamma läget. Oaktadt de protestantiske Radziwillernas underkastelse kom större delen af Lithauen i ryssarnes i stället för i svenskarnes händer, och en tilltänkt förening

mellan den livländska härafdelningen och armén i Polen fördröjdes. Karl Gustafs militära öfverlägsenhet gjorde honom visserligen ännu en tid till herre i landet, men man kan säga, att underminerningen af det svenska väldet i Polen började samtidigt som äröfringen var verkställd. [23]

Oxenstiernas första afsigt hade varit att söka upphinna konungen, men han erhöll i stället i uppdrag att kvarstanna i Warschau och pläga underhandlingar med utskickade från Johan Kasimir och voivodskapen.

Den beramade konferensen i Stettin hade af lättförklarliga skäl aldrig kommit till stånd. Karl Gustaf hade utsett Johan Oxenstierna och Lilliestrom till underhandlare, men samma dag de enligt öfverenskommelse skulle sammanträda till konferens öfverskred Karl Gustaf med sin här den polska gränsen. Han befalde dem sammanträda i Polen. De polske legaterna kunde dock ej underhandla utan nya instruktioner, men mellan dem och deras konung stod den svenska hären. De togo därföre sin tillflykt till Danzig. Leszczynski vände sig till rikskanslären med begäran, att han skulle meddela, ifall han visste något som kunde lända till en fredlig öfverenskommelse. Han föreslog äfven en underhandling mellan de båda landens senatorer såsom medlare, oberoende af konungarne. Rikskanslären torde föreslagit en underhandling i Warschau. Säkert är, att legaterne dit anlände samtidigt med Oxenstierna, och Karl Gustaf befalde denne att taga reda på deras önskningar och planer. [24]

Oxenstierna framhöll för Leszczynski, tydligen för att sondera honom, huru vidt skilda Johan Kasimirs och republikens intressen voro. Leszczynski förklarade först, att han ville vara sin konung trogen, ehuru denne ej lydt rad och varningar, men småningom bekände han, att om han hade att välja emellan att tillsätta en ny konung eller lemna svenskarne satisfaktion föredroge han det förstnämnda. Oxenstierna förklarade sig ej känna Karl Gustafs önskan, men han trodde sig dock kunna utlofva den största mildhet, om han rönte tillmötesgående. Leszczynski förklarade, att han skulle vara sin konung trogen, om denne ej själf öfvergåfve sitt rike, men då ansåge han sig ej bunden. Oxenstierna

uppmanade honom att först besöka Karl Gustaf, hvadan han inom kort lemnade Warschau.

Äfven Naruszevicz hade Oxenstierna utforskat. Dennes ovilja mot Johan Kasimir var påtaglig. Han förklarade, att han tydligen såge» det mutationem status vara för handen och genom inga traktater den kunna undvikas». Han gjorde sig hopp, »att ingenstädes finna bättre konservation för sitt fädernesland» än hos Sveriges konung, »som dem emot alla deras nabor väl kunde försvara och sättia dem i godt välstånd igen.» Naruszevicz afreste kort efter Leszczynski, men tog ej vägen till Karl Gustaf utan till Lithauens främste man, Zapieha, för att förmå denne att underkasta sig Sverige. [25]

Underhandlingarne med den polska adeln, som infann sig för att hylla segraren, skulle egentligen föras af befälhafvaren i Warschau, Bengt Oxenstierna, men rikskanslären skulle vara honom behjälplig. Konungen hade befallt, att deputerade från de kringliggande distrikten skulle infinna sig i Warschau före den 20 okt. Endast ett fåtal infann sig förr än mot slutet af den sagda tiden, så att terminen förlängdes. Konungen torde hafva tänkt sammankalla en riksdag, men detta förslag kunde ej genomföras, utan man underhandlade i stället med adelns deputerade distriktsvis dels om privilegierna dels om kontributioner. Meningen bland de polske magnaterna började, såsom nämndes, luta till Karl Gustafs nackdel. Han hade ej kunnat skydda deras gods, ehuruväl detta utlofvats och otvifvelaktigt varit hans afsigt. Radzieiovski sökte inverka på sina landsmän till svenskarnes förmån, men hans inflytande var näppeligen så stort, som rikskanslären förmodade. De samlade polackarne visade sig ofta omedgörliga, alltid opålitliga, och underhandlingarne voro på långt när ej afslutade, då Erik Oxenstierna erhöll befallning att lemna Warschau.

Det ekonomiska trångmålet tvang svenskarne till många våldsamheter, men Bengt Oxenstierna synes hafva varit en klok herre, vuxen den kinkiga ställningen. Det är svårt bestämma i hvad mån rikskanslären inblandade sig i de angelägenheter, som tillkommo hans frände samt Claes Rålamb och Gustaf Banér, hvilka ställts vid dennes sida, men an-

tagligen var hans inflytande ej obetydligt. Stenbock stod norr om staden vid Novodvor för att skydda henne för ryssar och polackar. Meningen hade varit, att de la Gardies trupper från Livland skulle förenat sig med Stenbocks och en gemensam operation mot Preussen företagits, men de la Gardie hade ännu ej lyckats bryta sig igenom, och Stenbock återvände till Novodvor. Det var en tidig höst. Trupperna behöfde kläder, ammunition m. m. Rikskanslären stod i liflig beröring med Stenbock och sökte dels själf skaffa dem dessa förnödenheter dels understödja och påskynda dem, som dessa åligganden egentligen tillkommo. Han sökte äfven upprätta en ordentlig postförbindelse med hemlandet och underlät ej ens att gifva taktiska råd. [26]

Karl Gustaf är ej en konung, mot hvars handlingar omgifningen öppet vågar göra anmärkningar. Man endast undrar och lyder. Oxenstierna är dock tydligen orolig för att konungens tåg söderut och hastiga framgångar skall förrycka krigets egentliga mål, *Preussens äröfring*. Det är endast varsamt han gör sina invändningar, och man ser af underhandlingarne med legaterna, att han låter sin konungs befallningar lända sig till efterrättelse. Han är dock tydligen ingen vän af planerna om en polsk-svensk union. Äfven i detta fall är han trogen sin store faders politiska åskådning. Han gläder sig öfver konungens segrar, men hoppas, att han snart »med samma hastighet och fortgång kan få de orter, som honom nästbelägna och högst nyttige äro». Han är orolig för att konungen dröjde och längtade på det högsta, »att efter en så lång frånvaro, den sig öfver min förmodan hafver förlängt, få den hugnad och nåden se och uppvakta E. K. M:t». [27]

Ändtligen i november 1655 beslöt konungen rycka mot Preussen. General Wittenbergs sjukdom hade tvungit honom mot hans vilja att dröja hela oktober i södra Polen, men så snart Karl Gustaf ansåg det förenligt med fullföljandet af Polens äröfring, återvände han norrut. Det var ingen tid att förlora. Kurfurstens af Brandenburg tvetydiga hållning och förbindelser med Vestpreussen samt deras rustningar voro ganska oroande. Waldeck hade med

sina trupper vid Ostpreussens gränser hindrat de la Gardies förening med Stenbocks armé, och konungen kunde frukta att blifva afskuren från Östersjön, om det förunnades kurfursten ytterligare tid att befästa sig i hans rygg. Underrättelserna från Haag och Wien voro ej häller lugnande. Något omslag i afseende å konungens planer kan därföre denna rörelse norrut ej anses beteckna, då Preussens äröfring alltid i dem ingått.

Den 26 okt. lemnade Oxenstierna Warschau för att möta konungen och sammanträffade med honom i Ilsa den 1 nov. Han följde sedan högkvarteret och bistod konungen inom olika områden. Tåget mot Preussen är kändt af krigshistorien. Framgången följde konungens vapen, och såväl de preussiska som de kurfurstliga trupperna gåfvo allestädes vika. Den 20 nov. var Karl Gustaf i Mocker, hvarest han, omgifven af Erik Oxenstierna, Radzieiovski m. fl. mottog borgmästarne i Thorn, som begifvit sig dit för att underhandla, hufvudsakligen på polske flyktingars inrådan. Konungen lofvade staden all skonsamhet, och den 24 nov. öppnades Thorns portar, och konungen gjorde sitt högtidliga intåg. Oxenstierna underhandlade sedan närmare med staden, och Generalmajor Mardefelt utnämndes till dess guvernör.[28]

När Karl Gustaf intagit Elbing (10 dec.) kvarlemnade han Oxenstierna för att denne skulle träffa närmare aftal med staden. Samtidigt utnämndes han till *Generalguvernör öfver Preussen.* Till stadens guvernör utsågs Lorenz von der Linde. Den 12 dec. svor Elbing Karl Gustaf trohetsed.[29]

Emellertid ryckte konungen in i det hertigliga Preussen och närmade sig Königsberg. Man väntade stundligen, att kurfursten skulle återupptaga de flere gånger afbrutna underhandlingarne. Oxenstierna skulle därföre under eskort af småländska ryttare söka upphinna konungen, hvilket han också gjorde den 17, i Neuendorp, hvarefter de foro till Mottenhagen, där underhandlingarne med Brandenburg verkligen togo sin början. För att tillfullo förstå dessa nödgas vi emellertid gå tillbaka till sommaren 1655.

De svenska och brandenburgska kommissarierna voro, såsom vi minnas, då samlade i Stettin. Bengt Oxenstierna

och Lilliesträm å Sveriges, Waldeck och Schwerin å Brandenburgs vägnar. De instruktioner om ett förbund, som gifvits åt de förra, hafva vi redan i hufvudsak meddelat. De brandenburgska kommissarierna hade fullmakt att sluta ett evigt förbund med Sverige mot att erhålla *full* suveränitet öfver Ostpreussen samt »satisfaktion» bestående åtminstone af Ermeland, möjligen ock af Lithauen och en kommunikationslinie öfver Weichseln. I Berlin sökte man så mycket som möjligt hemlighålla den verkliga arten af dessa underhandlingar. Det var nödvändigt i och för de vänskapsförsäkringar kurfursten samtidigt gaf Johan Kasimir och de alliansförslag, som voro å bane med Generalstaterna.

Den 8 juli hade kommissarierna sitt första sammanträde. Det bådade allt godt. Bengt Oxenstiernas förklaring, att han hade en snart sagdt obegränsad instruktion för att stifta ett vänskapsförbund, hvaraf kurfursten skulle ha den största tillfredsställelse, gjorde det bästa intryck.

Detta varade dock ej länge. Redan vid tredje sammanträdet, då Oxenstierna yppade hela konungens förslag till allians, visade sig motsatsen i Sveriges och Brandenburgs intressen. Sverige fordrade en inskränkning i suveräniteten, en stor truppkontingent, ville ej lemna hela Ermeland utan önskade behålla Braunsberg samt få del i tullar och licenter. Största svårigheten vållades dock däraf, att Brandenburg vägrade att öppet bryta med Polen. Waldeck och Schwerin ansågo sig ej kunna svara förr än de rådfört sig med kurfursten.

Snart nog inträdde underhandlingarne i ett nytt skede. Den 15 juli ankom Karl Gustaf till Wolgast. De svenska kommissarierna voro honom till mötes. Innan konungen fördjupade sig i Polen var det för honom af vigt att hafva ställningen till kurfursten klar. Ryktet om en holländsk flottas ankomst till Östersjön var oroande, och kurfurstens underhandlingar i Haag syntes konungen mycket misstänkta. Å andra sidan kommo underrättelser från Polen, som ingåfvo konungen de stoltaste förhoppningar, och han ansåg sig kunna höja sina fordringar.

Hans memorial af den 21 juli 1655 bär därom vittne. Det ansluter sig till det af oss ofvan refererade förslaget

utom i följande punkter, där det ställer vilkoren högre: Då Ermeland ligger bra för Sverige, skola kommissarierna lofva ett annat område i ersättning. Pillau och Memel skola lemnas till konungen såsom en »assekuration i vänskapen». Kurfursten skulle dock få tillsätta kommendanten i Pillau, som toges i konungens ed, och konungen tillsätta den i Memel, som toges i kurfurstens ed. Föröfrigt önskade konungen noggranna bestämmelser ifråga om en gemensam krigsföring. Han ville härvidlag tillförsäkra sig öfverbefälet och fordrade, att orter, som af kurfursten intogos och ej ärnades till honom, skulle svära ed till konungen. Slutligen sattes såsom ett nödvändigt och oeftergifligt vilkor för hvarje vidare underhandling, att *kurfursten afbröt förbindelserna i Haag.*

Karl Gustaf ankom själf till Stettin den 23 juli. Underhandlingarne fördes nu på slottet, och konungen tog personligen del i dem. Han sade sig vara angelägen om ett förbund med kurfursten och hade landstigit i Pommern i stället för i Preussen för att betaga denne hvarje oro. [30]

Waldeck och Schwerin, som i det längsta varit förhoppningsfulla och önskat ett förbund med Sverige, ansågo, att hvarje fortsatt underhandling vore omöjlig på basen af konungens fordringar och kurfurstens sista memorial af den 22 juli, i hvilket han begärde allt fortfarande uppskof i krigsbrottet med Polen, Ermeland med Braunsberg, samt dessutom om möjligt Elbing och en del af Samogitien samt kommunikationslinien öfver Weichseln, allt med full suveränitet. Sverige skulle däremot få det kungliga Preussen och arfsrätt till dessa områden. Dobrczenski och Schippenbach, hvilka besökte Berlin, likaså underrättelserna från Haag synas ingifvit kurfursten förhoppning om att Sverige skulle gifva efter. Karl Gustaf var likväl ej böjd för medgifvanden, och Brandenburgs fordran att fördröja fredsbrottet med Polen hade väckt hans misstankar. Från Waldeck erhöll kurfursten därföre det rådet att afbryta underhandlingarne och sända trupper mot gränsen. Brandenburgs dåliga krigsutrustning ingaf honom visserligen farhågor, men någon annan utväg ansåg han ej stå öppen. Kurfursten delade hans uppfattning och befalde den 27 att afbryta underhandlingarne. Kurfursten sökte trösta sig med, att

han ej kunde med godt samvete ha slutit den tilltänkta alliansen. Det gick honom dock till sinnes, att den blifvit om intet.

Underrättelserna från Haag voro egnade att lugna kurfursten. Oron för Sveriges planer i Östersjön hade bevekt Generalstaterna till eftergifter för hans fordringar. Den 27 juli n. st. slöts en defensiv allians med Generalstaterna. Kurfursten hade för att se, om man kunde vinna Sverige, befallt Weiman att draga ut på tiden med underhandlingarne, men då detta visade sig omöjligt, afslöt denne alliansen på eget bevåg, och när underrättelse därom anlände till Berlin, var man till följd af det förändrade förhållandet till Sverige ytterst belåten med densamma. [31]

Efter afbrottet af underhandlingarne i Stettin sökte kurfursten på alla sätt stärka sin krigsmakt. Äfven sökte han ett förbund med Vestpreussen främst med Danzig. Denna stad visade sig dock ej böjd att gå Brandenburgs ärenden. Lika stolt hade staden tillbakavisat svenskarnes förslag om förbund, och holländarne hade förgäfves väntat, att hon skulle begära deras hjälp. Den gamla hansestaden ville vara trogen Polen och dess konung, äfven när de sveko sig själfva. Mera tillmötesgående visade sig de preussiske ständerna. De voro oroliga för den väntade faran. Visserligen tågade ej Karl Gustaf, såsom de hade fruktat, först mot deras land, men de kunde veta, att dit skulle han komma förr eller senare. Såsom Ost- och Vest-Preussens gränser lågo, kunde anbudet om allians med Brandenburg ej vara annat än ytterst förmånligt. Den 2 nov. afslöts ett defensivt förbund mellan de preussiska ständerna och kurfursten, i hvilket likväl ej städerna Elbing, Thorn och Danzig ingingo. Brandenburgska trupper skulle förläggas i de Vest-preussiska fästningarne, och landets trupper ställdes under kurfurstens befäl. Johan Kasimir gillade förbundet och lofvade till och med af tacksamhet suveräniteten öfver Ost-preussen åt kurfursten. Han var dock då i det närmaste en konung utan rike. [32]

Kurfurstens förbindelser med Wien torde ock böra uppmärksammas. v. Bonin sändes dit som extra sändebud för att å sin herres vägnar göra kejsaren det förslaget att

blifva Johan Kasimirs efterträdare mot att Brandenburg erhöll såsom suveränt land hela Preussen. Den svenska diplomatien var dock icke overksam. *Sten Bjelke* motarbetade kurfursten och gjorde antagligen kejsaren samma anbud i afseende å Polens krona, som v. Bonin gjort. Kejsaren kunde dock ej vara böjd att understödja någon af sin vasaller mot att erhålla den polska kronan. Kurfursten fortsatte ända till nyåret 1656 ifrigt att anropa kejsarens hjälp. Hans sändebud gåfvo honom föga hopp, oaktadt att Spanien intercederade till hans förmån. [33]

Då dubbelheten är ett af de karaktäristiska dragen i tidens politik i allmänhet och i den brandenburgska isynnerhet, väcker det ej förvåning, att kurfursten trots de ofvannämnda underhandlingarne ej afbröt förbindelsen med Sverige.

Dobrczenski och Schwerin sändes efter konungen, upphunno honom i Fürstenau ($^4/_8$) och följde honom till Rogazno ($^{10}/_8$). Vid nattlägren underhandlades med Bengt Oxenstierna och Biörenclou. Brandenburg fordrade suveräniteten öfver det hertigliga Preussen, men låtsades vara medgörligt i andra punkter. Ett svenskt förslag uppsattes, i hvilket i en hemlig artikel fordrades att suveräniteten öfver Ost-preussen skulle öfverflyttas på Sverige. Det fordrades dessutom, att kurfursten skulle afstå från för Sverige skadliga allianser, hvarvid särskildt menades den ofvannämnda alliansen med Generalstaterna samt om så behöfdes lemna 8,000 man trupper, hvilka skulle stå under konungens befäl. Konungen afstode ifrån att hafva trupper i Pillau och Memel, men kurfursten skulle i stället lofva konungen *under kriget fritt bruk af sina hamnar och städer*, direktionen af handeln bestämmas gemensamt och tullarne delas lika mellan bägge. Kurfursten skulle i satisfaktion få Ermeland utan Braunsburg, med arfsrätt för Sverige. Alla andra äröfringar skulle tillfalla Sverige. De brandenburgska legaterna ansågo emellertid ej omöjligt, att ett förbund kunde afslutas äfven på dessa vilkor. De sade sig dock i afseende å allianserna och tullarne sakna instruktion, och underhandlingarne med Brandenburg afbrötos för *andra* gången. [34]

Karl Gustaf fick i *Opoczno* omkring återse kurfurstens kommissarier. Deras instruktion af den 21 aug. visade, att

kurfursten önskade neutralitet, ej ville under några som hälst vilkor bryta sina allianser, ej lemna hamnarne eller dela handeln och tullarne, på sin höjd ville han bevilja konungen arfsrätt till Ermeland, Pillau och Memel. Kurfursten hade likväl äfven satt upp ett motförslag till det ofvannämnda i Rogazno uppgjorda förslaget, i hvilket han fordrar, att den af Sverige äskade suveräniteten öfver Ostpreussen skall inskränka sig till en enkel protektion. Han lofvar 10,000 man mot större kvarter under konungens högsta befäl, uttalar sig obestämdt om allianserna samt fordrar hela Ermeland och några smärre områden i Vest-preussen. Detta förslag framlemnades framför Krakau. Erskein och Canthersten underhandlade visserligen med de kurfurstlige, men en öfverenskommelse var omöjlig. För *tredje* gången afbrötos underhandlingarne. [35]

Karl Gustaf var nu ytterligt uppbragt på kurfursten. Han hade förlorat allt förtroende till underhandlingarne med honom och ansåg hans sändebud endast vara spioner. Kurfurstens hållning var också i hög grad vacklande, och han var synbarligen osäker, hvilken väg han borde taga. Han underhandlade med Johan Kasimir, urgerade på ratifikationen af nederländska alliansen och uppmanade holländarne att sända en flotta till Östersjön. Härtill kom hans ofvannämnda förbindelse med de Vest-preussiska ständerna, hvilken väckte den svenske konungens särskilda förtrytelse. För att i detta afseende förklara och urskulda sitt tillvägagående affärdade kurfursten ännu ett sändebud, *Ernst Pudewil*, till konungen den 24 sept. Vägarnes osäkerhet hindrade honom att komma längre än till Warschau, där han fick vänta till Oxenstierna reste konungen till mötes. Karl Gustafs plan var nu fastställd. Pudewil synes knappt bevärdigats med några ordentliga underhandlingar, och den 10 nov. hade han sin afskedsaudiens i Czerlien.

Kurfurstens oro hade stegrats vid ryktet om Karl Gustafs tåg mot Preussen. Dobrczenski sändes ånyo till konungen och kom då Karl Gustaf var i begrepp att lemna Warschau (9 nov.) på tåg norrut. Han begärde, att konungen måtte återupptaga underhandlingarne. Ehuru han erhöll ett temligen snäft svar, återvände han likväl tillika

med Somnitz, medan konungen låg utanför Thorn. Deras instruktion af den 19 nov. visar, att kurfursten insett nödvändigheten af medgifvanden. Han medgifver länsförhållandet, ehuru han önskar, att det skall gälla Karl Gustaf blott såsom Polens konung, han ger vika med vissa inskränkningar i fråga om alliansen med Holland och likaså i afseende på en delning af tullarne. Från erhållandet af Braunsberg vill han däremot ej afstå, och en »conjunctio armorum» förklarade han under nuvarande förhållanden vara onödig. För *fjerde* gången öppnades underhandlingar mellan Sverige och Brandenburg. De kurfurstlige medföljde hären, och underhandlingarne egde rum på olika orter. De fördes nu å svensk sida af Erik Oxenstierna. Allt efter som den svenska hären segrande framträngde, ökades svenskarnes fordringar. De brandenburgska sändebudens instruktioner voro i en del fall ganska obestämda. Kurfursten önskade hålla modet uppe och endast i yttersta nöd gifva vika. I ett bref till Karl Gustaf af den 9 dec. sökte han bevisa sin oskuld i att underhandlingarne afbrutits och att ingen anledning förefanns för honom att uppträda såsom part i striden mellan konungarne af Polen och Sverige. Karl Gustaf besvarade ($^{16}/_{12}$) ifrån Creutzburg kurfurstens bref, och genomgick förklarande alla de olika faserna af de brandenburgsk-svenska förbindelserna allt ifrån krigets början. Särskildt framhöll han, att kurfursten haft alldeles falska misstankar, då han trodde, att Sverige för evärdeliga tider hade tänkt bemäktiga sig Pillau och Memel. Nu kunde Sverige under kriget svårligen undvara dem, sedan Brandenburg trädt i närmare förbindelse med Holland.

Största svårigheten vid underhandlingarne vållades af kurfurstens förbindelser med Vest-preussen. Konungen kunde ej anse honom annat än som fiende, om han ej genast drog sina trupper från detta område. Han var ej sinnad att gå i något afseende kurfursten till mötes. Han ville ej längre höra talas om någon inskränkning af sin suveränitetsrätt öfver Ost-preussen, ej häller om Ermeland såsom satisfaktion åt kurfursten. Trupperna i Pillau skulle svära Sverige trohet, och kurfursten afgifva en »renuntiationem dominii maris». Äfven begärde konungen, att kurfursten skulle öf-

vertaga de polske kvartianernas besoldning, emedan han förstört konungens kvarter i Vest-preussen. I andra afseenden vidhöll konungen sina gamla fordringar. [36]

Den 11 december uppsatte kurfursten sitt ultimatum. Han ville gå in på att lemna konungen suveräniteten öfver Ost-preussen; lofvade ej företaga några allianser mot Sveriges säkerhet; krigsskepp skulle efter aftal med guvernörerna få besöka de preussiska hamnarne; utan att få tullagstiftningen i sin egen hand ville han däremot ej tillåta någon delning af tullarne; förslaget om kvartianernas besoldning förkastades med harm. Då kurfursten emellertid insåg, att svenskarne ej skulle gå in på detta ultimatum, gaf han redan den 13 dec. Waldeck order att öppna fiendtligheterna. [37]

De brandenburgska trupperna ansågos emellertid ej vuxna de svenska »nationaltrupperna». Kurfursten hade alltid varit tveksam. Karl Gustaf hade alltid förklarat sig böjd för underhandlingar. Dessa upptogos därföre ånyo i *Mottenhagen*. Ett nytt förslag till traktat uppsattes å svensk sida, hvilket vittnade om en verklig önskan att vinna kurfursten och därföre ej spänna bågen för högt, utan göra vissa medgifvanden.

Kurfursten uppsäger, enligt förslaget, sitt vasallförhållande (nexus) till Polen, inträder i stället i samma förhållande till Sverige och lemnar 1,500 man hjälptrupper, ifall svenskarne öfverfallas i de äröfrade landen. Konungen erhåller fritt genomtåg i det hertigliga Preussen och fritt bruk af de preussiska hamnarne. Kurfursten får ej hysa anspråk på det kungliga Preussen och ej utan konungens tillåtelse hålla några krigsskepp. Tullarne i det hertigliga Preussens hamnar förvaltas gemensamt och delas. Andra förbund upphäfvas till de delar, i hvilka de strida mot detta fördrag. Den preussiska länslagen skall fortfara, utom att de fyra krigsskepp, till hvilka kurfursten såsom polsk vasall, var förpligtad, skola bortfalla; vädjandet i civilmål till Polen skall upphäfvas och i stället en öfvertribunal upprättas i Preussen. Stridigheterna mellan kurfursten såsom hertig af Preussen och hans ständer skola utjämnas af en kommission, hvars ordförande utnämnes af konungen. Kurfursten har fri disposition öfver hertigdömets ekonomi.

Slutligen garanteras ömsesidig värfningsrätt i det hertigliga och kungliga Preussen och ömsesidigt bistånd till fördragets skydd samt stadgas fiendtligheternas upphörande.

Jämfördt med det kort förut afgifna förslaget synes, att punkterna om trupperna i Pillau och om kvartianerna bortfallit. Det närmar sig i stället i punkten om hamnarne förslaget i Rogazno, men är mera tillmötesgående än detta i afseende å allianserna och tullarne. Från alla föregående förslag skiljer det sig genom att frågan om vapenförbund och den därmed sammanhängande om satisfaktion lemnats åsido. Förslagets *hufvudpunkt*, hvilken närmare utförts, är *Sveriges suveränitet öfver hertigliga Preussen.*

Satisfaktionsfrågan var likväl kurfursten ej sinnad lemna åsido, utan han vidhöll sin fordran på *hela* Ermeland, men nöjde sig, enligt ett förslag från denna tid, med att erhålla det såsom pant på 50 år mot 2 mill. rdr., dock utan ersättning vid afträdandet och med full suveränitet. [38]

Konungen skickade emellertid Schlippenbach till kurfursten, egentligen för att bjuda honom till fadder åt den nyfödde kronprinsen, men äfven för att sondera honom i afseende å en allians. Schlippenbach förklarade, att kurfursten vore därtill benägen, och den 23 dec. utfärdades därföre en fullmakt för Oxenstierna att underhandla med kurfursten i Königsberg. Samma dag anlände han dit och blef, enligt sina egna ord, »tämlig honorabelt undfången, dock så att kurfursten sin höghet ock väl iakttager». Värfvet, som anförtroddes Oxenstierna, var ingalunda lätt. Partierna vid det kurfurstliga hofvet stodo skarpt emot hvarandra. Oxenstierna skrifver härom: »Ser jag någorlunda, att intrigerna i hofvet balancera detta ärendet mera än något annat. Kurfursten är själf hel modest och talar med god respekt om E. K. M. och gör stora försäkringar att vilja väl. De andra, som med mig tala, vilja alla hafva samma anseende.» Waldeck, som ursprungligen varit Sveriges vän, torde nu ej önskat ett förbund. Han ansåg, att kurfursten ej borde gifva vika, endast draga ut på tiden. Den brandenburgska armén vore ännu icke slagen, och Karl Gustaf skulle ej i längden kunna bibehålla sin starka ställning. Af en annan mening var däremot fält-

marskalken Sparr, som från Marienburg snart anlände till Königsberg, och hvars ord vägde tungt i vågskålen. Han rådde till förlikning och fick på sin sida kurfurstinnan, hvilken hade ett ej obetydligt inflytande på sin gemål. Äfven den allmänna meningen i Königsberg fordrade en anslutning till Sverige. Borgerskapet var missnöjdt med den starka militärstyrka, som här var sammandragen, och en mängd flyktingar från både Preussen och Polen voro oroliga, att staden och deras där samlade egodelar skulle falla i svenskarnes händer. [39]

Ifrån den 24 dec. till den 6 jan. fortgingo underhandlingarne dagligen. Underhandlare å kurfurstens sida voro hans rådsherrar, Waldeck, Schwerin, Somnitz, Dobrczenski och Hoverbeck, om hvilka Oxenstierna yttrar, att »de äro i allt dubios och vilja veta af en annan allt, men själfva aldrig utlåta sig, som det bör». Han hade äfven enskilda samtal med kurfursten. Till biträden hade han residenten Wolfsberg och Biörenclou. Ibland tycktes man vara nära att afsluta förbundet, då kurfursten fattade nytt mod och visade sig omedgörlig. Oxenstierna hotade då att genast afresa, men på basen af ett nytt tillmötesgående från hans sida eller från de kurfurstliges eller af en kompromiss af de bägge motståndarne fortsattes ånyo förhandlingarne.

Oxenstierna meddelade sig tätt och ofta med Karl Gustaf, hvilken uppehöll sig i de närliggande orterna Grünhagen och Schippenbeil. Alla punkter och förslag underkastades hans omdöme. I de fleste fall gillade han sin kanslärs åsigter och uttryckte sin fulla belåtenhet med dennes göranden och låtanden. Konungen hade först hoppats, att underhandlingarne ej skulle draga så långt ut på tiden, ansåg, att kurfursten borde själf »vara mästare af sitt råd» och misstänkte, då han gjorde svårigheter, att han endast ville vinna tid och »göra oss præjudits».

Underhandlingarne afbröto ej kriget. Kurfursten hade först begärt detta, men hade tillika fortsatt fiendtligheterna. Karl Gustaf lofvade vid Oxenstiernas afresa stillestånd. om kurfursten *genast* ville gå in på de i Mottenhagen framställda punkterna. Då han ej visade sig benägen härtill, fortsatte Karl Gustaf att besätta det hertigliga Preussen.

Från olika håll omslöto de svenska trupperna i en allt trängre krets Königsberg. Ett utfall ifrån staden tillbakaslogs och bidrog i ej ringa grad att gifva styrka åt de svenska anspråken. Kurfursten begärde upprepade gånger, att konungen skulle skona distrikten kring Labiau och Tapiau, och äfven Oxenstierna ansåg detta rådligt för att vinna kurfurstinnan. Konungen drog sig visserligen något tillbaka, men lät kriget på det hela taget ha sin gilla gång. Först när fördraget var afslutadt, lät han utfärda befallning om fiendtligheternas upphörande. [40]

Att följa förhandlingarne dag för dag skulle, äfven om tillgängliga material gåfvo tillfälle därtill, hvilket ej är händelsen, erbjuda föga af intresse. I stället skola vi framhålla de olika tvistepunkterna samt det slutliga resultatet.

Vid Oxenstiernas ankomst till Königsberg visade sig kurfursten ej benägen att underhandla på basen af förslaget i Mottenhagen. Han förklarade sig vilja afstå från alla fordringar på Ermeland mot att *ej* inträda i vasallförhållande till Sverige, men Oxenstierna vägrade att underhandla på dessa vilkor, och det nämndes ej mera därom. Man utgick således ifrån förslaget i Mottenhagen, och de kurfurstlige uppsatte sina »monita» däröfver, hvilka understäldes konungen. Kurfursten sökte för sig förbättra de i detta uppställda vilkoren, Oxenstierna åter sökte på konungens befallning, så vidt möjligt var, fasthålla det ursprungliga förslagets alla punkter.

Enligt det meromnämnda förslaget skulle *det hertigliga Preussen vara ett län under Sveriges krona.* Att kurfursten skulle bindas med samma band (eodem nexu) till Sverige som till Polen hade utsatts i förslagets andra artikel, men afsåg mera själfva länsförhållandets allmänna art än de enskilda bestämmelserna af detsamma, i hvilka bägge parterna önskade förändringar.

Hvad länsförhållandets allmänna art angick, sökte kurfursten genom inflickande af en eller annan vid första påseendet oskyldig fras tillförsäkra sig en större grad af självständighet än han haft under Polen, men det lyckades honom aldrig. Det fastställdes, att han skulle hädanefter innehafva samma ställning i förhållande till Sverige som förut till

Polen. Han befriades dock från att betala några länsafgifter, endast en rekognition af 4,000 dukater vid edens afgifvande. — »Verket är mäkta ombrageust», skrifver Oxenstierna, — — och »hofvet är ock i stora ombrager för E. K. M:t, särdeles kurfursten, att E. K. M skulle vilja hans dignitet och höghet icke i det värde härefter låta, utan som en vasall honom och annars än (såsom) kurfurste traktera.» Konungen lofvade likväl att längre fram »contentera» kurfursten i fråga om förmyndares tillsättande och de kurfurstliga döttrarnes brudskatt. Länsedens afgifvande uppsköts på ett år, ehuru länsförhållandet inträdde från och med fördragets afslutning. Kurfursten hade önskat, att eden skulle uppskjutas till krigets slut, men härpå ville konungen ej gå in. Däremot förmåddes han på kurfurstens enträgna anhållan borttaga några stötande uttryck ur fördragets formulering.[41]

Artiklarne om hjälptrupper, hamnar, appellationstribunal, förlikningsdomstol och ekonomisk dispositionsrätt antogos utan större svårigheter enligt förslaget i Mottenhagen. De kurfurstlige sökte visserligen få hjälptruppernas antal minskadt och deras tjenstgöring inskränkt, men de lyckades ej härutinnan. Genom att lemna dessa undslapp kurfursten den skyldighet han haft såsom polsk vasall att hålla 100 ryttare och 4 krigsskepp, hvilket senare dock betraktades snarare såsom en förmån än ett onus. Nu i stället förbjöds kurfursten uttryckligen att hafva några fartyg i Östersjön. — Värfningsrätten »difficulterades» af kurfursten, men genomdrefs.[42]

Svårt var det däremot att enas om de gamla tvistepunkterna: *allianserna* och *tullarne*. Kurfursten begärde, att artikeln om alliansernas brytande skulle göras hemlig eller inbegripas i de allmänna länspligterna, men detta medgafs icke. — Flere förslag till formulering af tullfrågan gjordes. Oxenstierna var böjd att medgifva, det en stegring i tullarne ej skulle ega rum utan gemensam öfverenskommelse, men konungen var ej nöjd med detta tillmötesgående. De kurfurstliga gåfvo emellertid själfmant vika, och det fullständigare än Oxenstierna vågat hoppas. I det hertigliga Preussen skulle sålunda licenter införas, och inga tullar där få göras *högre* än i det kungliga Preussens hamnar. Höjningen af tullarne skulle afgöras af en gemensam kommission, hvar-

öfver ett särskildt instrument skulle upprättas, och alla tullinkomsterna skulle lika delas mellan kontrahenterna.[43]

Oxenstierna hade bemödat sig om att, såvidt det kunde låta sig göra, *först* och *för sig* behandla frågorna om länsförhållandet, innan man afgjorde frågorna om satisfaktion och vapenstillestånd. I hufvudsak blef också länsfördraget färdigt på det gamla året. »Mycket högt drager man det här an», skrifver Oxenstierna, »att vasalagii traktaten förpligtar kurfursten icke allenast som en hertig i Preussen utan som en kurfurste till E. K. M:ts intresse, och håller därföre, att E. K. M. mera advantage däraf tager än af många conquester», och konungen tackar sin kanslär ($^2/_1$) för den »vackra nyårsgåfvan», och »den tjenst han fäderneslandet gjort hafver att bringa en sådan kurfurste under Sveriges devotion».

Fördraget kunde dock ej utskrifvas, ty i dess 23. artikel ville Oxenstierna, att kurfurstens *satisfaktion* skulle insättas, och angående denna hade man ej uppnått någon enighet.

Kurfursten hade, såsom nämndes, förklarat sig nöjd med Ermeland såsom pant, och Oxenstierna hade verkligen fått fullmakt att sluta »quocunque modo, dock mot förpaktning af Ermeland». Endast ogärna hade man å svensk sida varit benägen för detta medgifvande. Oxenstierna framlade därföre *först* det förslaget, att kurfursten skulle i stället för Ermeland taga 100,000 gyllens ränta i Storpolen. »Ville det gå», skrifver han till konungen den 26 dec., »att kurfursten toge panten i Storpolen, vore det en önskelig sak efter mitt ringa eftertänkiande. Därmed behölles Ermeland, och således kvarteren till arméns förstärkning; Braunsberg och Frauenburg (blefvo) utan dispyt, och Preussen råkade i konsideration; kurfursten engagerades i Storpolens konservation och lades ett stort fundament till själfva bytet.» Kurfursten visade sig emellertid ingalunda böjd för dessa vidtsväfvande planer, och det oaktadt Oxenstierna lofvade medgörlighet i andra punkter.

Ermeland skulle sålunda lemnas såsom pant. Oxenstierna ville dock ej lemna *hela* Ermeland. Han var hågad minska panteskillingen och äfven åren till igenlösning, om kurfursten ville afstå en del däraf. Denne var dock härutinnan obeveklig. Oxenstierna fann snart, huru ifrigt han åstun-

dade att erhålla detta område såsom *län*. Kanslären tillskref konungen härom och rådde till eftergift, »ty annars draga de in vilkor i vasalagii traktaten, som sträckia sig till en suveränitet, så när de kunna». Efter någon tvekan gaf konungen verkligen vika mot att få behålla de assignationer han gjort för sin armé i Ermeland samt städerna Frauenburg och Braunsberg. Om dessa bägge punkter utkämpades nu en ganska ifrig strid. Kurfursten menade, att konungen förstörde landet för honom genom sina kvarter; Braunsberg ansåg han som »en port» till sitt land, och Ermeland utan denna stad vore »en kropp utan själ». »Så melankoliskt har kurfursten och hela hofvet stält sig i dag däröfver», skrifver Oxenstierna 5 jan., »som ingen gång sedan jag är kommen.» Oxenstierna var misslynt och rädd, att hela traktaten skulle gå om intet, om han »mal a propos irrade verket, som är så när riktigt, och att gå ifrån E. K. M:ts ringaste order, där jag icke permission hafver, håller jag för oförsvarligt». Å andra sidan ansåg han fördragets snara afslutande vara af den allra största betydelse. »Hon drager en stor consequentie med sig, den Gud den högste ville dirigera till sin ära och E. K. M. storlige florerande och tillväxt.» Slutligen ingicks en kompromiss. Konungen fick 12,000 rdl. i ersättning för de i Ermeland assignerade penningarne, samt Frauenburg med dess amt, kurfursten däremot fick Braunsberg med vilkor att ej befästa staden. Oxenstierna förklarade, att genom Braunsbergs uppgifvande hade »konungen gjort en fullkomlig aquisition af kurfurstens hjärta».[44]

Att det ursprungligen Vestpreussen tillhörande *biskopsstiftet Ermeland skulle tillerkännas kurfursten såsom satisfaktion* inrycktes i hufvudfördraget, och ett specialfördrag därom i tre artiklar uppsattes.

Såsom hufvudfördragets 24 och sista artikel antogs, i öfverensstämmelse med förslaget i Mottenhagen, att *alla fiendtligheter skulle upphöra*. Kurfursten hade önskat, att denna fråga skulle först och oberoende af de andra afgöras, men konungen önskade i det längsta bibehålla de militära fördelar han innehade, och Oxenstierna lyckades afböja denna plan. I samband med vapenstilleståndet stodo äfven flere frågor, som ingalunda voro lätt afgjorda. *Tiden*

för *evakuationen* af de kungliga trupperna ur kurfurstens områden och de kurfurstliges ur Vestpreussen framkallade häftig tvist. Hvar och en ville förbehålla sig själf så lång tid och unna den andra så kort tid som möjligt. Slutligen fastställdes, att konungen skulle evakuera motpartens område inom 20 dagar från traktatens ratifikation, kurfursten inom 14 från dess afslutande. — Ej mindre tvistig var frågan om *fångarnes utväxling*. Konungen fasthöll rätten för de fångar, som gått i motståndarens tjenst, att i densamma förblifva. Endast fångar af de svenska nationaltrupperna skulle utan förbehåll utlemnas. Kurfursten, som alltid synes fruktat, att »konungen skulle draga armén ur hans händer», gaf endast motvilligt sitt samtycke till denna sak. — Åfven tvistades, om det *förfaringssätt*, som borde iakttagas *mot de polackar*, hvilka sökt sin tillflykt i kurfurstens område. Det bestämdes slutligen, i enlighet med Karl Gustafs önskan, att alla de polska flyktingar, som inom fem veckor sökte konungens nåd, skulle densamma erhålla, men de andras gods skulle af en kommission upptecknas och delas mellan konungen och kurfursten. Öfver alla dessa punkter uppsattes en specialkonvention i sju artiklar.[45]

Den 6 jan. voro alla *tre* fördragen (om länsförhållandet, satisfaktionen och vapenhvilan) afslutade, och följande dag afreste Oxenstierna. Fördragen undertecknades den 7 i Welau och ratificerades den 9 i Schippenbeil af Karl Gustaf och den 10 i Königsberg af Fredrik Wilhelm.[46]

Ifrån början var det för att erhålla ett *vapenförbund* med kurfursten, som konungen lofvat honom »satisfaktion», ehuru han nu lemnat den mot andra fördelar. Han hade också uppsatt i ett memorial af 27 dec. ett förslag därtill, enligt hvilket de bägge makterna skulle bistå hvarandra mot gemensamma fiender, konungen med en här af 6 à 8,000 man, kurfursten med en af 4 à 6,000. Högsta befälet tillkom konungen, såvida ej kurfursten i person vore tillstädes, då han skulle föra högsta befälet öfver sin truppstyrka. Kurfursten visade sig också först vid Oxenstiernas ankomst hågad för ett vapenförbund, men hans ifver afsvalnade genast. Antagligen behagade honom ej konungens vilkor, och han började i stället tala om »att agera a part på det hes-

siska sättet», men *det* förslaget behagade ej Karl Gustaf. Oxenstierna samtalade dock enskildt, särdeles med Waldeck, om en gemensam krigföring i Polen och om en delning af detta olyckliga land, men han fann snart, att det var mindre lämpligt att inlåta sig härpå, innan andra frågor voro afgjorda. »Att tala om hufvudbytet», skrifver han till konungen, »ser jag är ingen tid och alltså icke häller utlåta mig om en conjunction till det maintienet.» Dock trodde han, att kurfursten skulle kunna vinnas för ett vapenförbund genom erhållandet af några delar af Polen.

De kurfurstlige gjorde emellertid upp ett förslag till vapenförbund, som lemnades åt Oxenstierna, då han afreste från Königsberg. Kurfursten kunde ej låta sin här vara i overksamhet, men han tvekade att inlåta sig i det vidlyftiga polska kriget. Han och konungen skulle i stället gemensamt uppträda i Tyskland efter att hafva erhållit fred med Polen. Kurfursten skulle söka äröfra hertigens af Neuburg besittningar, till hvilka han ansåg sig hafva arfsrätt, och Karl Gustaf skulle för sin medverkan erhålla Münster och äfven andra sekulariserade biskopsstift, på hvilka han troddes hafva ett begärligt öga. Däremot skulle han afsäga sig all rätt på det s. k. Jülich-Cleviska arfvet, hvarpå han såsom grefve af Pfalz-Zweibrücken kunde hafva några aflägsna anspråk. Erhållandet af den neuburgska delen af detta arf hade alltid varit ett älsklingsmål för den brandenburgska politiken och hade särskildt i Waldeck en varm befordrare. Hertigen understödde vid denna tid Spanien, till följd hvaraf man för dessa planers genomförande kunde påräkna Frankrikes medverkan. Kurfursten hade vid alla underhandlingar sökt inblanda denna fråga, men Karl Gustaf hade bestämdt afböjt detta; nu trodde han sig kunna erhålla en resolution häröfver.

Hvad som lemnats oafgjordt i Königsberg, hoppades man nämligen kunna bringa till afgörande vid ett personligt sammanträffande mellan monarkerna. Några fruktade visserligen, att ett dylikt sammanträffande mellan dem ej kunde ega rum utan obehagliga konflikter. Dessa betänkligheter öfvervunnos, och i Bartenstein omfamnades under ömsesidiga vänskapsförsäkringar de båda allierade. Förhållandet syntes

vara det bästa. Erik Oxenstierna åtföljde konungen till Bartenstein, där han såsom den främste underhandlaren ådrog sig den största uppmärksamhet.[47]

Konungen sökte genom att lofva eftergift i flera småsaker vinna kurfurstens förtroende. I hufvudsak stod han på sina gamla anspråk, och om något gemensamt uppträdande mot Polen kunde man ej enas. Det ofvannämnda brandenburgska förslaget afböjdes ej bestämdt af konungen. Därtill var han en allt för varm vän af djärfva politiska hugskott, men han ville dock ogärna nu inlåta sig på detsamma. Hans tankar voro allt fortfarande främst riktade på Polen. Oroande underrättelser från detta land hade redan nu framkallat hos honom beslutet att ånyo så fort som möjligt begifva sig söderut.

Detta konungens beslut framkallar onekligen frågan: Hvad tänkte sig Karl Gustaf vid denna tid med detta arma, sönderslitna rike? Var han fortfarande betänkt på att blifva dess konung? Underhandlingarne i Königsberg gifva vid handen, att han uppgifvit denna plan. Han skulle ej annars fäst en sådan vigt vid att lösgöra Preussen från Polen. Att Erik Oxenstierna i detta afseende inverkat på konungens beslut är mer än troligt, då det är just efter deras sammanträffande och under tåget norrut, som konungen definitivt öfvergifver denna plan. Omöjligheten att få till stånd en riksdag i Warschau, den polska adelns opålitlighet och det hat katolikerna hyste till honom såsom protestant torde ock inverkat på hans uppfattning härutinnan. Däremot dyka delningsförslagen ånyo upp. Antagligen var det såsom en följd af konungens och rikskanslärens enskilda öfverläggningar, som de förslag till delning uppgjordes af Oxenstierna, hvilka återfinnas bland hans koncept. Konungen synes i detta fallet haft ganska obestämda och växlande åsigter och önskningar. Ibland ville han dela *hela* Polen mellan Sverige, Brandenburg, kosackerna, Siebenbürgen och möjligen Ryssland, ibland åter ville han bevara någon del självständigt eller såsom län under Sverige. Att Oxenstierna önskade, att man uppgjorde *en bestämd plan*, framgår af flere anteckningar bland hans efterlemnade koncept. Så skrifver han på ett ställe: »Alla gärningar, som på någon

stadig grund företagas och vilja vinna önskligt utslag, måste till ett visst mål och ögonmärke rättade vara. Det är fuller icke utan, att själfva lyckan och fortgången uti ens förehafvande ställa esomoftast samma målet vidare ut, och att motgången tvingar mången sina förslag att afkorta och indraga. Men så blifver det likväl otvifvelaktigt, att den som med skäl sig något företager, han gör det efter ett visst uppsåt, och ju bättre han det fattar och ju närmare han sitt verk därtill kan utarbeta, ju lyckligare är han att skatta; hinner han ock däröfver, är det honom billigt för en vinning att tillräkna. — — Uti närvarande lyckliga vilkor, som Gud H. K. M:ts tappre råd och actioner med välsignat hafver, kan ingen understå sig att ställa visse mål, innan hvilka H. K. M. skall vilja skränka sin af Gud förlänta lycksalighet, utan att H. K. M. själf det i sitt eget sinne sig föresätter.» Oxenstierna föreslår likväl, att Sverige borde förbehålla sig Livland, Kurland, Semgallen, Samogitien, Preussen och Pomerellen. Enligt ett annat förslag, äfven af Oxenstiernas hand, skulle så stora delar af Polen tillfalla Sverige, att Netze, Wartha, Bug och Narew blefvo gräns i söder, och sålunda Preussens besittning Sverige tillförsäkrad genom betydande landsträckor söder om nämnda provins. Äfven är det otvifvelaktigt, att såväl Oxenstierna som konungen önskade, att kurfursten skulle kunna förmås utbyta sin andel af Preussen mot delar af Polen eller såväl Ostpreussen som Hinterpommern mot polska kronan.[48]

Det var dock påtagligt, att skulle konungen göra en verklighet af något af dessa förslag, kunde han ej stanna kvar i Preussen. Uppror hade flerstädes utbrutit i Polen. Konungen var dock tveksam att lemna Preussen, innan dess äröfring var fullbordad. Äfven skulle han gärna velat hafva förhållandet till kurfursten klart. Redan i Bartenstein hade han likväl fattat beslutet att tåga åtminstone till Lovicz för att komma närmare krigsteatern. Oxenstierna kvarlemnades i Preussen dels för att såsom generalguvernör vårda denna provins angelägenheter, dels för att om möjligt afsluta ett vapenförbund med Brandenburg.

ELFTE KAPITLET.

Den nyutnämnde generalguvernören hade vanskliga uppgifter att lösa. Visserligen erhöll han aldrig någon instruktion, men af de handlingar rörande hans styrelse öfver Preussen, som stått oss till buds, framgår, att han skulle befordra landets fullkomliga underkastelse under Sverige, förbereda dess upptagande bland Sveriges besittningar och söka under kriget upprätthålla en interimsregering.

Vestpreussen var ett för sin tid ovanligt rikt och tätt befolkadt land, hvars besittning var värderik, oafsedt de stora handelsstäderna med deras indrägtiga tullar. År 1466 hade detta område af ordensriddarne afträdts till Polen. Det kungliga Preussen, som Vestpreussen sedermera vanligen kallades, bibehöll under sin nya herskare ett visst oberoende, och de gamla inrättningarne fortlefde eller omorganiserades endast småningom. De polske konungarne underläto intet för att binda landet vid Polen, men deras försök strandade oftast på preussarnes envisa fasthållande vid sina privilegier. Konungarne tvungos att stadfästa dessa privilegier, och vid konungavalen följde det preussiska rådet och ridderskapet sin i hemlandet uppsatta särskilda instruktion. Genom dekretet i Lublin 1569 knöts likväl landet fastare till Polen, i det att dess landtråd och ridderskap kommo att utgöra en del af den polska riksdagen. Den högsta myndigheten i landet var *landtrådet*, hvars sammansättning var något olika under olika tider. Under 1600-talet utgjordes det af biskoparne af Ermeland och Kulm, voivoderna, »kastellanerna» och »unter» eller »landkämmerer» i de tre voivodskapen, Kulm, Marienburg och Pomerellen, samt representanter för rådet i städerna Thorn,

Elbing och Danzig. Præses' var, sedan det kungliga stå-thållarämbetet, hvilket fanns vid den första tiden af landets förening med Polen, upphört, ärkebiskopen af Ermeland. Dess medlemmar skulle vara infödde preussare, hvilken regel likväl ofta öfverskreds, och valdes af konungen.

Vid vigtigare tillfällen sammankallade landtrådet deputerade af ridderskapet och de små städerna, de s. k. *Landboten*. Det blef småningom regel att alltid kalla ridderskapet till alla sammankomster, men i stället sågo sig de små städerna (d. v. s. alla städer utom de tre ofvannämnda) trots ifriga protester och de polske konungarnes understöd småningom uteslutna från hvarje deltagande i styrelsen. Senast 1655 hade Johan Kasimir utfärdat en befallning att gifva dem deras gamla rätt, men utan påföljd.

Landtdagen sammanträdde i Marienburg eller Graudenz, endast före och efter den polska riksdagen, sedan förberedande möten hållits i voivodskapen. Ett kungligt sändebud var alltid närvarande. Beslut fattades dels om hvilka föreskrifter skulle gifvas åt deltagarne i den polska riksdagen, dels om landets egna angelägenheter. Främst bland dessa stod *beskattningsrätten*, som landtdagen ansåg tillkomma sig ensam, ehuruväl exempel finnas, att skatter för Preussen pålades på den polska riksdagen, likväl ej utan de preussiske deputerades goda minne. Preussens finanser voro nämligen helt och hållet skilda från Polens, landet hade sin egen skattmästare och skattkammare. Myntningsrätten var omtvistad just vid medlet af sextonhundratalet. Preussen var oinskränkt herre öfver sina *tullar*, och Polens konungar kunde under inga förevändningar ändra dem.

Utan provinsens samtycke (på riksdagen eller landtdagen) kunde ej krig föras, soldater inkvarteras eller fred slutas. Dess militära styrka var skild från Polens och ansågs ej behöfva användas utanför Preussens gränser.

Endast infödde preussare egde rätt att besitta jord. Detta hade dock ej alltid iakttagits. De kungliga länen (starostei) voro ganska betydande och till större delen utdelade åt polske och preussiske adelsmän.

Preussen var söndradt mellan katoliker och protestanter af flere olika bekännelser. Förtryck hade tidtals utöfvats

mot dessa senare, men genom sitt stora antal och provinsens privilegier hade de bättre skyddat sin ställning här än i andra delar af det polska riket.

Vid domstolarne dömdes efter för landet egna rättssedvänjor. Dessa lemnade åtskilligt öfrigt att önska, liksom rättegångsväsendet i sin helhet. Adeln hade i hvarje voivodskap sin slottsrätt, i hvilka voivoderna presiderade. Dessutom funnos flere landtdomare. Det appellerades sedan 1585 till tribunalet i Peterkau. Städerna hade sin särskilda domsrätt (kulmisk rätt), från hvilken i civilmål vädjades till polske konungens dom (assessorial Gericht).[1]

Sådan var i största korthet den preussiska författningen. Det faller genast i ögonen, hvilka stora svårigheter, som voro förenade med att inkorporera detta land med Sverige. Preussarne skulle endast i största nödfall underkasta sig, ty de hade allt skäl att frukta det Sverige ej skulle respektera alla deras privilegier. Särskildt voro de rädda om sina tullrättigheter. Det är allbekant, huru måna Estland och Livland vid deras förening med Sverige varit om sina privilegiers helgd, och huru de varit föremål för tvister. Dessa land, särskildt det förstnämnda, drogos dock till Sverige af fruktan för Ryssland. I Preussen torde ej denna driffjäder funnits. Dessutom var handelsintresset där starkare, liksom äfven de betydande katolska och polska elementen voro af många skäl afvogt stämda mot Sverige. Ermelands bortgifvande hade ytterligare förbittrat sinnena, synnerligast hos katolikerna. De preussiska städer, som under åren 1629—35 lydt under Sverige, hade af erfarenheten lärt, huru tungt det svenska handelsoket hvilade öfver dem, och minnena från denna tid talade ej till Sveriges förmån. Endast i Elbing synes man utan ovilja erinrat sig det svenska väldet.[2] Orsaken härtill torde varit dels att staden var så godt som uteslutande protestantisk, dels att den store rikskanslären förstått genom sin person vinna stadens invånare, möjligen ock att den gynnats på Danzigs bekostnad. Det fanns dock i Preussen med det polska väldet missnöjda, och det blef nu Oxenstiernas uppgift att söka vinna dessa. Dit hörde protestanterna, det lägre borgerskapet, de små städerna och bönderna, hvilka senare flerstädes voro förtryckta.

Oxenstierna erhöll aldrig, såsom nämndt är, någon instruktion, ehuru det i hans fullmakt antyddes, att en dylik skulle inom kort uppsättas. Den 25 juni 1656 utkom likväl ett memorial om Preussens styrelse, hvilket i hufvudsak följde ett af Oxenstierna den 22 s. m. inlemnadt förslag.[3]

Någon fast *stat* för Preussen upprättades ej. Flere förslag härutinnan af Oxenstierna visa, att han tänkte sig Preussen styrdt, så vidt möjligt var, i öfverensstämmelse med de öfriga svenska generalguvernementen. Penningebristen och det ständiga krigstillståndet hindrade emellertid förslagens fullständiga genomförande, och under Oxenstiernas lifstid tillsattes endast några få ämbeten.

Närmast under Oxenstierna stodo guvernörerna i Elbing och Thorn samt i Marienburg, efter denna stads intagande. Guvernören i Elbing skulle vara generalguvernörens ställföreträdare i dennes frånvaro. Deras myndighet var hufvudsakligen af militär art, dock ålåg det dem att bistå generalguvernören vid de civila ärendenas skötande liksom å andra sidan den högsta vården om provinsens militära angelägenheter tillkom generalguvernören. Råmärkena mellan de militära och civila myndigheterna voro ej noga utstakade, hvilket, såsom i det följande synes, åstadkom obehagliga förvecklingar. Dessa undanröjdes endast delvis genom det ofvannämnda memorialet, som bød, »att kommendanterna och krigsbetjente (skulle) vara betänkta att följa de åtvarningar, som guvernementet till K. M:ts tjenst dem låter inkomma». I de ekonomiska ärendenas vård understöddes Oxenstierna af kammarpresidenten Rehnschiöld, hvilken skulle »med flit tillse, att med räntor och uppbörder i landet måtte en riktig disposition göras». Behjälplige härutinnan voro äfven kommissarierna Kreyenfelss, Schlezer, Sparrfelt, Widder, Bohm m. fl.[4]

Oxenstierna erhöll 16 jan. 1656 order att underhandla med de orter i Vestpreussen, hvilka ej ännu gifvit sig under Sverige. Främst bland dessa voro Marienburg och Danzig. Voivoden Jakob Weiher, som innehade förstnämnde ort, var liksom preussarne i allmänhet ytterligt förbittrad på kurfursten, som öfvergifvit dem. Karl Gustaf sökte genom underhandlingar och löften om förmånliga förläningar vinna

Weier, men denne var besluten att ej genast uppgifva sin ställning, som oaktadt de brandenburgska hjälptruppernas aftåg var ganska stark. Karl Gustaf ansåg äfven en stormning alltför vådlig utan befalde i stället, att Marienburg skulle blokeras. Staden gaf sig genast, men fästningen kapitulerade ej förr än den 28 febr., och då med vilkor för besättningen att få fritt aftåga till Danzig. — Vanskligare voro underhandlingarne med *Danzig*. Svenskarne hade allt ifrån krigets början genom residenten Kock sökt vinna staden, men fåfängt. Den lägre befolkningen var mindre böjd för krig, men borgerskapet var beslutet att våga det yttersta för att bevara staden åt Johan Kasimir. I slutet af 1655 sökte Stenbock bemäktiga sig Danzig, men hans försök afbrötos, ty Karl Gustaf hyste godt hopp om att vinna staden på underhandlingens väg, såsom synes af hans memorial för Oxenstierna af den 31 jan., enligt hvilket denne borde med godo söka förmå staden afstå till konungen den del af sitt landtområde, som det innehade med orätt, samt taga svensk garnison. Konungen »tilltror kanslärens dexteritet, att han brukar sin flit och gode kvaliteter till att öfvertala staden» därtill. Skulle det ej lyckas, så är konungen nöjd, om han får Weichselmünde och en penningesumma, enär han »genom deras malice och opiniastretet» ej njutit någon del af tullen. Dessutom fordrar han genast en rekognition af 300,000 rdl. samt den polske konungens alla hög- och rättigheter. Den ömtåliga frågan om tullar och acciser skulle uppskjutas. Svenska fartyg hade redan förut sökt hindra Danzigs handel, men detta kunde ej gärna lyckas, då Karl Gustaf ej bemäktigat sig skansen Weichselmünde. Brandenburgaren Sparr och Erik Oxenstierna rådde honom nu verkligen härtill. En större svensk flotta borde dock understödja ett dylikt försök, men till dess utrustning saknades medel. Emellertid strandade de diplomatiska likaväl som de militära försöken på den gamla hansestadens ståndaktighet, och en del trupper befaldes i mars draga söderut. Utom Danzig var likväl nästan hela Vestpreussen vid denna tid i svenskarnes händer. I dess slott och fästen lågo svenska eller åtminstone under svensk lydnad stående garnisoner, och från slotten beherskades det kringliggande landet.

Det rådde dock ingalunda lugn därstädes. Invånarne, såväl bland adel som bönder, oftast drifna af katolsk fanatism, sammanslöto sig emot svenskarne, och de preussiska och polska trupper, som gått i svensk tjenst, visade sig i hög grad opålitliga. Dessutom inföllo ständigt polska ströfkårer i landet, och utfall gjordes från Danzig. [5]

En ibland Oxenstiernas första åtgärder var att utfärda en *proklamation* till Preussens senatorer, ämbetsmän och ridderskap att gifva sig under Sverige, hvaremot skydd och religionsfrihet utlofvades. De, som ej ville underkasta sig, skulle få draga sina färde efter att ha åtnjutit $^1/_2$ års ränta af fast egendom samt rätt att sälja densamma. Endast i ringa mån torde denna proklamation vunnit sinnena för Sverige. Under de första månaderna af 1656 var likväl stämningen i Preussen mindre fiendtlig mot svenskarne än hvad sedermera blef fallet. Det under april månad antagligen från Danzig utspridda ryktet om Karl Gustafs nederlag och död lät all den under någon tid dolda illviljan mot Sverige framträda i öppen dag. På våren utsändes äfven bref från Johan Kasimir till de preussiska ständerna, hvilka först af svenskarne uppsnappades. Senare utspredos antagligen nya, hvilka gåfvo näring åt den allmänna gäsningen. Omöjligheten för Oxenstierna att lemna det utlofvade skyddet för dem, som underkastade sig, samt den stora penningenöden, som framkallade flere tvångsåtgärder, bidrogo att vända sinnena från svenskarne. Karl Gustafs militära framgångar sommaren 1656 stärkte endast i ringa grad den svenska ställningen i Preussen, som förblef svag. [6]

Äfven till bönderna utfärdades den 8 maj en proklamation, i hvilken åt dem utlofvades frihet, om de undanröjde dem af deras herrar, som affallit från Sverige. Å ena sidan påstås, att uppläsandet af proklamationen väckte böndernas lifliga glädje, å den andra, att den ej hade åsyftad verkan. Det inkvarterade krigsfolket, kontributionerna och olikheten i religion kommo dem att afsky svenskarne, trots utlofvade friheter. Det gifves dock exempel på att de under kriget ställde sig på Sveriges sida. Man lät dem också erhålla hälften af inkomsten från indragna gods, för

sitt »omak» att inhösta skörden och sköta jorden; vid detta sitt arbete skyddades de af svenska »salvagardier», och åt de medellösa utdelades åkerbruksredskap, hvilka åtgärder borde hafva stämt mången bland dem för det svenska väldet.[7]

För att förhindra ridderskapet att samla sig på egen hand och för att få åtskilliga frågor om landets beskattning och administration afgjorda önskade Oxenstierna sammankalla en *landtdag*, med endast ett par deputerade från hvarje distrikt samt med motionsrätten utgående från konungen för att undvika privilegietvister. I mars kom en landtdag till stånd, men underrättelser om förhandlingarne saknas.[8]

De *religiösa* förhållandena inom provinsen påkallade generalguvernörens uppmärksamhet. Bland dess protestantiska befolkning kunde svenskarne med skäl finna trogna anhängare. Oxenstierna lemnade ej häller något tillfälle obegagnadt att framställa sina landsmän såsom den protestantiska religionens försvarare. Det var likväl mången som menade, att de ställde högre »regionem» än »religionem». Oxenstiernas uppgift försvårades äfven genom de många protestantiska sekter, som funnos i Preussen. Det var företrädesvis lutheranerna som gynnades, men detta förtretade de andra protestanterna. Åt de förstnämnde inrymdes de katolska kyrkorna i Elbing och Thorn samt på andra ställen, där de katolske presterna lemnat landet, och församlingarne voro öfvervägande protestantiska. Meningen var, att, därest katolikerna förhöllo sig lugnt, de skulle lemnas ostörda, men det torde varit svårt att alltid förhindra våldsamheter mot dem såväl af trupperna som af den protestantiska befolkningen. De i Preussen talrika jesuiterna vållade äfven svenskarne stort afbräck. Konungen fordrade därföre deras utdrifvande. De förvisades från Thorn och släpptes aldrig in i Marienburg. Många togo sin tillflykt till Braunsberg, hvarifrån svenskarne förgäfves begärde, att kurfursten skulle fördrifva dem.

För att ordna de kyrkliga angelägenheterna ansåg Oxenstierna tillsättandet af en superintendent af hög nöd, men under hans lifstid blef ej detta ämbete besatt. Såsom en interimsåtgärd föreslog han, »att prestmännen i de betydligaste städerna eller landet måtte tillika med några civil-

betjente af generalguvernören vid hvarje särskildt fall förordnas att afgöra konsistorialmål», hvilket förslag konungen i det ofvannämnda memorialet stadfäste. [9]

Oxenstierna sökte äfven, så vidt möjligt var, ordna det bedröfliga *rättegångsväsendet*, i det han befalde upprättandet af ett interimstribunal af tre personer i Thorn för att afgöra Pomerellens och Kulms civil, fiskal och kriminal klagomål. Vigtigare frågor skulle hänskjutas till generalguvernören. Han uppgjorde äfven ett fullständigt förslag till rättegångsväsendets ordnande. Enligt detta skulle appellationsrätten bestå af generalguvernören såsom president, tre militära och tre civila assessorer, bland hvilka nämndes guvernören i Elbing. Äfven för underrätterna skulle sörjas genom tillsättande i hvarje distrikt af en kunglig ämbetsman, som skulle med sig adjungera »en eller flere af landet, efter som på hvarje ort kan vara öfligt». Kommendanten i Marienburg skulle tillika med »inspektoren af ekonomigodsen» afdöma mål angående de kungliga godsen. Karl Gustaf stadfäste i sitt nämnda memorial Oxenstiernas förslag, men ansåg, att man för ett närmare ordnande af rättegångsväsendet först borde taga kännedom om förhållandena i det hertigliga Preussen. Kriget hindrade det fullständiga genomförandet af dessa planer. [10]

Största svårigheten vid den preussiska styrelsen vållades likväl af de *militära* och i samband med dessa stående *ekonomiska* frågorna.

Under våren 1656 voro i Preussen förlagda såsom garnisoner i Elbing, Marienburg, Thorn m. fl. ställen omkring 6,000 man, dels svenska dels värfvade trupper. Stenbocks härafdelning hade legat i vinterkvarter i Pomerellen och sedan efter Marienburgs belägring förlagts i ett befäst läger vid Stibelau för att innesluta Danzig, då konungen i mars befalde, att en del af dessa trupper skulle föras söderut. Delvis torde konungens befallning förestafvats af en önskan att skona Preussen, ehuru den tillika omöjliggjorde landets fullständiga äröfring. [11] Klagomålen öfver officerarnes utpressningar och öfvervåld besvärade nämligen ständigt generalguvernören, och åtskilliga missförhållanden i de militära anordningarne voro därtill delvis skuld. »Officerarne ligga i värfvarekvarteren»,

skrifver Oxenstierna till Karl Gustaf, »långt öfver deras kapitulerade månader, förtära hvad landtmännen någon tid ega, bruka allehanda insolentier och komma ändå aldrig eller sent på benen, hvilket jag har sport mest kommer därutaf, att officerarne assigneras kvarter utan proportion, och konsidereras intet, om det är en omöjlighet att gifva kunna eller ej. Sedan fås kvarteren i officerarnes händer, och de husa därmed såsom dem behagar, tänkiandes, att det går dem föga an, om, när de äro borta, landet i tio år eller aldrig något kan uppbringa.» Oxenstierna föreslog därföre, att kommissarier måtte i kvarteren göra upp med invånarne och kvittenser lemnas på erhållna medel. »Jag skyr mig», skrifver han en annan gång, »att möta E. K. M. med förebärande af besvär, såsom den där vet dem dagligen E. K. M. förekomma, men vill E. K. M. allernådigst tilltro mig, att jag blott och allenast gör detsamma för E. K. M. tjensts skull, så vill jag i underdånighet hafva ihågkommit, att högsta nöden fordrar, det kulmiska och pomerellska voivodskapen få någon respiration, ty eljes lärer alla undersåtarne gå till grund och ändtligen uppkomsten för krigsvärfningarne och halfva underhållet i landet brista, hvilket redan till en god del sker.» Under mars 1656 hade också inkommit till generalguvernören klagomål från städer och landskommuner öfver de militära myndigheternas ingrepp, deras upptagande af olagliga kontributioner, hvilka understundom indrefvos genom böndernas eller borgrarnes bindande och misshandling, liksom äfven öfver de tryckande skatterna. Det synes egentligen varit de tyska i svensk tjenst varande officerarne, som ådragit sig befolkningens ovilja. Oxenstierna sökte skaffa sig noggranna underrättelser och befalde, att man genast skulle fråntaga de officerare deras värfningspatent, hvilka öfverskredo sina fullmakter, befalde strängeligen, att alla lifsmedel skulle betalas och inga extra assignationer göras. För öfrigt förmanade han kommissarierna till skonsamhet och klagade nöden för konungen. Först på hösten utfärdades instruktioner ($^{8}/_{9}$) för en öfverproviantmästare och ($^{10}/_{10}$) för en öfverkommissarie, hvilken senare skulle kontrollera intrader och kontributioner, utdela kvarter efter riktiga proportioner o. s. v.[12]

Oaktadt invånarnes klagomål öfver inkvarteringar m. m. ledo dock soldaterna brist på det allra nödvändigaste, då de ej utfingo sin sold ordentligt, och invånarne vägrade lemna lifsförnödenheter. Soldaterna skulle, åtminstone i Elbing, endast få 2 rdl. i månaden, hvilket ansågs såsom det minsta möjliga, men de utfingo ej alltid dessa. Ingen må undra, om de då understundom togo lifsmedel med våld, eller generalerna på eget bevåg pålade tvångsskatt. — Svenskarne hade nödgats fördela sina trupper på så många områden, att de flerstädes ej voro tillräckligt starka för att skydda de svenskvänliga invånarne, ehuruväl de svenska trupperna ansträngde sig till det yttersta. Lorenz v. d. Linde omtalar t. ex., huru ströfkårer från Marienburg, innan denna fästning föll, plundrade ända in på Elbings slottsgraf, och huru de svenske ryttarne ej sadlade af på tre veckor för att kunna förfölja fienderna, men det oaktadt genom sitt ringa antal ej kunde skydda det vidsträckta området. Konungen anbefalde därföre ifrigt nya värfningar, men det var lättare sagdt än gjordt. Ingen ville gå i svensk tjenst, då solden ofta uteblef. Omöjligt erhålla en karl under 10 rdl. utan gevär. Alla dessa svårigheter, som från början ökades därigenom, att det till kvarter utsedda Ermeland lemnats åt kurfursten, fortforo under hela året 1656. [13]

Oxenstierna fick konungens befallning att understödja kommendanterna i Thorn och Elbing, Strassburg och Graudenz i deras försök att förmå städerna upphjälpa sina befästningar, hvilka försök delvis kröntes med framgång. Till ordnandet af ett förrådshus i sistnämnda stad påkallades äfven generalguvernörens medverkan, likaledes till anskaffande af krigsförnödenheter, och det ej blott åt trupperna i Preussen utan äfven åt dem, som åtföljde konungen till Polen. Oxenstierna lät inventera de slott, som föllo i svenskarnes händer på vintern 1656, och hösten s. å. lät han upprätta en förteckning på förråden i Strassburg, Neuburg, Schwez, Mewe och Dirschau. [14]

Den tryckta ekonomiska ställningen tvang konungen att lemna bort, vanligen såsom hypotek för penningeförsträckningar, en stor del af de gods, som erhållits genom konfiskationer. Oxenstierna hade önskat, att dessa gods

först skulle uppteckнas, innan de utdelades, vissa gods anslås till den preussiska statens underhåll och några lemnas till Thorn och Elbing för att »obligera» dessa städer, men det synes endast varit' i sistnämnda afseende, som han kunde genomdrifva sina önskningar. Godsen räckte ej ens till att lugna hungriga kreditorer, och exempel finnas, att gods togos ifrån adelsmän, som godvilligt hade underkastat sig Sverige. Oxenstierna nödgades äfven bemedla upptagandet af tvångslån af borgare i Thorn och Elbing.[15] Han egde åtminstone i början personlig kredit och kunde bättre än någon annan anskaffa penningar, men hans förmåga härutinnan blef ock öfver höfvan anlitad. Summan af hvad Preussen kontribuerade till Sverige 1656 kan ej angifvas, men torde varit högst betydlig, om man inräknar inkomsterna från godsen, underhållet af 6 à 8,000 man, tvångslånen, samt slutligen *acciser* och *tullar*.

Acciser upprättades vid de större städerna och synas funktionerat ganska regelbundet. Svårare var att få till stånd en ordnad tull- och licentlagstiftning. Enligt fördraget i Königsberg skulle Sverige och Brandenburg gemensamt ordna tullagstiftningen för hela Preussen. En kommission skulle för detta ändamål tillsättas. Till inspektor för tullarne i Preussen utnämndes *Filip Rothlieb*, förut inspektor för tullarne i Pommern och Mecklenburg. Denne erhöll ($^{11}/_{5}$) befallning att underhandla med de kurfurstlige kommissarierna, och skulle följa de i Gustaf Adolfs tid uppsatta föreskrifterna, hvilket ej hade sig så lätt. Till dessa underhandlingar få vi tillfälle längre fram återkomma.[16]

Svenskarne upptogo likväl tid efter annan tull utanför Danzig och vid Putzig. Då den svenska flottan ej var nog stark för att kunna understödja konungens befallningar härutinnan, så erhölls föga penningar, men man väckte ond blod och oroade Danzig och Staterna. Denna åtgärd liksom hela den svenska tullagstiftningen hade äfven den olägenheten att vända städernas befolkning från Sverige, men det var bland dess protestanter som svenskarne i annat fall kunnat påräkna sina säkraste vänner.[17]

Liksom vid tullagstiftningen skulle, enligt Karl Gustafs önskan, vid hela administrationen af Preussen, Erik Oxen-

stierna låta sin faders grundsatser och åtgärder lända sig till efterrättelse. Han skref följaktligen hem till sin arkivarie, Widichinni, för att erhålla den gamle rikskanslärens handlingar angående Preussen och sökte, så vidt möjligt var, följa Axel Oxenstiernas fotspår. Tiderna voro dock olika. Å ena sidan innehade Sverige nu långt vidsträcktare områden af det inre landet, å den andra sidan var den politiska ställningen osäkrare och stämningen mot Sverige fiendtligare än på Gustaf Adolfs tid.

Generalguvernörens åligganden fingo ej skjuta å sido rikskanslärens. De diplomatiska förhandlingarne togo allt fortfarande företrädesvis Erik Oxenstiernas krafter och tid i anspråk.

Fördraget i Königsberg kan betecknas såsom höjdpunkten af Karl Gustafs framgång i polska kriget. Det gälde dock om detta fördrag detsamma, som om hela äröfringen af Polen, framgången var för stor och kom för hastigt för att vara säker och långvarig. Fördraget blef aldrig af en så genomgripande betydelse, som dess ordalydelse innebar. Den diplomatiska verksamheten under den följande tiden vände sig likväl ikring detsamma. Diplomaterna sökte att stärka, försvaga eller tillintetgöra verkan af fördraget, allt efter hvars och ens intresse. Det var naturligt, att det skulle ådraga sig allmän uppmärksamhet och gifva anledning till mångahanda politiska spekulationer, desto mera vidtsväfvande som dess bestämmelser länge voro ofullständigt kända. I Wien gjorde det ett dåligt intryck. Likaledes i Haag och Köpenhamn. Kejsaren rustade från denna tid med mera allvar samt fortsatte att reta Ryssland till krig, härutinnan biträdd af Danmark och Generalstaterna. Tsaren började lyssna till deras förslag att utvidga sig på Sveriges bekostnad, allrahälst som han ej var okunnig om, att detta land för att vinna nya äröfringar blottat sina gamla gränser. Han var äfven förbittrad öfver att Sverige häjdat hans polska äröfringsplaner. Endast Frankrike och England mottogo gynsamt underrättelsen om fördraget i Königsberg. Deras

fiendtliga ställning till de habsburgska makterna gjorde dem benägna för en sammanslutning mellan Sverige och Brandenburg. De hoppades nu på en fredlig uppgörelse med Polen och på krigsskådeplatsens förflyttande till Tyskland.[18]

Karl Gustaf lät sig emellertid i sin politik allt fortfarande endast bestämmas af hänsyn till Polen och stärktes genom fördraget i sina förhoppningar om att kunna dela detta land. Det kan dock i fråga sättas, om ej Karl Gustaf nu kunde med utsigt om säkrare framgång hafva följt en annan politik. Fördraget i Königsberg gaf honom en så stark ställning i Preussen, att han kunde där på allvar befäst sig, om han öfvergifvit sina andra äröfringar. Han skulle då hafva kunnat bjuda spetsen åt hvilken fiende som hälst och tvingat Polen att sluta fred och att lemna Preussen. Men Karl Gustaf förstod ej det defensiva kriget, och hans politiska planer voro alltid för obestämda och vidsträckta för att tillåta honom att slutföljа *en* plan — Preussens äröfring — som törhända nu kunnat slutföljas.

Underrättelserna från Polen vittnade likvisst otvetydigt om de svårigheter, som voro förbundna med detta lands bibehållande. Johan Kasimir hade i slutet af 1655 återkommit till sitt rike och emottagits med jubel, kosackerna hade visat sig opålitliga, och tatarerna hade afslagit svenskarnes förslag till vapenförbund. Douglas, som hade befälet öfver de svenska trupperna i Sandomir, hade nödgats draga sig norr ut mot Lovicz, och genom fördraget i Tyszowce hade en del af kvartianerna öfvergifvit Sverige.

Alla dessa tilldragelser föranledde Karl Gustaf, såsom i det föregående är omnämndt, att efter mötet med kurfursten i Bartenstein tåga söderut ända nedåt Lovicz för att erhålla närmare kännedom om det verkliga tillståndet i Polen. Planerna för vinterns fälttåg eller politik voro emellertid då ej ännu fullt fastställda. Han hade alltjämt ett öga på Preussen, och bland hans omgifning höjdes röster *mot* ett vinterfälttåg i Polen. Den 25 jan. skrifver han till Oxenstierna, att han går till Lovicz, »att efter sakernas beskaffenhet regulera och rätta våra desseiner, antingen att gå vidare med armén till att förekomma och skingra de fiendtliga förehafvanden, som synas yppas, eller att åter gå

tillbaka åt Thorn och vidare utför till sjökanten». De polska förhållandena syntes emellertid konungen så hotande, att de fordrade hans närvaro i Polen, men ej så hopplösa, att de hos honom väckte tvifvel om delningsplanernas verkställbarhet. Han trodde i det allra längsta (ännu $^{12}/_{2}$) på den polske fältherren, Koniecpolskis trohet. Tillståndet i Polens hufvudstäder ingaf honom förhoppningar, faran för kosacker och tatarer kunde lätt nog afvärjas, och fruktan för desse hade förmått åtskilliga polackar att sluta sig närmare till Sverige. Radzieiovski målade fortfarande tillståndet i de ljusaste färger. Visserligen fick konungen inom kort flere bevis på den polska adelns opålitlighet, men dessa endast befäste hos honom den tanken, att den polska statsförfattningen vore ohållbar, och att Polen borde och kunde delas. Karl Gustaf förebar äfven hänsyn till kurfursten såsom ett skäl, hvarföre han fortfor med kriget i Polen. Genom erhållande af ytterligare landvinningar skulle denne utvidgningslystne och opålitlige granne, som nu endast gifvit vika för trycket af de svenska vapnen, blifva en trofast bundsförvandt. Möjligen skulle han till och med kunna förmås, hvilket konungen hälst önskade, att lemna Ostpreussen till Sverige mot betydande delar af Polen. De följande underhandlingarne med Brandenburg visa, att Karl Gustaf härutinnan helt och hållet misstog sig. Karl Gustaf nödgades emellertid af omständigheternas makt tåga allt längre och längre söderut. Han började nu ifrigt önska att hafva kurfurstens trupper till sin disposition. När förhandlingarne i Bartenstein ej hade ledt till något resultat, hade han först tagit saken likgiltigt, ty han trodde sig kunna ensam lugna upproret i Polen, men detta visade sig likväl ej så lätt, och dessutom, när konungen vore sinnad med kurfursten dela Polen, vore det ej mer än rätt och billigt, att denne medverkade till målets ernående.

Konungen hade först ej varit obenägen att *utan afslutande af vapenförbund* erhålla mot ersättning af tullen i Pillau eller något land i Storpolen några af kurfurstens regementen, hvilka denne hade svårt att bibehålla i overksamhet inom eget land. Frankrike gaf ett liknande anbud, men kurfursten afböjde dessa förslag. Däremot förklarade

han sig fortfarande ej obenägen för vapenförbund med Karl Gustaf. Han önskade likväl hälst ett krig i Tyskland, såsom i det föregående redan är nämndt. Detta visar äfven de underhandlingar han i början af 1656 förde med den franske residenten, *de Lumbres*. Denne sökte skickligt begagna Brandenburgs benägenhet att blanda sig i de tyska angelägenheterna och hoppades äfven kunna få Sveriges planer att gå i samma för Frankrike gynsamma riktning. De Lumbres lyckades verkligen ($^{24}/_{2}$) afsluta ett franskt-brandenburgskt fördrag, som hufvudsakligen afsåg förhållandena i Tyskland. Fördraget blef likväl aldrig trots Frankrikes ifriga bemödanden ratificeradt, ty kurfursten liksom Waldeck började just vid denna tid vända sin uppmärksamhet mera uteslutande på Polen. Huru gärna än kurfursten ville ett tyskt krig, så insåg han mer än väl, att så länge Karl Gustaf ej ville upphöra med sina planer på Polen, vore det allt för djärft för honom att ensam vända sig mot Tyskland. Han fruktade äfven fortfarande, att Karl Gustaf skulle kunna draga öfver i sina händer de trupper, som han ej längre hade råd underhålla. Kurfursten ville dock ingalunda våga sin här utan att vara försäkrad om att krigets fördelar verkligen skulle tillkomma honom själf och ej blott hans bundsförvandter. Karl Gustafs anbud syntes honom dock ej medföra de nödiga garantierna och därföre tvekade han i det längsta. Fredrik Wilhelms planer voro nämligen lika vacklande *efter* som *före* fördraget i Königsberg. Han var blott öfvertygad om *en* sak, och det var, att, då man egde en med stora ansträngningar utrustad här, borde man ej hängifva sig åt fredlig overksamhet — således samma tankegång som svenska rådet hyst hösten 1654. [19]

Karl Gustaf hade redan den 19 jan. utfärdat fullmakt för rikskanslären att underhandla med kurfursten »om bibehållandet af de i Polen intagna områdena och den Osnabrückska fredens befästande»; från Lovicz erhöll Oxenstierna ett nytt förslag om ledningen af kriget och ett från Lublin om ersättning i land åt kurfursten. Konungen fruktade synbarligen, att denne skulle bryta den ingångna förbindelsen. Han sände därföre Schlippenbach att utforska kurfursten och uppmanade ifrigt rikskanslären att med kraft

drifva underhandlingarne, samt var otålig såväl öfver de knapphändiga meddelanden, hvilka kommo honom tillhanda i Polen, som öfver Oxenstiernas skenbara overksamhet. Denne hade dock anmält sig ega en instruktion och vara beredd till underhandling. Längre kunde han ej gå, då konungen önskade, att kurfursten skulle göra det första närmandet.[20]

Att fördraget i Königsberg var för Fredrik Wilhelm en nagel i ögat, visar det sätt, hvarpå han utförde dess bestämmelser. Vestpreussen evakuerades så långsamt som möjligt. Han var ej häller benägen att lemna de i fördraget utlofvade 1,500 man, hvilka konungen beräknat, och hvarom han ofta påmindes. Då de slutligen utbekommos, i början af april, förklarade kurfursten, att det skedde ej för att fördraget så fordrade utan af »sonderbare Courtoisie» mot konungen. Det var till på köpet ett dåligt folk med opålitlige officerare. — Underhandlingarne om de polske flyktingarnes gods voro mycket svåra att få till stånd. Denna fråga var »odieux» för preussarne, och kurfursten ville ej gärna trotsa den allmänna meningen. Först dröjde han ända till den 21 jan. att utfärda den proklamation, som borde föregå de i fördraget beslutna konfiskationerna, sedan utsatte han fristen, inom hvilken flyktingarne kunde söka nåd, längre än fördraget fastställt, vidare dröjde han att utnämna kommissarier, och slutligen, när dessa voro utsedda, erhöllo de permission och foro till landet, hvadan saken ännu augusti 1656 ej var afgjord. Wolfsberg och den förut nämnde licentinspektorn Filip Rothlieb, åt hvilka Karl Gustaf anförtrott dessa angelägenheter, gjorde förgäfves påminnelser hos kurfursten, i sin tur ifrigt uppmanade af konungen att bevaka hans rätt. — En kommission för licentfrågans behandlande nedsattes äfven, men ej förr än i april. Wolfsberg sökte förut i samråd med Oxenstierna föra Sveriges talan. Kurfursten ville ej dela de gamla tullarne endast upprätta nya och var orolig för att de svenska tullsatserna skulle stöta Generalstaterna; han ansåg att, om enligt fördraget i Königsberg tullsatserna i Ostpreussen ej skulle vara högre än i Vestpreussen, behöfde de därför ej vara *lika stora*, och han ville ej *ens se* den svenska licent-

taxan, som kanslären uppsatt, hufvudsakligen efter den af 1631. Man kom sålunda ej öfver de förberedande förhandlingarne. — Till och med förbudet att hafva fartyg i Östersjön var kurfursten betänkt att bryta, i det han lät i Pillau iordningsställa en galeas, hvilken han dock, då han märkte, att saken togs illa upp, lofvade öfverlåta till Sverige. — Ett polskt sändebud besökte kurfursten i slutet af febr., men denne fann sig dock föranlåten att härom underrätta Oxenstierna med begäran, att detta ej skulle missuppfattas. Svenskarne behöfde i detta fall ej vara oroliga, ty Johan Kasimir var ännu i anledning af fördraget i Königsberg ytterligt förbittrad på kurfursten. [21]

I medlet af febr. besökte Dobrczenski Oxenstierna i Elbing. Denne förklarade sig beredd till underhandling och framhöll olägenheterna af ett uppskof. Kurfursten var betänkt på att sända en underhandlare till Karl Gustaf, men Oxenstierna förklarade, att *han* lika väl kunde underhandla, om man blott ville framställa ett förslag. Därvid stannade det emellertid den gången. Waldeck var sjuk, Schwerin borta, och kurfursten synes ej vetat, hvem han härvidlag skulle använda. — En månad senare sändes Dobrczenski ånyo till Oxenstierna. Enligt sin instruktion ($^{20}/_{3}$) skulle han då hos rikskanslären begära svar på *tre* frågor och blefve svaren nöjaktiga, skulle man skrida till vidare förhandlingar. Kurfursten önskade veta, om Oxenstierna hade tillräckligt omfattande instruktioner, om han ville utan omsvep underrätta om konungens »dessein» och det föreslagna fördragets ändamål, samt slutligen om konungen ville afsäga sig sin rätt på det Jülich-Cleviska arfvet. Oxenstierna förklarade sig ega fullmakt att underhandla. Dobrczenski sökte då utaf rikskanslären få kännedom om konungens afsigt med kriget i Polen. »Härvid utsträckte han sitt tal därhän», skrifver Oxenstierna till konungen, »att visa vidlyftigheten af detta polniska väsendet, huru många såväl barbarer som andra torde komma med i spelet, mest alla grannar vara jaloux och dagligen stämpla emot E. K. M:ts uppväxt och därföre vara kurfursten af nöden, som skulle träda med i samma skeppet och undergå samma fara, att han måtte veta, *hvart* det ämnade och icke i blindan kasta

sig och hela sitt hus i yttersta ruin.» Han ansåg, att bäst vore, om detta »väsendet» kunde stillas och konungen förlika sig med Johan Kasimir »på något godt och fördelaktigt sätt» eller taga en polsk adelsman eller någon annan till konung och behålla en del af landet. Rikskanslären fick det intryck, att kurfursten ej fruktade någonting så mycket som att Karl Gustaf skulle göra upp räkningen med Johan Kasimir utan att rådfråga honom. — »Jag kunde ock det märkia», skrifver Oxenstierna, »att kurfursten ett stort afseende och fastmera än förr måste hafva på det tyska väsendet, ty herr Dobrczenski esomoftast äst därpå kommen.» Det var tydligt, att »på denna sidan vill kurfursten hålla sig i konsideration och med sina vapen göra sig anseende». Rikskanslären inlät sig hvarken på förslag i denna riktningen eller närmare på den Jülichska frågan, han endast förklarade, att hans herre »tänkte konservera sina conquester i Polen och Lithauen och tillika maintenera kurfursten vid sina aquererade land i Preussen». Det borde vara det tillämnade fördragets »scopum», och »när våra tankar och vårt rådslag dit ut rättades, ställde jag för ögonen, huru icke lätteligen beginges något fel.» Om det i fråga satta utbytet af Ostpreussen inlät han sig troligen ej. Dobrczenski förklarade, att kurfursten åstundade landet mellan Wartha och Netze, och att han vore villig lemna 4 à 8,000 man med kvarter *utom* satisfaktionsområdet. Den ömtåliga frågan om ledningen af kriget vidrördes ej denna gång. — Att närmare fullfölja underhandlingarne var likväl för Oxenstierna ganska svårt. Visserligen hade konungen bedt honom sluta med Brandenburg »på hvilka vilkor som hälst», men han kände sin herre allt för väl för att veta, att denne gärna ville själf hafva det sista afgörandet i sin hand. Arfsfrågan hade ej berörts i de memorial han erhållit. De förslag, som Karl Gustaf sändt angående kurfurstens satisfaktion, voro ganska obestämda, och Oxenstierna visste, att konungens planer växlade såsom krigslyckan. I ett förslag ($^{12}/_{2}$) undrar Karl Gustaf, om kurfursten skulle vilja afstå vestra delen af Ostpreussen, hälst äfven Pillau och Memel, möjligen med bibehållande af del i licenterna, mot alla fyra voivodskapen i Storpolen och titel af konung. Endast de orter, som lågo mellan Netze

och Pomerellen skulle förbehållas Sverige. I ett tidigare förslag lofvar han Posen och Kalisch, öster och söder om Wartha och Netze, mot att Brandenburg *genast* skulle deltaga i kriget och anvisade Podlachien såsom krigsskådeplats. I ett tredje förslag erbjuder han sydöstra Polen. Med så obestämda förhållningsorder kunde Oxenstierna i sina underhandlingar med Dobrczenski föga annat uträtta än söka *förhala tiden*, till dess konungen kunde vara tillbaka i Preussen. Detta kunde enligt Oxenstiernas mening omöjligt dröja länge. Han ville på intet sätt stöta bort Brandenburg, ty han ansåg, att Sveriges intresse fordrade det »kurfursten ved denne tiden drages i spelet med». »Arbetar jag därpå», skrifver han till konungen, »och lärer snart se, hvart han vill vända sig, åtminstone håller jag honom så godt jag kan nu E. K. M:t tillhanda», och något senare: »Intet är, som jag högre drifver än traktaten med kurfursten, och intet går trögare.»

Emellertid hade till Königsberg ankommit en rysk beskickning, hvilken föreslog en allians med Polen *mot* Sverige. Ryssen syntes kurfursten en farlig granne, och hans vänskap med Österrike gjorde honom ännu mera misstänkt. Han var därföre oviss hvad svar han skulle lemna sändebudet. Dobrczenski frågade Oxenstierna till råds härom, och denne förklarade, att ett förbund mellan Ryssland och Brandenburg saknade enligt Königsbergsfördraget laga kraft, och kurfursten bestred för denna gång ej hans uppfattning.[22]

Underrättelserna ifrån Polen under början af april voro ganska dystra. Ryktet talade om stora nederlag och konungens död. Säkra uppgifter saknades länge. Kurfursten började frukta, att Sverige skulle sluta fred med Polen *utan* honom och blott förbehålla sig Preussen. Det polska sändebudet hade framkastat en antydan härom, Oxenstierna hade ej förnekat detta utan sedan äfven själf yttrat sig i samma riktning. Och blefve Sverige helt och hållet besegradt, blefve ställningen ännu sämre för kurfursten, ty då utsattes han för Johan Kasimirs hämnd och skulle sannolikt förlora hvad han genom fördraget i Königsberg vunnit. »Ett mäktigt Sverige vore farligt, ett besegradt vöre det i dubbelt mått», var en åsigt, som började få insteg hos kurfursten.

Hans ställning till kejsaren och Ryssland var osäker. En ambassads ankomst vid denna tid från Holland för att, såsom det troddes, mot vissa handelsförmåner afsluta en allians med Sverige, var ock egnad att väcka hans oro. Johan Kasimir hade dessutom utfärdat en skrifvelse till de preussiska ständerna, hvilken uppsnappades och af Oxenstierna sändes till kurfursten. Skrifvelsens ordalag retade denne ytterligare. Waldeck uppmanade honom ifrigt att ej längre uppskjuta med att närmare ansluta sig till Sverige. *Nu* kunde Brandenburgs medverkan, vara af betydelse, *nu* kunde ett förbund fås på fördelaktiga vilkor, snart vore det måhända för sent.

En instruktion uppsattes följaktligen den 21 april för Waldeck och krigskommissarien Ernst von Platen att underhandla med den svenske rikskanslären om ett förbund. I densamma framhölls, att de om möjligt skulle söka förmå Oxenstierna att uttala sig *först*. Lyckades ej detta, skulle betonas kurfurstens åhåga för fred och medling, om han blott blefve bekant med Karl Gustafs vilkor. Tidpunkten för en fredlig uppgörelse föreföll honom fördelaktig, då konungen ännu innehade många fasta platser i Polen, men huru länge detta skulle räcka, vore ovisst. Han fordrade för sin del, att de med Sverige uppsatta fördragen måtte få ha sin »vigor». Afböjde Oxenstierna dessa förslag och förklarade, att hans konung efter samtalet i Bartenstein i kriget beräknat kurfurstens armé, så skulle visas, att denne då ej hade fattat något beslut, men att han likväl hade försvarat Weichseln. Det borde äfven i kraftiga ordalag framhållas, i huru stor fara Brandenburg kunde råka genom att inlåta sig i det polska kriget. Om Oxenstierna skulle förespegla en ersättning i Polen och framlägga förslag härtill, så borde påpekas, *huru oviss* en sådan ersättning vore. Kurfursten behöfde, utom svenskarnes *löfte*, en *säkerhet*, hvilken skulle omfatta tre punkter: 1) kurfursten borde erhålla *suveräniteten* öfver det hertigliga Preussen, 2) konungen skulle afsäga sig rätt på det Jülich-Cleviska arfvet, 3) utan ersättning hjälpa kurfursten att få detta arf. Kurfursten medgaf dock några »gradus» i afseende å den första säkerheten. Enligt gradus N:r 1 skulle Sverige blott få

behålla arfsrätten till Ostpreussen, men enligt gradus N:r 3 medgaf han »pacta vasalagii», dock med vissa inskränkningar, såsom att delen i licenterna skulle upphöra, och ingen länsed utan endast en revers affordras honom. Vapenförbundet skulle gälla åtta år och såväl krig i Tyskland som i Polen samt innebära ömsesidigt bistånd af 8,000 brandenburgska och 12,000 svenska trupper; befälet vid gemensamma operationer skulle tillhöra konungen, dock efter inhemtande af det brandenburgska befälets råd. I icke mindre än 20 punkter tillförsäkrade sig kurfursten dessutom olika fördelar åt sina trupper. Bland dessa må märkas, att de kvarter, som assignerades åt honom, skulle vara goda ej farliga, att honom måtte förbehållas utskrifning af kontribution m. m., att hans armé i det längsta skulle få vara skiljd från den svenska, att den kungliga armén skulle kunna förena sig, om så behöfdes, med den brandenburgska lika väl som tvärt om m. m. Hans fordringar på satisfaktion voro mycket obestämda, och i en biinstruktion förklarade han sig nöjd med *en del af Storpolen* såsom satisfaktion. Hufvudsaken var för honom en *kommunikationslinie* mellan hans preussiska och markiska besittningar.

Den 20 april hade Oxenstierna rest från Elbing till Frauenburg för att sammanträffa med de brandenburgske underhandlarne. Den 22 anlände Waldeck, och redan följande dag egde förberedande förhandlingar rum. De kurfurstlige påvisade, huru förhållandena ändrat sig sedan fördraget i Königsberg, och det till Sveriges nackdel. Den fara, som Sverige kunde hafva från Ryssland betonades skarpt. De begärde vidare att få närmare besked om Sveriges planer, trodde det ej möjligt, att konungen längre kunde önska *hela* Polen utan endast *en del* till satisfaktion. Om de blott fingo veta hans önskan, så vore deras herre beredd att öfvertala Johan Kasimir att afstå den del Sverige kunde begära, och för att gifva kraft åt dessa ord, skulle kurfursten hålla sig redo med sin armé i Masuren, »dämpa där», enligt Oxenstiernas bref till konungen, »dels med godo dels med hot alla sammanrotningar, försvara denna sidan, att ingen kunde tränga till oss här i kongl. Preussen, — — — de illvilliga i Tyskland och Moskovien höllos in su-

spenso» och K. M:t fick en »real tjenst». Om Johan Kasimir icke ville gå in på freden, då skulle kurfursten börja kriget, och han försäkrade, att han »i mot- och medgång vore med K. M:t förknippad». Rikskanslären afböjde, som var att vänta, dessa medlings- och fredsförslag. Han påvisade faran af neutralitet, att en fiende i början lättast kunde tillintetgöras, och att det vore dyrt hålla en här i eget land. Sveriges ställning vore ganska trygg, och man hade ej skäl till oro för någon makt.

De sista underrättelserna från Polen ingåfvo verkligen goda förhoppningar, så att de kurfurstlige genast från början funno, att de ej kunde yrka på sådana förslag, som deras instruktion innebar. I stället synes man dryftat frågan, hvarföre underhandlingarne uppskjutits under hela vintern, och hvem skulden härför skulle drabba. Bägge parterna skylde på hvarandra. Oxenstierna påminde om att han ifrån början alltid tydligt förklarat, det han hade fullmakt att underhandla och tillika påvisat olägenheterna af uppskof. Om detta oaktadt kurfursten yrkat på att direkt underhandla med konungen och fasthållit den tron, att Oxenstierna endast hade fullmakt till præliminärförhandlingar, så vore det ej dennes fel. Oxenstierna var synbarligen misslynt öfver detta missförstånd, och det tillskrefs residenten Wolfsberg, som torde förordat en underhandling direkt med konungen, hvilket denne äfven först önskat.

Ehuru rikskanslären sålunda uttalade sitt missnöje öfver Brandenburgs dröjsmål, sökte han själf fortfarande uppskjuta förhandlingarne, då det var antagligt, att Karl Gustaf inom kort skulle vara i Preussen, och hans ankomst ofelbart skulle nedsätta Brandenburgs anspråk. Hans instruktioner voro dessutom alldeles otillräckliga för att besvara kurfurstens förslag. Han sökte därföre endast hålla de kurfurstlige i godt humör, förringa faran och »hålla dem fast, att de icke måtte komma ur skrankorna, där de hafva lupit uti». »Kunde jag vara lyckosam nog», skref han den 24 april till konungen, »att hafva i dessa vedervärdigheter träffat K. M:ts intention, vore det mig till stor hugnad; är ock något icke så juste råkadt, hoppas jag Kongl. Maj:t det nådigst förmärker

af den det troget ment och i somt kan hafva sina rättmätiga ursäkter.»

Anledningar till uppskof saknades ej; Waldeck insjuknade, och Oxenstierna skulle afresa till Pillau för att mottaga drottningen, som ankom från Sverige. Där infann sig äfven kurfursten, som på det artigaste mottog Hedvig Eleonora, hvilket gjorde ett godt intryck på såväl konungen som Oxenstierna. Denne samtalade äfven med kurfursten om det tilltänkta vapenförbundet. Han förklarade, att Karl Gustaf ej tänkte på fred. Fredrik Wilhelm lyssnade med välbehag på hans förslag om gemensamma äröfringar i Polen och lofvade att gifva order om förbundets snara afslutande.

Långt uppskof var ej häller af nöden. Karl Gustaf stod, tack vare sina snabba rörelser, redan i Preussen. Sveriges utsigter ljusnade i och med detsamma. Snart kom äfven underrättelsen om segern vid Gnesen. Den 28 april mötte konungen sin gemål i Elbing, och några dagar tillbringades under festligheter. Den 1 maj for han i hennes sällskap till Marienburg, hvarest hon med sitt hof kvarstannade. Konungen var mest på rörlig fot. Nu ändtligen ernade han med allvar fullfölja den mot Stenbocks och Oxenstiernas önskan i början af april afbrutna belägringen af Danzig. Han undersökte skanserna Montauer-Spitz, Gutland och Danziger-Höfft, hvilka försvarade Danzig åt landtsidan. Den förstnämnda innehades redan af svenskarne, den andra intog konungen med storm den 14 maj, och följande dag utrymdes frivilligt Danziger-Höfft. Ett starkt läger om 5 à 6,000 man under Stenbock upprättades där för att afskära Danzig från all gemenskap med det inre af landet. Major Strussflycht beordrades ($^5/_5$) att med fyra från Sverige med drottningen komna skepp lägra sig utanför staden för att hindra dess sjöfart och upptaga licenter af främmande fartyg. Äfven genom utfärdande af en lugnande skrifvelse ($^{14}/_5$) sökte konungen vinna Danzig och stärka det fredsparti, som onekligen där fanns. Det af Oxenstierna föreslagna anfallet på Weichselmünde kom däremot ej till stånd, antagligen till följd af att konungen ej ansåg sig nog stark till sjös. [23]

De krigiska operationerna förhindrade ej Karl Gustaf att uppmärksamma den politiska ställningen. Den var tvärtom

under denna tid föremål för flitiga rådplägningar mellan honom och Oxenstierna. Den förre vidhöll sina planer att dela Polen. Kriget skulle med alla krafter fortsättas, och Europas stater skulle vinnas såsom bundsförvandter eller åtminstone blidkas till neutralitet.

Hos Oxenstierna hade under vintern varit ett *engelskt* sändebud, hvilket hade med »godt contentement», bestående likväl endast uti allmänna försäkringar, återvändt till England. Krister Bonde befaldes $^{26}/_{5}$ att med nedsatta fordringar drifva på afslutandet af en redan vid årets början beramad subsidietraktat, hvilken dock ej finge afse krig i Tyskland.[24] Underrättelserna från *Danmark* manade till försigtighet, ty man hade där under våren företagit allvarliga krigsrustningar, som knappt kunde gälla någon annan makt än Sverige. Alliansförhandlingarne hade afbrutits, och ett danskt sändebud, som anländt till Preussen, visade obenägenhet för ett närmande. Den ofvan omtalade *nederländska* ambassaden var efter ett besök i Danzig kommen till Marienburg och mottogs ($^{9}/_{5}$) i audiens hos konungen. Han tvekade dock att inlåta sig i några underhandlingar med densamma förr än ställningen till Brandenburg var klar. På samma sätt var det med den *franske* ambassadören d'Avaugour, som hade fått nya order (af $^{17}/_{3}$) från sin regering, om att afsluta en subsidietraktat med Sverige. Såväl den ene som den andre framhöllo, att konungen borde först göra fred med Polen och talade om sin benägenhet för medling. Detta var mer än tillräckligt för att Karl Gustaf skulle befalla Oxenstierna att i det längsta uppehålla dem med fagra löften.[25] Äfven *kejsaren* hade sändt ett sändebud, *Pöttinger*, hvilken skulle medla i polska kriget. Ordalagen af kejsarens bref, i hvilka han hade liksom tillmätt sig någon rätt öfver andra suveräner, hade väckt konungens lifliga förtrytelse, och Pöttinger fick följaktligen vänta på svar.[26] *Rysslands* uppträdande var onekligen egnadt att ingifva oro. Ett ryskt sändebud hos Oxenstierna och kurfursten uppträdde öfvermodigt, och Bjelke hade ej lyckats i sin beskickning. Många bland konungens omgifning yrkade också på att man nu skulle sluta fred med Polen och vända sig åt detta håll. Oxenstierna tviflade emellertid på att ryssen verkligen skulle våga ett anfall. Ett nytt försök

till förlikning var man å svensk sida beredd att göra, och man hoppades tsaren skulle antaga detta. Det var till och med fråga om att erbjuda honom hela Lithauen. Det talades därom med Waldeck, som dock fruktade, att man ej skulle kunna garantera Ryssland detta område. Oxenstierna var likväl för sin del *mot* ett dylikt afträdande. Han ansåg det »præjudicerligt cedera sin rätt utan nöd»; att »facilt cedera pretentionen är allenast låta hälst en så insolent nation till högre åstundan, och konungen blir därigenom ej mera försäkrad om ryssens vänskap». Man borde utan landafträdelse söka en uppgörelse i godo, bevaka gränserna, vinna befolkningen i Lithauen och Samogitien samt söka stöd mot ryssen hos andra makter. Konungen blef af Oxenstiernas mening, men lyckades ej förlikningsförsöken, vore han beredd tåga emot den östra grannen, »ty skjortan är människan för mer än de öfriga kläderna», yttrade han vid tal härom.[27] Trots den opålitlighet, som redan *kosacker* och *tatarer* lagt i dagen, synes hvarken konungen eller Oxenstierna tviflat på att deras vänskap fortfarande borde sökas, och i furst Rakoczi af *Siebenbürgen*, hvars önskningar att blifva Johan Kasimirs efterträdare voro allmänt kända, ansåg man sig kunna få en ytterst mäktig bundsförvandt, som man genom sändebud och skrifvelser skulle på allt görligt sätt »menagera».[28]

Den nödvändiga grundvalen för krigets fortsättande var likväl *ett vapenförbund med Brandenburg*, och på dess snara afslutande yrkade konungen fortfarande med stor ifver. Såsom vanligt synes Schlippenbach vid sin ofvan omtalade beskickning, endast åstadkommit missförstånd och med sina underhandlingar ej bidragit till ett närmande mellan konungen och hans nyförvärfvade vasall.

Denne hade däremot omedelbart efter sammanträffandet med Oxenstierna i Pillau utfärdat en ny instruktion för v. Platen och Dobrczenski att underhandla äfven under Waldecks sjukdom. Instruktionen visar, att kurfursten ej längre hyste hopp om att erhålla suveräniteten. För öfrigt återfinnas samma önskningsmål som i den föregående instruktionen.

Någon underhandling kom likväl ej till stånd förr än den 8 maj. Waldeck hade då tillfrisknat och blef ledaren å de kurfurstliges sida. Han önskade ifrigt ett förbund, men

med så förmånliga vilkor som möjligt, så att han ofta vid förhandlingarne föreföll att vara »ganska förtretlig». Till Oxenstiernas hjälp beordrades Schering Rosenhane och Sten Bjelke. Underhandlingarne fördes hufvudsakligen i Marienburg. Waldeck besökte konungen enskildt flere gånger, äfven i lägret utanför Danzig. Fullständiga protokoll saknas i svenska arkiv, men genom Oxenstiernas och Waldecks brefväxlingar får man dock kännedom om hvad som främst var föremål för meningsutbyte. [29]

Sedan vid det första sammanträdet Oxenstierna omigen betonat, att det var Brandenburg, som först begärt allians, hvilket Waldeck denna gång ej brydde sig om att bestrida, förklarade han, att *målet med alliansen skulle vara att upprätthålla de gjorda äröfringarne.* Brandenburg hade bekommit Ermeland och skulle erhålla ytterligare satisfaktion. Konungen vore ej häller emot att till kurfurstens bästa uttyda några dunkla punkter i fördraget i Königsberg. Vid Waldecks påvisande, att uttrycket »de gjorda äröfringarne» vore väl obestämdt, förklarade Oxenstierna, att det vore omöjligt vid början af ett krig i alla enskildheter fastställa dess mål. Vid ett följande sammanträde uttalade han sig likväl tydligare. Med äröfringarne menades *allt hvad som gifvit sig under konungens protektion.* Johan Kasimir skulle ej få behålla kronan, utan Polen skulle delas mellan Sverige, Siebenbürgen, kosackerna och Brandenburg samt möjligen Ryssland, som då skulle få Lithauen. Karl Gustaf förklarade enskildt för Waldeck, att han ansåg lika omöjligt att återuppsätta Johan Kasimir på Polens tron, som att göra honom absolut, men han hyste personligen medlidande med honom och vore ej obenägen att unna honom ett landtområde, pension eller dylikt. På fred har den svenske konungen ingen tanke, skrifver Waldeck till kurfursten.

Att under dåvarande förhållanden dela Polen var ett djärft förslag. Kurfursten synes knappt trott på en dylik djärfhet. Förslaget var dock egnadt att nu såsom förut tilltala Waldecks lifliga inbillning. Karl Gustaf utöfvade nu liksom förut i Stettin ett starkt inflytande på den preussiske statsmannen. De voro befryndade naturer och tyckte om att umgås med djärfva politiska planer. Waldeck

är en ifrig vän af förslaget, vill ej höra talas om några svårigheter vid dess genomförande och är benägen att se svenskarnes ställning i den ljusaste dager. Han är särdeles belåten med de stora landtvinningar Brandenburg skulle vid en sådan delning erhålla. »Bara *ett* voivodskap i Storpolen har sjuttio städer», utbrister han i bref till kurfursten. Denne bör enligt hans mening förena sig med Sverige på fullt allvar och utan dröjsmål, ej värdt vänta till Danzig kapitulerat, såsom kurfursten önskade. Polens undergång vore säker, uppskof kunde vara farligt, ty nu, då Karl Gustaf vore i Preussen, kunde han såsom i dec. 1655 vända sina vapen mot kurfursten, som ej häller nu kunde räkna på något understöd af andra makter.

Fredrik Wilhelm tog med stor betänksamhet emot Waldecks sangviniska skrifvelser. Han trodde ej på möjligheten att få en så stor landtvinning utan att komma i en långvarig konflikt med flere makter. Han var rädd för Ryssland och orolig för Generalstaternas reserverade hållning. För sin del önskade han fred i Polen och nöjde sig med en penningesumma med Storpolen *såsom pant*, eller på sin höjd den *kommunikationslinie* emellan sina preussiska och markiska besittningar, hvilken han alltid åstundat. Polen, menade han, kunde visserligen intagas, men aldrig behållas, och Sverige ville i Brandenburg hafva en förmur för att vara säker på sina egna äröfringar. Någon hänsyn till folkrätten dikterade ej denna kurfurstens återhållsamhet, men väl ett sundt praktiskt förstånd, som skulle visa sig stå öfver konungens af Sverige vidtsväfvande planer. Kurfursten var äfven missnöjd med Karl Gustafs hållning i Jülich-Cleviska arfsfrågan. Waldeck hade därom gjort flere påminnelser till Oxenstierna, men förgäfves. Han försökte äfven tala med Karl Gustaf, men med lika liten framgång. Denne förklarade sig ej vara den äldste af sitt hus och ansåg det strida mot sin heder att gifva någon försäkran i ett fall, som gälde såväl andra som honom själf. Han ville endast lofva att ej blanda sig i tvisten mellan kurfursten och hertigen af Neuburg. Längre gick han ej, och Waldeck upphörde slutligen att tala härom. Oxenstierna lofvade visserligen en försäkran öfver denna punkt,

men Waldeck litade ej på honom härutinnan, och en försäkran sådan, som kurfursten önskade, blef ej häller afgifven.

Waldeck blef emellertid misslynt öfver sin herres alla invändningar och ville till och med draga sig tillbaka, hvilket likväl endast var en tom hotelse. Han ansåg sig motarbetad vid hofvet, och detta ej utan skäl. Hans motståndare där hade alltid varit talrika, och det var Waldeck, som tvärtemot rådets önskan nu öfvertalat kurfursten att åter inleda underhandlingar med Sverige. Denne förblef också tveksam, ehuru underhandlingarne ej afbrötos.

Ingenting var afgjordt, då Karl Gustaf den 19 maj lemnade Marienburg och drog sig ned åt södra Preussen för att möta Czarniecki, som sades vara i antågande för att undsätta Danzig. Konungens alla försök att bemäktiga sig denna stad hade nämligen strandat. Hade han fortsatt belägringen med kraft, samt vinnlagt sig om en flottas ankomst från Sverige, är det dock ovisst, huru länge staden kunat hålla sig, men nu lemnade Karl Gustaf återigen med halfgjordt arbete belägringen för att skydda sina äröfringar i Polen. Karl Gustaf lyckades emellertid ej träffa på den polska hären, hvadan han ånyo drog sig norrut. Den 29 maj var han åter i Marienburg, fast besluten att söka få ett slut på underhandlingarne med kurfursten. Konungen visade tillmötesgående i flere afseenden, då han för att fullfölja kriget ifrigare än någonsin önskade understöd af kurfurstens trupper. Fredrik Wilhelm å sin sida hade redan gått för långt för att i elfte timman draga sig tillbaka. Det fanns tyngre skäl *för* än *mot* ett förbund. Det var ej klokt stöta bort Karl Gustafs förslag, om de också ej skulle medföra *alla* de fördelar som utlofvades. [30]

Till själfva hufvudfördraget hade uppsatts förslag såväl å svensk som brandenburgsk sida, och många olika redaktionsförändringar hade vidtagits, innan kontrahenterna kunde enas om dess bestämmelser. Att ett vapenförbund skulle slutas, som endast skulle afse kriget med Polen och sträcka sig tills fred vore ernådd, det var tämligen snart afgjordt. Om de tyska förhållandena skulle endast nämnas, att man garanterade freden i Osnabrück. Större meningsskiljaktighet rådde först

och främst angående *delningsfrågan* eller den andel af Polen, som Brandenburg skulle erhålla i satisfaktion för sitt deltagande i kriget. Waldeck hade vid underhandlingens början föreslagit Storpolen med den meromnämnda kommunikationslinien. Oxenstierna gick först in därpå utan gensaga, men ville sedan söka inskränka detta område. Waldeck tyckte sig märka, att Sverige för sin del ville af Polen taga Vestpreussen, Samogitien, Kujavien och om möjligt Krakau. Flere delningsförslag uppgjordes, utan att man kunde nå enighet. I ett memorial af 21 maj villfor konungen kurfurstens begäran om en ort vid Weichseln, likväl endast »jure feudi vel donationis» och utan befästningsrätt, men längre ville han ej gå. Han hade alltid förbehållit sig strategiskt vigtiga områden mellan Netze och Wartha och önskade, att den sistnämnda floden skulle blifva gräns i vester för kurfurstens besittningar i Storpolen, men därigenom skulle kurfursten gå miste om den åstundade kommunikationslinien. Däremot öfvergaf Karl Gustaf ehuru ej gärna sin älsklingsplan att erhålla någon del af Ostpreussen. Slutligen fastställdes, att kurfursten skulle såsom ersättning för lemnad hjälp i det pågående polska kriget erhålla voivodskapen Posen och Kalisch, med undantag af några smärre områden vid Netze, hvilka förbehöllos konungen, vidare voivodskapen Lenczyck och Sieradz samt landet Wielun. Denna satisfaktion intogs såsom en hemlig artikel i hufvudfördraget, och sedan upprättades öfver densamma en specialkonvention i 7 art., där de närmare enskildheterna fastställdes. [31]

Andra frågor, som framkallade lifligt meningsutbyte, voro om Danzigs undsättning, om hvem skulle vid en »conjunctio armorum» föra *högsta befälet*, om kurfursten skulle ha rätt »*agera a part*», och huru ordna frågorna om rang, kvarter, genomtåg, subsidier m. m. på ett rättvist sätt. Svenskarne visade emellertid bestämdt tillmötesgående, och kurfursten genomdref de flesta af de fordringar, som han i sin instruktion af den 21 april uppsatt. Han behöfde ej bekriga Danzig, han fick mot Karl Gustafs ursprungliga önskan rätt att »agera a part» med större delen af sin armé, men skulle tillika lemna en understödskår, som kunde

vid behof förenas med den svenska hären. Denna kår bestämdes efter mycket prut till 4,000 man. Svenskarne önskade 6,000, kurfursten hade ursprungligen tänkt sig 8,000 man, fastän då under olika vilkor. Konungen skulle å sin sida, om kriget öfverflyttades till kurfurstens område, lemna 6,000 man hjälptrupper. För att något förenkla den svårlösta frågan om *befälet* beslöts att uppsätta olika regler, när kurfursten skulle uppträda självständigt och när han skulle lemna hjälptrupper. I det förra fallet skulle kurfursten först rådföra sig med konungen om krigsplan, kvarter m. m., men hade sedan vid själfva utförandet fullkomligt självständigt befäl. Karl Gustaf fick nöja sig med en formulering af artikeln, som skulle förhindra kurfursten att för egen räkning äröfra områden, hvilka konungen kunde anse sig behöfva. Skulle kriget fordra, att de kungliga och kurfurstliga trupperna förenades, så skulle konungen rådslå med kurfursten personligen eller med fullmäktige öfver föreningens ändamål. Sedan arméerna förenats, skulle, äfven i kurfurstens närvaro, den högsta ledningen tillkomma konungen, men hvad som beslöts i gemensamt råd, öfverlemnade kurfursten åt sina generaler till utförande och disponerade sålunda ensam öfver sin armé. I det senare fallet, när hjälptrupper lemnades, skulle en fullständigare sammansmältning ega rum mellan de brandenburgska och de svenska härafdelningarne, hvarvid dock konungen vid aflemnandet af sina hjälptrupper skulle i det närmaste underkasta sig samma vilkor som kurfursten, då han förenade sina hjälptrupper med de svenska.[32] — Ingen torde neka, att man genom dessa bestämmelser snarare hade lyckats att förena stridiga anspråk än vinna nödig styrka och klarhet uti en för krigets fortgång så ytterst vigtig punkt.

Äfven frågorna om rangen mellan svenske och brandenburgske officerare, genomtågsrätten, vinterkvarter m. m. afgjordes ej utan meningsskiljaktigheter, ehuru det dock visades god vilja, särskildt på den svenska sidan. Specialkonventioner upprättades om genommarscherna och hjälptrupperna.[33]

Konungen hade äfven lofvat kurfursten att förklara några dunkla punkter i fördraget i Königsberg, och härom uppsattes ett särskildt fördrag. Kurfurstens kommissarier vågade

ej kraftigt yrka på några »gradus» i suveräniteten, utan visade sig nöjda med att svenskarne biföllo några förklaringar af januarifördraget, hvilka alla begärts i Königsberg, men där af Oxenstierna afslagits. Så lofvades nu uttryckligen, att länsfördraget ej skulle inblandas i det tyska rikets angelägenheter och där förringa kurfurstens anseende. Vidare förklarades i tydliga ordalag, att alla fiskala rättigheter i Ostpreussen tillkommo kurfursten. Den i Königsberg med flit åsido lemnade frågan om förmyndare i hertigdömet fastställdes på ett för vasallen fördelaktigt sätt. Frågan om licenterna återupptogs vid underhandlingarne, men ledde blott till, att konungen lofvade kurfursten, som ville skydda Staterna, att ej höja mera för den ena än den andra nationen. [34]

Sedan kommissarierna enats om ett förslag såväl till hufvudfördrag som specialkonventioner, afreste Waldeck och v. Platen ($^6/_6$) till kurfursten, som uppehöll sig i Balga, för att där underställa honom detsamma. Det var ej utan, att en viss oro öfver utgången förspordes på den svenska sidan. Kurfursten saknade ej häller »lockelser» af både tsaren och den polske konungen. Särskildt det polske sändebudet, Meidel, som i slutet af maj ankommit till Königsberg och målade Johan Kasimirs ställning i så ljus dager som möjligt, torde gjort kurfursten på sistone tveksam. Han godkände emellertid förslagen, och fördragen undertecknades ej långt efter de brandenburgske kommissariernas återkomst till Marienburg *den 15 juni.* [35]

I fråga om många detaljer, däribland flere för den gemensamma vapenföringen vigtiga, hade konungen fått gifva vika, likaledes hade han fått lemna åsido sina önskningar att erhålla någon del af Ostpreussen eller få hjälp mot Danzig, men på det hela taget är dock traktaten i Marienburg en framgång för den svenska diplomatien och tyder ej på någon betydande försvagning af den svenska maktens anseende. Hade konungen fått gifva vika i en del fall, så hade kurfursten nödgats göra det i andra. Förbundet i Marienburg kom *ej* att gälla krig i Tyskland, konungen afstod *ej* från sin rätt till det Jülich-Cleviska arfvet, och kurfurstens önskan om suveränitet hade ej varit föremål för något allvarligare meningsutbyte.

Oxenstierna torde hafva haft en betydande del i denna förhandlingarnes lyckliga utgång. Han hade under hela tiden tydligen ådagalagt såväl fasthet som fyndighet. Också ansågs han snarare hafva fördröjt än påskyndat traktatens afslutande. Han var ledsen häröfver, och konungen torde varit missnöjd öfver dröjsmålet. Rikskanslären ansåg likväl stor försigtighet vara af nöden, allra hälst som det var allbekant, att Waldeck var den ende af kurfurstens råd, som ifrade för förbundets afslutande, hvarföre man lätt nog kunde befara ett omslag i Brandenburgs politik, men ett dylikt omslag kunde under ett brinnande krig blifva ganska ödesdigert. Oxenstierna eftersträfvade därföre att erhålla så säkra garantier som möjligt, för att Brandenburg troget skulle stå vid Sveriges sida. Sådant som fördraget nu blef, kunde det oaktadt brist på full enhet i ledning verkligen blifva grundval för en gemensam krigföring i Polen.

Liksom efter afslutandet af fördraget i Königsberg möttes efter afslutandet af det i Marienburg de bägge monarkerna, denna gång i Preussisch-Holland, där fördraget ratificerades den 19 juni. Vigtiga frågor förelågo till behandling, och planer till ett polskt fälttåg uppgjordes. Förhållandet mellan de bägge allierade var det hjärtligaste. »Jamais on n'a ouï tant de protestations d'amitié, de sincerité, de zèle, ni vu plus de caresses, d'embrassades et de baisers», skref den vid mötet närvarande franske ambassadören d'Avaugour till kardinal Mazarin. [36]

Efter sammanträffandet med kurfursten foro såväl konungen som hans kanslär till Strassburg, hvarest allvarliga förhandlingar dem emellan egde rum att döma af de många vigtiga aktstycken, som äro daterade från denna tid. Dessa präglas alla af samma karaktär. Den svenska diplomatien skulle anstränga sig till det yttersta för att skjuta åsido alla spörsmål, som kunde störande inverka på det polska kriget, för att undvika alla medlingsförslag och äfven alla allianser, som kunde framkalla nya krigsförvecklingar och för att med förhoppningar och osäkra löften söka vinna nya vänner. Den svenska diplomatien, som vid denna tid stod högt i

anseende, hade hitintills visat sig vuxen dessa svåra uppgifter, men de blefvo vanskligare att lösa allt efter som den politiska horisonten mörknade och det ekonomiska trycket ökades.

Fördraget i Marienburg hade visserligen klargjort Sveriges ställning till Brandenburg och skaffat konungen en värderik tillökning i styrka vid det stundande polska fälttåget, men underrättelserna från de andra makterna voro fortfarande lika oroande. Man kunde när som hälst befara ett inbrott på svenskt område från Danmark eller Ryssland, och om äfven kurfursten vid mötet i Holland lofvat sin bemedling vid underhandlingarne med dessa makter, så var det mer än ovisst, om detta skulle kunna hjälpa. Den största vaksamhet och försigtighet voro därföre af nöden. Oxenstierna skulle dessutom underhandla med kejsarens, Frankrikes och Generalstaternas sändebud, hvilka, såsom vi redan nämnt, för längesedan begärt underhandling, så att den nu ej längre kunde undvikas, utan att man alldeles stötte bort dessa makter. Sten Bjelke erhöll kredentialbref ($^{24}/_{6}$) för en ambassad till de tyska hofven, hvars syfte egentligen var att utforska ställningen i Tyskland och hvad man därifrån kunde hafva att förvänta. Till Krister Bonde sändes en ytterligare påminnelse ($^{23}/_{6}$) att afsluta ett förbund med Cromwell, hvars offentliga mål skulle vara att stödja protestantismen i Europa och hvars egentliga syfte var såsom bekant att skaffa konungen välbehöfliga subsidier. Till Siebenbürgen affärdades först Otto Wellingk och sedan ett nytt sändebud, Jakob Törneskiöldh, som skulle anmoda furst Rakoczi om vapenförbund mot Polen mot erhållande af betydande delar af detta rike samt titel af polsk konung.

Oxenstierna skiljdes från Karl Gustaf i slutet af juni och for öfver Thorn tillbaka till Marienburg; konungen for ned åt Polen. Inom kort nåddes de af den oroväckande underrättelsen, att ryssarne hade, innan konungens sista fredsanbud nått tsaren, infallit i Ingermanland. Oxenstierna hade i början svårt sätta tro härtill, men länge räckte ej tviflet. Äfven från Polen inlupo sorgliga underrättelser. Warschau hade fallit, och konungen tvangs af flere skäl till overksamhet i lägret vid Novodvor. Oxenstiernas bref

i början af juli visa ock, att han ansåg ställningen bekymmersam. Så skrifver han till Gustaf Horn: »Man märker väl, att ett stort moln vill uppstiga, så framt alla våra grannar tillika vilja accablera oss. Däremot är fuller någon tid bortåt arbetadt och arbetas ännu på denna orten. Med kurfursten har man stält verket efter allt anseende i fastighet, holländske ambassaden menageras på allt görligt sätt. — — — Jag kan ock säga m. k. svåger, att under handen alltid en väg är uppehållen till förlikning med Johan Kasimir, hvilken ock än menageras. Men det som oss nu härtill hindrat hafver är kontinuerliga krigstravaljer, som mesta tiden fordra, och sakernas vidlyftighet. Konsilierna blifva ock därhän rättade, att man Frankrike och England icke allenast behåller i vänskap utan ock drager dem till närmare förbund, — — — men emellertid måste likväl näst Gud saken utkomma på någon real författning, så att vi icke till hvars och ens diskretion stå blotta, och därigenom gifva våra illviljande mod och anledning gripa oss an.» Ett par dagar senare skrifver han till Karl Gustaf: »Den högste Gud vände sitt straff i nåder och styrkie samt uppehålle E. K. M. och bevare vårt kära fädernesland, vändandes olyckan på deras hufvud, som den oss påbörda vilja.»[37]

Oxenstiernas ställning som generalguvernör var äfven vid denna tid vanskligare än förut. Han hade nu fått konungens bemyndigande genom memorialet af 25 juni att ordna Vestpreussens styrelse, men penningenöden, som nu var långt mera tryckande än förut, hindrade, såsom vi i det föregående visat, genomförandet af de fleste administrativa åtgärder. Invånarnes sinnen vändes mer och mer mot de penningehungriga svenskarne, som ej ansågos länge kunna behålla landet. Det personliga anseende Oxenstierna åtnjöt kunde ej längre hindra den allmänna jäsningen. Konungen hade mot Oxenstiernas råd och varningar ifrån början förbisett nödvändigheten af att med alla till buds stående medel bemäktiga sig Danzig, och detta hämnade sig nu. Där fingo preussare och polacker en tillflykt, där uppgjordes planer till svenskarnes fördrifvande, och därifrån gjordes ständiga utfall. Att nu intaga staden var långt svårare, sedan Generalstaterna hade hunnit försäkra den om sitt

skydd och stärkt dess mod. Det oaktadt hade konungen ej förlorat hoppet. Från Novodvor fick Stenbock befallning att fortsätta belägringen och Oxenstierna att förmå staden till underhandling. De vilkor, som skulle förläggas den, voro dock lika hårda, som de hvilka konungen uppsatt i januari, och det var ej tänkbart, att staden godvilligt skulle underkasta sig desamma. Stenbock var alldeles för svag att kunna uträtta något, och om en flotta ifrån Sverige hördes ingenting. Möjligen trodde konungen, att han genom någon mellanhand skulle kunna få en uppgörelse till stånd, och såsom sådan hade hertigen af Croy anmält sig. Det anti-svenska borgerskapet innehade likvisst fortfarande makten, och det bästa Sverige kunde hoppas var, att staden skulle begära neutralitet. Oaktadt de hårda vilkor Karl Gustaf föreslog Danzig i memorialet till Oxenstierna, förklarade han likväl samtidigt, att neutralitet skulle förr beviljas staden än det fick komma till en öppen brytning med Generalstaterna, hvilket man möjligen kunde befara.[38]

Under sådana förhållanden är det naturligt, att Oxenstierna skulle känna sig bekymrad för Vestpreussen. Besittningen af detta område var ju likväl det mål, som han aldrig hade släppt ur sigte, om han också af konungens kraftiga vilja understundom tvungits att gifva sig in på dennes storslagna planer. »Jag tviflar intet», skrifver han kort efter skiljsmessan från konungen till denne, »att E. K. M. det utan mig konsidererar, men beder likväl underdånigst E. K. M. ville om sätt och medel att gå defensive på dessa orter och skilja de bägge nationer ifrån hvarandra fatta sitt hugvisaste eftertänkiande.» Men Oxenstiernas hemställan ledde ej till någon påföljd.

Kriget med Ryssland påkallade äfven Oxenstiernas uppmärksamhet. Liksom han fortfarande användes att själf skaffa eller understödja dem, som det ålåg att skaffa gevär, luntor, proviant m. m. till armén i Polen, så fick han äfven nu sörja för nödiga försvarsanstalter i hemlandet samt söka lugna de af ryssarnes inbrott där oroade sinnena. Han hade äfven låtit värfva och uppsätta ett eget regemente, som nu var färdigt.[39] Underhandlingarne med de främmande sändebuden kräfde dock främst hans krafter.

Det *kejserliga sändebudet* affärdades redan i Thorn. Oxenstierna framhöll för Pöttinger, huru Sverige kunde hafva anledning att vara missnöjd med att kejsaren låtit Johan Kasimir finna en tillflykt i Schlesien m. m., och alla medlingsförslag afböjdes bestämdt. Pöttinger återvände högst missbelåten till Wien. Residenten Lisola uppehöll sig under den följande tiden i Preussen, och Oxenstierna sökte, så vidt det var honom möjligt, hindra denne blanda sig i de svenska angelägenheterna. Ett rykte från Wien under sommaren väckte särskildt Brandenburgs uppmärksamhet. Erkehertig Leopold kallades nämligen från Nederlanden, och det sades, att kejsaren ernade på allvar hjälpa Polen mot erhållande af Preussen såsom län för sin son. Det var antagligen endast ett politiskt hugskott, men i samband med de allvarliga rustningar kejsaren vid denna tid företog var det dock egnadt att ytterligare oroa förut oroliga sinnen.[40]

Underhandlingarne med *d'Avaugour* togo längre tid, och Oxenstierna biträddes därvid af Gustaf Karlson Banér. Den franske ambassadören var bemyndigad att sluta en allians med Sverige för den westfaliska fredens upprätthållande. Frankrike var orolig för kejsarens hållning och önskade få honom sysselsatt, så att han ej kunde understödja Spanien, med hvilken makt Frankrike allt fortfarande låg i fejd. Gåfve kejsaren anledning till krig, skulle Sverige anfalla honom och för detta erhålla 200,000 rdl. i subsidier samt, om så fordrades, hjälptrupper. Med Polen borde därföre Sverige göra fred så fort som möjligt, och såväl d'Avaugour som de Lumbres hade fått uppmaningar att medla fred och söka mildra Karl Gustafs fordringar. Den åt de svenska kommissarierna gifna instruktionen visar, att Karl Gustaf ej kände närmare till den inre ställningen i Tyskland, utan dessa skulle därföre söka erhålla närmare underrättelser därifrån, begära att Frankrike först framställde sina klagomål och vilkor, vidare söka utbekomma de subsidier, som Sverige ansåg sig hafva att fordra sedan det sista tyska kriget; vid tal om ett nytt förbund, skulle kommissarierna begära, att England, Generalstaterna och de evangeliska ständerna i Tyskland inneslötes i alliansen, och subsidierna sattes ända till 600,000 rdl. Hufvudsaken vid dessa under-

handlingar var att få den polska frågan afgjord utan störande inblandning, hvilket, såsom vi nämnde, var hufvudsaken för hela den svenska politiken på denna tid.

I början af juli höllos några öfverläggningar i Marienburg och Elbing. d'Avaugour framlade sina förslag, påvisade faran af kejsarens inblandning i kriget med Spanien och det tvång, som han lade på furstarne vid valet till romersk konung. Äfven svenskarne uttalade sig öfver nödvändigheten att upprätthålla den westfaliska freden, och om det önskliga i att skydda de evangeliskes rätt i Schlesien. Om resterande subsidier kunde man däremot ej enas, då svenskarne fordrade 200,000, och d'Avaugour endast medgaf 3,600 rdl. Möjligen uppsattes ett förslag till allians. Åtminstone befalde konungen i bref af 4 juli Oxenstierna att genomgå med d'Avaugour vilkoren till ett fördrag, som likväl ej fick afslutas. [41]

Karl Gustaf hade efter underrättelsen om ryssarnes infall beslutit sig för att ej bortstöta den *medling*, som fransmännen så länge erbjudit. Han befalde därföre Oxenstierna att gifva d'Avaugour »appetit och hopp till slutet, på det han uti interpositionen må göra oss, uti regard af samma — — slut, desto bättre officia.» Det var ej utan tvekan Karl Gustaf antog detta medlingsanbud, särskildt emedan han samtidigt afslog kejsarens och Generalstaternas. d'Avaugour fick ej häller något officielt pass eller uppdrag af konungen, utan han skulle helt enskildt besöka Johan Kasimir och göra sig underrättad om hans fredsvilkor. De Lumbres hade omedelbart efter fördraget i Marienburg på d'Avaugours uppmaning afrest till den polske konungen, och det var genom hans tillskyndelse, som denne förklarade sig benägen för en fredlig uppgörelse. Den 16 juli afreste äfven d'Avaugour öfver Thorn till Johan Kasimir. Att Karl Gustaf nu mer än någon gång under den föregående tiden var böjd för förlikning är otvifvelaktigt, och han lät kalla Rosenhane från Preussen för att hafva en driftig underhandlare i sin närhet. De franske diplomaternas skicklighet och goda vilja kunde dock ej sammanjämka de bägge fiendernas divergerande fordringar. Hvilka fredsvilkor han för sig och kurfursten önskade er-

hålla är osäkert, och troligen hade Karl Gustaf ej så alldeles klart för sig, hvad han skulle begära utan lät det bero af omständigheterna. I alla händelser ville han förbehålla sig Vestpreussen och Fredrik Wilhelm Ostpreussen och Ermeland med länspligt under Sverige. Men ej ens med dessa vilkor kunde han komma fram, då Johan Kasimir fordrade ett återställande af förhållandena *före* kriget. Oxenstierna hade nu både önskat och hoppats få fred, men fredsförslagen skötos å sido, och än en gång vädjade Karl Gustaf till vapenlyckan.[42]

Hade konungen kunnat få en fredlig uppgörelse med Polen, och måhända äfven utan att detta kunde lyckas, var han i början af juli betänkt på att anfalla Danmark. Han ansåg sig då öfver denna makt kunna vinna fördelar, som ej kunde nås, om det gafs åt densamma tid att fortsätta sina påbörjade rustningar, hvilka med allt skäl ansågos gälla Sverige. Planen uppgafs emellertid för denna gång. Konungen förenade sig med kurfursten, och de bägge allierade tågade mot Warschau.

Konungen hade likväl af ryssarnes anfall blifvit orolig. Han insåg, att de ej stodo ensamma i sitt fiendtliga förehafvande utan understöddes af andra makter, särskildt af *Generalstaterna*. Dessa ville detta oaktadt tydligen ej krig, enär de sändt ambassadörer till Preussen. Konungen hade följaktligen den 23 juni utfärdat en instruktion för Oxenstierna jämte tvänne biträden att underhandla med nederländarne. I denna instruktion önskade han, att kommissarierna skulle »tränera verket det längsta de kunna», men i bref af den 4 juli befaller han Oxenstierna att »på alle görlige sätt et sub quocunque modo et quavis conditione tolerabile sökia att sluta alliansen». När Generalstaterna nu verkligen erbjödo förbund, så är han böjd att taga dem på orden, »allenast I däruti», skrifver han, »reservera oss våra jura uti och öfver vårt rike och därtill för detta nu påstående kriget tillhörige länder, jämväl att salvera det fœdus vi hafva med protektoren af England». »Kunnen I», fortsätter han, »med detsamma obligera dem att nu strax stå med oss emot alle andra, som vilja göra oss intrång, vore det godt och oss en behaglig tjenst, allenast att uti samma fœdere præcaveras

att vi intet obligeras att agera mot England.» Mellan instruktionen och konungens bref ligga underrättelserna om Warschaus kapitulering och det ryska infallet.

Instruktionen var dock lättare att följa än konungens senare önskningar, ty de nederländske ambassadörerna hade vid deras afresa från Holland hufvudsakligen erhållit befallning om att utforska Sveriges planer och om möjligt medla fred. Kunde på för handeln särdeles förmånliga vilkor ett förnyande af 1640 års förbund åstadkommas, kunde de visserligen därom förhandla, men detta var tydligen snarare en *förevändning* än ett *ändamål* med ambassadens afsändande.

Till ambassadörer hade utsetts *van Slingelandt*, *van Dorp*, *de Huybert* och *Isbrants*. De hade redan i slutet af mars anländt till Tyskland och deras afsigt var, att, innan de uppsökte Karl Gustaf, göra sig på ort och ställe underrättade om Danzigs verkliga ställning. Oxenstierna hade likväl funnit detta misstänkt och befallt deras kvarhållande i Lauenburg i Kassuben. Sedan de nöjaktigt redogjort för sina planer, blefvo de lössläppta och besökte verkligen Danzig. Oxenstiernas åtgörande betecknas af samtiden såsom en djärf och af omständigheterna berättigad handling.

Nederländarne hade sedan början af maj vistats i Marienburg, och hade haft förberedande förhandlingar med Oxenstierna, utan att man dock kommit till något närmande De fingo emellertid tillfälle att taga kännedom om förhållandena och härom meddela sig med regeringen i Haag. Deras väntan visade sig blifva för dem fördelaktig. Svenskarnes makt och anseende sjönko i början af juli — en af dessa tillfälliga sänkningar, som äro så karaktäristiska för det polska kriget. En holländsk flotta inseglade den 10 juli i Östersjön. Det hade allt sedan krigets utbrott befarats, att en dylik skulle ditsändas, och nu voro farhågorna förverkligade. Under sådana omständigheter blefvo svenskarne än angelägnare om att få ordentliga underhandlingar till stånd för att förebygga ytterligare fiendtligheter från Generalstaterna.

För att höra sig för om deras vilkor, besökte Oxenstierna de första dagarne af juli hvar och en af sändebuden särskildt. När Slingelandt vid ett dylikt besök upptog frågan om medling, svarade Oxenstierna, att konungen alltid

hade en väg öppen till förlikning med Johan Kasimir och öfvergick därefter att tala om den nederländska flottans ankomst till Sundet. Slingelandt bedyrade, skrifver Oxenstierna, att under denna flottan icke söktes något vidrigt emot Sverige utan allenast säkerhet i deras navigation, »och när jag begärde, att de ville med deras propositioner yttermera fortfara, brast det någorlunda ut, att man hafver ett öga på en likhet i tullen, ja ock så vida, att man gärna med naturelle undersåtarne vore lika trakterad; — — blef han stadig vid sådan försäkring, som ofvan berört är, och att vilja öfvertala mig det deras instruktion ingaledes hade annat i sig än sinceramente det, som de eljes hade emot E. K. M. och i kommissionen betygat.» Hos Huybert var Oxenstierna längst och förtroligast. Det hade sina särskildta skäl. Denne var en af det oraniska partiets mera framstående anhängare, men detta parti var anti-spanskt, följaktligen franskt sinnadt och ej så hätskt mot Sverige som det under rådspensionären de Witt herskande republikanska partiet. Huybert beklagade sig för Oxenstierna, »att i deras stat lupe det något sällsamt, sedan intet hufvud vore, och att de som för detta hade varit protektorens instrumenta voro nu af Spanien vundna och de argaste emot honom». Huybert visade sig ock enligt rikskanslärens uppfattning vilja »gå i de gamla spåren med vänskap med Frankrike och Sverige». Svenskarne sökte också genom de med de Witt missnöjda stärka sitt anseende i Holland, och Appelboom tillskrefs härom. Denne kunde dock föga uträtta, då han var i saknad af klingande mynt, de bästa förespråkare vid denna tid hos Generalstaterna. Sverige sökte äfven i England interveniera för huset Oranien för att därigenom söka ställa sig in hos det oraniska partiet, och till prinsessan af Oranien afläts smickrande skrifvelser, men föga uträttades härmed.

Emellertid fortforo de nederländska sändebuden att tala om sin önskan att medla, och ännu några veckor förflöto utan att regelbundna förhandlingar kommo till stånd. Oxenstierna sökte »animera» dem till att utväxla fullmakter, men utan framgång. Konungen var särdeles ifrig att få en traktat med dem till stånd. Till svar på Oxenstiernas bref af den 4 juli skref han följande, som visar, att han aktade högt

Generalstaternas makt. »Persistera vi allt uti vår förre sentiment och mening, att I quocunque modo söken vinna dem, på det vi må hafva Östersjön säker, skattande vi den oreda, som af misslingande af samma traktat oss entstå skulle af mycken större vigtighet och mera consequence än hvad makt både ryssen och polacken emot oss opvigla.» Oxenstierna förspilde ej häller tiden, utan förberedde underhandlingarne med enskilda samtal samt sökte hålla dem i godt humör, »att de inga skäl hafva att klaga och lära sedan efter hvart de vilja med deras propositioner ut». »Eljes märker jag ock», skrifver han till konungen, »att hela deras afseende tullen angående består uti en stadig ordonantie i tullen, som icke så lätt måtte förändras, och att den jämväl ibland naturelle och deras undersåtar ingen olikhet med sig hade, vidare än om särdeles privilegier däri gåfves.» Oxenstierna begärde härutinnan närmare order. Deras medling ansåg han för sin del, att man borde undvika. »Ingen är bekväm till vår mediator», skrifver han, »som står med oss oförlikte. Det förnämsta, som kommer till K. M. och Sveriges fromma i traktaten (med Polen) är sjökanten; däruti skulle de sökia utan tvifvel att hindra E. K. M., om icke possessionen dock fria dispositionen, och när således Polen finge en mediatorem, som vore enig med dem i somblige interet, skulle det drifva E. K. M. till cession af sombliga advantager, det E. K. M. mäkta skadade.» Han fruktade äfven för en fastare allians mellan Polen och Staterna. För honom blef det också mer och mer tydligt vid samtalen med nederländarne, att underhandlingen med Generalstaterna borde stå i det närmaste samband med dem, som drefvos med Frankrike och England, och att dessa makter borde, om någon verklig fördel skulle vinnas, insereras i fördraget »de väl affectionerade till ett stöd och de illa affectionerade till en stöt». Frankrike gynnade också afslutandet af ett fördrag mellan Staterna och Sverige för att om möjligt draga de förstnämnda »ur de spanska intrigerna». Cromwell hade i grunden samma intresse, men uppträdde mera varsamt och sökte i det längsta undvika hvarje positivt uttalande.

Den 10 juli egde slutligen en förberedande sammankomst rum mellan de svenske och nederländske kommissarierna.

Oxenstierna hade enligt instruktionen af 23 juni erhållit Rosenhane och Bjelke till medhjälpare. Rosenhane beordrades sedan till Polen och ersattes af Gustaf Banér; däremot uppsköts af penningebrist Bjelkes ofvannämnda ambassad till Tyskland. Lars Canthersten var sekreterare. Slingelandt var den, som förde ordet å nederländarnes sida. Nederländarne gjorde först svårigheter vid fullmaktsutväxlingen och kommo sedan återigen fram med sina medlingsförslag. Oxenstierna förklarade sig ej känna konungens önskningar härutinnan. »Vi finna likväl icke skäligt i någon måtto choquera dem», skrifver han den 12 juli till konungen, »ty de endera måste fullkomligen vinnas till E. K. M:ts intresse eller tiden måste vinnas. In privato märker jag dem väl åtnöjas, om dem eftergifves, fast icke som mediatorer dock under handen att sända till konungen i Polen och befrämja en sammankomst.» Nederländarne voro säkerligen ej okunniga om att de franska sändebudens medlingsförsök hade antagits, hvilket naturligen gjorde dem ännu mera påstridiga i deras önskan att medla. Man öfverenskom emellertid att tills vidare vid konferenserna samlas i Elbing, »på denna stadens rådstufva såsom in loco tertio».

Sammankomster höllos tätt och ofta under senare hälften af juli månad och sedan efter något uppehåll i slutet af augusti. Utom dessa officiella konferenser förekommo ofta enskilda samtal hos Oxenstierna. Då Huybert otvifvelaktigt var välvilligast af sändebuden, sökte rikskanslären genom honom utforska nederländarnes verkliga mening. Det var nämligen ej lätt att härutinnan få klarhet, enär de alla syntes i hög grad medgörliga, särskildt vid de enskilda samtalen. Om den nederländska flottan, som ankrade utanför Danzig, påstodo de sig ej hafva någon vetskap och uttryckte sitt missnöje däröfver. Detta föreföll Oxenstierna misstänkt, och det med skäl. »Tiden lärer visa, om ock så subtilt kan simuleras», skref han till konungen den 22 juli. Ankomsten af den nederländska flottan var onekligen en tilldragelse, som betydligt stärkte modet hos såväl Danzigs invånare som hos alla Sveriges fiender. Hos kurfursten väckte däremot flottans ankomst liflig oro, och han fruktade för ett anslag på Pillau. Underrättelsen om segern vid Warschau höjde åter det svenska anseendet. Nederländarne visade sig åter mera tillmötes-

gående, och utsigterna till att nå en snar öfverenskommelse ökades, hvartill äfven bidrog kurfurstens ifriga bemödanden. Att uppnå enighet var dock ej lätt, trots de nederländska sändebudens goda vilja, kurfurstens medling och Oxenstiernas fintlighet samt konungens stränga befallningar att sluta »quocunque modo».[43]

Redan vid det första sammanträdet hade man enats om alla preliminära frågor och öfvergått till *själfva vilkoren för ett förnyande af det gamla förbundet af 1645*. Svenskarne skulle enligt sin instruktion vid det nya förbundets uppgörande utgå ifrån det gamla, nederländarne däremot från af dem själfva uppsatta punkter. »På det att verket», skrifver Oxenstierna, »måtte med god metod företagas, förde vi det till detta principium, som ock accepterades, att allt hvad icke stode i alliansen, vore ej häller obligatorium och måste därföre ånyo med bägges consens ingås, men hvad däri stode, hade vim obligationis, så framt det icke ändrades communi consensu.»

De nederländska punkterna innehöllo begäran om: 1) sjöfartens fullkomliga frihet på Östersjön; inga tullar eller licenter fingo påläggas i flodmynningar eller hamnar, som ej voro Sverige underdåniga; 2) full handelsfrihet i Sverige; 3) att tullarne skulle förblifva såsom de voro 1640; 4) att nederländarne skulle få åtnjuta samma fördelar som svenskarne i fall tullförhöjningar ansågos nödvändiga; 5) att de alltid skulle behandlas såsom de mest gynnade nationer. Nederländarne uppsatte dessutom, såsom en oeftergiflig fordran, att Danzig skulle i traktaten inneslutas.

Dessa fordringar voro tvifvelsutan hårda. Genom den första punktens beviljande beröfvades Sverige ej blott de tullförmåner det haft i Warnemünde och utanför Danzig utan äfven andra, som det kunde förskaffa sig i Preussen. Om de senare punkterna beviljades, skulle alla de förordningar upphäfvas, som under de sista femton åren utfärdats för att främja den svenska handeln. Alla tullförhöjningar, handelsprivilegier och särskildt den beryktade förordningen om den svenska skeppsfriheten af 1645 skulle upphäfvas. Och ej nog härmed, konungen skulle för all framtid betagas rätt att genom förordningar tillgodose sina undersåtars bästa. Genom

att framför andra gynna nederländarne riskerade man engelsmännens onåd, om hvilkas vänskap Karl Gustaf vid denna tid var så ifrig. Oxenstierna sökte därföre i sina förhandlingar förmå nederländarne till eftergifter.

Hvad den första af de ofvannämnda nederländska fordringarne angick, så menade Oxenstierna, att den fria handeln vore af bägge parter lika eftersträfvad, men därunder kunde aldrig licenterna på tyska kusten inbegripas, emedan de voro beroende af särskilda fördrag, hvilka ej kunde godtyckligt upphäfvas. Nederländarne öfvergingo då till att klaga öfver den tull svenskarne upptagit utanför Danzig. Då denna tull mera än något annat i svenskarnes politik väckt nederländarnes missnöje, insisterade sändebuden särdeles kraftigt i denna sak. Rätten att upptaga licenter utanför en belägrad stad var omtvistad af folkrätten, och de bägge nationaliteternas representanter gjorde sig naturligen hvar och en till tolk för den med deras fördel öfverensstämmande riktningen. Oxenstierna förklarade, att svenskarne enligt föregående fördrag med Staterna hade rätt att upptaga tull utanför Danzig, att ingen kunde för »jus naturæ» eller andras fördel åsidosätta sin egen, och en sådan förordning kunde skada nederländarne själfva. Slingelandt saknade ej invändningar, och menade, att ingen hade rätt hindra »tertium» i hans förehafvande. Oxenstierna framlade slutligen ett medlande förslag. Tulltagningen i främmande hamnar skulle ej få äga rum, om den ej vore beroende af särskilda fördrag. Härigenom beröfvade sig svenskarne för närvarande rätt att upptaga tull utanför Danzig, men skyddade sig för framtiden. Oxenstierna skrifver härom till konungen 26 juli: »Om det första (den första punkten) ovilkorligen erhålles, äro desse preussiske conquester deras bästa frukt beröfvade. — — Rätta skälet till vårt svar (medlingsförslag) var detta, att medan vi bevisandes under pommerska, mecklenburgska och spanska traktaterna, att particularförlikningar måste och borde gälla framför denne allgemeene deres proposition, salverade vi pillauske och memelske tullarne, jämväl hålla ock öppet ett hopp och medel framdeles med Danzig därom att handla, när E. K. M:t sådant bättre till pass kommer, och de blifva glada att få någon förlik-

ning. Detta ser jag likväl icke ännu öfvervunnet, att man genast i år får tänka på någon tull.» Oxenstierna var dock tveksam, om han härvidlag träffat konungens vilja. Några dagar senare skrifver han: »Jag håller mig i det af E. K. M. jag order hafver fullkomligen därvid, men såsom jag ock är befald åtskilliga gånger quocunque modo att sluta, är jag fuller på den tanken, att när E. K. M. cederar tull-tagningen på ofvanbeskrifne sätt, cederar E. K. M. intet eller föga och vinner mycket. Mina skäl äro: 1) E. K. M. betager alla främmande, ja själfva holländarne faran och apparentier af den tullen, som de så mycket frukta före, 2) E. K. M. apaiserar Nederland och vänder hela blåmen af deras otidighet på dem; 3) in effectu behåller K. M. makt att sluta Danzigs hamn.» Konungen svarade härpå den 17 aug: »Det project, som I hafven att icke taga tull uti andra hamnar, att det icke förbjuder att taga det uti sine egne, där man dem framdeles kunde inkräkta, sådant låter jag mig helt väl behaga.»

När paragrafen i det slutliga fördraget formulerades, lyckades Oxenstierna visserligen fasthålla sitt medlingsförslag, men ordalagen blefve ej lika tydligt till Sveriges förmån, som i hans ursprungliga formulering.

Äfven de nederländska fordringarne på likhet i tull framkallade lifligt meningsutbyte. Oxenstierna visade, att man ej kunde binda händerna på konungen, så att han ej skulle kunna »beneficera» sina undersåtar. En dylik jämnlikhet vore dessutom en orättvisa, »enär undersåtar draga andra laster för sin öfverhet, och de utländske allenast söka sin egen profit.» Olikhet i tullar mellan in- och utländingar hade funnits redan 1636 och vore nödvändig till följd af Sveriges aflägsenhet och de svenska skeppens dyra tillverkning. Kompanierna graverade ej nederländarne högre än de svenskar, som ej voro i dem participanter. Nederländarne påmindes äfven om att många af deras landsmän dragit fördel af de särskilda privilegier, som regeringen utgifvit. De afstodo äfven från sin begäran att behandlas lika som *egna undersåtar* och förklarade sig nöjda med att behandlas *såsom de mest gynnade nationer*, men däremot bestodo de ifrigt på sin anhållan att skyddas mot godtyckliga tullförhöjningar. Oxen-

stierna menade, att tillräckligt skydd skulle gifvas åt deras handel, om tullsatserna så inrättades, att de skulle befordra i lika grad bägge landens intressen, och detta kunde i fördraget stipuleras. Detta medgaf dock aldrig nederländarne. Konungen måste lofva att ej stegra tullarne. Föröfrigt affattades de punkter, som angingo tullarne, i ganska sväfvande ordalag, då man ej på annat sätt kunde nå enighet.[44]

Svårast att afgöra af alla frågor var dock den af nederländarne så bestämdt framstälda fordran på *Danzigs inklusion*.

Om nederländarne fingo sin första fordran uppfyld, att svenskarne ej finge upptaga någon tull utanför Danzig, vore visserligen mycket vunnet, men denna stipulation vore till sin kraft osäker, om ej staden tillika bands vid det gemensamma fördraget, så att ingen enskild öfverenskommelse kunde af Sverige träffas med staden eller af denne med någon annan makt, hvarigenom den första fordrans goda verkningar undanröjdes. Dessutom, så länge Danzig krigade med Sverige, var dess sjöfart hämmad, och redan detta innebar en stor handelsförlust för nederländarne. Beslöto de sig för att lemna åsido all fiendtlighet mot Sverige, så måste de vara säkra på att Danzig ej öfvergåfves, ej underkufvades eller ens fortsatte sitt motstånd. Danzigs inklusion var sålunda fördragets kärnpunkt.

Sändebuden framhöllo därföre ifrigt vid hvarje konferens vigten af Danzigs inklusion. Svenskarne påminde om, att staden vore belägrad af dem, och att de ej gärna kunde innesluta en fiendtlig stad i en traktat, det vore dessutom mycket ovisst, om stadens invånare voro hågade därföre. Nederländarne medgåfvo, att ett stillestånd måste slutas, och ansågo, att Danzig skulle gå in såväl därpå som på inklusion, om den finge blifva en fri stad, oberoende af både Polen och Sverige. »Vände jag dit ut mitt svar», skref Oxenstierna 19 juli, »att E. K. M. väl kunde lida, om ambassadörerna ville arbeta på accommodement emellan E. K. M. och bemälte stad, men att jag funne betänkligt både för E. K. M. och dem själfva, att vi i traktaten något om Danzig skulle författa, förr än de med K. M. accorderade vore. Jag brukade förnämligast ett skäl, som beviste honom (Slingelandt), att det hvarken vore manerligt eller honorabelt för

någondera staten, E. K. M. eller deras, om vi en fiendtlig stad för vän ville erkänna af oss själfva och utan att veta, hvad han på sin sida förklarar sig, eljes skulle han sedan, om vår allians honom intet behagade, bespotta oss båda.» Oxenstierna föreslog två alternativ: antingen skulle Generalstaterna hjälpa svenskarne att bringa Danzig, dock med goda vilkor, under Sveriges lydnad, mot erhållande af förmånliga handelsprivilegier i staden, eller ock inverka på honom, att han sände deputerade för att med kanslären underhandla om kapitulation. Sedan kunde man tänka på, *huru* staden kunde inneslutas i traktaten. Nederländarnes begäran, att göra staden »independent» affärdades af Oxenstierna såsom »orimlig». I bref till konungen finner han, att det vid Preussens egande skulle »mångahanda besvär i en och annan måtto förorsaka». Han hade däremot ej i och för sig något att invända emot inklusionen, enär det skulle försvaga stadens anseende hos Polen. »Danzig», skrifver han något senare, »kan intet på sig bestå och gjorde därföre skäligt att skilja sig från Corpore Borussiæ, men faller det E. K. M. besvärligt eljes att bemäktiga sig denne staden, så skulle de intet lättare vinnas än om de låta sig till ofvanbemälte separation öfvertala, blifvande i stadighet med Polen och i jalousie med den som herre är öfver Preussen, i hvilkens hand brödkorgen lemnas, den Holland med så många skepp hvart år och ögonblick att maintenera svårt fallandes varder.» Konungen var däremot ej emot hvarken att taga nederländarne till medlare vid underhandling med Danzig eller att lemna staden neutralitet. I detta sista fall fordrade han likväl, att staden under kriget skulle kontribuera af dess gods på landet samt lofva att finna sig i det accord, som kunde afslutas mellan Sverige och Polen.

För att taga kännedom om Danzigs önskningar hade Slingelandt och Huybert afrest på ett kort besök dit i slutet af juli. Stadens ledande män förklarade för dem, att deras intresse fordrade, att Danzig förblef under Polen, ty han hade då liberum veto och sjöfarten på Weichseln kunde ej besväras af några tullar, men under Sverige skulle han hemfalla till en konungs »appetit» och godtycke, hvilket varit många blomstrande handelsstäders olycka. De ville således

ej inneslutas i traktaten, desto mindre som Johan Kasimirs ställning syntes dem nu vara bättre än den varit förut.

Efter sin återkomst ifrågasatte sändebuden, att Danzigs inklusion endast skulle uttryckas i allmänna ordalag. Oxenstierna åter föreslog, att det vilkor skulle uppsättas, att danzigarne efter fördragets afslutande enskildt skulle få underhandla om sin inklusion. »Vi skola således få dem till traktat», skrifver Oxenstierna 31 juli, »därtill jag eljest ingen utväg ser». Nederländarne läto det därvid för tillfället bero, och man behandlade sedan frågan om *Englands och Danmarks inneslutande i traktaten.*

Äfven detta var en ömtålig punkt. Den oinskränkta tullfrihet och det privilegium att behandlas likasom de egna undersåtarne, hvilket Generalstaterna önskade, kunde ej gärna vara England behagligt. Sveriges intresse fordrade dock, att man visade det största undseende för England, men detta kunde bäst ske genom att gifva handelsfrågorna en allmännare tydning; att återigen begära Englands inklusion på af Staterna föreslagna vilkor, skulle blott söndra detta land ifrån Sverige. Ännu kinkigare var Danmarks inklusion. Svenskarne önskade, att denna traktat skulle vara riktad *emot* Danmark, ehuru man ej kunde begära, att detta skulle tydligen utsättas, men att nu tvärt däremot intaga denna stat i traktaten vore att gifva den en bestämd fördel. »Genom att Danmark intages tamquam consortes et socii blir Danmark indirecte bättre än Sverige salveradt, om något fiendtligt oss emellan uppkommer», skrifver Oxenstierna 5 aug. till Karl Gustaf.

Det dröjde följaktligen, innan man såväl i den ena som den andra frågan, kunde komma till någon uppgörelse. »Jag märker väl», skrifver Oxenstierna 31 juli, »att ehuru denna traktaten går mycket saktmodigt till, och ingendera söker med orden att irra den andra, är han likväl mäkta hart att umgås med.» »Om dessa ambassadörer», skrifver han något senare, »har jag ingen orsak en annan dom att fälla än att de med moderation drifva deras verk och synas önska ett godt utslag.» Äfven de nederländske ambassadörerna uttalade sig i bref till hemlandet i välvilliga ordalag om Oxenstierna, om de ock tyckte, att han var något »långsam i sin

expedition». Samma anmärkning kunde likväl äfven Oxenstierna rikta emot dem, och Slingelandt erkände själf, att han gick till verket med »tröga steg och tunga fötter». Att sändebuden voro personligen mera välvilligt stämda mot Sverige än hvad deras regering var, är utom hvarje tvifvel, och Huybert, som var afgjordt svenskvänlig, utöfvade ett ej obetydligt inflytande.

Konungen var emellertid ganska missnöjd med att dessa förhandlingar drogo ut på tiden. Han hade synbarligen önskat, att ställningen till Staterna varit klar i början af augusti, ty han hade då utan tvekan vågat angripa Danzig. Nu var han orolig för att Staterna trots sina vänliga försäkringar kunde öppet anfalla honom. Traktaten måste afslutas, skrifver han till sin kanslär den 20 augusti, »ty oss är nu intet att göra till att vinna tid utan att uti god tid sluta och således skilja Generalstaterna ifrån andres vedervärdiga consilier, hvilka, om de skulle vinna sin fortgång och Generalstaterna vecklas in däruti, kunde vi lätteligen sättias i ett farligt tillstånd, därutur vi intet skulle kunna oss så snart reda.»

De nederländske ambassadörerna hade till Haag afsändt ett förslag till traktat, hvilket därstädes i flere punkter kriticerades. Man ansåg emellertid förmånligt att få en uppgörelse med Sverige till stånd. Generalstaterna voro uppriktiga fredsvänner, och den krigiska oro, som i slutet af sommaren förspordes på flere håll, väckte deras lifliga bekymmer. De gåfvo därföre sändebuden rätt att afsluta traktaten, dock ej utan Danzigs inklusion, till hvilken stads skydd de ingått fördrag med Danmark den 16 aug.

För att komma ifrån denna tvistefråga, på hvilken alla underhandlingar syntes stranda, föreslogo kommissarierna, att man endast skulle underteckna en förslagstraktat, men då Oxenstierna vägrade, beslöto de att lemna inklusionen åt *Danzigs eget afgörande*, men under antagande af att svaret blefve jakande innesluta staden i fördraget. På grundval af detta förslag och sedan svenskarne vid de sista sammankomsterna gifvit med sig i flere omtvistade punkter undertecknades ett fördrag mellan Sverige och Generalstaterna den 1 sept. i Elbing, enligt hvilket de gamla förbunden af

1640 och 1645 förnyades, de bägge makterna skulle skydda handelns frihet, inga för densamma skadliga tullar fingo upptagas, och nederländarne skulle i Sverige behandlas såsom de mest gynnade nationer.[45]

Traktatens bestämmelser blefvo i dess enskildheter föremål för olika utläggningar. Ordalagen gåfvo, ej utan Oxenstiernas beräkning, anledning till olika uttydningar. Följden häraf blef, att traktaten, som bekant, ej ratificerades förr än 1659 och efter att Karl Gustaf gått in på åtskilliga för Staterna förmånliga förklaringar.

Dess afslutande var dock ej betydelselöst. I den osäkra ställning, hvaruti Sverige just vid denna tid befann sig, blef den ett stöd. Staterna ville visserligen ej hjälpa *emot* Ryssland eller Danzig, såsom Karl Gustaf önskat, men de sökte nu lugna såväl Ryssland som Danzig, hvilka de förut eggat emot Sverige samt förhöllo sig själfva fredligt. Under de första veckorna efter fördraget voro de betydligt välvilligare stämda mot Sverige än hvad de förut voro. Dessa fördelar voro dock hastigt öfvergående, och motvägdes af att konungen genom fördraget hindrades fortsätta fiendtligheterna mot Danzig, utan att staden därföre gaf sig åt konungen, som han först hoppades. I Europa väckte äfven fördraget ett visst uppseende, och man ansåg genom detsamma Sveriges ställning tryggad, men dess äröfringsplaner stäckade.[46]

Samma dag som traktaten i Elbing afslöts, anlände Karl Gustaf till Frauenburg. Erik Oxenstierna kom honom där till mötes. Sedan konungen sist träffat sin rikskanslär hade endast två månader förflutit, och bland de märkliga tilldragelserna under denna tid kunna räknas en lysande seger för de svenska vapnen och afslutandet af en traktat med de fruktade Generalstaterna, men detta oaktadt hade Sveriges ställning under dessa månader väsentligen försämrats. De sagda fördelarne motvägdes af ryssarnes infall på svenskt område och af de nedslående erfarenheter konungen gjort under sitt senaste fälttåg i Polen. Polackarne voro nämligen oaktadt alla nederlag obesegrade, och kurfursten hade visat

sig vara visserligen en duglig men tillika en besvärlig bundsförvandt. Den svenska hären hade, betydligt sammansmält af sjukdomar och strider, nödgats återvända till Preussen.

Karl Gustafs krigsrörelser efter slaget vid Warschau kännetecknas onekligen af en viss planlöshet. En medverkande orsak härtill torde väl hafva varit, att såväl konungen som kurfursten flere veckor efter slaget voro sjuka, men det fanns äfven andra orsaker af en djupare natur, nämligen de allierades olika intressen och de obestämda fredsutsigterna. Kurfursten önskade för sin del hvarken förfölja Johan Kasimir, hvilket Karl Gustaf hälst önskade, ej häller skynda till att belägra Danzig, hvilket torde hafva varit det klokaste, ehuruväl konungen med anledning af de pågående underhandlingarne med Generalstaterna härutinnan var tveksam. Fredrik Wilhelm, som var misslynt öfver att fälttåget ej lyckats bättre, tänkte nu endast på att skydda sina områden för Ryssland och drog sina trupper upp mot Preussen. Karl Gustaf nödgades följa med, för svag att operera ensam. Båda de allierade hoppades på fred, ty Johan Kasimir sades ej därtill vara obenägen, och de franska sändebuden uppträdde fortfarande såsom nitiske fredsmäklare, men det dröjde likväl, innan den polske konungen afgaf ett bestämdt svar.[47]

Emellertid inlupo eftertänkliga underrättelser om ryssarnes framträngande i Östersjöprovinserna och Lithauen, och en fredlig uppgörelse mellan Johan Kasimir och tsaren sades förestå. Karl Gustaf var oviss, hvad beslut han skulle fatta. Skulle han till hvad pris som hälst söka fred med Polen för att med kraft föra det ryska kriget, eller skulle han fullfölja det polska? Ingenting kunde afgöras utan i samråd med kurfursten, men huru långt skulle man rätta sig efter dennes fordringar och önskningar? Hvad kunde man vänta sig af Danmark, kejsaren m. fl. makter? Alla dessa frågor voro under hela september månad föremål för flitiga underhandlingar mellan konungen, rikskanslären och i Frauenburg närvarande rådsherrar såsom Johan Oxenstierna, v. d. Linde, Rosenhane m. fl.

Hvad det ryska kriget angår, så beslöts, att konungen ej skulle tåga mot Ryssland, ty därigenom skulle de med kosackerna och furst Rakoczi inledda underhandlingarne af-

brytas, möjligheten till nya, välbehöfliga värfningar minskas, och kurfursten måhända öfvergifva Sveriges sak. Då kunde man äfven befara det värsta af Polen och förlorade hvarje hopp att få Danzig, hvilket skäl låg rikskanslären särdeles i sinnet. Man beslöt emellertid sända trupper under Stenbock utefter Ostpreussens södra gräns. Härigenom skulle man äfven lugna kurfurstens oro för ryssarne och för polacken Gonsiewski, som med en större armékår opererade i östra Polen och närmade sig Ostpreussen. De återstående svenska trupperna voro hufvudsakligen förlagda i de östra delarne af de vidsträckta äröfringarne, hvarigenom de vestra lemnades utan tillräckligt skydd.

Emellertid ankom ($^{15}/_{9}$) de Lumbres med Johan Kasimirs svar. Det befanns, att denne icke ens ville inlåta sig på fredsunderhandlingar, förr än Karl Gustaf utrymt hela Preussen. Icke utan kejsarens och Rysslands stöd hade han vågat framställa detta hårda vilkor, hvilket förvånade både konungen och kurfursten. Ehuru anbudet efter så många segrar var förödmjukande för konungen, var dennes ställning likväl vid denna tid så svag, att det blef föremål för allvarliga öfverläggningar.

Af Oxenstiernas hand finnes ett för den politiska uppfattningen ganska betecknande betänkande, hvilket antagligen legat till grund för de i anledning af Johan Kasimirs svar inför konungen förda rådplägningarne.

Oxenstierna framställer först de skäl, som tala *för* antagandet af Polens fredsanbud. Dessa äro: 1) att Ryssland tager bort Östersjöprovinserna och hotar Finland och Sverige; 2) att man kan befara ett anfall från Danmark. Den nyligen afslutade alliansen med Generalstaterna lemnar i detta fall ej tillräckligt skydd, »ty det finnes ännu många i Nederland piquerade emot Sverige, som Danmark allt ondt tillblåsa skole, och åtminstone väl lida att oss något vederfares;» 3) att »kejsaren spelar sitt spel i Tyskland efter eget behag och lärer på sistone gång om gång gifva Sverige hjärtestötar;» 4) att svenskarne sakna medel, så att armén hvarken kan »klädas, underhållas eller blifva encouragerad, mycket mindre genom värfningar förökas», utan i stället försmäktar »genom de mångfaldiga marscherna»; 5) att det är

»ytterst till befara, att, när föreskrefne olägenheter taga öfverhanden, hela riket råkar i farlighet, och alltså släpper det säkersta för det osäkersta»; samt 6) att man nu med säkerhet kan få Livland och afsägelsen af Johan Kasimirs arfsanspråk. — *Emot* fredsanbudet kunde anmärkas: 1) att, om man nu lemnade äröfringarne, så vore hela kostnaden och mödan af kriget förspilda; 2) att äröfringarne hafva »härtill af sig själfva födt kriget utan kronans omkostnad, och när man släpper dem, så falla så många» värfvar- och rekrytplatser; 3) att det går om intet »som förnämst har varit intenderat, nämbligen att vara mäster i Östersjön, och försäkra sig igenom desse conquester, att Polen icke alltid skulle troublera Sverige». »Hvad om oförmögenheten, som oss trycker, sägas kan», tillägger Oxenstierna, »lärer hon igenom cessionen af conquesterna intet cessera, ty hafver intet polniske kriget kunnat upphjälpa vår oförmögenhet, hvad apparentie att, när alle de land borte äre, som nu kriget står uti, att vi måste gå i vårt eget land i Livland, att vi då kunne subsistera, ja fast nog gå i Moskva. Blir det äfven så besvärligt och än värre i det kommunikationslinien här igenom Preussen blifver afskuren.» Slutligen är det fåfängt, »att tänkie till (att) obligera en fiende därmed, att man sätter honom i sin förre makt igen, ty han det gjorde intrång icke förgätandes varder, när honom lägenhet tillstöter».

Därefter följa några politiska råd. Man bör 1) söka få en skälig fred, och den fred är skälig, som är billig och öfverens med fäderneslandets intresse; 2) men till dess ingen tid försumma att »göra all författning med sina vänner», däribland först 3) med kosackerna och 4) med kurfursten, så att han må använda för konungen hela sin styrka; 5—7) sedan träffa aftal med Sibenbürgen, tatarerne och turkarne samt genom tatarerne äfven med perserna; sammanföra Frankrike, England och Nederland samt de tyska furstarne, hvilka borde »göra en consert emot hus Österrikes desseinger»; 8) vidare förmå Staterna genom förmånliga handelsvilkor hjälpa, särskildt mot Danzig. Slutligen borde konungen se på »sitt lands besvär» och vara betänkt »på medlens ophandling».

Hvilken af de olika åsigter, som i detta af Oxenstierna författade betänkande, äro hans egna, kan man se af de

samtida rådsprotokollen. Han lutade till krigets fortsättande i Polen för att få behålla Preussen. Konungen fattade äfven sitt beslut i denna riktning. I och för dess genomförande var det nödvändigt att fortfarande ifrigt arbeta på förbund med främmande makter.[48]

Förhållandet till *Danmark* var visserligen något mindre spändt än hvad det varit på sommaren, då Karl Gustaf ju till och med allvarligt öfvervägt, om han ej borde anfalla denna makt för att ej själf blifva anfallen. Kurfursten hade genom sitt sändebud, *Evald Kleist*, sökt lugna Danmark och motarbeta den nederländske ambassadören v. Beuningen, hvilken i Köpenhamn uppträdde mera krigiskt och svenskfiendtligt än till och med hans regering önskade. Nu under hösten erbjödo sig äfven Generalstaterna, England och Holstein att medla mellan Sverige och Danmark, och konungen tyckte sig ej kunna afvisa deras begäran. Durel fick slutligen befallning att återupptaga de i februari afbrutna underhandlingarne om allians med Danmark, hvilket anbud mottogs skenbart väl, och så mycket vanns, att Danmark tillsvidare uppsköt sina krigsplaner.[49] — Med *England* stod man något närmare afslutandet af en subsidieallians. Hittills hade dock den förnämsta fördelen med dessa förhandlingar varit, att de höllo *Generalstaterna* i en viss spänning och dämpade deras fiendtliga känslor. Elbingtraktaten var ej häller, såsom ofvan nämnts, utan inflytande på dessa makters hållning. Hvad Staterna angår, så voro de ganska oroliga för ryssarnes framträngande och hågade att åtminstone på underhandlingens väg dämpa den krigslåga de förut underblåst. Äfven i polska kriget ville de alltjämt gärna medla, och deras begäran understöddes af kurfursten. Konungen hade dock i detta fall förtroende endast för *Frankrike*. Denna makt var allvarligt bekymrad öfver Johan Kasimirs hållning och särskildt öfver det inflytande kejsaren utöfvade på denne. De tyske katolske furstarne ingåfvo äfven oro för den westfaliska fredens bestånd, allra hälst som det ej var någon utsigt för att Sverige på länge skulle få tillfälle att skänka den tyska politiken någon uppmärksamhet.[50]

Underhandlingarne med *kosackerna* och *Siebenbürgen* hoppades man snart kunna bringa till slut. På Oxenstiernas

inrådan hade konungen erbjudit furst Rakoczi äfven Krakau, ifall han därigenom säkrare kunde vinna honom. Vid förhandlingarne i rådet medgaf man visserligen, att dessa bundsförvandter lågo långt bort, men de ansågos dock vara af stor betydelse, och detta ej blott emot Polen utan äfven emot Ryssland. Några förhandlingar med *Turkiet* hade länge varit påtänkta, men ej ännu kommit till stånd. Först den 23 sept. fick *Klas Rålamb* en af Oxenstierna uppsatt instruktion för en ambassad till denna makt.[51]

Vigtigast bland alla bundsförvandter för Sverige var och förblef *Brandenburg*. Konungen kände sig visserligen besvärad öfver det tryck kurfursten utöfvade på hans krigsföretag och misstänkte hans goda vilja och uppriktighet, såsom bäst synes af de order Stenbock erhöll vid sitt ofvanomtalade tåg. Denne skulle söka undvika att komma i beröring med kurfurstens område och folk. Men oaktadt denna motvilja kunde konungen ej undvara kurfursten och var bekymrad för att han skulle »sadla om».

Fredrik Wilhelm saknade ej häller vid denna tid anbud att skilja sig från det svenska förbundet. Med Gonsiewski fördes enskilda underhandlingar, hvilka väckte svenskarnes missnöje. De gälde afslutandet af en separatfred. Ständerna i Brandenburg voro ifriga för att kurfursten skulle få fred med Polen. Det sades kurfursten ej vore obenägen härtill mot att blifva utsedd till polsk tronföljare. Själf misstrodde han dock polackarne och ansåg sig ej kunna lita på, att de skulle låta honom få behålla de fördelar han under kriget förvärfvat, än mindre skaffa honom dem, som han möjligen skulle kunna låta aftvinga sig af den svenske konungen i dennes nuvarande kritiska belägenhet. Däremot hade kurfursten gärna sett, om han i förening med konungen kunnat på förmånliga vilkor få fred med Polen, men därtill var det ringa utsigt. Vid Johan Kasimirs hof var man ännu mycket förbittrad på kurfursten för fördraget i Königsberg, ehuru många polacker rådde konungen till försoning. Kurfursten sökte emellertid af underhandlingarne med Gonsiewski göra det mesta möjliga för att inverka på svenskarne. Han tillät äfven flere polacker fortfarande vistas i Königsberg, allt för att oroa Karl Gustaf. Kurfursten

följde äfven med uppmärksamhet politiken i Wien och fruktade ett anfall från detta håll. Skilja sig från konungen ville han därföre ej, endast låta denne dyrt betala sin vänskap, hvars värde han till fullo uppskattade.

Ett ryskt sändebud hade i slutet af augusti anländt till Königsberg med ett förslag till kurfursten att emottaga Ostpreussen såsom län af tsaren. Om det ej skedde godvilligt kunde denne, menade det ryska sändebudet, annektera landet såsom en gammal »appartenance» till det nyäröfrade Lithauen. Han skröt föröfrigt öfver Rysslands makt och framgångar och uppträdde med ett öfvermod, som väckte det kurfurstliga hofvets förargelse. Kurfursten redogjorde öppenhjärtigt inför den svenske residenten för ryssens anbud och visade ingen benägenhet att antaga detsamma, utan kände fastmer såsom en förnärmelse bara tanken att lyda under en sådan barbar som tsaren. Det oaktadt ville han, att sändebudet skulle behandlas med all aktning, ty han var orolig för ryssarnes framgångar och ansåg, att om Sverige skulle ligga under i kriget och tsaren skulle få en hamn vid Östersjön, skulle det blifva ytterst farligt för Brandenburg; då först skulle man »recht vor der Hölle wohnen». På samma gång ville han undvika krig med moskoviten, såvidt möjligt var. Kurfurstens sändebud hos tsaren, Eulenburg, skulle därföre söka medla fred. Först vid hans återkomst i okt. och sedan ett fördrag afslutits 24 sept. med tsaren, affärdade kurfursten det ryska sändebudet med vänskapliga försäkringar. Till dess uppehöll han honom med obestämda löften. Äfven hans anbud kunde med fördel användas vid de samtidigt pågående underhandlingarne med Karl Gustaf, och de begagnades äfven. Kurfursten hade »balancen» i sin hand. [52]

Waldeck var vid armén och hade dessutom fallit i gunst. Polska fälttåget hade misslyckats. Hvad hade man väl vunnit med kriget, och huru hade det gått med de polska delningsförslagen? Hårda och häftiga ord om det svenska förbundet uttalades vid denna tid i den kurfurstliga rådskammaren. Den betänksamme Schwerin fick nu mer och mer insteg hos kurfursten. Han menade, att i den svenska politiken borde man hvarken vara hätsk eller för eftergifven, endast lugn, så vunne man målet. Det gälde

ej längre att mot *osäkra* fördelar följa konungens af Sverige vidtsväfvande planer, utan att försigtigt och slugt begagna sig af hans bryderi för att erhålla några *säkra* fördelar. *Suveränitetsplanerna* dyka nu åter upp. Schwerin mottog äfven dem betänksamt, då han var rädd, att dessa ytterligare skulle öka Polens vrede mot kurfursten, men han anslöt sig småningom till desamma och arbetade sedan oförtrutet ehuru med försigtighet på deras genomdrifvande. [53]

Den 3 sept. kom Schwerin till konungen i Frauenburg. Hans instruktion har ej bevarats, men af andra handlingar framgår, att han skulle liksom höra sig för, om ej kurfursten kunde åt sig utverka suveräniteten. I alla händelser skulle han begära förbättringar i länsfördraget. Vid audiensen hos konungen erkände denne, att länsfördraget kunde framkalla stridigheter och lofvade, att Schwerin skulle få genomgå detsamma med Oxenstierna. Då nu Schwerin förklarade, att man endast behöfde upptaga det äldsta förslaget från Stettin, så gaf konungen intet svar utan endast skrattade. Han förklarade sedan, att denna kurfurstens begäran var »impertinent». Än mindre hågad var Oxenstierna för medgifvanden. Han låtsades som om Schwerin endast kommit för att ordna gemensamma militära mått och steg, och då Schwerin förklarade sig ej vara instruerad härför utan endast för att erhålla en förbättring af länsvilkoren, begärde rikskanslären en förteckning öfver de punkter, som kurfursten önskade få ändrade. Då nu Schwerin förklarade, att alla punkter voro lika odugliga, och att man borde återgå till hvad som förhandlades i Stettin, gaf Oxenstierna intet svar, utan frågade blott hvad kurfursten tänkte göra för att hindra ryssarnes framfart. Den 8 sept. återvände Schwerin till Königsberg, utan att hafva kommit målet närmare. Kort efteråt skref han ($^{12}/_{9}$) till Oxenstierna och begärde ånyo suveräniteten samt förklarade, att erhållandet af de polska voivodskapen däremot vore kurfursten likgiltigt. Denna skrifvelse förargade konungen, som ansåg Schwerin missförstått hans ord. Ett par dagar senare ankom Johan Kasimirs afvisande svar på fredsförslagen, och konungen visade sig från denna tid mera benägen att tillmötesgå kurfurstens önskningar, ja till och med mera benägen än denne vågat tro,

då äfven han hade blifvit besviken genom de Lumbres budskap. Vid de öfverläggningar, som konungen i denna fråga hade med sitt råd, framhöll han likväl, att han gärna ville, det man skulle finna något sätt att undvika att gifva kurfursten suveräniteten, men om hans hjälp vore han angelägen, om han också misstrodde honom. Oxenstierna var däremot en *afgjord motståndare* till alla medgifvanden. Han ansåg, att kurfursten ej lemnade någon equivalent för suveräniteten, såvida han ej ville hjälpa emot Ryssland, och att om Sverige gaf vika i en punkt, skulle Brandenburg endast begära mera. Brandenburg behöfde mot Polen och Ryssland lika väl Sverige, som Sverige Brandenburg. Det beslöts dock enligt konungens önskan att göra några förslag om nytt förbund, hvilka kunde behaga kurfursten, utan att därföre gifva honom full suveränitet.

Schlippenbach uppehöll sig i början af september i Königsberg. Han var ditsänd för att ordna åtskilliga militära frågor och fick af kurfursten ett förslag innehållande dennes önskningar vid ett förnyande af förbundet med Sverige. Kort innan han skulle återvända till konungen och sedan han redan haft sin afskedsaudiens, besökte han Schwerin samt förklarade för honom, att han nyss fått ett bref från konungen, i hvilket denne lofvade, att kurfursten skulle få alla önskade rättigheter (jura majestatis et superioritatis), om man blott tillika kunde utfinna ett så starkt band, att båda monarkerna genom detsamma kunde känna sig säkra. Konungen för sin del föreslog, att kurfursten skulle afgifva en slags säkerhet eller revers vid länets mottagande, men föröfrigt vara oberoende. Denna kompromiss, som af de kurfurstlige vid föregående länsförhandlingar föreslagits, fann emellertid Schwerin nu alldeles oantaglig, och Schlippenbach afreste med oförrättadt ärende. [54]

Den 21 sept. utfärdade emellertid kurfursten en instruktion för Schwerin och Jena att underhandla på grundval af det af honom åt Schlippenbach lemnade förslaget. Kurfursten äskade i detta suveräniteten, men medgaf för en viss penningesumma delningen af tullar och afstod från de i fördraget i Marienburg utlofvade voivodskapen i Polen. Han nekade däremot bestämdt att hjälpa mot Ryssland.

Schwerin och Jena hade i Frauenburg några sammankomster med Erik och Bengt Oxenstierna. Dessa ville ej höra talas om kurfurstens förslag till suveränitet och uppträdde så bestämdt, att Schwerin ansåg, att man måste för tillfället lemna denna fråga åsido.

Karl Gustaf meddelade äfven kurfursten, att man i Polen ej vore obenägen utesluta Brandenburg från blifvande fredsunderhandlingar. Men då kurfursten, såsom förut omtalats, kunde meddela, att äfven han hade anbud från Polen, så neutraliserade dessa stridiga uppgifter hvarandra, och ingen kunde med dem nå sitt syfte. Såväl konungen som kurfursten voro emellertid oroliga öfver ryssarnes och polackarnes krigsrörelser och önskade, att underhandlingarne om förnyandet af förbundet ej skulle draga ut på tiden, men kanslärerna, Schwerin och Oxenstierna, sökte ingifva sina herrar mod att stå på sin rätt och visade sig fortfarande ej sinnade att göra medgifvanden. Schwerin framlemnade ej kurfurstens välvilliga skrifvelse, och Oxenstierna visade tydligt, huru motbjudande det var för honom att underhandla om dessa vilkor. Han uppgjorde i stället ett nytt förslag, en »Incorporir- und Commembrirung für Preussen», hvilket dock syntes Schwerin till och med hårdare än det förra länsfördraget, och om hvars punkter han vägrade att underhandla. Han nödgades dock taga det med sig till Königsberg för att visa det för kurfursten. Äfven licentfrågan dryftades af kanslärerna. Oxenstierna var missnöjd öfver att någon delning af tullarne ej ännu ordnats, ehuru kurfursten för densamma hade erhållit Ermeland och en kommission, såsom nämndes, för längesedan nedsatts, samt man i Marienburg enats om att utan dröjsmål verkställa delningen. Kurfursten fortfor emellertid drifva den satsen, att delningen endast skulle gälla nyinrättade tullar, ett uppfattningssätt, som Oxenstierna på det lifligaste ehuru utan framgång bestred. Kleist skickades till Frauenburg för att med oroande underrättelser från Danmark nedstämma svenskarnes fordringar, men förgäfves. Den 1 okt. reste Schwerin.[55]

Flere underrättelser från krigsteatern voro egnade att stärka Oxenstierna i hans föresats att åtminstone i fråga om suveräniteten ej vika ett steg. Waldeck med kurfurstens

här blef slagen vid Luck ($^{28}/_{9}$), och kort efteråt ($^{12}/_{10}$) segrade Stenbock vid Philippowa. Några dagar förut ($^{6}/_{10}$) hade ryssarne aftågat från Riga utan att hafva intagit denna stad, och den holländska flottan lemnade Danzig för att återvända hem.

Konungen sände Schlippenbach i början af oktober åter till Königsberg med befallning att i samråd med Wolfsberg underhandla med Schwerin och Jena om det af Oxenstierna uppsatta nya förslaget. Några underhandlingar egde rum, men utan resultat. De kurfurstlige kommissarierna förklarade, att detta förslag var för dem mycket mera tryckande än det gamla fördraget, och att de ansågo sig behöfva ändra hvarenda punkt. I stället föreslogo de, att man borde söka få ett stillestånd med Polen och lofvade att verka för detta, om blott några vilkor uppsattes. Svenskarne förklarade, att de ej voro instruerade i denna punkt, utan bådo de kurfurstlige uppsätta sina förslag till ett nytt vapenförbund. De erhöllo äfven ett sådant, i hvilket Oxenstiernas förslag helt och hållet förkastades och suveräniteten tydligen var utsatt. Med detta återvände Schlippenbach till konungen.[56]

Oaktadt några ljusglimtar var dock den politiska horisonten fortfarande lika molnhöljd. Det skulle dröja länge, innan svar kunde ingå från kosacker, Siebenbürgen m. fl. Upp mot Preussen tågade Johan Kasimir, och Karl Gustaf kunde ej hindra hans tåg. Allt sedan juli månad hade en häftig fältsjuka på det betänkligaste sätt decimerat dennes trupper, och penningar till nya värfningars anställande saknades. Man hade i förskott upptagit penningar på nästan alla större inkomsttitlar, ämbetsmännen utfingo ej sina löner, ej ens konungen kunde erhålla på kredit hvad han behöfde för sin hofhållning. Oxenstierna försträckte penningar af egna medel, så långt det stod i hans förmåga, men det ville ej längre lyckas honom att »upphandla penningar». Det betänkligaste var, att denna penningenöd började blifva bekant hos utländingarne, och det var främst medellösheten, som Schwerin nu beräknade för att kunna genomdrifva kurfurstens fordringar.

Konungen var allt jämt böjd för medgifvanden, om han blott kunde få ett nytt fördrag med kurfursten. Att lemna denne suveräniteten började synas honom ej så farligt, men

Oxenstierna förblef obeveklig. Han ansåg, att kurfursten ej kunde i längden undvara konungen, och att man därföre borde vara fast. Huru länge Oxenstierna hade kunnat bibehålla denna uppfattning gent emot konungens önskningar, är ej lätt afgöra. Karl Gustaf hade redan vid föregående tillfällen genom Schlippenbach, Wolfsberg m. fl. förbigått kanslären och på egen hand skaffat sig underrättelser och inledt underhandlingar. Detta tillvägagående hade alltid djupt sårat Oxenstierna. Nu sökte konungen ehuru förgäfves personligen få sammanträffa med kurfursten. Vid en underhandling sådan som den ifrågavarande kunde han dock näppeligen helt och hållet förbigå sin kanslär. [57]

Konungen behöfde det ej häller. Den 16 okt. insjuknade Oxenstierna och afled den 23 s. m. Den 22 okt. fick Schlippenbach order att »provisionaliter» fullfölja underhandlingarne. Den 30 okt. utfärdade konungen en instruktion för Schlippenbach, Wolfsberg och Biörenclou att underhandla med kurfurstens kommissarier. Den 10 nov. afslöts i *Labiau* ett nytt vapenförbund mellan Sverige och Brandenburg. Konungen tillförsäkrades ånyo kurfurstens bistånd vid stundande krigsrörelser, men priset för detta bistånd var, att Karl Gustaf beviljade den så länge och ifrigt åstundade *suveräniteten öfver Ostpreussen.*

Döden befriade Erik Oxenstierna från att underteckna detta förödmjukande fördrag, som omintetgjorde fördelarne af de af honom utarbetade fördragen i Königsberg och Marienburg och som omintetgjorde — hvad värre var — möjligheten att genomföra den store rikskanslärens politiska testamente. Det har förut påpekats, att för Axel Oxenstierna, hvilken ej utan skäl blifvit kallad »ille callidus Balthici maris speculator», gälde Preussens besittning såsom den säkraste garanti för Sveriges bestående storhet. Erik Oxenstiernas hela politik hade blott varit ett försök att fortsätta och genomföra faderns planer. Försöket strandade. Genom fördraget i Labiau lades grundstenen till våra dagars mäktiga Preussen, och hörn- och slutsten i det svenska Östersjöväldet — Preussens besittning — var för alltid Sverige fråntagen.

TOLFTE KAPITLET.

Då forskaren lemnar den politiska historien för att söka lära känna statsmannen såsom enskild man, nödgas han ofta af brist på källor inskränka sig till de nödtorftigaste uppgifter. Hvad Erik Oxenstierna angår, så blifva underrättelserna om hans enskilda förhållanden sparsammare än förut just från den tid, då hans yttre verksamhet blef af större betydelse. Endast några spridda uppgifter kunna lemnas.

Den gamle rikskanslärens begrafning egde, som bekant, ej rum förr än den 18 mars 1655, d. v. s. sedan riksdagen nyss var samlad. Arfskiftet mellan hans barn försiggick redan den 11 februari. Johan och Erik Oxenstiernas utresa, kriget och reduktionen torde likväl hafva förhindrat en fullständig utredning af sterbhusets affärer under Erik Oxenstiernas lifstid. Barnen drogo enligt faderns önskning ej lott om godsen, utan togo de lotter, som han åt hvar och en åt dem bestämt. Likväl synes arfskiftet ej egt rum utan en viss spänning mellan syskonen. [1]

Enligt ordalydelsen i gref- och friherreförläningsbrefven skulle Södermöre grefskap och Kimito och Nynäs friherreskap öfvergå till äldste sonen. Då emellertid Axel Oxenstierna ursprungligen erhållit Södermöre såsom friherreskap för sin yngre son, men själf begärt öfverföra det till grefskap för den äldre, ansåg han sig oförhindrad att i sitt 1647 uppsatta testamente gifva sonen Erik Kimito såsom friherreskap. I det 1650, efter Anna Bååts död, ändrade testamentet har han dock ändrat denna bestämmelse, och Johan Oxenstierna erhåller såväl friherre- som grefskapen; »hafver också fuller så vida förstått», lyda testamentets ord, »mine söners intention, att de med min vilja och förordning på både sidor skulle låta finna sig åtnöjde, likväl noga betraktandes de bref och donationer, som

jag på grefve- och friherreskapen undfångit hafver och att lemna allt i sitt rätta, ordentliga lopp, afskärandes därigenom allt otidigt snack och förfång för mine efterkommande och andre i framtiden». Möjligen torde rikskanslären i den omständigheten, att Johan Oxenstierna var barnlös, funnit ett ytterligare skäl att ej förändra gåfvobrefvens lydelse. Erik Oxenstierna fick i ersättning alla godsen i Estland, »ty», skrifves i testamentet, »kan jag både för rättvisans skull och i anseende af min faderlige ovälde kärlek till bägge mine söner, icke låta med mindre jag såsom en rättvis fader och en primus acquirens på något annat tillbörligt sätt skulle i samma staden ihugkomma honom, min son Erik och hans affödo». Af de estniska godsen skulle han lemna 10,000 rdr. såsom brudskatt åt systrarne. Med Karin Oxenstierna träffade han en öfverenskommelse den 31 juli, enligt hvilken han till henne afstod 37 $^{3}/_{4}$ hemman i Småland för 13,000 rdr. af hennes fordringar i brudskatt, lösören och stenhus i Stockholm. Någon utdelning ur gref- och friherreskapen skulle han ej erhålla, däremot skulle Johan åt systrarne gifva 8,000 rdr. ur gref- och friherreskapen. Godsen i Livland delades lika mellan sönerna. Jurisdiktionen skulle vara gemensam och likaledes uppsättandet af garnison på Wolmar. Det inbrytande kriget gjorde, att såväl de estniska som livländska godsen blefvo föga inkomstbringande. Oxenstierna erhöll dock utdelning under åren 1655 och 1656. Inkomsterna från Livland skulle användas till afbetalande af skulder, men togos i stället delvis till de dagliga behofvens fyllande.

I det egentliga Sverige hade Axel Oxenstierna själf noga beräknat värdet af alla sina arfvegods och fördelat dem mellan barnen i 2 brors- och 2 systerlotter. *Fiholm* (i Södermanland) skulle tillfalla äldste sonen, enär det var den förnämsta sätesgården, af hvilken rikskanslären och hans förfäder skrifvit sig och i hvars närhet familjegrafvarne funnos; *Tidö* skulle enligt det senare testamentet tillfalla sonen Erik, »därutinnan», skrifver Axel Oxenstierna, »jag ingen annan konsideration hafver haft än att sedan Fiholms-lotten och dess vidhängande gods är af mig ernader för skäl skull åt min son Johan, då kommer till Tidön ingen annan i betänkiande än min son Erik». Till Tidö-lotten var lagd *Hjulsta*

samt strögods i flere landskap, inalles 174 $^{1}/_{24}$ mantal, utgörande 3,783 rdr. i ränta. Då såväl Fiholm som särskildt Tidön voro väl bygda emot systrarnes gårdar, erhöllo de ersättning i några dyrbara lösören. Dessa skulle för öfrigt delas mellan barnen, likväl med det förbehåll, att arkivet skulle vara hos sönerna och hållas tillsammans, samt biblioteket ärfvas af Erik, »som sig på studierna mest lagt hafver». Denne erhåller en uppmaning, att han biblioteket, som icke var »helt kostelig, — ensammen henne sammandraga, samla, fatta och förbättra må och göra däraf en considerabel bibliotekam». Åt sönerna öfverlemnades äfven en annan samling, hvarom rikskanslären skrifver: »— jag hafver mycket förlustat mig att samla gamla mynt, skoupenningar och andra rariteter tillsammans, så mycket mig hafver stått till att göra med höflighet, icke af stort värde, utan till mitt contentament.» [2]

Af sina gods erhöll Oxenstierna tvifvelsutan utdelning, men då fullständiga räkningar ej återfunnits, och det kan misstänkas, att sådana ej ens uppsattes, kunna inga summor uppgifvas. Produkter in natura kommo ifrån gårdarne, ej blott medan Oxenstierna var i Stockholm utan sändes äfven ut till »hofhållningen» i Preussen. Det bör dock anmärkas, att restantierna af obetalda räntor voro högst betydliga. Axel Oxenstierna beräknar dem i en kodicill till sitt testamente af 1652 till 12,000 rdr., och under krigsåren gjorde bönderna inga afbetalningar. Betydande summor åtgingo äfven till gårdarnes bebyggande och underhåll. Den bekante Jean de la Vallée uppgjorde ritning till anläggning af dam och trädgård vid Tidön och besökte stället på våren 1656 för att öfvervaka arbetet.

Innan Oxenstierna lemnade Sverige, gjorde han ett besök på Tidön, Görväln och möjligen andra gårdar. Vid sin afresa uppdrog han åt *Israel Lagerfelt* högsta vården om sina enskilda angelägenheter. Under denne funnos flere förvaltare och inspektorer, bland hvilka *Johan Beier* var den förnämste, hvilken äfven var värd i huset i Stockholm. *Johan Widichinni* hade i uppdrag att ordna Oxenstiernas arkiv och bibliotek, och inköp af nya böcker gjordes, liksom äfven böcker sändes från Polen. [3]

Rikskanslären hade omsorg ej blott för sina egna gods, utan var äfven förmyndare för Johan Berndes' (död 1652) och Åke Axelsson Natt och Dags (död 1655) barn. Mödrarnes (Ingeborg Kurck och Anna Cruus) bref vittna om det förtroende de hyste för Erik Oxenstierna och den välvilja han visade för sina myndlingar. Möjligen var han äfven förmyndare för Filip v. Scheidings barn; visst är, att han för deras bästa ådagalade stort intresse. [4]

Utom sin enskilda förmögenhet uppbar Oxenstierna i lön såsom rikskanslär 4,000 rdr., såsom generaldirektor öfver handelskollegium 2,000 rdr., såsom riksråd 1,000 rdr. Såsom generalguvernör öfver Preussen erhöll han utom lönen, 6,000 rdr., *Kristburgs amt*, hvilket sedan gamla tider varit län eller starostei för guvernören i Marienburg. Dessa lönevilkor funnos dock delvis endast på papperet, och ännu 1660 var staten skyldig hans sterbhus ej mindre än 49,472 rdr. för obetalda löner och penningeförsträckningar.

I aug. 1655 afreste Oxenstierna. Om hans resa hafva vi redan talat. Han torde själf ej haft med sig hvarken något större följe ej häller mobilier, utan de kommo efter med hans gemål, som anlände med döttrarne på kronans skepp Admirant den 23 sept. 1655 till Wolgast. Hon uppehöll sig sedan i Preussen på olika orter, företrädesvis Elbing och Marienburg.

Oxenstierna ville alltid uppträda med värdighet, och såsom svensk rikskanslär ansåg han sig hafva både rätt och skyldighet att föra stor stat. Ännu i behåll varande förteckningar från hans husgerådskammare i Elbing lemna härom vittnesbörd. Dyrbara pjeser och husgerådssaker af silfver, af hvilka några ej utan skada gjorde resan till Warschau, talrika vapen och rustningar, däribland en särdeles dyrbar, gåfva af Radzieiovski, samt en rik vinkällare, äfven den försedd med gåfvor af nämnde polack, tyda på en ej obetydlig lyx. Han nödgades dock låna penningar på dessa mobilier för att bestrida nödvändiga omkostnader. Däremot lefde han ej, åtminstone ej i Preussen, på det äröfrade områdets bekostnad. Den vidlyftiga hushållningen sköttes af *Gustaf Prinz* och äfven af *Arend Cornelius Turlow*, tillika Oxenstiernas sekreterare. [5]

Bland Oxenstiernas talrika följe märktes, utom en mängd lägre betjening, ett par prester, flere pager, skrifvare och läkare. Öfverallt skulle också rikskanslären representera, mottaga främmande sändebud, officerare och utländingar. Äfven drottningen och konungens syster gästade hans hus. Särskildt omtalas Oxenstiernas ståtliga intåg i Elbing. Därom har den samtida polske historieskrifvaren Rudawski lemnat en utförligare beskrifning, ur hvilken vi meddela följande: Onsdagen den 12 dec. 1655 kl. 5 e. m. intågade Erik Oxenstierna i Elbing. Invånarne vnro uppstälda långs hela vägen. I spetsen för tåget red major Sacken ensam, med ett bistert utseende och min, så att man skulle kunna tro, »att Mars var en svensk». Därefter kommo svenska trupper af olika vapen och med olika färgade fanor och standar, sedan fyra elbingske rådsherrar i en vagn, och slutligen Sveriges rikskanslär sittande på en präktigt utstyrd och krusad häst. Han ensam hade ett vänligt och leende uttryck i sitt anlete. Honom följde v. d. Linde. Tolf salvor aflossades i den nya och lika många i den gamla staden såsom ett tecken på den allmänt rådande glädjen. Så älskadt var Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas namn i Elbing.

Äfven vid sin ankomst till Königsberg dec. 1655 väckte Oxenstierna ett visst uppseende med sitt ståtliga följe om 300 hästar. [6]

Erik Oxenstiernas hälsa hade aldrig varit stark, såsom förut flere gånger omnämnts. De mångahanda göromålen medtogo ytterligare hans krafter. Under sommaren 1656 var han en tid ganska sjuk. Lynnet var ock understundom nedstämdt därföre att konungen ibland gick rikskanslären förbi och ådagalade en allt för stor självrådighet; ännu mera nedslående verkan hade den politiska ställningen under hösten 1656, de stora penningebekymren och de sista förödmjukande underhandlingarne med Brandenburg. Äfven synes den gamla rivaliteten mellan Oxenstierna och M. G. de la Gardie ånyo framträdt, ehuru orsaken nu är konungens gunst. Likaledes rådde en tid af obekant anledning spänning mellan honom och Schering Rosenhane. [7]

Öfveransträngd och dyster till lynnet blef Oxenstierna lätt nog offer för den smittosamma feber, som sedan årets början härjat i Preussen. En farsot hade nämligen först visat sig i Königsberg i början af året och hade sedan gått vesterut. Den synes tilltagit mot sommaren genom en smitta, kommen söderifrån med de retirerande trupperna. Sjukdomen angrep hög och låg och väckte allvarliga bekymmer.[8] Hedvig Eleonora beslöt fördenskull återvända till Sverige, och konungen skulle vara henne följaktig till Pillau. Den 16 okt. stego deras majestäter ombord i *Frauenburg*. Erik och Johan Oxenstierna och många andra förnämlige män följde dem till skeppet. Då rikskanslären därifrån återkom till sin bostad, kände han sig illamående och nödgades intaga sängen. »Andra dagen var jag hos honom till måltid», skrifver brodern till Gustaf Horn, »och kunde icke spörja något dödligt tecken, ty han både log och eljes discourerade om ett och annat, hvilket han ock (gjorde) den andra, tredje och fjerde dagen.» Själf hyste han godt hopp om vederfående, enligt det bref han dikterade till konungen den 20. Han blott önskade byta om vistelseort för »att afvakta någon kur» och beklagade, att han ej kunde fylla sin tjenst. Följande dag återkom konungen till Frauenburg, men han torde då ej hafva fått återse sin kanslär, ty en försämring hade inträdt. Johan Oxenstierna meddelar härom följande: »I måndags, som var den 21, lät han fordra mig till sig och var då helt svag och icke annat att se än att då snart skulle aflöpa. Han hade en prest hos sig, gjorde en god bekännelse och anammade däruppå det högvördige sakramentet och disponerade sig helt väl till döden. Han somnade efter något tal, därmed jag min kos gick med maning åt folket att gifva god akt på honom, och om något skulle vidare svårt sig yppa, att de mig därom strax advertera skulle. Därpå är då händt, att uti min närvaro han idag bittida kl. mellan 5 och 6 i Herranom afsomnader är.»

Hans hustru var under hela tiden närvarande, och då hon hade högljudt klagat, hade han bedt henne sörja icke såsom en hedning utan såsom en kristen och upprepade två gånger, att Gud skulle vara hennes tröst. Den enkla from-

het och religiösa resignation, som karaktärisera tidehvarfvet och som särskildt hos många af vårt lands stormän voro så utmärkande drag, återfinnas också hos Erik Oxenstierna och framträda särskildt under hans sista stunder. Han hade blifvit uppfostrad i ett gudfruktigt hem. På dödsbädden bekände han sig ofta för verldsliga göromål hafva försummat sin gudstjenst, men Guds ord hade dock alltid varit honom kärt och, tillade han, »deum colere vera est sapientia». Han gjorde en ödmjuk syndabekännelse och bad, att hans sista ord måtte blifva: »Herre Jesu, tag min själ i dina händer, ja, i dina händer Herre Jesus, Du hafver mig förlöst, Herre, Du trofaste Gud». [9]

Döden skördade Erik Oxenstierna i hans kraftfullaste ålder och afbröt en gagnrik verksamhet. Hans död beklagades också allmänt, till och med af dem som varit honom mindre bevågna. Äfven konungen kände förlusten djupt. Trots sitt despotiska lynne, sin viljekraft och sin önskan att uträtta allt och vara allestädes, insåg han dock, att han i Oxenstierna förlorat en trogen tjenare och en erfaren diplomat, som ej kunde till fullo ersättas. Rikskanslärsämbetet blef också obesatt under hela hans regeringstid.

Förhållandet mellan konungen och Erik Oxenstierna framkallar ovilkorligen bilden af Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna. Kanslärerna stå såsom modererande principer vid sina store herrars vidtsväfvande planer, åt dem lemnas förtroendefullt invecklade underhandlingar, administrativ myndighet och mångfaldiga krigiska bestyr. Hos både fadern och sonen Oxenstierna återfinnas samma oegennytta, arbetsamhet, omtanke och fosterlandskärlek. Erik Oxenstierna fick dock aldrig sin faders stora inflytande öfver konungen. Orsakerna voro flere. Karl Gustaf räknade ej såsom Gustaf Adolf bland sina stora egenskaper förmågan att ej blott tåla storheter vid sin sida utan ock framdraga och utveckla dem. Åldersförhållandena medverkade äfven. Axel Oxenstierna var äldre, Erik yngre än sin konung, den förre hade följt med Gustaf Adolfs utveckling, och vänskapsbandet dem emellan hade knutits under den första ungdomen; Erik Oxenstierna hade däremot varit Karl Gustafs rival och motståndare, och de voro bägge fullt utvecklade personlig-

heter, när omständigheterna förde dem tillsammans. De behöfde hvarandra, men de voro näppeligen förtrogna vänner, såsom fallet varit med Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna. Det är dessutom endast i det till sina resultat olyckliga polska kriget, som Erik Oxenstierna fäst sitt namn vid sidan af Karl Gustafs. Fördragen i Königsberg, Marienburg och Elbing äro Erik Oxenstiernas verk, men freden i Roskilde, som har gjort Karl Gustafs största rykte, fick han ej upplefva.

Erik Oxenstiernas lefnad vittnar bäst om hans egenskaper, så att hvarje annan karaktäristik torde vara öfverflödig. Den vittnar från början till slut om att han var arbetsam, klok, försigtig, duglig och trogen mot konung och fädernesland. I alla dessa egenskaper var han sin store faders jämnlike, däremot var han fåfängare än den gamle rikskanslären, ömtåligare till lynnet, möjligen mera spekulativ och mindre praktisk, samt äfven mindre kraftfull. Man må dock taga i betraktande Erik Oxenstiernas ungdom. Han var endast 22 år, då han blef guvernör i Estland, och 30 år, då han blef rikskanslär. Denna hans ungdom förklarar den större böjligheten i lynnet och äfven den sangviniska uppfattning, som han understundom ådagalade i sin politik, och som egentligen ej öfverensstämde med hans från fadern ärfda försigtiga skaplynne. Till sitt yttre påminde Erik Oxenstierna om sin far, men var magrare och mera mörklagd. [10] I sitt familjeförhållande var han en god make och fader, liksom han af sina föräldrar hade fått det vitsordet, att han var en god son.

Erik Oxenstiernas lik fördes till Stettin, och där bodde äfven hans familj öfver vintern. På våren öfverfördes det till Sverige, och begrafningen egde rum i Storkyrkan i Stockholm den 5 juli 1657, i drottning Hedvig Eleonoras och många förnämliga personers närvaro. Likpredikan och personalierna höllos af doktor *Erik Gabriel Emporagrius*. Processionen var ståtlig, och i densamma buros dyrbara

stamträd och schabrak, som Elsa Elisabet Brahe hade låtit förfärdiga. Kistan nedsattes sedan i familjegrafven i Jäders kyrka i Södermanland. [11]

Några ord må tilläggas om Erik Oxenstiernas *hustru* och *barn*.

Elsa Elisabet Brahe, dotter af Nils Brahe och Anna Margareta Bjelke, var född 1632 och således 16 år, då hon 1648 förmäldes. Att döma efter hennes porträtt var hon ingen vacker kvinna, och hennes begåfning torde ej varit mera betydande. Jesper Crussbiörn, som af Oxenstierna sändes att bese hans blifvande brud, ger följande karaktäristiska, ehuru antagligen i ljusa färger, hållna teckning af den unga flickan: »Fröken Elsa Elisabet liknar E. Gr. N. och Exc. hel till ansigtet och hafver E. Gr. N:es ungdomslater. I konversation är hon fuller tyst af sig, så att hon intet begynner något tal, men amiabel i svarande. I lekande gifver hon ingen sina leksystrar i lustighet efter. Hennes löje är mäkta gladt och modest. Af den längd som jungfru Tiesenhusen. Eljes är hon slug och ingenieuse. H. N:e spelar helt väl efter tabellatur på symphonie. Sina kvinfolks stycken kan hon helt väl, ty jag hafver sett hennes båge, därpå hon hade i verket och förfärdigade en nattduk, som var hel ned af guld och fin trå sydder. Hennes färger gifva med, att hon hafver god hälsa. Eljes är hon ej häller något kräsmagug. Detta är som jag på hennes person hafver kunnat remarquera, och intet af ansigtets lineamenter Ed. Ex. något mere olikt än att hon (har) annan färg (på) ögonstenar. Detta till ödmjuk underrättelse.»

Vi sakna hvarje meddelande om Elsa Elisabet såsom Oxenstiernas maka. Endast ett par obetydliga bref från henne till hennes man finnas i behåll. Däremot finnes det åtskilliga bref och omdömen om Elsa Elisabet i hennes ålderdom. De låta oss ana, att hon egde flere egenskaper, som ej voro egnade att göra henne omtyckt. Hon skildras nämligen då såsom snål, grälsjuk och själfvisk. Dessa egenskaper torde dock utbildats under åren och särskildt vid sidan af pfalzgrefven *Adolf Johan*, hvilken 1661 blef hennes andre make. Hon afled 1689, efter att hafva tillbringat sina sista år un-

der ständiga tvister med sina barn och slägtingar. Förhållandet till pfalzgrefven synes likväl varit det bästa.[12]

Med Erik Oxenstierna hade hon fem *barn: Anna Margareta* f. 8 mars 1650 på Revals slott, gift 1665 med fältmarskalken Klas Tott och död 1672; *Kristina* f. 1651, gift 1673 med guvernören Gabriel Oxenstierna af Croneborg, död 1711; *Axel* f. 11 aug. 1652, ryttmästare, död 1676; *Elisabet* f. 1655, hoffröken hos Hedvig Eleonora; en begåfvad och älskvärd kvinna, som med skicklighet skötte sina egendomar, gift 1673 med Gustaf Adolf de la Gardie, en son till Magnus Gabriel de la Gardie, död 1721; *Karl Gustaf* f. 1656, öfverste för ett värfvadt regemente, sedan minister i Wien, där han dog 1687. Denne var gift med Hedvig Ebba de la Gardie, äfven hon barn af Oxenstiernas forne motståndare, Magnus Gabriel de la Gardie. När modern gifte om sig kommo, åtminstone döttrarne, till fru Brita Kurck, gift med Gabriel Gabrielsson Oxenstierna.[13]

Erik Oxenstierna hade till förmyndare för sina barn insatt *Johan Oxenstierna* och efter hans död tillsattes *Gustaf Bonde, Nils Brahe, Knut Kurck* och *Israel Lagerfelt*. Till generalinspektor öfver sina gods hade Erik Oxenstierna utsett *Arend Cornelius Turlow*, hvilken redan i Estland hade varit hans sekreterare. Johan Oxenstierna bekräftade den 20 april 1657 detta val. Ej förr än 8 febr. 1661 egde arfskiftet rum. Sterbhusets skulder utgjorde då 106,387 rdr. 6 öre. Ibland dessa äro upptagna en obligation af 2,000 rdr. till Karin Oxenstierna, 1,000 rdr. till borgmästaren Hoppe i Elbing, estniska riddarhuset 450, till åtskilliga handlande i Preussen 3,000 rdr. m. m. Vid uppgörelsen mellan förmyndarne å ena sidan och Elsa Elisabet å den andra skulle enkan betala en tredjedel af skulderna. I stället gåfvo förmyndarne 12,000 dlr till hennes bröllopp med Adolf Johan, hvilka äro upptagna bland Erik Oxenstiernas skulder. Det klagades äfven då öfver, att den ofvannämnde Turlow, som var död före 1661, ej ordentligt skött räkenskaperna, liksom att den då likaledes aflidne Beier ej redligt handhaft sitt ämbete. Sterbhuset hade äfven svårt att uppgöra sina räkningar till följd af att det ej ordentligt erhållit sina fordringar af kronan. Därom fördes vidlyftiga förhandlingar,

hvilka ytterligare invecklades genom kronans fordringar i sterbhuset till följd af reduktionsbesluten. Bland i räkningarne upptagna, af Oxenstierna till kronan gjorda försträckningar, må märkas: till Appelboom 2,000 rdr, till bestridande af utgifter för traktaten i Königsberg 1,550 rdr, en juvel till engelske gesandten 3,300 rdr, till Waldecks traktamente i Frauenburg 286 rdr 42 öre, för att befordra folket till Riga 271 rdr 45 öre m. fl. Af sina löner för 1655 och 1656 hade rikskanslären erhållit endast en ringa del. Å andra sidan hade han till sitt underhåll uppburit flere större summor från saltverken i Polen, m. m. Oxenstierna hade äfven försträckt en summa af 31,000 rdr, för hvilken han den 24 juni erhållit det s. k. Gyllenstiernska godset i Preussen. Elsa Elisabet erhöll en assignation den 6 okt. 1658 på licenterna i Malmö för resterande fordringar, 17,742 rdr.; denna förnyades 1659. [14] Icke desto mindre återstod, enligt en räkning af 1664, 29,691 rdr 30 öre $4^{2}/_{5}$ rst. Flere räkningar uppgjordes, utan att kronan och arfvingarne kunde enas om de olika skuldposterna.

Men af deras storlek berodde hvad arfvingarne skulle lemna vid reduktionen. Denna tog sin början med Erik Oxenstiernas gods 18 nov. 1656. Flere sluträkningar uppgjordes, men nya påminnelser ingingo alltid från arfvingarnes sida. Till sist, men det var ej förr än den 31 juli 1707, utfärdade Karl XII i Altranstadt en slutlig resolution, i hvilken han i de fleste punkter emot arfvingarnes protester godkände sluträkningen af 1 okt. 1694, enligt hvilken arfvingarne *voro skyldiga* 170,780 dlr s. m. Kronan tillgodogjorde dem likväl då för de löner, hvilka de kunde bevisa, att Erik Oxenstierna ej hade ordentligt utbekommit.

Förmögenheten hade å andra sidan ansenligt ökats för Erik Oxenstiernas barn genom Johan Oxenstiernas frånfälle utan arfvingar den 5 dec. 1657. Med hans enka, Margareta Brahe, som afled först 1669, fördes vidlyftiga arfstvister, hvilka afgjordes genom en förlikning af 12 aug. 1659. Likaledes synas arfstvister förts mellan Elsa Elisabet Brahe och hennes barn, oaktadt affärerna ordnades före hennes giftermål, och hon uppgjorde sitt testamente till barnens förmån 18 dec. 1664.

Egendomarne torde ej fördelats mellan barnen 1661, endast att modern ensam behöll Görväln och Viby såsom sin morgongåfva, utan först 1671 i moderns närvaro. Karl Gustaf skref sig såsom egare till Nynäs, Tidön, Fiholm, Värnanäs och Käggleholm, sedan gref- och friherreskapen genom reduktion indragits; Elisabet skref sig också till Värnanäs och Tidön, samt dessutom Ekholmen och Vikhus; Kristina däremot till Fiholm och Hjulsta. [15]

Af Erik Oxenstiernas söner hade den yngre, Karl Gustaf, tvänne söner, af hvilka den äldste dog som barn och den yngste, *Karl Gustaf*, afled vid tjugu års ålder ogift i Polen 1706. Med honom utgick Axel Oxenstiernas slägt på svärdslinien.

Anmärkningar och noter.

Anm.: De nedan anförda urkunderna förvaras i *riksarkivet*, då ej annat arkiv uppgifves.

Anm.: De från och till medlemmar af Oxenstiernska slägten anförda brefven äro i de flesta fall förvarade i den s. k. *Oxenstiernska samlingen*, från Tidögodset kommen till riksarkivet genom köp år 1848.

Anm.: Följande förkortningar användas här nedan:

O. = Oxenstierna.
A. = Axel.
E. = Erik.
K. G. = Karl Gustaf.
W. = Wulfsberg.
U. u. A. = Urcunden und Aktenstücke des grossen Churfürsten.
H. S. H. = Handlingar till Skandinaviens Historia.
K. K. A. = Kommersekollegii arkiv.

Öfriga förkortningar torde läsaren själf med lätthet förstå.

1. kapitlet.

1. *J. Widichinni:* Liktal, hållet t. E. O:s ära i Sthms Gymnasium tre dagar efter begrafningen, Sthm 1658. — *Emporagrius:* Likpredikan hållen $^{5}/_{7}$ 1657, tryckt 1658, omtryckt hos *Klingspor:* Sveriges adel u. 16- och 1700-talen, I. s. 294. — A. O. t. dottern Kristina, Elbing $^{4}/_{6}$, $^{5}/_{11}$ 1628, tryckta hos *Bergius:* Nytt Förråd t. Handl. i Nord. Hist. 1753. — Gabriel O. t. A. O. $^{5}/_{3}$ 1629.

2. A. O. t. Gabriel O. $^{5}/_{11}$ 1628, visar, att redan då var A. Bååt i Tyskland. Anf. st. $^{20}/_{1}$, $^{25}/_{9}$ 1629. Gustaf O. skulle hållits för strängt vid studierna (enligt Bothvidi personalier; de la Gardieska ark. X s. 361). Gustaf O:s bref t. A. O. vittna om raskhet och insigter.

3. A. O. t. Johan O. $^{26}/_{11}$, $^{24}/_{8}$ 1629. — A. O. t. Gabriel O. $^{16}/_{6}$ s. å.

4. A. O. t. Gabriel O. $^{25}/_{8}$, $^{16}/_{9}$ 1631. Säger i sista brefvet, att hustrun for för något öfver 14 dagar sedan. G. Horns fru dog $^{8}/_{8}$, kort förr än modern reste hem. A. O. t. G. Horn $^{18}/_{8}$ 1631. A. Bååt t. A. O. $^{19}/_{9}$ 1631.

5. Se A. Bååts brefväxling med sin man. Bygdes på Tidön redan 1624. Gabriel O. t. A. O. $^{20}/_{6}$ 1624. A. O. t. Johan O. mars 1636.

6. Denne växlande kallad »Johans» eller »Johanes» torde varit Johan Oxenstiernas (»Johans») hofmästare: *Kristianus Döring*, hvilken först reste med Johan 1631; A. Bååt skrifver $^{7}/_{12}$ 1631 om »Johans hofmästare», att man vore honom gärna kvitt, ty Johan »kan föga göra med honom om han skall studera», och $^{22}/_{8}$ 1633 om »During», »efter han nu ej gör någon nytta, så sänder jag honom hem till Eder». Han skulle sål. lemnat E. O., då »Truls» kommit. Bl. A. O:s tjenare nämnas likväl flere med namnet Johan, såsom Johan Olofsson, Johan Anderson och Johan Munck, men ingen af dem torde varit E. O:s förste handledare utan i st. broderns hofmästare, då denne ej längre behöfde honom. Se vidare A. Bååt t. A. O.

$^{7}/_{12}$ 1631, $^{20}/_{2}$, $^{2}/_{3}$, $^{10}/_{3}$ 1632. Enligt Emporagrius skulle E. O:s undervisning börjat i Preussen, enl. Widichinni först vid 8 års ålder.

7. Johan Lennæus, vanligen i oxenstiernska brefväxlingen kallad »Mäster Johan», var sedan 1613 teol. prof., domprost 1638, ärkebiskop 1647, † 1669. — Daniel Nicolai Sidenius kallas vanl. därsammastädes »Doktor Daniel», ibland »Daniel Nicolai», f. 1592, fil. magister 1625, juris utriusque doktor 1629, prof. 1630, assessor 1636, återigen prof. 1639, † 1666. Gift $^{29}/_{6}$ 1632 med Kristina Andersdotter Appelboom. Oaktadt den förkortade namnbeteckningen kan ingen annan menas, ty han är den enda med namnet Daniel, som blef magister 1625, doktor 1629. Kolmodin: Juris doktorer. Ups. Bibl., Gustaf O. t. A. O. $^{29}/_{9}$ 1625. — *Truelius Haquini Smolandus*, inskrifven vid Ups. Univ. $^{15}/_{2}$ 1626, kallas i A. Bååts bref endast »Truls». Tog sedan namnet *Kåhre* † 1672 (Biog. Lex.). Bl. studenterna vid denna tid bär den ofvannämnda Haquini ensam detta namn. (Album Studiosorum, Ups. Bibl.) A. Bååt t. A. O. $^{20}/_{2}$, $^{10}/_{3}$ 1632.

8. Särskildt hade han varit klen under sommaren »ändock Gud bättre oss ingen stor värme varit». E. O. tyckes äfven genom olyckshändelse skadat sin ena hand, hvaraf en olägenhet uppkom, som varade ett par år. Se A. Bååts bref passim.

9. Om Bothvidi se *Hollander:* Sv. undervisningsväsendets historia 317 m. fl. st. A. Bååt t. A. O. $^{16}/_{8}$, $^{3}/_{10}$, $^{3}/_{11}$ 1632. A. Bååt säger, att adeln tager sina söner fr. skolorna. Kollegiet i Sthm, det s. k. Collegium regium eller Skytteanum, hade vid denna tid upphört. *Murbergs:* Afhandl. i Hist. Ant. Akad. Handl. 8. del. s. 150. Bothvidi t. A. O. $^{21}/_{2}$ 1633 föreslår Daniel, »som med de andra sönerna hade umgåtts och fördenskull kunde bättre veta deras humor, art och åthäfvor. — »Om jag honom i tillkommande tider uti någon måtto till godo tjena kan, gör jag det gerna.» — E. O. inskrefs i mars 1633 (Alb. Studios.). Samtidigt inskrefs Gabriel Gabrielson O., som disputerade redan våren 1634. (Se Kolmodin: Matr. Adl. studerande, Ups. Bibl.)

10. A. Bååt t. A. O. Vårmessodag, $^{26}/_{7}$ 1633. Joh. Skytte t. d. s. $^{14}/_{3}$ 1636 (tryckt i Fants Handl. t. Sv. Hist.). *Annerstedt:* Ups. Universitets Historia s. 195.

11. Ehrensteens självbiografi tryckt hos *Loenbom:* Anekdoter I s. 15. — *Feilitzen:* Om Karl X G:s uppfostran, (Pedagogisk tidskrift 1872 s. 278, I) anför bref af Baazius fr. 1637 — — »är ock därhos väl brukligt, att så små (8 år) förnämliga mäns barn inskrifvas, fastän de på en lång tid icke visitera »Lares Akademiæ». Missbruk i depositionen förekommo just under året 1633. *Annerstedt,* anf. st. s. 382, not. — Vid universitetet skulle, enligt Wallius t. A. O. $^{2}/_{6}$ 1633, vara tusen studenter.

12. Zeisholff t. A. O. $^{21}/_{9}$ 1636, $^{8}/_{9}$ 1637; A. O. t. E. O. $^{2}/_{10}$ 1636. Fr. d. s. t. Laurelius $^{5}/_{8}$ 1637. »Nemo vero omnium est apud quem filium manere cupiam ac malim quam te etc.» Gjörwell Sv. Bibl., IV, s. 53. Se ock *Svedelius* och *Knös:* Hist. Lit. Poet. Vestrog Ups. 1776 s. 14. Joh. O. t. A. O. $^{6}/_{5}$ 1636. Bytes ej om bostad för E. O. »inconsulta matre». Wallius t. A. O. $^{1}/_{12}$, $^{22}/_{12}$ 1636, $^{20}/_{11}$ 1637. Om Wallius lynne se *Annerstedt* anf. st. s. 199. — L. Paulinus t. A. O. $^{23}/_{2}$, $^{5}/_{4}$, $^{7}/_{6}$ 1643. E. O. var hos ärkebiskopen antagligen redan dec. 1640. Se Canther t. A. O. $^{20}/_{12}$ 1640. — Hos Loccenius bodde A. O:s systersöner. Se hans bref t. A. O. sept. 1637. E. O. bodde äfven hos *Loccenius* 1639 (enl. Canthers bref t. A. O. af $^{12}/_{5}$ 1639), men det torde varit endast en kort tid.

13. Joh. O. t. A. O. $^{29}/_{6}$ 1636. Salvius t. d. s. $^{29}/_{8}$ 1640. Personalier öfver Behm af Rudbeckius 1670. Behm (skrifver sig själf Gislenus ännu 1637), f. i Gefle 1611, inskrifven i Upsala $^{1}/_{2}$ 1626, reste på rikskanslärens bekostnad utomlands aug. 1638, prof. 1640, adlad t. Behmer 1650, † 1669.

14. Lars Canther, adlad Canthersten 1647, ingick äktenskap med ärkebiskopens dotter $^{28}/_{12}$ 1641, enl. bref fr. Paulinus t. A. O., † 1658. —

Durel el. Durelius f. 1617, student nov. 1632, adlad 1648, † 1677. Durel t. A. O. okt. 1641. Detta bref vederlägger uppgiften hos Gjörwell i Biogr. Sveogothica, att D. 1642 blef E. O:s infor mator. Hade rest med Gust. Ad. Leijonhufvud. Alla dessa informatorer blefvo sedan trogna vänner till det oxenstiernska partiet, särdeles Behm och Durel. E. O. antog sig äfven Durels bröder. Se deras bref i Riksarkivet.

15. Joh. O. t. A. O. $^{3}/_{9}$ 1634, $^{30}/_{4}$ 1636. A. O. tyckes träffat Zeisholff (Zeyssolff) i Erfurt. Han var berest och språkskicklig. Trifdes ej med det sv. universitetslifvet och ville resa ut redan 1636. Bosatte sig sig sedan i Strassburg (se bref fr. honom t. E. O. bl. »Diverse rör. E. O.»). Zeish. t. A. O. $^{27}/_{2}$ 1635, $^{15}/_{3}$, $^{21}/_{9}$ 1636. I bref Ups. $^{2}/_{2}$ 1638 talas ej om resa, och i bref fr. Strassburg $^{16}/_{12}$ 1639 talas ej om ankomst. E. O. torde förut läst franska för en fransman. A. Bååt t. A. O. $^{8}/_{10}$ 1630.

16. Promemoria för Joh. O. bl. afskrifter fr. saml. i Homburg i Riksark. — Om J. Skyttes metod se Hollander anf. st. s. 299. A. O. var dock ej nöjd med den, åtminstone ss. den utlärdes af Baazius. Zeisholff t. A. O. $^{27}/_{2}$ 1635: »In methodo autem informationis sequor Illustrissimi Dni Baronis evigilata cogitationibus consilia non enim noto gaudere meo ingenio, neque hac in re, quod facili negotio accidere posset, in errorum mocandros et diverticula incidere. Restrictis studiis nunc contendo in eorumque curis quasi habito et pernocto, qua ratione ei possim, secundum methodum præscriptum, primo levi ac simplici via, post deinde diliocetissima interpretatione singula tradere, tectas et involutas notiones docendo aperire et ut ita loquar omnia minima mansa ut nutrices infantibus in os inscrere.» — Om A. O:s deltagande för E. O:s studier se Behms, Canthers och Durels bref t. A. O. passim, Joh. O. t. A. O. $^{18}/_{2}$ 1636.

17. Joh. O. t. A. O. $^{29}/_{1}$ 1636. Student besökte ej de första åren akademien. Rosenhane t. pfalzgrefven $^{14}/_{3}$ 1638.

18. E. O:s läsordningar bl. handl. rörande E. O:s uppfostran m. m. (Oxenst. Saml.) — *Hafenrefferi Compendium doctrinae cælestis* lyder titeln på det allmänt lästa arbetet. A. O. sände *Politianus* arbeten t. E. O., enligt bref af $^{30}/_{7}$ 1637. *Angelus Politianus*, humanist, f. 1454. † 1494. *Joh. Matthesius* f. 1504, † 1568, predikant i Joachimsdal, utgifvare af Luthers lif m. fl. skrifter. Troligen menas hans arbeten under »Matheses practica».

19. *Freigius*, f. 1543, prof. i Freiburg, † 1583, utgifvare af många filos. arbeten, i hvilka han bekänner sig t. *ramismen*. (Den enda förf. af denna riktning, som omtalas vid E. O:s studier, se följande not.) — *Sennertus*, berömd fiolog i Wittenberg. Canther t. A. O. $^{11}/_{10}$ 1638, $^{17}/_{12}$ s. å. och $^{24}/_{12}$ 1639. E. O. torde med året 1339 slutat sina fysiska studier. — Äfven latin lästes praktiskt genom att tala och skrifva bref. — I sistnämnda bref (tryckt hos Annerstedt anf. st. II s. 355) uppgör Canther en läroplan, som dock ej t. alla detaljer sammanfaller med hvad E. O. enligt senare bref verkligen läste (se Durels bref). Sålunda omnämnes ej i det följ. Theophrastus, samt Horneji Ethica. — Se ock Canther t. A. O. $^{12}/_{5}$ 1639: »Studia quoque ardenter tractat. Absolvit pleraque in Mathesi speculativa; atque nunc ad Praxin perventum est, ubi nexus utrarum et necessitas monstratur. Physica legendo et disputando maxima sui parte exacta. Prælectiones nostri hospitis Doctoris Loccenii exaudiuntur, quarum mihi domi rationem reddit. Reliquum diei, vel literis ad amicos, vel repetitione ante actorum extrahitur. Linguæ quoque Gallicæ et Italicæ operam dat, minorem scribendo quam legendo. Græcæ linguæ singulis diebus unam horam vacat; plures binis de septimana diebus. Collegium quod ab hospite requisivit, puto interventu curarum paululum differri interea in privata informatione se ei profuturum esse adseveravit.» Canther föreslog Stigzelius t. lärare i ethik f. E. O. $^{24}/_{12}$ 1639.

20. *Bodin*, berömd fransk jurist, f. 1530, † 1596, förf. Six livres de la république m. fl. *Franco Burgersdicius*, äfven Burgersdijck, hollän-

dare, filosof och retoriker, f. 1590, † 1636 (35?). Hans arbeten »Idea Philosophiae naturalis; Idea Philosophiae moralis» m. fl. voro mycket lästa. *Justus Lipsius*, berömd filolog, politiker m. m., f. 1547, prof. i Leuven, † 1606. Manuductio ad phil. stoicam m. fl. arbeten lästes ofta. *Georg Fabricius*, f. 1516, † 1571, tysk lärd och lat. poet. *Peder Gregorius*, kallad Tholosanus, † 1597. Skrifvit »Syntagma juris, de republica» m. fl. *Johan Boterus* el. Botero, f. 1540, † 1617, jesuit, utgifvit »Della ragione di State libri, Delle cause della grandezza delle città», m. fl. — Durel t. A. O. okt., $^{23}/_{11}$ 1641, $^{29}/_{3}$ 1642. Af dessa upplysande bref torde jämte hvad i texten anföres följ. vara af intresse: »Ne quid perdatur operæ procrastinandæ amplius alacritatis, Bemius scientiam moralem, colloquiis vel disputationibus inchoaturus operam navabimus ut et voluntati V. Ex. et summo ardori ac desiderio domini mei sit prospectum» (okt. 1641) — — »Nunquam majori cum voluptate ingenium exercet, quam dum excutit differentias sectarum: Pytagoræ, Stoicorum, Veteris aut Novæ Academiæ. Et sane qui harum est ignarus, multum in antiquorum lectione vacillabitur aut hæsitabit. Cætera seria quidem, ipsi vero delectatio aut lusus, dum nata quandoque occasione, sententias et judicia nostra invicem conferentes, velut per otium legit et exosculatur. Talia sunt tum aphorismata quædam, tum aureum Pythagoræ carmen, Tabula Cebetis et Enchiridion Epicteti; diligentius vero et fusius, ad aureum quidem carmen Hieroclem adhibet, ad Epictetum, ejus interpretem Arrianum. Nec parum auxilii confert, cognitio qualiscunque Græcæ linguæ, qua plerosque Græcorum genuinius, minori certe cum difficultate comprehendit. Aristotelis Nichomachia græce maxima sui parte evolvit. Nec diffido etiam pedetentim, una cum serie rerum etiam ei linguam hanc fore vernacutam. Ante omnia necessarium duxit stijli et linguæ latinæ exercitium. Nec deest ansa, dum historicum aliquem vel Oratorem Romanum in medium adducentes, disserendi aut scribendi, uberrimum præbeamus campum. Et hic jam dictatoris jam consulis aut tribuni officio functus de re quavis disputat vel contemplatur. Reliqua propinquis suis debet aut amicis, quibus sæpe convenit literarum commercio gratificari. Libenter ei author essem ut studia Teologica prolixius et ex fundamento susceperit, nisi liberalis essem nimis temporis ejus erogator. Quod si post festum imperatura erit Illus:ma Ex:tia V. nostrum erit devotissime parere. His vel tuendæ valetudini, vel corpori exercendo interseri solet honesta aliqua illustrium palestræ.» $^{23}/_{11}$ — — »Ac Ethica quidem studia secundum sectarum quæ viguerunt formas absolvimus. Nemini nos mancipavimus nisi electivæ, hoc est quæ a proprio cujusque pendet judicio ac sententia. In politicis aliquantum jam consumsimus temporis, et quinque vel sex disputationibus principia ejus communia in examen vocavimus. Aristotelem vel ante omnia et Platonem; hic vero etiamsi novam quandam inducere conetur formam quæ nec hactenus extitit nex facile existat; multa tamen eximia ac præclara tradidit præcepta, communi usui ac quotidianæ experientiæ apprimæ congruentia» ($^{29}/_{3}$).

21. Utom de ofvannämnde besökte E. O. Laurelius och Behms föreläsningar samt tog äfven kollegier. Se E. O:s räkningar för 1640 och 1641. Canther t. A. O. $^{12}/_{5}$ 1639 och Durel t. d. s. okt. 1641. Om A. O:s besök i Upsala se *Bergius:* Nytt Förråd etc. sid. 25. Konsistorie protokoll 9. Kanslären mente, »att nobiles måtte lära något uti alla disciplinis philosophicis, dock skola de synnerligen hållas till Studium politicum». I rådsprot. $^{17}/_{8}$ 1636 talas om en Arkivskolas inrättande.

22. E. O. gratulerade med ett lat. tal då *H. Modhelin Ostrogothus* höll $^{23}/_{6}$ 1642 en »disputatio philosophica De homine sub directione M. Martinii Gestrinii», (meddeladt af fil. kandidaten S. Leijonhufvud). — De i texten nämnda talen trycktes. Andra titeln är: »Gratulatio ob inducias cum Polonis denuo in XXVI annos productas». Se Warmholtz VIII 4015. — Itinerarium R. Caroli Gustavi af C. M. Agrell bl. *Fants* Dissertationes II.;

Durel t. A. O. $^{26}/_{1}$ 1643. Talet var »facunda et acuta sed copiosa, quo quidem vitio laborat haec ætas nostra». $^{30}/_{1}$: »Orationem certe suam illustris dominus meus non antea conscripsit quam memoræ mandavit.»

23. Krister Bonde t. A. O. $^{6}/_{11}$ 1636. Konsist. protokoll (Upsala univ. ark.) $^{8}/_{11}$ 1639, $^{18}/_{11}$ 1640, $^{29}/_{11}$ 1642.

24. Konsist. protokoll $^{15}/_{4}$, $^{30}/_{9}$ 1640, $^{13}/_{10}$, $^{26}/_{10}$ 1642. Annerstedt anf. st. s. 282 och 362. I Anreps ättartaflor, Nordisk Familjebok m. fl. st. står oriktigt angifvet, att E. O. var rector illustris. — Rektoratet var dyrbart se bl. annat Rosenhane t. J. Kasimir $^{9}/_{3}$ 1638.

25. A. Bååt t. A. O. $^{2}/_{4}$ 1633. Joh. O. t. d. s. $^{6}/_{5}$, Behm t. d. s. $^{13}/_{10}$ 1636. — Brunnius t. A. O. ($^{25}/_{12}$ 1630) säger om den unge Bjelkenstjernas studier, att denne fick läsa landets lagar och stadgar, hvadan nog E. O. gjorde detta också. Detta bref, anf. af Annerstedt anf. st. s. 257, är af intresse ss. en jämförelse. Det synes, att E. O:s studier voro betydligt vidsträcktare, men för öfrigt i hufvudsak liknande anordningar.

26. Se hans reseräkningar, i arkivet på Tidön. Canther t. d. s. $^{13}/_{8}$ 1641.

27. Adler Salvius t. A. O. $^{20}/_{6}$, $^{29}/_{8}$ 1640.

28. Om de adlige ynglingarnes rangtvister se Konsist. protokoll $^{19}/_{10}$ 1636, mars 1637. A. O. ville ha en fäkt-, rid- och dansskola vid riddarhuset enligt Rådsprot. $^{29}/_{10}$ 1641. Om »exercitia» se Canther t. A. O. $^{31}/_{5}$ 1638: »Hori appulit gladiator, jussu Tuæ Ex:ae exercitio nostro ac usui, pro quo gen. filius T:ae Ex:ae gratias olim aget maximas.» Fr. d. s. t. d. s. $^{12}/_{5}$ 1639: »Exercitia corporis, etiam absente per totam hyemem gladiatore indies continuavit, magnaque inde firmitas corpori ac sanitati accessit». Fr. d. s. t. d. s. $^{12}/_{5}$ 1639. Om exercitiemästaren se Annerstedt anf. st. s. 285. Exercitiemästare blef Joh. Weidigk $^{21}/_{4}$ 1638. Föregående år hade en språkmästare kommit t. univ. — Om lönerna se Joh. O. t. A. O. $^{3}/_{9}$, $^{29}/_{1}$ 1636. Behms lön möjl. ej för hela året. — Om inackorderingen, se Zeyssolff t. A. O. $^{21}/_{9}$ 1636, $^{28}/_{6}$ 1637, $^{8}/_{9}$ 1637 m. fl. »Praeterea etiam cerevisiam optimam quotidie nobis largitur. Saepe etiam vino prandia interpolat, ut nihil sit quod requirere possimus.»

29. A. Bååt t. A. O. $^{19}/_{3}$ 1636, $^{8}/_{5}$ 1637, $^{10}/_{2}$ 1640, odat. — Canther t. A. O. $^{14}/_{6}$ 1638. — Räkning t. K. O:s bröllopp i ark. på Tidön. E. O:s räkningar 1641 och 1642, delvis på Tidön, delvis i Riksarkivet.

30. Apbm t. E. O. $^{15}/_{1}$ 1643. Canther t. A. O. $^{11}/_{2}$, $^{20}/_{7}$ 1639. A. O. t. E. O. $^{11}/_{7}$ 1639 (Ups. Bibl.), Salvius t. A. O. $^{29}/_{8}$ 1640; Zeish. t. d. s. $^{16}/_{8}$ 1637 m. fl.

31. A. Bååt t. A. O. $^{27}/_{1}$ 1636. »M. Ä. K. H. skrifver og om vår sån Erick, så håpas jag icke, att han skall blifva försummad och komma bland något löst parti.» Johan tyckes på sin tid i Ups. kommit i sämre sällskap, hvarföre Kanslären hade varit ifrig få ut honom. A. O. t. G. O. $^{16}/_{2}$ 1629. — Apbm t. E. O. $^{11}/_{9}$ 1642, $^{9}/_{9}$ 1645, $^{15}/_{1}$ 1649 visar, att deras vänskap var af gammal dato, men ej från studietiden ss i texten uppgifves. Broman t. d. s. $^{9}/_{6}$ 1644. Om bröderna Bonde se A. Bååt t. A. O. $^{8}/_{10}$ 1633. — Ett lat. bref fr. Johan Gyllenstierna t. E. O. i Ups., dat. $^{10}/_{5}$ 1641, finnes bl. E. O:s bref. Latinska verser fr. Claes Rålamb. — Ehrensteen, Biörenclou m. fl. bl. E. O:s samtida.

32. E. O. hade varit hemma i 14 dagar i sällskap med doktor Daniel. Agneta Horns självbiografi (tryckt i utdrag i Dagny 1886). Om ferierna se A. Bååt t. A. O. $^{16}/_{8}$ 1632, $^{26}/_{7}$, $^{8}/_{10}$ 1633. Zeish. t. d. s. $^{28}/_{6}$ 1637, Canther t. d. s. $^{20}/_{12}$ 1640, $^{5}/_{6}$ 1641. — Om riksdrotsets begrafning se Baazius t. Joh. Kas. $^{13}/_{3}$, $^{20}/_{3}$ 1641. Om parentationen skrifver han: »Jag för min ringa person judicerar den mer för en simpel relation än någon perfect oration». Se dock Rosenhane t. d. s. $^{13}/_{3}$ 1641 med beröm öfver talet. (Adlersp. Saml.). Enl. Aurivillius' Katalog tryckt i Sthm 1641, fol., med titel: »Oratio in memoriam Gabr. Oxenstiernæ». — Karl Gust. t. Joh. Kas. $^{13}/_{3}$ 1641, tryckt i Hist. Sv. H. IV del. E. O.

deltog i 7 ledet i procession med Åke Axelsson Tott. — Ogier besökte A. O:s barn i Upsala. Se hans Ephemerides, Paris 1656, s. 207.

33. *Bergius* anf. st. s. 5—29. *Thyselius:* Handb. rör. Sv. kyrkans hist. II 41—53. *Agrell:* anf. st. Annerstedt anf. st. 280 följ.

34. Canther t. A. O. $^{25}/_{5}$, $^{28}/_{5}$, $^{31}/_{5}$, $^{14}/_{6}$, $^{11}/_{10}$ 1638, $^{23}/_{3}$, $^{2}/_{9}$ 1639, $^{5}/_{6}$ 1641, A. Bååt t. d. s. $^{6}/_{6}$ 1638 m. fl. Hade någon art lunginflammation 1638, sedan frossa, hufvudvärk m. m. Fullständig diagnos bl. Handl. rör. E. O:s uppfostran m. m. Botades 1638 af Sparrman (adlad Palmcrona) och Hirtenberg, hvilka efterskickades. Äfven 1639 var Hirtenberg i Upsala.

35. Räkn. i Riksark. och på Tidö. E. O. t. A. O. $^{26}/_{1}$. Durel t. A. O. $^{30}/_{1}$: »Nec id (afskedstalet) illotis quod dicitur manibus futurum speramus quin potius quantum in nobis erit summam navabimus operam ne melius vixisse hic quam valedixisse videamur.

36. Joh. O. t. A. O. mars 1636. A. O. t. Joh. O. $^{3}/_{3}$ 1636. A. O. t. E. O. flere bref i Ups. bibl. E. O. var A. O:s *mest* älskade son enl. Chanut t. Maz. $^{13}/_{1}$ 1646.

37. J. Skytte t. A. O. Tryckt i Handl. t. Sv. Hist. af *Fant* III 120.

38. Adler Salvius t. A. O. $^{5}/_{9}$ 1643 (Norrm. afskrifter).

2. kapitlet.

1. Rådsprot. Svante Banér och Axel Sparre intogos följ. dag. De skulle lofva, att för ingen berätta hvad de i rådet hörde. Äfven Karl Gust. hade intagits ss. åhörare i senaten. Rosenh. t. Joh. Kas. $^{31}/_{7}$ 1641 (Adl. Saml.). — A. O. t. Joh. O. $^{1}/_{7}$ 1643.

2. A. O. t. Gabriel $^{20}/_{1}$ 1629. D. s. t. Joh. anf. st. — Gust. Kurck t. E. O. $^{25}/_{2}$ 1643. G. Horn t. E. O. $^{18}/_{11}$ 1643 omtalar att en ung Sack reste ut på s. gång som E. O.

3. A. O. t. Joh. O. $^{8}/_{7}$ 1643, E. O. t. A. O. Stralsund $^{9}/_{7}$. Paulinus t. A. O. $^{7}/_{6}$ 1643.

4. A. O. t. Joh. O. $^{1}/_{7}$, $^{30}/_{9}$ 1643. Se ock $^{22}/_{7}$, $^{8}/_{8}$ s. å., $^{25}/_{2}$ 1644 m. fl. — E. O. t. A. O. Stralsund $^{9}/_{7}$, Stettin $^{20}/_{7}$, Hamburg $^{4}/_{8}$, Salzwedel $^{17}/_{8}$. Dessa och i det följ. anf. bref fr. E. O. finnas i Riksark. i afskrifter gjorda af biskop *Norrmann*. — Bl. personer, med hvilka E. O. gjorde bekantskap i Stralsund, var *Arvid Forbus*, med hvilken han sedan troget brefväxlade (se F:s bref i Riksark. och E. O:s i de la Gardieska ark.). Forbus' bref vitna om E. O:s välvilliga och vänliga väsen. Han hälsar alltid t. E. O. fr. »Min käreste, barnen, tjenare och tjenarinnor och vänner». Den $^{26}/_{1}$ 1644 beklagar han, att E. O. ej kunde närvara vid hans dotters fadderskap, och i ett kort bref af d. $^{28}/_{8}$ säger han: »Vi hafva flitigt druckit Eder skål, därföre orkar jag inte denna gången mera skrifva».

5. *Odhner:* Sveriges delt. i Westf. fredskongressen s. 86. — E. O. t. A. O. Minden $^{29}/_{8}$, A. O. t. Joh. $^{1}/_{7}$.

6. Durel t. A. O. $^{3}/_{10}$, $^{21}/_{10}$. Bl. gästerna i herberget uppräknar han 2 »indianska ambassadörer af Kongo», staternas resident i Helsingör, Krakau, gamle baron Gent, som E. O. mycket berömmer, och några förnäme unga herrar. E. O. hade haft med sig ut, utom hofmästaren, två drängar och en page. (Jämför E. O. t. A. O. $^{10}/_{10}$ 1645.)

7. E. O. t. A. O. $^{7}/_{10}$, $^{10}/_{10}$, $^{14}/_{10}$, $^{7}/_{11}$, $^{26}/_{11}$, $^{14}/_{12}$ 1643. Durel t. d. s. $^{3}/_{10}$, $^{21}/_{10}$, $^{7}/_{11}$ 1643, $^{9}/_{2}$ 1644. *Gerhard Johan Vossius* f. 1577, utn. t.

prof. i hist. vid det nyanlagda atenæum i Amsterdam 1643, språkforskare, † 1649, far t. den fr. Kristinas historia bekante Isak Vossius († 1689). *Barlaeus* f. 1584, prof. i filosofi vid s. akademi 1631, † 1648. Skildras i dessa bref ss. en ytterst älskvärd man. Bägge stälde sina bibliotek t. E. O:s förfogande. E. O. träffade i Amsterdam äfven Söderkompaniets berömda grundläggare *Usselinx*. — E. O. skrifver om A. O:s anseende t. denne $^{10}/_{10}$: »Magna sane ingeniaque tua gloria facit ut plurimi meorumque commensalium quidam felicitati suæ adcenseant, te hic vidisse. Acuient haec devotissimam in te observantiam meam. nec minus augent debitur, cui fama quoque tua me ubique officiat beneficus». — E. O. skulle ock taga reda på ingeniörRonsten i Holland. Jean Anderson t. E. O. 1643, 1645.

8. Om Leyden se Krister Bonde t. A. O. $^{19}/_{9}$ 1639; E. O. t. d. s. $^{26}/_{11}$ 1643; Durel t. d. s. $^{9}/_{2}$ 1644. E. O. hade vid sin ankomst t. Holland fått en fluxion i foten genom »oskicklig diet, åtskilligt väder och spis och särdeles detta fuktiga landet». Blef dock bättre genom »moderat lefverne och medelmåttiga exercitier. — Durel $^{3}/_{10}$ 1643.

9. *Siegenbeck:* Geschied. d. Leidsche. Hoogenschool. Af slägten O. hade inskrifvits vid univ. i Leyden: Joh. Axelsson $^{8}/_{9}$ 1631, Christian $^{7}/_{6}$ 1634, Gabriel $^{28}/_{9}$ 1637. — E. O:s namn finnes däremot hvarken i den tryckta katalogen ej häller i manuskriptet i Leydens arkiv. Hans namn lär däremot vara inskrifvet i den luth. kyrkans register i nämnda stad, enligt meddelande på platsen af bibliotekarien Elzevier.

10. Joh. O. betalade i Leyden 9 rdr. i veckan. Joh. O. t. A. O. $^{23}/_{8}$ 1631. — Bokinköp gjordes hos Elzevier för Joh. Sparres räkning. E. O. t. A. O. $^{11}/_{6}$ 1644. — Bengt O. t. E. O. $^{7}/_{11}$ 1645. — L. de Geer $^{23}/_{3}$ 1644. *Zachæus*, f. 1555, † 1628, hade varit lektor i logik (hvarmed ett misstag i texten rättas). Hans enka bodde i en hoofje på Rapenburg hos Requinerna, bakom n. v. biblioteket.

11. *Arnold Vinnius* f. 1588, † 1657, förf. af Institutionum Commentarius och Libri duo selectarum juris quaestionum. Se *Laspeyres:* Geschichte d. volkswirthschaftlichen Anschauungen d. Niederländer s. 25. — E. O. t. A. O. $^{8}/_{2}$ 1644, omtalar en »anatomia» f. Falcoburgius, »en mäkta berömd man i den vetenskap». *Adrian Falcoburgius* el. van Volckenburg f. 1581, † 1650, berömd läkare och föreläsare; E. O. träffade äfven ofta den månglärde *Marcus Zuerius Boxhorn*, f. 1602, † 1653, hvilken 1643 fick tillåtelse att hålla öppna disputationer i statsrätt och historia.

12. De unga ädlingarne voro ofta skuldsatta, och E. O. sökte skaffa Kurck och Soop penningar af Louis de Geer. Denne t. E. O. $^{29}/_{2}$ 1644 m. fl. — De kommo äfven i obehag genom sitt lefnadssätt. Se Joh. O. t. A. O. $^{23}/_{3}$ 1646. (Om Knut Kurck).

13. *Henrik af Nassau Siegen*, f. 1611, friade 1644 till Maria Euphrosina (Joh. Kas. dotter, sedan gift med M. G. de la Gardie), men fick afslag, ehuru P. Brahe tillrådde partiet $^{11}/_{4}$ 1644 (namnkunniga sv. mäns br.), (se M. Euph. dagbok tryckt i Fants Handl.). † 1652. Hans äldre bror var *Johan Mauritz* f. 1604, holländsk guv. i Brasilien, † 1679. — Se hans bref t. E. O. bl. furstl. pers. bref; Apbm t. E. O. $^{23}/_{12}$ 1645.

14. Durel t. A. O. $^{9}/_{2}$ 1644.

15. E. O. t. A. O. $^{7}/_{10}$ 1643, $^{11}/_{4}$, $^{4}/_{5}$, $^{4}/_{6}$, $^{11}/_{6}$, $^{26}/_{7}$ 1644. Durel t. d. s. $^{4}/_{3}$, $^{8}/_{4}$. — *Fredrik Henrik* af Oranien f. 1584, arfståthållare 1625, † 1647, gift med Amelie af Solms, † 1673. Om bostad se dessutom utanskriften på bref t. E. O. — E. O. återvände fr. Nord Holland t. Amsterdam och vistades då tillsammans med H. Appelboom, som han mycket berömmer. Se hans bref af $^{4}/_{6}$, $^{6}/_{7}$ 1644. Denne hyste ock förtroende f. E. O. och rådför sig med honom om ett tilltänkt giftermål med L. de Geers dotter. Apbm t. A. O. $^{12}/_{12}$ 1644, $^{18}/_{3}$ 1645. E. O. t. A. O. $^{4}/_{6}$ 1644.

16. I Paris hade det denna gång endast varit Grotius och Cerisantes samt värden som känt till hvem E. O. var. Pagen lemnades i Paris att genomgå en exercitieskola. Durel t. A. O. $^{9}/_{2}$, $^{4}/_{3}$, $^{6}/_{7}$, $^{8}/_{8}$ 1644. E. O. t. A. O. Paris $^{5}/_{8}$, Bordeaux $^{2}/_{9}$. — Om de la Gardie se de la Gardieska ark. VI.

17. Dagboken finnes i utdrag bl. Norrmanns nämnda afskrifter och bär titeln: »Itinerarium Italicum D:ni Comitis E. Oxenstiernæ, Axelii filii, manu propria concinnatum. Anno 1645». Fr. Genua omtalas en stor smaragdskål tagen i Syrien 1420, Johannes Döparens graf m. m. I Pisa omtalas det »med konst lutande tornet, som ej kunde stå, om det ej vore byggdt lika djupt under jorden». Dagboken i sitt n. v. skick börjar med beskrifningen öfver Genua och slutar med den öfver Rom. E. O. synes lärt sig italienska och skref på detta språk, se odat. bref fr. Rosenhane. — Se ock E. O. t. A. O. $^{7}/_{10}$ (antagl. kopiefel hos Normanni) $^{20}/_{11}$. — E. O. skrifver, att Gustaf Adolfs namn är öfver allt äradt.

18. Om vistelsen i Rom och Venedig se A. O. t. Joh. O. $^{18}/_{2}$ 1645; E. O. t. A. O. $^{20}/_{11}$, $^{26}/_{11}$, $^{4}/_{12}$, $^{9}/_{12}$, $^{17}/_{12}$ 1644, $^{20}/_{2}$, $^{3}/_{3}$ 1645. Slog den neapolitanska resan ur hågen »quam vis non intutum etc». Flere politiska nyheter meddelas fr. Italien. Om »Architectura civilis» se E. O:s bref af $^{26}/_{11}$. Berättelsen om en lång kyrklig procession afslutas i bref af d. $^{17}/_{12}$ sålunda: »Jag rädes, att m. k. Hf. ikke meer mödesamt är, så många fåfengligheter genomläsa, än det något nöje skal kunna giiwa: der jag ikke wiste mig böra sådant, som jag här kan remarquera, ikke m. k. hf. omääldt låta, uthi den sonliga tilförsikt, att deruthi meer anskådas, den underdånige hörsamheet jag bär til m. k. Hf. än materien själw». — Om Venedig se E. O. t. A. O. $^{13}/_{1}$, $^{28}/_{1}$, $^{3}/_{2}$, $^{10}/_{2}$, $^{17}/_{2}$ $^{20}/_{2}$, $^{3}/_{3}$. — E. O. reste fr. Venedig öfver Padua, Verona, Brescia, Mantua, Bergamo, Zürich, Basel och Breisack till Strassburg. — Om E. O:s intresse att samla böcker, se hans bref t. A. O. $^{11}/_{6}$ 1644; Durel t. d. s. $^{10}/_{1}$ 1645.

19. Extrakt utaf ett bref fr. E. O. (t. Joh.?) fr. Paris (bl. Diverse rör. E. O.). E. O. t. A. O. $^{12}/_{5}$ 1645, Durel t. d. s. $^{20}/_{1}$, $^{25}/_{3}$.

20. E. O. t. A. O. Paris $^{12}/_{5}$, $^{20}/_{5}$, $^{27}/_{5}$, $^{3}/_{6}$, $^{10}/_{6}$, $^{17}/_{6}$, $^{30}/_{6}$, Amsterdam $^{3}/_{8}$. Durel t. d. s. $^{27}/_{5}$, $^{3}/_{6}$. E. O. hade i Paris 2 drängar och 1 page samt 3 lakejer, sål. 8 personer tillsammans. — $^{12}/_{5}$: Durel anser, att E. O. kan intet ringare hafva än tre par klädningar med 1 resklädning utom två, som han här gjort. Behöfver ofta byta kläder, då han går dagligen på hofvet. — Om Ludvig XIV skrifver E. O. $^{27}/_{5}$: »Rex decore et majestate oris non cedit vulgatæ de illo famæ». Om A. O:s uppfattning af Frankrike, se bref t. Joh. O. $^{17}/_{1}$ 1645. A. O. t. E. O. $^{4}/_{4}$ s. å. — E. O:s supplik för Hambræus, dat. Angers $^{22}/_{8}$ 1644, är det ena af de två orig. bref af E. O. t. A. O., som f. n. finnas i Riksark. — Om Hambræus' dåliga affärer, delvis uppkomna genom att han frikostigt lånade penningar åt fattiga adelsmän, se P. Br. $^{10}/_{8}$ 1644; t. Drottn. 1645. H. S. H. del. X. Hambr. t. G. Horn (Thureh. saml.) $^{25}/_{11}$ 1645. Redan Joh. O. talar därom, då han var ute och reste. H. hade önskat komma t. Upsala ss. prof. i Orientaliska språk. — Se Konsist. skrifvelse t. A. O. $^{28}/_{4}$ 1638 (Saml. Academica). Paulinus t. d. s. $^{20}/_{3}$ 1640. Beslöts han skulle få någon hjälp, Rådsprot. $^{30}/_{4}$ 1646. Jämför uppgiften hos Annerstedt anf. st. s. 255.

21. Hofmästaren stannade längre i Paris för att göra upp räkningarne. E. O:s hästar och vagn, som inköptes för 2,160, såldes för 1,300 gylden. Durel t. A. O. $^{12}/_{5}$, $^{27}/_{5}$, $^{8}/_{7}$; E. O. t. A. O. $^{3}/_{8}$. E. O:s namn lär vara antecknadt i den lutherska församlingen i Paris. Se ock *G. Richard:* »Notices historiques sur les églises de la confession d'Augsburg de Paris.» — Om E. O:s längtan hem, se bref t. fadern $^{4}/_{5}$, $^{6}/_{7}$, $^{20}/_{11}$ 1644 och $^{10}/_{2}$ 1645. — Några tyska adelsmän, som kommo fr. Paris, meddelade Apbm, att det var länge sedan någon ärades vid hofvet

ss. E. O. Apbm t. A. O. $^{1}/_{7}$ 1645. — P. M. för Tuillerie vid hans afresa t. Sverige $^{29}/_{4}$ 1645. Maz. ämnar taga väl emot E. O. Maz. t. Tuillerie $^{25}/_{6}$ (Wahr:gska Saml.).

22. E. O. t. A. O. Amsterdam $^{3}/_{8}$, $^{12}/_{8}$. — I Fredrik Henriks läger påträffade E. O. slägtingar på sin mors sida (de Mornay).

23. Om E. O:s mottagande i Osnabrück, se Apbm t. A. O. $^{2}/_{9}$ 1645. »Saxfodren, ett dussin handskar medh allehanda faveur och fyra solfjädrar», sändes genom Apbm fr. E. O. t. Rosenhanes fru. Apbm t. E. O. $^{9}/_{9}$ 1645.

24. A. O. t. Joh. O. $^{29}/_{6}$, $^{17}/_{7}$ 1645. Vill ej ha omkostnad för E. O. utan gagn, s. st. $^{4}/_{4}$ 1645. — A. O. t. E. O. $^{18}/_{2}$, $^{1}/_{3}$, $^{4}/_{4}$ 1645. Durel t. A. O. $^{3}/_{6}$, $^{5}/_{8}$ 1645. — M. G. de la Gardies vistelse i Paris gick till minst 9,000 rdr. Se hans utgifter, de la Gardieska ark. VI s. 59 och följ. Jakob Kasimir de la Gardies räkningar anf. st. VI. I Italien bestod han 3,000 om året, se Jakob de la Gardie t. M. G. $^{23}/_{7}$, $^{16}/_{9}$ 1642. (Oxenst. Saml.). Här säger J. de la G., att Karl Gustaf med 10 personers följe ej förtärde mer än 6,000 rdr om året, och Johan Cruus, 9 personer, 3,000 rdr om året. — Gustaf Adolf Leijonhufvud beräknade däremot endast 3 à 4,000 rdr årl. för sin äldste sons resor, för den andra 2 à 3,000; anf. st. X. — De Geer t. E. O.; Laur. de Geer t. E. O. $^{19}/_{9}$ 1644, $^{28}/_{3}$ 1645. E. O. hade i Holland erhållit medicinske råd af Albertus Kyper (se dennes bref t. E. O.).

3. kapitlet.

1. Maz. t. Tuillerie $^{22}/_{7}$ 1645 nämner, att A. O:s inflytande säges vara i aftagande, men denne t. Maz. $^{6}{}_{1}$ dementerar uppgiften (Wahr:gska Saml.). Instr. f. Chanut $^{3}{}_{2}$ 1646 omnämner äfven att A. O:s makt skulle vara i aftagande, men tror det ej, enär han är oersättlig. Chanut skrifver också $^{7}{}_{4}$ 1646, att partier ej finnas vid hofvet, endast »dispositions-d'envie», som dock med tiden kunna utbildas. Ch. var intagen af vördnad f. A. O., åtminstone de första åren, t. denne började närma sig Sp:n. »Certe, c'est un grand homme d'un profond conseil». $^{27}{}_{4}$ 1647. »Il aime sa patrie, il respecte la reine et s'accommode sagement au temps», $^{9}{}_{5}$ 1648 m. fl. — Om A. O. och J. dela G. se d'Avaugours bref $^{28}{}_{2}$ 1636 (Wahr:gska Saml.). och Chanut t. Maz. $^{15}{}_{6}$ 1647. Gyllenhjelms bref $^{24}{}_{6}$ 1642 (Stegeborgs Saml.), E. Brahe t. M. G. dela G. $^{19}{}_{12}$ 1640 (H. S. H. XVIII); Åke Tott t. P. Brahe $^{18}{}_{4}$ 1638 (anf. st. XIX s. 385). — I st. f. Chanuts memoirer, utgifna af Linage de Vauciennes, har ss. säkrare källa begagnats utdrag ur Ch. bref af *Wahrenberg*, befintliga i riksark. Sedan texten trycktes har det nämnda memoirverket kriticerats af *Weibull* i Hist. Tidskrift 1887.

2. Behmer t. A. O. odat. bref; A. O. t. J. O. $^{11}{}_{7}$ 1635; Rosh. t. J. Kas. $^{26}{}_{8}$ 1643, $^{16}{}_{11}$ 1644 (Adlsp. Saml.); Ch. t. Maz. $^{30}{}_{6}$ 1646, $^{11}{}_{5}$ 1647; Joh. O. t. P. Brahe $^{25}{}_{11}$ 1647; A. O. t. d. s. $^{4}{}_{11}$ 1648 (Sko arkiv). Ömsesidig beundran och vänskap om ock stundom af olika mening, det visar deras brefväxling. Se A. O. t. P. B. $^{28}{}_{2}$ 1641, och P. B. t. A. O. $^{29}{}_{11}$ 1648 m. fl.

3. Rådsprot. Juel t. danska reg. (D. Hist. Tidskrift I. räkke V del): »Skattmästaren och hans hop». — dela G. afundsjuka delades äfven af Axel Natt och Dag t. M. G. dela G. $^{19}{}_{2}$ 1645 (Oxenst. Saml.), där han

är afundsjuk på Gabriel Gabrielsson Oxenstierna, som blifvit hofmarskalk. I allmänhet tyda Ebba Brahes och hennes barns bref på afundsjuka och missförnöjda lynnen. (Se bref i Oxenst. Saml.).

4. Salvius t. A. O. 1627. — A. O. t. P. Brahe $^{28}/_{2}$ 1646 (Sko arkiv). J. O. t. A. O. $^{18}/_{12}$ 1645; A. O. t. J. O. $^{29}/_{11}$ 1645 (brefven fr. J. O. t. A. O. under det den förre var vid fredskongressen finnas tryckta af *Gjörwell* 1810). Rosenhane t. J. Kas. $^{29}/_{11}$ 1645 (anf. st.). — *Arckenholtz:* Mémoires concernant Christine I s. 70; III s. 206, *Ekholm:* Kritiska och Hist. Saml. s. 226 (uppgifver årtalet t. 1647). A. O:s tal tryckt i A. O:s Skrifter och brefväxling I, s. 624.

5. Hofräkenskaperna f. 1645, 1646 (Kammarark.). E. O. upptagen end. i 1646 års stat. ej i de följ. Hans fullmakt har jag ej lyckats återfinna. År 1653 utfärdades en instr. f. »Öfverkammarherrarne». De skulle uppvakta drottningen, se efter att allt var i ordning och officiera vid alla högtidliga tillfällen. Adolf Johan innehade redan 1650 vid kröningen denna plats. (Saml. Hofvet). Titeln lyder på franska: »Grand Chambellan» och »Grand Connetable». I anf. likpredikan och hos Anrep kallas E. O. oriktigt »Öfverstekammarherre». Ända i okt. 1649 skulle E. O. titulerats Öfverk. enl. meddelande af framlidne amanuensen Théel. — Hofmarskalken hade på E. O:s tid 1176 dlr s. m. och riksmarskalken 1500 dlr s. m.

6. Agneta Horns anf. självbiografi. A. O. t. J. O. $^{18}/_{2}$, $^{13}/_{3}$.

7. *Cronholm:* M. G. dela Gardie (Biogr. Lexikon); *Franzén:* M. G. dela G. (Sv. Akad. Handl. XI); E. Brahe t. M. G. dela G. $^{23}/_{4}$, $^{19}/_{8}$ 1642. (Oxenst. Saml.). Maria Euphrosynas Dagbok, tryckt i Fants Handl. t. Sv. Hist. K. G. t. M. G. dela G. odat. (Oxenst. Saml.). Chanut t. dela Tuillerie $^{31}/_{3}$, t. Brienne $^{20}/_{5}$, t. Mazarin $^{7}/_{7}$ 1646; A. O. t. E. O. $^{4}/_{4}$ 1645. — Jämför äfven föregående och efterf. omdömen om E. O. Se ock anf. arbeten not. 9. — Dela G. var öfverste, innan E. O. kom t. hofvet. Att E. O. innehade någon militärbefattning, som uppgifves i Nordisk familjebok, art. E. Oxenstierna, har jag ej kunnat finna.

9. Se Arckenholtz', Geijers, Fryxells, Rühs' och Grauerts kända arbeten öfver Drottning Kristina. — Chanuts bref $^{7}/_{4}$ 1646. Drottningen vill regera ensam, endast kausl. gör henne motstånd, de andra falla undan; $^{23}/_{6}$, $^{14}/_{4}$, $^{9}/_{6}$ 1646.

10. Chanuts bref $^{11}/_{5}$ 1647, $^{5}/_{3}$ 1650 m. fl. A. O. och P. B. äro rädde, att Kristina skall göra sig enväldig, och A. O. påstår, att G. A. aldrig var så ensamt styrande som sin dotter. — Jämför ock »Négotiations secrètes de la paix» etc. IV s. 50.

11. *Odhner:* J. Kas. förh. t. Kristinas förmyndare (Nord. Univ. Tidskrift VIII); Tungels Relation tryckt i Adlersp. Saml. II, s. 244; H. S. H. XXIV—XXXVIII (A. O:s brefväxling med rådet) K. G:s br. t. sin far, tryckta i Handl. t. Sv. Hist. IV.

12. *Feilitzen:* Karl X G:s uppfostran (anf. st.). A. O. skrifver likväl $^{26}/_{3}$ 1633 t. rådet: »H. Fürstt N:de Phalsgrefwen haffwe I swarat och tracterat försichtigt och wäl; ähr gott, att han holles i godt Humor för många orsaker skuldh; och hans Gemåhl och Hws i wyrdning och ära.» (H. S. H. XXV s. 262). Baaz och Rosenhane t. J. Kasimir (Anf. Saml.). K. Gust. t. dela G. $^{22}/_{7}$ 1646 (H. S. H. XXVII).

13. A. O. t. Gabriel O. $^{12}/_{8}$ 1635. Odhner och Feilitzen anf. st. Rådsprot. passim. Rosenhane t. J. Kas. $^{4}/_{3}$ 1643 m. fl. anf. st.

14. Fryxell (IX s. 29) säger, att första anledningen var, att Kristina ville göra dela G. t. riksråd. Rådsprot. — A. O. t. J. O. $^{30}/_{6}$ 1646. Ch. t. Maz. $^{31}/_{3}$ omtalar, att A. O. var missnöjd med resan. — Om vänskapen mellan M. G. dela G. och pfalzgrefven se Chanuts bref $^{5}/_{5}$ 1646 m. fl., dela Gardies och K. G:s bref i H. S. H. XXVII.

15. *Feuquières:* Lettres et négotiations I ($^{25}/_{4}$ 1633). Instruktion $^{3}/_{2}$ 1633; Mémoires de Richelieu (Pétitot: Coll. de Mémoires XXVII) s.

282 f. — Lettre de Châteauneuf $^{21}/_{12}$ 1632 (Wahr:gska Saml.). I en instruktion f. Du Hamel $^{23}/_{12}$ 1632 uttryckes endast i allmänna ordalag välvilja f. A. O. och hans familj (anf. st.). I brefväxlingen sedan finner man dock ej att denna punkt af Feu. instr. afhandlats med A. O. — Fegraeus t. rådet $^{23}/_{3}$, $^{27}/_{4}$ 1633 (Danica). Hambræus t. A. O. $^{19}/_{5}$ 1633, tryckt i Svenska fataburen I s. 166. »— — göres oss icke behof någon utländsk herre och främmande förste för vår unge Fröken att eligera.» — Den i flere arbeten förekommande uppgiften, att man redan 1633 utsett E. O. till Kristinas gemål är med dessa anföranden vederlagd. — Se Arckenholtz anf. st. III s. 78.

16. *Engeltoft:* Nogle Efterrettninger (Skand. Litteratur Sellskabs Skr. 1811); Schmalz t. A. O. $^{13}/_{3}$ 1637; Fryxell Handl. I s. 63; Négotiations secrètes I s. 191. — G. Gustafsson O. yttrade $^{26}/_{3}$ 1633, att en svensk kg vore bättre än utländsk, ty han »skulle bättre kunna circumscriberas legibus än en främmande» (Rådsprot.). Rosenhane t. J. Kas. (anf. Saml.).

17. K. G:s relation öfver hans Giftermåls Underh. tryckt i Adlsp. Hist. Saml.; H. S. H. XXVII: Handl. rör. K. G:s frieri t. Kristina. — Tungels anf. relation (not 11). *Puffendorf:* De rebus Fr. Wilh. I 40, 44, II 48, 49, 52. Biörenclou skulle sagt, att A. O. önskade i slutet af 1646 kurf. t. Kristinas gemål, sedan han förlorat hoppet, att hon skulle taga hans son. Synes dock egentl. visa, att han hälre ville ha kurf. än K. G. — Puf:f. nämner i Kristinas historia härom intet. — Anecdotes de Suède s. 59 säger, A. O. ville ha E. O. t. Kristinas man, men att hon ej kunde tåla E. O.

18. Dela G. t. Joh. Kas. $^{20}/_{4}$ 1646 (Namnk. Sv. mäns bref). Dela G. bref tryckta i H. S. H. XXVII. Då dela G. blifvit krigsråd yttrar han: »J'en suis très-aise pour eviter la Chancellerie et la Chambre de comte, deux enfers pour moi» (t. K. G. $^{29}/_{9}$ 1647). — K. G:s förhoppningar på Kr:s hand voro i tilltagande under våren, aftog under hösten (se hennes bref af $^{13}/_{10}$ 1646 i H. S. H. XXVII), och K. G. skall då börjat betvifla dela G. medling, men försonades sedan med honom. Utom anf. källor se Chanuts bref $^{5}/_{5}$, $^{26}/_{6}$ 1646, $^{11}/_{5}$, $^{29}/_{6}$ 1647, $^{18}/_{1}$ 1648. För att få ett afgörande med K. G. till stånd och nedsätta A. O:s anseende skulle alla krafter satts i rörelse?

19. B. Skyttes korrespondens i Espelunda arkiv har af mig genomgåtts, men är fr. senare tid och lemnar ej upplysning i denna sak. Af d. s. synes dock, att B. S. stod väl med Pfalziska huset, Tungel, Ekehjelm m. fl, samt ansågs ha afundsmän bl. de stora herrarne. Se ock Rådsprotokollen. K. G. t. M. G. dela G. odat. (Oxenst. Saml.).

20. »Il brouille tout», säger Chanut $^{16}/_{3}$ 1647. — K. G. t. M. G. dela G. $^{21}/_{6}$ 1647. Nämnes i dela G:s bref ss. förbunden med denne. Låg ock sedan i delo med P. Brahe, enl. dennes bref t. B. Skytte. (Espelunda ark.).

21, 22. Uppgift i Palmskjöldska Saml. (Ups. Bibl.). — Salvius t. A. O. $^{27}/_{5}$ 1643 anbefaller Cerisantes. Likaså Horn t. Chavigny $^{10}/_{1}$ 1644, som kallar honom »un des plus braves et des plus discrets que j'ai jamais connus» (Wahr:gs Saml.). E. O. $^{20}/_{5}$ berömmer Cer. Kanhända trodde denne, att han skulle ställa sig in hos A. O. genom att utkolportera dessa planer. På det hela stod han dock närmare dela G. (Chanut t. Lionne $^{12}/_{5}$) och torde väl snarare uppträdt såsom deras kreatur. Kansl. talade emot honom (Rådsprot. $^{8}/_{6}$ 1646). Han kom ej att åtfölja dela G. t. Frankrike utan fick sitt afsked (Chanut $^{4}/_{8}$). Chanut säger dock i ett annat bref $^{7}/_{7}$, att bägge partierna ville ha Cer. och att hans rappel tyder på att kanslärens inflytande skulle vara i aftagande (t. Brinne $^{23}/_{6}$).

23. Redan $^{15}/_{5}$ skrifver Maz. t. Chanut (Wahr:gs Saml.), att ryktet om att kanslären vill draga sig tillbaka måste innebära något hemligt. Chanut säger $^{23}/_{6}$, att A. O:s inflytande aftar och $^{7}/_{7}$, att han ej vill

blanda sig i intrigerna vid hofvet; $^{21}/_{7}$ skrifver han endast: »Je suis étonné que l'aversion de la reyne augmente contre le comte Erik Oxenstierna.» (Åtminstone har Wahrenberg ingenting vidare excerperadt ur Chanuts bref i denna sak); $^{25}/_{8}$ säger han, att A. O. klagat öfver drottningens köld. — Se ock anf. st. H. S. H. XXVII.

24. A. O. t. J. O. $^{11}/_{6}$ 1646. Rådsprot.

25. Chanut t. Maz. $^{23}/_{2}$ 1647 säger: »Les intrigues de cet cour augmentent. Le drost est parfaitement uni au chancelier, et les ecclésiastiques sont résolus de proposer à la reyne le mariage avec le Comte Erik, ce qui l'offensera tellement qu'il est à craindre qu'elle n'échappe publiquement contre M:r le Chancelier.» I bref af $^{2}/_{3}$ s. å. säger han, att kanslären själf har »condamné et empêché le dessein de partir du comte Erik son fils». — Rådsprot. $^{22}{}_{3}$ 1647 (H. S. H. XXIV s. 390), där likväl E. O. ej nämnes.

---

4. kapitlet.

1—9. *Källor f. detta kapitel finnas närmare angifna i Historisk Tidskrift 1885* s. 297 följ. i noterna till uppsatsen »E. Oxenstierna såsom Estlands guvernör». — Uppsatsen stöder sig utom på tryckt lit. på handlingar i Saml. Livonica, Oxenst. Saml. och Riksreg. Här göres endast några tillägg. — Om Allentaken se E. Stenbock t. E. O. $^{15}/_{11}$ 1652.

10—11. Om Rudbeckius se äfven Baltische Monatschrift 1887; 7 h. — Iheringius bref t. E. O. visa, att han värderade sitt arbete ganska högt och var tacksam f. E. O:s »adsistens».

12. Om gymnasiet se Riksreg. $^{23}/_{7}$ 1635, $^{20}/_{8}$ 1636. E. O. bygde på gymnasiet. Wallwijk t. E. O. $^{21}/_{8}$ 1652. — Striden fortsattes efter E. O:s afresa. Ehuru professorerna voro medgörliga, kunde intet uträttas. Ulrich t. E. O. $^{5}/_{8}$ 1656.

13. E. O. skrifver $^{18}/_{3}$ 1647 (enda orig. br. fr. E. O. t. A. O. fr. Estl.): »Med landtråden är jag så temlig och önsklig godt förtroende, dock går det intet annars oss emellan än jag esomoftast dem remonstrera måste, hvad jag förtror mitt ämbete förnär vara. Befinner ock, att de sig i mycket accommodera. Det de ju förskrefve sig och några af adel blef till intet, och jag viste dem ophälligheten af sådant tillbud. Nu drifver jag likväl därpå, att de måtte öfverse med allvar deras lag och rätter. Dock efter det något långsamt faller, ville jag önska m. k. h. fars höge betänkande, om man icke skulle författa någon rättegångsprocess efter desse landes maneer till imterimsvis och låta dem af H. K. M. confirmera. I densamme äre här många oordningar».

14—16. Den något olika uppfattningen här och i uppsatsen i Hist. Tidskrift, särskildt i afseende å Mannrichterämbetet, grundar sig på i ett förnyadt studium af de delvis svårtydliga källorna. Detta gäller äfven några smärre ändringar i föregående och följ.

17. B. Taube t. E. O. $^{19}/_{6}$ 1652 påstår sig varit ryttmästare öfver ett af G. Ad. 1645 vid Plescow uppsatt *riddarcompagnie*, antagl. värfvadt.

18—19. Om ryssarnes underh. i Sverige: Wallius t. B. Skytte (Espel. Ark.) $^{4}/_{8}$, $^{11}/_{8}$, $^{18}/_{8}$. »Det är under att se, huru i dem (ryssarne) räddhågan och deras stolida ferocia strida tillsammans»: $^{1}/_{9}$ 1649; Canther t. d. s. $^{4}/_{8}$, Crusius t. d. s. $^{5}/_{5}$ (anf. ark.).

20. Reimer t. E. O. $^{7}/_{7}$, $^{16}/_{11}$ 1652. Stenbock t. E. O. $^{31}/_{1}$ 1653 säger gränskommissionen då ännu ej vara upplöst.

21. Crusius adl. Krusenstierna utnämndes juni 1653 t. *kommersiedirektor;* redogör sedan för handeln i bref t. E. O. Berömmer handlanden Paulsen. Deputationen t. Sthm under Vestring hösten 1653 för stadstvister och handelsangelägenheter understöddes lifligt af E. O. Ulrich t. E. O. $^{5}/_{8}$ 1653. Krus. t. d. s. $^{29}/_{12}$ m. fl. Upplysande är ock Kom. Koll. utlåtande (i dess reg.) om Revals handel $^{14}/_{10}$ 1653. — Åfven Pernaus handel skulle uppmuntras (supplik fr. P. Neovin t. E. O.). — Handel mel. Sthm och Reval kunde aldrig bli liflig f. osäkerheten i Östersjön. Leijonsköldh t. E. O. $^{25}/_{1}$ 1653. Se vidare d. arb. 6 kap. not 14.

22—5. En mängd säd fördes 1650 t. Finl. (E. O. Reg. $^{1}/_{6}$ 1650). Om seglationsrätten se ock Svaneström t. E. O. $^{12}/_{8}$ 1655.

26. E. O. Reg. $^{13}/_{7}$ 1651. (Livonica).

27. Skatten utgjordes ej ordentligt. Restantier fr. Wierland 1648 visa en summa af 198 ½ tnr råg och 231 tnr korn. Landtrådets svar $^{23}/_{7}$ s. å. (Oxenst. Saml.), Riksreg. $^{31}/_{10}$ 1646 m. fl. — Br. fr. Wallwijk, Ulrich, Engden, v. Esten, B. Taube m. fl. visa det intresse E. O. under hela sin lefnad bibehöll f. Estl. och särskildt f. dess handel. Mer omtyckt af adeln än af ett parti inom staden. Han saknades dock af alla. Hans efterträdare, *Thurn,* sågs först med sneda ögon, låg i händerna på ståthållaren och fick endast småningom gehör.

---

5. kapitlet.

1. A. O. t. E. O. $^{30}/_{8}$, $^{13}/_{9}$, $^{1}/_{10}$ 1646.

2. E. O. t. Joh. O. $^{29}/_{10}$ 1646, $^{6}/_{10}$ 1649; S. Bååt t. P. Brahe $^{10}/_{8}$ s. å. (Sko Ark.). E. O. t. A. O. $^{16}/_{10}$ 1646 (Norrm. Kop.). G. G. O:s landtordning tryckt i Bunges Arkiv VII 3. Karta öfver slottet fr. 1650-talet i Krigsarkivet.

3. G. Bielke och G. Horns bref t. E. O. Den förre t. E. O. $^{19}/_{3}$ 1646 tackar för att E. O. druckit hans skål »uti thet godha compagniet, som då hafver varit tilstädes och hulpit att späda i blekhornet». Horn uppehöll sig såsom högste militärbefälhafvare i Östersjöprovinserna. E. O. t. A. O. $^{5}/_{12}$ 1647 (Norrm. Kopiebok). Stiernhielm t. E. O. $^{28}/_{1}$ 1648. Han reste följ. år t. Holland, där han var mycket flitig »att här inquirera hvad honom aff antiquiteter in re litteraria kan tjänlighet vara.» Fick böcker fr. Elsevier på E. O:s räkning och kallar denne sin »allra gunstigaste herre». Apbm t. E. O. $^{2}/_{12}$ 1647.

4. Apbm t. E. O. $^{24}/_{7}$, $^{21}/_{8}$ 1647, $^{24}/_{6}$, $^{21}/_{7}$ 1648; A. O. t. E. O. $^{13}/_{9}$, $^{1}/_{10}$ 1646, $^{29}/_{10}$ 1647, $^{6}/_{4}$ 1652. Forbus', Falz', Schütes br. t. E. O. — Silfverstjerna se E. O:s Reg. (Livonica).

5. A. O. t. E. O. $^{17}/_{12}$ 1646, $^{27}/_{1}$ 1647, $^{26}/_{11}$ 1649 m. fl.

6. *Gadebusch:* Livl. Jahrbücher III 272; A. O. t. E. O. $^{1}/_{6}$, $^{5}/_{7}$, $^{4}/_{9}$, $^{27}/_{9}$ 1647. Oxenstiernska Minnesboken. Instr. f. kommiss. Riksreg. $^{26}/_{6}$.

7. A. O. t. E. O. $^{13}/_{9}$ 1646. B. O. t. E. O. $^{5}/_{3}$ 1648, Apbm t. E. O. $^{25}/_{3}$. Skeppet med globerna togs af engelsmännen. Laur. de Geer t. E. O. $^{8}/_{6}$, $^{22}/_{10}$ 1653. — E. O. lät äfven ypperligt ordna 1649, genom A. Cornelius Turlow, slottsarkivet, såsom synes af anteckningar på registraturbanden. (Meddeladt af doktor P. Sondén).

8. A. O. t. E. O. $^{1}/_{10}$ 1646, $^{10}/_{5}$, $^{4}/_{9}$ 1647. Jesper Crussbiörn var en tid hos E. O. enl. hans br. t. Joh. O. — E. O. begärde ofta matvaror fr. Sv., ty dyrt i Reval. Ostron beställdes tunntals fr. Danmark f. 6 rdr sp. Se E. O:s räkenskapsböcker i ark. på Tidön: Litorilius t. E. O.

$^{23}/_{7}$ 1649, G. Hottan t. d. s. $^{7}/_{12}$ 1653 samt kvittenser i »E. O:s Resor» m. m. (Oxenst. Saml.). Om Hottan se 6 kap. not 18.

9. *Cronholm:* Gustaf Ad. Hist. I s. 480. Förteckning öfver donationer t. A. O. (Biografica); A. O. t. E. O. $^{26}/_{11}$ 1646, $^{4}/_{9}$, $^{16}/_{10}$ 1647, $^{26}/_{11}$ 1649, $^{3}/_{4}$ 1650, $^{1}/_{6}$ 1651 m. fl.; Apbm t. E. O. $^{15}/_{4}$ 1648. Ordinantie f. tjenare i Wolmar af E. O. $^{8}/_{2}$ 1653; supplik fr. borgmästare och råd i Wenden att slippa kontribuera $^{5}/_{1}$ 1651 (Oxenst. Saml.). E. O. en längre tid vintern 1652—53 på de livl. godsen. — Enl. kassaräkning i ark. på Tidön f. biskopsdömet från 1651 till 1 aug. 1652 voro inkomsterna 27066 dlr 54 $^{1}/_{4}$; garnisonens och domstolens underhåll belöpte sig t. 898 dlr 45, målet med Patkull kostade 122 dlr 54 m. fl. afdrag. E. O:s hofstatsförtäring därstädes 360 dlr 57 $^{1}/_{2}$. En del af böterna efterläts af E. O. Två studiosi underhöllos. Se ock J. Beers bref. Denne dog 1652 och sannolikt var det först efter hans död, som Hirtenberg ditkom. Allmän klagan öfver förvaltarnes oredlighet både i Oxenstiernas och andras bref fr. denna tid, men A. O. tror på Beer och Olsson, t. E. O. $^{26}/_{11}$, $^{31}/_{12}$ 1649. — »Fonalshof» brann $^{13}/_{12}$ 1653. (Tidö ark.). Flere suppliker om egotvister, våld mot bönder m. m., såsom Hendesius t. E. O. m. fl.

10. J. dela G. t. E. O. $^{22}/_{1}$ 1647, $^{3}/_{10}$, $^{30}/_{11}$ 1649. Bönderna på hans gods klaga, men E. O. behöfver ej bry sig därom, ty de hade det ej bättre, då de voro under kronan. Brita Kurck t. E. O. $^{10}/_{1}$ 1653: E. O. må i Livl. på hennes gods styra »alldeles såsom honom sjelf behagar». C. Tott t. E. O. $^{29}/_{11}$ 1649 tackar E. O. för mot hans tjenare visad välvilja; Riksreg. $^{22}/_{5}$ 1649 m. fl.

11. Enl. Chanut t. Maz. $^{30}/_{6}$ 1646 skulle P. Brahe, sedan hans enda dotters förlofning med grefve Thurn gått om intet, funderat på E. O. t. måg, men Kristina föreslog i st. Adolf Johan. (Månne Kr. då ännu visste ryktet om att E. O. skulle ha anspråk på hennes hand?) Apbm gjorde ett giftermålsförslag odat. br. s. å. E. O. skref t. A. Horn $^{11}/_{12}$ s. å. (Eriksbergs ark.): »Allt är här roligt och lustigt; den som hade mans en vacker flicka vidh armen, farväl, om Du willt göra migh något till willies så schrifw migh offta till och hälsa alla goda bussar, i synnerheet Kirstin Banér lisla, Anna Posse, Kirstin och alla Sparrarna». A. O. t. E. O. $^{29}/_{6}$ 1647 (delvis tryckt Arckenholtz anf. st. I s. 106); $^{7}/_{5}$, $^{21}/_{8}$, $^{27}/_{9}$, $^{10}/_{10}$, $^{17}/_{12}$, $^{27}/_{12}$ 1647; $^{29}/_{12}$ 1650. E. O. fick ett »contrefait» af E. E. B., Krussbiörn t. E. O. $^{3}/_{12}$ 1647. — Dec. 1647 sade Joh. O. i Osnabrück, att hans familj skulle befryndas med ätten Brahe. (Lettres de Mazarin).

12. E. O. t. P. B. $^{5}/_{4}$, E. O. t. Nils B. $^{22}/_{5}$ (Sko ark.). Enligt Chanuts br. $^{9}/_{5}$ skulle A. O. begärt M. G. dela G:s medverkan för att få E. O. öfver till Sverige.

13. E. O. t. P. B. $^{23}/_{6}$ m. fl.; A. O. t. d. s. $^{29}/_{7}$ (Sko ark.); Apbm t. E. O. $^{2}/_{9}$, $^{30}/_{9}$ m. fl. Apbm var E. O:s »homme d'affaire», som äfven vid detta tillfälle skaffade honom skrin, kjortlar, »indiantyg, som kan tjäna till kammars beklädnad», pistoler m. m., likaledes en ritning af en amiralitetsjakt fr. Am:m. — C. Soop bestälde i Paris f. E. O. en dyrbar vagn med karmosinröd sammet och silfverfransar m. m. enl. br. t. E. O. $^{9}/_{5}$, $^{5}/_{9}$, $^{3}/_{10}$ 1648. Skickade också öfver en skräddare, som kostade 50 rdr om året, svensk t. börden, och en skomakare. Soop fick kredit »à lettre ouverte» på 2,500 écus. Laur. de Geer t. E. O. $^{22}/_{1}$ 1648. Siden fr. Ryssl. omtalas i Wallwijks bref t. E. O.

14. A. O. t. E. O. $^{2}/_{9}$ 1648; P. Brahe t. E. O. $^{6}/_{7}$, $^{25}/_{7}$; A. O. t. P. B. $^{14}/_{7}$ 1648 (Sko ark.).

15. A. O. t. P. B. $^{29}/_{7}$; Kr. Brahe t. N. Brahe $^{30}/_{8}$, $^{11}/_{10}$ 1648 (Sko ark.); P. B. t. A. O. $^{14}/_{8}$, $^{20}/_{9}$; E. O. t. P. B. $^{12}/_{7}$, $^{26}/_{8}$, $^{23}/_{12}$, $^{30}/_{12}$. Om Kristina Brahe se hennes brefväxling på Skokloster och biografi i »Framåt» 1886, 2 och 3 häft. af E. Fries.

16. Konceptet t. morgongåfvebrefvet, uppsatt af A. O., finnes bl. E. O:s koncept.

17. Norrmanns Kopiebok. E. O. var i Reval den $^{14}/_{10}$.

18. E. O. t. P. Brahe $^{23}/_{12}$, $^{30}/_{12}$ 1648, $^{20}/_{6}$ 1649 (Sko ark.) P. B. t. A. O. $^{8}/_{11}$ 1648; G. Bielke t. E. O. $^{5}/_{3}$ 1649. I anledning af E. O:s sjukdom skrifver A. O. nov. 1650: »Aff nöden ähr ded för digh, att, ded du finner din werk och swedha att excitera eller giffva därtill anledning, du ded på ded nogaste undanböjer och achtar dig före, enkannerligen att du icke understundom så landtfolkedt och officerarne favorizerar och söker att göra till wilies medh ett ringa rus heller någon debauche, ded du sådantt därefter moste bötha före, hvilkedt jag aff egen förfarenhett haffver sportt och kenner ähnnu hvadh effect ded haffver, oanseett jag med sådane swagheeter hvarken i huffvuded heller sijdan hafver waritt belastatt.» (Afskrift fr. Rynge ark.).

19. Apbm t. E. O. passim. Louis de Geer t. E. O. $^{11}/_{2}$ 1648; Laur. de Geer $^{7}/_{1}$ 1649; E. O. t. P. Brahe $^{23}/_{10}$ 1648, $^{22}/_{1}$, $^{14}/_{8}$ 1649. P. B. t. Nils B. $^{3}/_{1}$ 1650 (Sko ark.); P. B. t. E. O. $^{1}/_{10}$ 1649.

20. E. O. hade erhållit $^{28}/_{9}$ expectans på gods efter A. O. (Riksreg.).

21. Dåligt väder, så vårbruket blifver mest liggande. Ej ens svart hafre finnes, och för den livl. och ingermanl. begäres 10 dlr tunnan, »hvilket ähr ohörliget i Sverige. — Fålket äta allestäds mycket bark». G. Bielke t. E. O. $^{19}/_{4}$ 1650, E. O. t. P. B. $^{19}/_{1}$ 1650; P. B. t. E. O. fr. 1650; E. O. t. Joh. O. $^{19}/_{1}$, $^{1}/_{6}$ 1650; E. O:s Reg. $^{20}/_{1}$.

22. A. O. t. E. O. $^{23}/_{5}$, $^{29}/_{12}$ 1650, $^{3}/_{1}$ 1651. Joh. O. t. A. O. $^{16}/_{11}$ 1646.

23. A. O. t. E. O. $^{8}/_{3}$ 1651; E. O. t. P. B. $^{6}/_{6}$ 1651 (Sko ark.).

24. A. O. t. E. O. $^{20}/_{5}$, $^{31}/_{5}$, 1652. E. O. t. dela G. $^{10}/_{10}$ 1651 (dela G. Saml.). Se vidare detta arbete 12 kap. not 6.

25. Lars Kagg t. E. O. $^{26}/_{11}$ 1652; A. O. t. E. O. $^{26}/_{11}$ 1649; $^{19}/_{3}$, $^{31}/_{5}$, $^{4}/_{6}$, $^{23}/_{6}$, $^{5}/_{8}$, m. fl. 1652. De aflidne riksråden voro Berndes, Bonde, Horn, Kurck, Wachtmeister och Stenbock. Kristina t. E. O. $^{26}/_{6}$ 1652 befaller E. O. infinna sig med andra kommissarier i Lübeck, men ej lemna befattningen i Estl. Han utnämndes $^{7}/_{8}$ 1652; det var först brådt med afresan, sedan uppstod dröjsmål, och Kristina beslöt han skulle stanna i Sverige. Rosenhane skrifver t. E. O. $^{30}/_{10}$ 1652, att han var att lyckönska, som ej kom t. Lybeck, ty de ha hvarken penningar eller föda; $^{16}/_{2}$ 1653 skrifver han: »Voicy le fruict d'une négotiation où les deux parties demeurent dans l'extremité sans se vouloir approcher l'une à l'autre. C'est à dire la séparation et la rupture de l'affaire. — — Nous plaignons ceste belle occasion eventie si inutilement, et craignons qu'il y aura bien du sang répandu avant que la paix se fasse une autre fois, et l'issu est encor douteuse».

---

6. kapitlet.

1. *Odhner:* Sv. inre Hist. u. dr. Kr:s förmyndarregering s. 167. Behms Instr. i Nord. Saml. (Ups. Bibl.). K. K. Kopiebok; E. O. t. Kristina $^{12}/_{5}$ 1649 (E. O. Reg. Livonica). Då den dorpatske borgmästaren Warneke 1653 vände sig t. E. O. med begäran om hanseförbundets upplifvande svarade denne, att en ny tid fordrar ny handelspolitik, *Richter:* Geschichte d. Ostseeprovinzen II 2 s. 248. Se ock om den sv. handelns tillstånd, upplysande handl. i Oxenst. Saml. A. O. t. E. O. $^{25}/_{10}$ 1651.

2. *Stiernman:* Kom. Förordn. II 669, 680. Instr. af $^{23}/_{8}$ antages vara af A. O. (Odhner anf. st. 168). Är dock af Gyldenclous handstil, ej af Berndes', som jag först antog. (Se textens ordalag). Kristinas br. $^{27}/_{8}$ 1651, fullmakt $^{17}/_{3}$ 1652 (K. K. Kopiebok). — J. Berndes, särdeles duglig, tillgifven Oxenstiernorna, ansåg sig förbigången t.

riksråd 1648 (Bååt t. Brahe, Sko ark). Han var tillika öfverståthållare i Sthm, hvilket Krist. ansåg borde vara förenadt med pres. i K. K. (Rådsprot.). Man trodde därföre, att äfven E. O. skulle utnämnas till detta ämbete; Weijdenhaijn t. E. O. $^{18}/_{2}$ 1653. — *K. K. Reg., Prot. och Kopiebok finnas f. n. i K. K. A.*

3. Rådsprot. $^{11}/_{10}$, $^{29}/_{10}$, $^{31}/_{10}$ 1651; Borgerskapets svar t. K. M. 1651 (Riksdagsacta); Rid. och Adelns Prot. 1651, bil. D. E. Ett utskott tillsattes f. handeln. Riksd. besvär om handeln inlemnas t. K. K. äfven 1652 (K. K. Reg. $^{19}/_{11}$ 1652). *Söderberg:* Utskottsmötet 1651 etc. — I 1661 års stat f. K. K. upptagas såsom bisittare 2 köpmän.

4. Krist. bref okt., $^{6}/_{11}$ 1652, K. K. Reg. $^{21}/_{1}$, $^{6}/_{7}$, $^{27}/_{10}$ 1653. Anordningsstat f. 1654, 1655. — Det nya koll. hotades med upphäfning genast enl. Weij:n t. E. O. $^{18}/_{2}$ 1653.

5. K. K. Reg. $^{6}/_{3}$, $^{20}/_{3}$, $^{27}/_{3}$, $^{7}/_{4}$ 1652. Rising t. Durel $^{20}/_{3}$ (Oxenst. Saml. Handeln). Leij:ds fullmakt $^{17}/_{3}$ 1652 (K. K. Kopiebok).

6. A. O. t. E. O. $^{5}/_{8}$ 1652.

7. Se not 2. Licentordningen skulle inrättas under E. O:s närvaro i Livl. lika med i Sverige, men med en särskild licenttaxa. Leijonsköldh var rådgifvare, Weijdenhaijn medhjälpare; Leij:d t. E. O. $^{20}/_{11}$ 1652. Krusenstierna utnämndes t. kommerciedirektor i Reval, men t. en fullst. organisation enl. den ursprungl. planen kom man ej. Den ansågs opraktisk, och man önskade fr. början en ny instruktion. K. K. Reg. $^{11}/_{9}$ 1652. *Israel Lagerfelt* intogs ss. vice president $^{21}/_{2}$ 1654. S. d. blef *Peter Durel*, bror t. Magnus, svensk sekreterare därsammastädes, från $^{24}/_{2}$ prot. på svenska. *Lars Schneckenfeld* erbjöds af E. O. att blifva sekreterare i K. K. enl. hans bref af $^{9}/_{1}$ 1654, men afslog anbudet. Bonde invaldes antagl. i st. f. den 1653 aflidne Westerman, hvadan uttrycket i texten ej är rätt. Man hade pres., vice pres. och 2 assessorer. Bonde nämnes alltid först på grund af sin börd. — Under sommaren 1654 samlades kollegiet i forna »kanslärsvåningen». Synes ha saknat fast lokal. P. Durel sept. 1654 t. E. O.

8. K. K. Reg. $^{21}/_{1}$ 1653 visar, att man väntade t. E. O:s hemkomst för tulltaxaus revidering och antagl. äfven f. andra vigtiga ärenden. — K. K. Prot. börja, åtminstone de som nu finnas i behåll, $^{20}/_{1}$ 1654. Enl. *Sprinchorn:* Nya Sverige s. 60 skulle Olof Andersson Strömsköld blifvit E. O:s efterträdare ss. president, men detta beror uppenbarligen på något misstag af förf. — Bonde var större delen af året 1655 i Engl., så Lagerfelt skötte ensam koll. ärenden. Klagar öfver svårigheten att kunna få respekt utan ett riksråds medverkan. Se hans br. t. E. O.

9. *Odhner* anf. st. s. 168. — K. K. Reg. $^{30}/_{9}$, $^{21}/_{11}$ 1651. Enl. sistn. skrifvelse föreslår K. K. att tillsätta korrespondenter dels strax dels framdeles i Moskva (Johan de Rodes), Novgorod (Adolf Ebers), Narva (Herman Herberts), Riga (Johan Weijdenhaijn), Reval (Filip Krusenstierna), Nyen (Henrik Piper), Stettin (Filip Rothlieb), Wismar (Deylen), Danzig (Johan Kock), Helsingör (Magnus Durel), Hamburg (H. Leschorn), Amsterdam (P. Trotzig), Bremen (Leinweber), Frankfurt a. M. (Snoilsky), Strassburg (Reutling), Westphalen, Braunschweig m. fl. (Olaus Seseman). Äfven borde finnas faktorer, ehuru inga förslag göras, i Stade, Augsburg, Venedig, Florens, Livorno, London, Paris, Madrid, S:t Lucca el. Gades och Lissabon. Medel saknades naturl. att fullt genomföra d. plan. Befallningar om korresp. utfärdades t. Rothlieb $^{15}/_{1}$ 1653, t. Mårtenson i Am:m $^{28}/_{5}$ (efter Appelboom och med 800 rdr årlig lön), t. Seseman $^{21}/_{7}$, t. Durel $^{11}/_{9}$ 1652, t. Metzger i Frankfurt a. M. $^{29}/_{10}$ 1653. K. K. t. Metzger $^{24}/_{3}$ 1655. (K. K. Reg. och Kopiebok.) — Palbitzki skulle installera konsuler i Spanien enl. mem. $^{24}/_{1}$ 1654. Lilliesträom skulle äfven befordra handelsfrågor i Brandenburg. Kristina t. E. O. $^{8}/_{11}$ 1653. — Upplysande handelsbref fr. Metzger m. fl. bl. E. O:s bref. Durel, Bonnel, Apbm, Seseman m. fl., klaga i sina bref

t. E. O., att de ej få ut sin aflöning, få tillsätta af egna medel etc. Durel säger $^{17}/_{5}$ 1656, att han har af kronan att fordra 18,495 rdr (!) E. O. lofvade anvisning åt hans kreditorer på sina gods. Durel t. E. O. $^{18}/_{10}$ 1656 ville nöja sig med 8,000 rdr och anvisning på en sjötull.

10. Redan $^{20}/_{3}$ 1651 hade i rådet afhandlats staden Wismars upphjälpande och $^{17}/_{4}$ s. å. om licent- och handelsförh. i Sveriges tyska landskap. — Det renska vinet skulle ej ha med skeppsfriheten att göra. Sesemans förslag $^{12}/_{9}$ 1651 (Oxenst. Saml.); K. K. t. Rothlieb $^{29}/_{10}$ 1653, t. Metzger $^{8}/_{10}$, $^{29}/_{10}$ 1653. (K. K. Reg.) — K. Maj. Resol. $^{27}/_{10}$ 1653. Stiernman anf. st. s. 756. K. K. bref $^{6}/_{8}$ 1653.

11. K. Maj. Resol. $^{30}/_{9}$ 1651. K. K. t. Metzger $^{8}/_{10}$, $^{29}/_{10}$ 1653, Sesemans förslag m. fl. anf. st. Seseman t. E. O. $^{13}/_{9}$ 1653, $^{16}/_{2}$ 1654 redogör utförl. f. dessa handelsförhållanden.

12. K. K. Memorial f. Palb. $^{24}/_{1}$ 1654 (K. K. Reg.). K. Maj. Mem. $^{30}/_{1}$ 1654. Instr. $^{30}/_{1}$. (Riksreg.) Palb. skall sändas t. Sp. med s. karaktär som Pimentelli haft i Sverige. Man förklarar sig vara nöjd med den relation Palb. aflemnat, då han 1. gången varit i Sp. Om hans 1. ambassad se Palb:s br. 1651—52; de innehålla lärda resebeskrifningar, hvilka säkerligen behagat Kristina. Palb. skulle äfven då i Sp. medla fred mel. Frankrike och Sp., men vågade i början ej komma fram med detta uppdrag. Se ock hans dagbok i Säfstaholms ark. Beskickningen sågs med oblida ögon af Frankrike. Palb. hade afundsmän i Sv. ss. utländing enl. Chanuts br. $^{18}/_{2}$ 1651. Då under sp.-fr. kriget osäkerheten f. sv. fartyg i de spanska farvattnen varit stor, synes man i Sv. tvekat handla med d. stat. Sp. utgaf likväl ett edikt 1651, som frigaf handeln med Sverige (»ordnades» enl. Puf:f: De Reb. Svecicis XXIII § 17), och den sv. regeringen utfärdade $^{5}/_{12}$ s. å. en »notifikation om frihandel uti spanska städer och hamnar». (Stiernman anf. st. s. 682). A. O. t. E. O. (P. S.) nov. 1651. Rådsprot. $^{29}/_{10}$, $^{14}/_{11}$ 1651. Redan $^{13}/_{7}$ 1649 hade ett kontrakt utfärdats f. ett »Sjöfartssällskap» på Spanien under Rob. Schund, köpman i Sthm (Oxenst. Saml. Om handeln). Man ville dock hälre då ha ett komp. f. handeln på Portugal. — Se vidare s. 135 not 27.

13. Instr. f. Sw:g $^{24}/_{8}$ 1654. Man skulle äfven söka få in nederl. kapitalister t. Sv. Hade äfven att öfvervaka det politiska (K. K. Reg.). — »Project el. Consideration öfwer Navigationens och Handelens frije fahrt och gång emellan Öster- och Wäster-Siön» etc. den $^{21}/_{4}$ 1653 (Oxenst. Saml. Om Handeln). Sv. skulle bestå 10 örlogsskepp i 7 mån., t. konvoj mel. Flandern och Göteborg, hvilket skulle kosta 384,000 rdr. Spanien och Lübeck, Danzig, Königsberg skulle möjl. därtill kontribuera. Förslaget hvilade på lösa grunder. Magasin i Göteborg och i Dünkirchen borde inrättas. Jämför not 18. Äfven Pötter sändes 1654 t. Nederlanden. Instruktion $^{7}/_{7}$, $^{13}/_{7}$ (K. K. Reg.).

14. S. Bielke i Port:l för handeln, br. t. E. O. $^{27}/_{6}$ 1649; resid. där begär att ett port. komp. skulle bildas; Rådsprot. $^{9}/_{4}$ 1652. Fr:ke intresserad häraf enl. Chanut. Det s. k. skeppskompagniet (Ch. br. $^{6}/_{10}$ 1646) kan anses blifvit bildadt ej blott f. skeppsbyggeriets upphjälpande, utan äfven för den indrägtiga salthandeln med Portugal. Friesendorff sändes 1655 t. Port:l för att inleda ytterl. förbind.; instr. uppsatt af E. O. Äfven i Engl. skulle rådslås därom. E. O. t. K. G. $^{29}/_{8}$ 1654. (Acta Hist.). — Om *ryska handeln* K. K. Reg. $^{21}/_{1}$, $^{7}/_{4}$ 1652. Ryssl. höjde tullen 1652. De Rode sändes t. Arch. för att taga reda på handelsförh. E. O. önskade ett *ryskt kompagni*. Juel omtalar ett dylikt red. $^{29}/_{11}$ 1651 (i D. Hist. Tidskr. V, men måtte bero på något misstag). Leijonsköldh skref därom t. E. O. $^{25}/_{1}$ 1653: »Såssom tiderne nu åhro svåra föranderlige och store herrar och Potentater altidh sökia tid at få godha Partier af slike sammanbrachte Capitaler, såsom dagelige förfahrenheeten dedh uthwysar. Altså ähr dedh fuller betänkeligit; dock giör E. Gr. Excell. mechta well,

som behagar animera dhem, som der i landet boendes ähro» etc. De Rode t. E. O. $^{23}/_{3}$ 1652 hoppades goda resultat af det eng. holl. kriget. Terreau och Paulsen intresserade sig därför, men svårt få kapital. A. Ebers fr. Novgorod och de Rodes br. t. E. O. upplysande f. ytterligare detaljer. — Instr. och mem. f. Weijdenhaijn i Riga ss. kommerciedirektor i Livl. och hofråd $^{14}/_{11}$ 1653 (K. K. Reg.). Denne skulle verka f. handeln med Ryssl. samt f. hand. mel. Ryssl. och G:g. Redan ss. assistensråd hade han fått uppdrag taga reda på handelsförhållanden K. K. Kop. $^{22}/_{8}$ 1649. Enl. W:n t. E. O. $^{23}/_{1}$ 1654 var det 1652 ej mindre än 530 fartyg i Riga och 1653 endast 437; licenterna 1652 voro 153,370 dl. och 1653 end. 136,635 genom minskad rågutförsel och storartadt lurendrejeri. W:n sökte ingripa, kom i delo med rådet, vågade slutl. ej visa sig, led af penningebrist, kom öfver t. Preussen och höll på dö af hunger (t. E. O. $^{6}/_{6}$ 1656 m. fl.). Man var ej häller hågad f. ökad handel i Riga: »In summa man hat alhier zu keinen Dinge Lust und ist Ratio Rationum mit einem Worte, wir wollen nicht» (t. E. O. $^{10}/_{3}$ 1653). Se ock Puf:f anf. st. XXIV § 15. *Withelockes* Dagbok passim.

15. Rådsprot. $^{28}/_{8}$ 1651 och $^{1}/_{8}$ 1652 nämna, att Apbm skall i drottn:ns, Bonnel (»kanslärens kreatur» enl. Chanut) i komp:ts namn t. Engl. f. att få upprättelser f. kaperier. *B. Bonnel*, köpman i Göteborg, omtalas 1628 i Usselinx' bref, var flere år i Engl., alltid klagan öfver hans dåliga affärer, och man vill sedan E. O. skall hjälpa. Om Engl. se K. K. Reg. $^{6}/_{8}$, $^{13}/_{9}$, $^{1}/_{12}$ 1655 m. fl.; Bonnel t. E. O. $^{5}/_{12}$ 1654. $^{23}/_{3}$, $^{8}/_{11}$ 1655, K. Bonde instr. $^{14}/_{6}$ 1655, bref t. E. O. $^{16}/_{11}$ 1655, $^{2}/_{5}$ 1656, m. fl. P. Durel t. E. O. flere bref; var i London i merkantilt ändamål, blef sedan sekreterare i K. K.; Svedelius Disp. 1851 om Coijets ambassad t. Engl.

16. Martenson t. E. O. $^{29}/_{1}$ 1653 (Oxenst. Saml.). Holl. togo t. ex. $^{2}/_{2}$ 1653 ett fartyg med tjära. *Laspeyres* anf. st. s. 222. *De Vonge:* Nederl. Zeewesen I 406, 549. Se ock Beuningens br. i ark. i Haag.

17. Stiernman anf. st. 697, 716. Utvidgad skeppsfrihet hade begärts vid 1651 års möte af borgerskapet. (R. D. Acta). Förordningen af $^{15}/_{11}$ 1652 föranledd af det eng. nederl. kriget. Furuskepps tullfrihet $^{24}/_{3}$ 1654, Stiernman anf. st. 776. K. K. Reg. $^{30}/_{9}$ 1651, $^{24}/_{2}$ 1652, $^{21}/_{1}$ 1653. Ett med 36 styckehål monteradt skepp kostade helt färdigt 12,036 rdr. Leijhld t. E. O. $^{25}/_{1}$ 1653. Rid. och adelns prot. 1655. *Siewers:* Vesterviks stads beskr. 289. I Sthm fanns ett skeppskomp., som dock ej bygde monterade skepp.

18. K. K. Reg. $^{21}/_{1}$ 1652, $^{23}/_{3}$ 1653; nederlagsplakatet tryckt hos *Stiernman* anf. st. 749. G:gs suppliker $^{18}/_{3}$ 1646; $^{22}/_{1}$, $^{11}/_{5}$ 1653; $^{8}/_{2}$, $^{25}/_{10}$ 1654; $^{30}/_{9}$ 1655 (Oxenst. Saml.). — Ett *konvojplakat* 1653 (en flotta af sv. och neutrala skepp skulle uppehålla sig nära G:g) och en konvojtaxa utfärdades, se Sti:n anf. st. 720. — K. K. Reg. $^{12}/_{11}$ 1652, $^{21}/_{1}$ 1653. Broman t. E. O. dec. 1652, $^{16}/_{3}$ 1653, $^{29}/_{4}$, $^{2}/_{6}$ 1654. Man hade hoppats E. O. skulle komma t. G:g, men han for med hofvet t. Ups. Sist anf. br. $^{21}/_{9}$, $^{23}/_{9}$ 1654. — *G. Hottan*, som synes i Reval f. E. O:s räkning haft någon handel, klagar att ingen vill t. G:g och öfver »die superstition, dass man ohne Holland nicht handeln und wandeln kan» etc. t. E. O. $^{26}/_{7}$ 1655. Fuchs t. E. O. $^{4}/_{7}$ 1653.

19. Broman t. E. O. St. Mathiedag 1654.

20. Om städerna K. K. Reg. $^{25}/_{4}$ 1653, $^{5}/_{7}$ 1655, K. K. Prot. $^{17}/_{3}$ 1652. $^{26}/_{1}$, $^{18}/_{3}$, $^{1}/_{7}$, $^{2}/_{7}$, $^{10}/_{7}$, $^{24}/_{7}$, 1654 m. fl. — Kollegiet uppträdde ss. *juridisk myndighet*, inkallade parter m. m. i en tvist med rådet och krämargillena i Riga; en handelstvist, där licentmästaren Möller var part remitterades fr. hofrätten i Dorpat t. K. K. »såsom till sitt rätta forum». K. K. Reg. $^{19}/_{10}$ 1655. — Sthm led af polska kriget enl. Behmer t. E. O. $^{26}/_{1}$ 1656, P. Durel t. d. s. $^{12}/_{3}$. — »Correspondentien med städerne begynner något tilltaga efter som en god del af dem till bemälte Collegio hafva fattat bättre förtroende än före detta skett är». P. Durel t. E. O. $^{26}/_{4}$ 1656.

21. K. K. Reg. $^{16}/_{2}$, $^{27}/_{11}$ 1652, $^{6}/_{5}$ 1654, K. K. Prot. $^{22}/_{3}$ 1654 m. fl. — K. K. direktion öfver tullar ej utan motsägelse (E. O:s koncept). Stora sjötullen kom först 1654 under koll. Svanesträm t. K. K. $^{8}/_{5}$ 1654. — Klagan öfver de höjda tullarne, Broman t. E. O. $^{25}/_{4}$ 1654, $^{9}/_{5}$, $^{13}/_{6}$ 1655. K. G. höjde sjötullen på alla in- och utgående varor, men sänkte 1656 på koppar och sedan äfven på andra varor. (Kam. Koll. ark. Sandb. Saml.). Stiernman anf. st. 785. Licent på salt sänkt $^{22}/_{5}$ 1655 (K. K. Reg.). K. K. t. E. O. $^{17}/_{12}$ 1655. E. O. t. K. G. koncept (mot tullförhöjningen). — Lurendrejerifrågor behandlas ofta af K. K. $^{31}/_{7}$ 1654, $^{13}/_{11}$ 1655 m. fl.

22. Omfånget f. kollegiets verksamhet i detta fall alltid obestämdt. K. K. Reg. $^{21}/_{1}$ 1653, $^{14}/_{3}$, $^{4}/_{9}$, $^{8}/_{9}$ 1655. K. K. Prot. $^{2}/_{12}$ 1654. Jämför order af $^{11}/_{4}$ 1654 (Oxenst. Saml.). Frågor om *fyrväsendet* behandlas ock af K. K. Se dess Reg. $^{24}/_{2}$ 1652 m. fl.

23. Rid. och Ad. prot. 1655 s. 103, K. K. Reg. och Prot. passim.

24. Stiernman anf. st. 678, 692, 708, 718. Redan $^{25}/_{10}$ 1652 förslag t. K. K. om komp. upphäfvande. En participant ville då lemna f. tobakshandelns arrende, som var 2,500 rdr el. 10,000 dlr kpmt, halfparten. K. K. Reg. $^{12}/_{11}$, $^{26}/_{11}$ 1652. Missnöjda med dess upphäfvande, Lagerfelt t. E. O. $^{29}/_{3}$ 1656.

25. *Sprinchorn:* Nya Sveriges Hist. (Hist. Bibl. 1878); Broman t. E. O. $^{15}/_{2}$ 1654. K. K. Reg. $^{13}/_{12}$ 1653, $^{13}/_{1}$ $^{28}/_{7}$, $^{30}/_{7}$ 1655. A. O:s arfvingar anmodas inbetala resterande summa t. komp. 346 rdr 38 öre af 3,000.

26. *Granlund:* Sv. Afrikanska kompagniet (Hist. Bibl. 1879). Arend Gabbeson (Bromans svåger och gynnad af E. O.) hade order att fr. G:g gå t. Holland, ansåg sig kunna bringa redarne 12,000 rdr profit på en resa. Broman t. E. O. $^{18}/_{6}$, $^{4}/_{8}$ 1647.

27. Ett skepp t. Barbados med en last af »kött, bovetegryn, bröd, humle, starkt öl, skjortor strumpor, bindeskor, franskt bränvin och yxor». Andra gifva förslag om att sända huggna järnstänger och i vägen köpa slafvar, hvarmed inlöses socker, liksom ingefära och tobak. Broman t. E. O. $^{12}/_{10}$ 1653, $^{11}/_{1}$ 1654. — I E. O:s räkenskaper (ark. på Tidön) 1654 omtalas utgifter för en negers död och begrafning. — De af Granlund anf. st. s. 7 omnämnda »species» voro säkerl. slafvar. Palb:s i not 12 nämnda mem. $^{24}/_{1}$ 1654 § 3 lyder sål.: — — — wore rådeligast widh Spanske hoffwet Uthwerka een serdeles Frijheet för Guineesche Compagniet at handla medh Slawen och negros på Americanische Custen endera bem:te Compagnie sielf den intill Terra firma eller till dett ringaste åth Öijarna Cuba och Espaniola öfwerföra måtte. Spanien hafwer sielf stora schiäl dett att tillåtta; Ty myckenheeten af dess Trälar behöfwas till Guldh och Söllfwerbruken därsammastädes, men ähre nu widh oenigheeten medh Portugal inthet att bekomma, medh mindre dett skeer genom Vordersleeff och för aldradyraste betallningh. För huilcken orsach skuldh mindre och är tillåtet emot wahnan, att Brabanderne och andre Spanske Undersåthare måge till Spanske Americam handla, när dhe gifwa där een wiss Summa peninger föhre; ähr altså förmodeligit att sådant H:s K. M:tt af godh wänskap icke förwägras, hälst när Spaniens egen nytta, Konungen och hans Ministris blifwer för ögonen stält, hwar widh Mons:r Palbichij lärer giöra sin yttersta flijtt, att man icke allenast penningar Uthan andre wahror i betallningh för Trälarne dädan att föhra tillståndh bekommer. Kunne han i lijka måtto förmå att Colonien i Nya Sverige åth minstone finge handen på Cuba och Espaniola och dädan afbämpta Boskap, som där finnes i största öfwerflödh, wore dedh een serdeles styrchia för samme Colonien, och den till een besynnerligh förkofringh.» — Kriget mel. Sp:n och Port:l försvårade införseln af slafvar. Se Mem. f. Palb. $^{30}/_{1}$ 1654. — Laur. De Geer rekommenderade Carloff t. E. O. $^{22}/_{10}$ 1653. Se ock G. Horn t. E. O. $^{21}/_{12}$ 1653.

28. Granlund anf. st. 23 följ. Det nya komp. slöts Allhelgonadag 1654. Laur. De Geer hade med ed bedyrat, att komp. gaf 40 %, se Erik Fleming t. H. Fleming $^{3}/_{11}$ 1654 (Säfstah. ark.).

29. *O. Fyhrvall:* Bidrag t. Sv. Handelslagstiftningens Hist. (Hist. Bibl. 1880). Stiernman anf. st. 778. K. K. Prot. juli 1654.

30. Stiernman anf. st. 684. K. K. Reg. $^{30}/_{9}$ 1651 § 7, $^{24}/_{2}$ 1652. »Monopolierna, om hvilkas ophäfning Ed. Gr. Ex. nogsampt för dess afresa mentionerade, vore högnödigt att removeras uhr vägen, hvarigenom skedde att många klagomåhl der om kunde stillas», skrifver P. Durel t. E. O. $^{23}/_{9}$ 1655.

31. K. K. Reg. $^{12}/_{3}$ 1652, $^{4}/_{11}$ 1653. Rådsprot. $^{24}/_{3}$ 1652. Stiernman anf. st. 757. *Stråle:* Alingsås Manufakturverk XV och följ.

32. K. K. Reg. $^{21}/_{2}$ 1652. »Wittemacher skall härom det ringaste intet förständigas.» Möjl. var han sedan bl. de fiender t. företaget i Riga, hvilka flerstädes nämnas, och hvilkas intriger synas egentligen framkallat flyttningen. Weijdenhaijn t. E. O. $^{25}/_{11}$, $^{18}/_{12}$ 1653 säger, att R., som i 2 år väntat på svar, erbjuder sig att i Wolmar anlägga en mindre fabrik, och får han ej inom ett par månader svar, tänker han att flytta till Polen. R. dref äfven handel på Ryssl. med varor fr. Zittern, hade redan vidtalat 20 mästare i Zittern, som väntade att bryta upp t. Gotland. Weij:n t. E. O. $^{13}/_{3}$, $^{4}/_{5}$ 1654: R. vill hälre t. Wolmar än Gotland, men när R. sedan närmare inspekterat Wolmar, fann han det ej lämpligt för en ny manufaktur. I K. K. Reg. (Mem. f. Potter) $^{13}/_{7}$ 1654 omtalas friheter och vilkor f. fabriken i Riga och Kirkholms skans. Se ock s. st. $^{14}/_{11}$ 1653, af hvilket framgår, att R. fordrat priv. f. fabrikens upprättande, hvilka regeringen ej ville lemna. I K. K. genomlästes $^{24}/_{2}$ 1654 R:s petita om att införa järnverk t. Sverige eller Livland. R:s privil. upplästes s. st. $^{4}/_{7}$, och det diskuterades om hans »soldater i skansen». Om Gotland nämndes ej vidare. Se K. K. Prot. — K. G. hade intresserat sig f. Visbys uppkomst (t. E. O. $^{3}/_{11}$ 1653). — $^{11}/_{7}$ 1655 hade R. redan fått tullfrihet på 3 år på 100 S:t koppar och järn (K. K. Reg.). R. t. E. O., odat, $^{15}/_{1}$, $^{28}/_{4}$ 1655, $^{3}/_{11}$ 1656. R. säger, att han hänger fast vid E. O. och hans ord ss. »eine Klette am Rocke». Lagerfelt hade varit hans hjälpare vid ankomsten t. Sverige, utan hvilken han ej kunnat reda sig. K. G. skaffar R. ytterligare understöd i bref af $^{14}/_{10}$ 1656 (Riksreg.). Jämför de afvikande och ej exakta uppgifterna hos Stråle anf. st., *Munktell:* Eskilstuna stad och *Tuneld:* Geografi.

33. Reduktionskoll. Prot. 1655. Utenh:s privil. $^{14}/_{6}$ 1649 (Kam. ark.).

34. K. K. Reg. $^{7}/_{10}$ 1653, $^{4}/_{3}$ 1654, K. K. Prot. $^{6}/_{3}$ 1654. Man ville få öfver fr. Holland linneväfvare och framför allt kapitalister. Martenson t. E. O. $^{18}/_{11}$ 1653, t. d. s. fr. K. K. $^{8}/_{10}$ 1653. — Gregers Privil. hos Sti:n s. 770. Hans participanter voro Gyllenclou, Wolff, Wachtmeister (K. K. Prot. $^{27}/_{3}$ 1654). — Gutheims 1. privil. $^{2}/_{8}$ 1651, uttydning af d. s. $^{24}/_{7}$ 1653, nya dito $^{19}/_{10}$ s. å.; bekräftade af Karl X $^{1}/_{9}$ 1654 (K. K. Kop.). Hamiltons begäran om privil. K. K. Reg. $^{24}/_{11}$ 1653; s. st. $^{21}/_{1}$, $^{7}/_{10}$, 1653. K. M:ts Octroy af $^{30}/_{1}$ 1654 (Sti:n anf. st. s. 758). K. K. Prot. $^{21}/_{2}$ 1654. — Enl. K. K. Prot. diskuterades därstädes äfven om kredit, mynt, sättet att locka svenskt sjöfaret folk i landet igen; om vaxarbetares supplik om friheter och dubbel tull på främmande vax ($^{12}/_{3}$) 1654); om upprättande af ett bryggeri och packhus i Sthm ($^{15}/_{3}$ 1654) m. m.

35. Stråle anf. st. s. XLV. K. K. Reg. $^{4}/_{11}$ 1653, K. K. Prot. $^{6}/_{3}$ 1654. Ett pottaskbränneri i Södermöre 1654 enl. Räkenskaper i Tidö arkiv.

36. K. K. Prot. $^{9}/_{3}$ 1654, K. K. Reg. $^{17}/_{12}$ 1655. Klagan öfver att inom K. K. ej finnes ett riksråd. En ny instr. önskas. Se ock Lagerfelt t. E. O. $^{22}/_{9}$ 1655, $^{29}/_{7}$ 1656, rådsprot. $^{13}/_{11}$ 1656. P. Durel t. E. O. $^{23}/_{9}$ 1655 klagar, att kollegiet är »nästan allom obekant och förhatligt». Kanalbyggnaderna i riket lades 1653 under K. K. Om slussarnes vid

Örebro underhåll, till följd af bortgifna gods, samt om sements anskaffande fr. Holland diskuterades $^{18}/_{3}$ 1654 m. fl. gånger. Se vidare *Styffe:* Kanalbyggnader s. 83.

---

7. kapitlet.

1. v. Beuningens bref till G. St. och de Witt passim. Jämför ock de Witts Brieven V, Fryxells Handl. IV. (Där ej angifves annan källa, anföras i följ. Beu:ns br. till G. St. i ark. i Haag). — Rådsprot. $^{17}/_{1}$ 1651, $^{22}/_{3}$ s. å. Man trodde i Sverige i början just ej på redemptionstraktaten. Puffendorf anf. st. XXIII § 38.

2. Rådsprot. $^{20}/_{2}$, $^{11}/_{3}$ 1651. Dr. ville först hjälpa, men gaf vika för A. O:s skäl. Om kriget s. st. $^{7}/_{10}$, $^{11}/_{10}$ 1652 m. fl.

3. *Beuningen* f. 1622 † 1693. En i många fall intressant personlighet. Se *v. d. Aa:* Biografisch Wordenboek. Där säges hans mormor hafva fält t. honom samma yttrande, som i *Rehbinder:* Sv. riks kansl. Hist. (ej angifven källa) A. O. säges döende yttrat t. E. O. — Beu:ns instr. i Haags ark. Enligt *Puffendorf* anf. st. XXIV § 17 skulle B. ha yrkat på konungadömets återställande i Engl. Har ej funnit denna föga troliga uppgift. G. St. togo t. ex. ett fartyg med tjära under pretext, att det var kontraband, hvilket Sv. ej ville erkänna. B. bref $^{22}/_{2}$ 1653 (de flesta af hans bref äro dat. n. st.). Holl. synas dock slutl. gått in på att järn, koppar, tjära och spanmål skulle enl. Sv. önskan förklaras ej vara kontraband. Engl. däremot har än i denna dag en vidsträcktare uppfattning af kontraband. 1) Kontraband = vapen och ammunition; 2) indirekt kontraband = alla varor, af hvilka vapen och am. lätt kunna tillverkas; 3) tillfälligt kontraband = alla varor, hvilka genom omständigheter kunna vara vigtiga f. fienden. — Gods i fiendtl. skepp ofria enl. traktat mel. Engl. och Holland af 1651 (*Aitzema:* Saken van Staet en Oorlogh). Om de neutrala fartygens säkerhet stipulerades särskildt, således ej såsom något självklart beroende af folkrätten, i alliansen mel. Fr. och Engl. (23 okt. 1655), och i den mellan Frankrike och hansestäderna (10 maj s. å.). *Martin:* Hist. de France 12 s. 478. *Flassan:* Hist. de la dipl. française III s. 194. »La robe (af italienska roba d. v. s. handelsvara) de l'ennemi ne confisquait pas la robe de l'ami.» — Engl. har ej förr än 1854 gått in på de neutrales rätt att föra fiendtlig laddning eller nyttja fiendtliga skepp. — Rådsprot. $^{14}/_{8}$ 1651. Se ock detta kapitel not 12.

4. För G. St. var enl. A. O:s yttrande kriget uppkommet genom »studio conservandi Commercia» och för engelsmännen »studio augendi Commercia». Beu:n anser Kr. alltid rådgjorde med A. O., innan hon gaf honom svar. B. $^{14}/_{9}$, $^{21}/_{9}$, $^{5}/_{10}$ 1652. A. O. och drottningen hade långa öfverläggningar om Beu:n enl. Weijdenhaijn t. E. O. $^{25}/_{2}$ 1653.

5. B. $^{19}/_{10}$, $^{9}/_{11}$, $^{23}/_{11}$, $^{30}/_{11}$, $^{7}/_{12}$, $^{14}/_{12}$ 1652, $^{1}/_{3}$, $^{22}/_{3}$, $^{3}/_{5}$ 1653. Aitzema anf. st. s. 744. Juels Rapporter $^{12}/_{3}$, $^{4}/_{6}$, $^{18}/_{6}$, $^{20}/_{8}$ 1653 i Dansk H. Tidskr. anf. st. Weijdenhaijn t. E. O. $^{18}/_{2}$ omtalar, att den danska ambassaden fått tre åmar renskt vin fr. hofvet och »machen sich täglich lustig und haben selbst gute Hoffnung gute expedition zu erhalten».

6. B. $^{1}/_{2}$, $^{22}/_{3}$, $^{17}/_{5}$ och $^{31}/_{5}$; $^{14}/_{6}$, $^{28}/_{6}$, $^{19}/_{7}$ 1653. Om underhandl. i Engl. anf. st. $^{22}/_{3}$ $^{19}/_{4}$ och $^{26}/_{4}$ 1653.

7. Puf:f anf. st. XXIII § 40, XXV § 31 följ. Aitzema anf. st. VII 742. *Wicquefort:* Histoire des Provinces Unies II 7 bok 176 och följ. Anser med orätt (s. 178), att Oxenstiernorna, far och son, voro sär-

skildt fiendtligt stämda emot Staterna. B. $^{31}/_{5}$, $^{14}/_{6}$, $^{23}/_{6}$, $^{29}/_{7}$, $^{2}/_{8}$. — M. Durel t. E. O. $^{27}/_{1}$ 1654 ger en skildring af tullstriderna; Durel anklagades för att gifva certifikat för icke svenska varor. »Köpmennens streck ähre outransaklighe, och nogh tror jagh det går icke alt rett till; mone jagh bör roya dem? har jagh lön af kungen i Danmark som en brokikare?» o. s. v. Stiernman anf. st. 709.

8. B:s bref passim. Grauert, Fryxell m. fl. kända arbeten. Frank. understöddo likväl Sverige på den vid denna tid pågående polska fredskongressen i Lübeck. Holland motarbetade i st. Sv., hvilket äfven försvårade B:s underhandl.

9. B:s bref sommaren 1653.

10. B. $^{17}/_{5}$, $^{24}/_{5}$, $^{31}/_{5}$, $^{2}/_{6}$, $^{9}/_{8}$, $^{20}/_{9}$, $^{27}/_{9}$ samt $^{1}/_{11}$ 1653 m. fl. — Laur. De Geer skrifver t. E. O. redan $^{18}/_{6}$ n. st. 1653 fr. Am:m om förbudets upphäfvande. Beställningarne voro gjorda hos *Momma* och *de Geer*. Två gånger krånglade amiralitetet och lät blidka sig. Uppgiften om de kanoners företräde, som äro gjutna under sommaren, är rätt egendomlig. Holl. fartyg voro här för att hemta dem; $^{27}/_{10}$ voro 400 kanoner afsända. B. meddelar att dagligen götos (hvar?) 2 kan. 18 L℔ och 3 kan. 12 L℔. Huruvida hela beställningen fullgjordes, har jag ej kunnat finna. E. O:s intresse för kanonutförseln berömmes. Karl X förbjöd utförseln af kanoner $^{21}/_{4}$ 1655 (Kam. Koll. Reg.), men detta gillades ej af E. O., och han beviljade på eget bevåg undantag (E. O. t. K. G. $^{5}/_{7}$), enär han ansåg »styckehandeln» var det som mest animerade svenskarne till »skeppstimmeragien». Sände musketer t. Laur. de Geer (fr. denne t. E. O. $^{6}/_{4}$ 1654). G. St. (resol. $^{2}/_{11}$ 1655) söka skaffa kanoner fr. Spanien och England.

11. B. $^{2}/_{8}$, $^{18}/_{10}$, $^{1}/_{11}$ 1653. De bägge holländare, som fängslades, voro Johan Indebetou och Jakob Simonsen.

12. B. $^{14}/_{6}$ 1653. Omtalas en underhandling med A. O. om kontrabandsfrågan. A. O. förklarade ss. sin åsigt, att kontraband borde end. hindras vid belägrade orter och aldrig innefatta järn och koppar, som kunde användas t. andra ändamål. A. O. framhöll, att de neutrales handelsfrihet härigenom störes och att man under denna förevändning äfven oroade handeln på neutrala hamnar. Holl. voro ej häller konsekventa, enär de tillåto en utförsel af dylika varor från deras eget land, och det till och med till England. B. gaf ett särdeles vidlyftigt svar med många undanflykter. Han lofvade ersättning, om man skulle tagit fartyg, som ej innehade verkligt kontrabandsvaror, men han förklarade tillika nödvändigheten af ett förbud mot dylika varors införande i England. Något resultat uppnåddes ej.

13. Whitelockes Dagbok, öfvers. B. omtalar $^{23}/_{1}$ 1654 Wh:s ohöflighet och säger han är föga omtyckt.

14. Chanut t. Brienne $^{6}/_{6}$ 1648. (Wahr:gska Saml.).

15. Wh. anf. st. Om kaperierna äro Bonnels br. t. E. O. upplysande.

16. *Arend:* Geschiednis des Vaderlands IV, 1, s. 455.

17. Rådsprot. 1653. Redan $^{31}/_{12}$ 1650 säger Chanut, att A. O. är glad, att Kr. närmar sig Spanien Se ock hans br. t. Maz. 1653.

---

8. kapitlet.

1. B. anf. st. $^{9}/_{11}$ 1652. A. O. återfår sin makt, Ch. t. Maz. $^{20}/_{5}$ 1651; A. O. t. E. O. $^{3}/_{8}$ 1652, $^{19}/_{7}$, $^{14}/_{12}$ 1653. Alltid anlitad enl. Rådsprot.; A.

O. t. J. O. $^{12}/_{7}$ 1651: »Här faller alltid något in, som en god karl fordrar». Se ock $^{4}/_{3}$ 1652, $^{5}/_{7}$ 1653. Maz. t. Ch. $^{25}/_{1}$ 1647. (Wahrska Saml.).

2. Bourdelot t. E. O. $^{17}/_{4}$ 1654, K. G. t. E. O. $^{2}/_{10}$ 1653, $^{4}/_{4}$ 1654, E. O. t. K. G. $^{1}/_{2}$, $^{19}/_{9}$ 1653 (Stegeb. Saml.); Schl:ch t. E. O. $^{3}/_{4}$ 1654. Äfven A. O. hyste förtroende för Schl:ch. — Om O:s förh. t. Pim. A. O. t. J. O. $^{8}/_{7}$ 1653. — Flere af dessa bref visa äfven, att det ej nu fanns någon skarpare motsättning mel. Oxenstiernorna och Kristina.

3. Ch. $^{24}/_{9}$ 1649, $^{1}/_{10}$ 1650, $^{30}/_{12}$ 1651; Karin O. t. E. O. $^{14}/_{1}$ 1653. *Berch:* Sv. Skådepenningar; *Cronholm:* M. G. dela G. m. fl. B. rapporterade uppträdet utförligt se br. i ark. i Haag. A. O. t. K. G. $^{29}/_{12}$ 1653. — J. K. dela G. ber sin bror (odat. br.) vara lugn och ej »bringa sig i vidlyftighet» med A. O., som är vördad såsom en gammal ek. »Vi måste vänta till dess oragen honom helt och hållet kullslår.»

4. A. O. t. E. O. $^{14}/_{12}$, $^{19}/_{12}$, $^{24}/_{12}$ 1653. E. O. uppbröt bref t. A. O. om M. G. dela G:s sak. A. O. skref till följd däraf: »Ser gerna, att du tager om allt i tid information». E. Brahes bref i H. S. H. XXIV.

5. Rådsprot. 1652—55. Målet om B. Kurck se hennes bref. E. O. insattes äfven i en kommission att döma mel. J. v. Müller, drottningens läkare och dennes svärfar, enl. hennes bref t. E. O. af $^{8}/_{3}$ 1654.

6. Räkn. i Tidö ark. och i Oxenst. Saml. Enl. dessa är uppgiften att Adolf Joh. först bebygde Görväln antagl. orätt. (Jämför »Uppl. herrgårdar»). I E. O:s tjenst voro *Puttkammer* (vid Görväln), *Litorilius*, Arend Corn. Turlow (se not 7 i 5. kap.), Joh. Filip (?) Krussbiörn,, Peter Durel, Eltig m. fl. Lit. ordnade $^{24}/_{11}$ 1654 t. hofförtäringen: 20 gödda kalkoner, 13 st. gäss, 50 höns, 10 st. får, 18 oxar o. s. v. — Om godsbyte: J. Gyllenstjerna $^{27}/_{6}$ 1653, Litorilius $^{12}/_{12}$ 1654, Johansson $^{12}/_{4}$ 1656 (t. E. O.). Det var Anna Stake, som *först* önskade utbyta Görväln mot Årsta, hvadan ordalagen i texten ej äro fullt riktiga. E. O. kom t. Sthm mel. 14—20 maj, bodde i ett gammalt hus under reparation, tillhörande Ebba O.

7. Whitelocke anf. st. 532. Wh. trodde fatet var ett byte fr. Tyskl., men antagl. bröllopspresent fr. Estl., finnes i E. O:s inventarieförteckning.

8. Fryxell X s. 189 nämner E. O. och J. Stjernhök ss. underhandlare. Enl. Brahes Tänkiebok voro de: H. Fleming, L. v. d. Linde och Schl:ch. Då E. O. stod väl med K. G. och Schl:ch, är det möjligt han deltagit. — Rosenhane användes af drottningen vid sista riksdagen, vare sig f. sin stora duglighet el. för att hon ej skulle blifva alltför beroende af A. O. Rosenhane gjorde nödigt detta, »betraktandes hvad invidia och harm för rikskanslären och hans söner, som det allt bättre hade kunnat och bort göra». (Rosenhanes Dagb. Gjörwell: Nya Bibl. II). Rosenh. missnöjd med E. O. enl. J. K. dela G. t. M. G. anf. br. Om riksdagen se ock *Gustafsson:* »Bidrag t. hist. om dr. Kristinas afsägelse och Riksdagen 1654 (Ak. Afh.). Då denna monografi finnes, och E. O. ej tog stor del i dessa tilldragelser, har jag ansett mig behöfva end. omnämna dem. Konceptet t. R. D:s beslutet finnes i R. A. skrifvet med A. O. egen hand, den sista betydliga handl. af honom. Om uppträdet mel. Kr. och A. O. skrifver $^{13}/_{6}$ 1654 *Johan Oste*, som B. kvarlemnat i Sverige: »Der adel heeft door de herr Rixkansler en eenige van haer leden aen koninginne doen versoecken dat het afstaen van donatarien in Pomern en elders tot geen prejuditie mochte strecken aen geene die diergelycke goederen besitten, maer syn by de koninginne afgewesen, ende H. Rixkansl., daerop insterende, bejegent met dese worden: 'swijght gii oude geck', (tig du gamle narr!), syn hij hierop geantwoort hebbende te sien syn onbequamlickheit om dese Croon voorder te konnen dienen, is neffens de andere gecommitterede van adel van Haer Maj:t terstont wegh gegaen, ende dewyle sulx by elck een groot missnoegen heeft gegeven, is van wegen de Coninginne en syn K. Hoheit seer gearbeit den ouden Herr te apaiseren, t'welck men sight geschiet te syn doort' offeriren van de Ryxmaerschalks plaats aan graff Johan en de successie van Rix-Cancelier aen Graff Erik.» (Haags ark.).

9. M. G. dela G. kom $^{22}/_{9}$ t. Sthm (Bondes diarium Säfstah. ark.). Ekebl. t. s. far (dela G. ark. VIII 207) m. fl. T. o. m. vid grafven visar sig de unga dela G. ovilja mot A. O. »Jag vill förmoda det le Chef af våra förföljare icke skall vid brors arrivé mera vara i état att kunna skada oss, ty à l'heure que je vous écris, så är han så svager, att man sans un miracle inte tror det han någonsin skall slippa af denna sin sjukdom.» J. K. t. M. G. dela G. $^{28}/_{8}$ 1654. J. Salvius t. J. Kas. $^{17}/_{1}$ 1652 (Namnk. mäns bref).

10. *Rosenhane:* Ber. om fem höga Riksembeten. J. K. dela G. t. brodern $^{28}/_{8}$ 1654. Dagen, då E. O. blef rikskansl., och fullmakten ej funna. Oste t. G. St. $^{5}/_{9}$ (Haags ark.). Se ock d. arb. 12 kap. not 15.

11. Man var i det längsta osäker, om E. O. skulle resa; Behmer t. E. O. $^{19}/_{8}$. Var möjl. grefvinnan med? Se räkenskaperna. — E. O., djupt gripen af faderns död, skrifver t. K. G. $^{29}/_{8}$ vid Dalarön, skeppet Sceptern, att alla hans tankar blifva afbrutna — — »ställer intet annat till min hugnat i ett så sensible affsaknat aff den, som har icke allenast giffwit opsprunget till mitt liffw, uthan omfattat migh medh een synnerligh och meer än faderligh kärlek, än den jagh till min Gudhs öffwerflödige godheet migh omförseer.» (A. Hist.). Först $^{2}/_{9}$ fick K. G. färdigt sitt kondoleansbref. Se ock egendomligt br. fr. honom t. E. O. af $^{31}/_{8}$ (Riksreg.). K. G. visade stor sorg vid A. O:s död; förbjöd att »slå och blåsa till måltidh», besökte den döde »görandes därvidh åthskillige demonstrationer aff sorg. Canthersten t. E. O. $^{2}/_{9}$ 1654.

12. Riksreg. $^{22}/_{7}$. Handl. ang. amb. t. Holst. (Germanica). *Böttiger:* Adrian de Vries.

13. Dela G. ark. VIII 207, 208. Anonym, samtidig redog. f. bröl. och E. O:s utnämning (Saml. »Ceremonier»). Bondes Diarium. (Säfstah. ark.).

14. Maria Fleming t. H. Fleming odat. (Säfstah. ark.).

15. Anf. anonyma redogörelse.

16. Rid. Ad. prot. 1652, 1655 flerstädes. *Boye:* Sv. Riksdagshist.

17. G. Leij:hd t. E. O. $^{8}/_{3}$ 1655; E. Brahe t. M. G. dela G. $^{8}/_{8}$ 1654 m. fl. — G. Horn hjälpte ock E. O. med riddarhuset (t. E. O. $^{26}/_{4}$ 1656).

18. Räkn. i Tidö ark. Örebro Stadgar. Cronh. anf. arb. III s. 192. Denna anser menigheten ensam underhöll underlagmän (?). — Bref fr. *Abr. Momma* t. E. O. visa, att han reste uppför Torneå elf och åt Norge, för att se om han kunde få en farväg dit; redan A. O. hade intresserat sig härför. Momma föreslår privil. m. m. — E. O. önskade antagligen äfven blifva *kanslär f. Ups. Akademi*, men det blef M. G. dela Gardie. Johan O. sökte bevaka sin brors intresse under hans resa till Holstein. Canthersten t. E. O. $^{2}/_{9}$ 1654.

---

9. kapitlet.

1. Om A. O:s inre politik se Rådsprot., särskildt $^{3}/_{9}$, $^{12}/_{8}$, $^{29}/_{8}$, $^{14}/_{10}$, $^{15}/_{10}$, $^{29}/_{10}$, $^{2}/_{11}$, $^{16}/_{12}$ 1650, $^{18}/_{11}$ 1652; $^{2}/_{10}$ 1651 yttrade han: »Wisste ock fuller hvadh argument dhe andre stenderne skole bruka, nembl. att revocera godsen, menandes att dermed skulle alt vara stoppadt, inth considererandes, huru många inconvenientier deraff flyta, ty iblandh annatt måste man statuera terminum a quo en reduktion skulle ske. Bekiänner att alt inth så noga tillgått och måste redresseras»; *Odhner:* Inre Hist. u. Dr. Kr. Förm; A. O:s brefväxling med P. Brahe och med sina söner. — Jämför

Geijer: Sv. folk. hist.; s. förf.: Om vår tids samhällsförh. *Fryxell:* Om aristokratfördömandet i Sv. Hist. — Chanut (anf. st. $^{1}/_{10}$. $^{3}/_{12}$ 1650) säger, att A. O. var förtviflad öfver affärerna möjl. f. att skrämma Kr. Se ock s. st. $^{4}/_{3}$ 1651.

2. *Lovén:* Bidrag t. kännedomen om 1650 års riksdag. Rid. och Ad. prot. IV 2. Adelns replik, anf. st. s. 487, mot de andra ståndernas svar finnes till större delen bl. E. O:s koncept. Antagl. författad af honom. Vid ifrågavarande tid fanns, som bekant, ingen skilnad mel. utskott och deputation, utan dessa uttryck användes växlande för att beteckna samma sak.

3. Heinsius (G. St. resident) skrifver $^{3}/_{3}$ 1655 (Haags ark.), att K. G. tillbringat 4 dagar i räknekammaren fr. 8—2 eft. m. för att grundligt lära känna landets finanser. M. G. dela G. inte utredt frågan enl. Rådsprot. $^{5}/_{4}$. — E. O:s reduktionsförslag (bl. R. D:s acta) är tillkommen *sannolikast* först, då under R. D. frågan afhandlades i rådet, *huru* reduktionen skulle ske och samtidig med Bondes betänkande n:r 31 (se nedan). Om R. D. 1655 se Rid. och Ad. prot. V, 2; *Carlson:* Carl X Hist.; *Svedelius:* Om reduktionen; *M. Börjesson:* Riksdagen 1655 (Norrköping 1886).

4. Säfstah. ark. n:r 30 (anf. af Carlson s. 57) är till sin senare afdeln. *lika med* K. Koll. betänkande (anf. af Carlson s. 61), förvaradt bl. R. D:s acta. Det senare koncept, d. f. kopia och enl. påskrift förf. 1652, hvilket dock är enligt innehållets ordalag orätt. E. O. lika åsigter med K. Bonde se E. O. t. K. G. $^{29}/_{8}$ 1654. (Acta Hist.), samt K. K. Prot.

5. Säfstah. ark. n:r 31. Tydl. skrifvet *sedan* K. G. framlagt det alternativa förslaget. Skäl *för* och *emot* angifvas; förf. säger sig nedskrifvit det f. att rentvå sig f. eftervärlden. Ett märkligt dokument, antagligen en kopia af Krister el. Gustaf Bondes egenhändiga uppsats.

6, 7. R. D:s acta. Rid. och Ad. prot. V, 2. J. Rosenhanes Diarium.

8. Presterskapets svar, maj 1655, bl. R. D:s acta. Tillika besvärspunkter. Se ock Rådsprot.

9. Rådsprot. $^{25}/_{4}$. E. O. föreslog ordning om tionden, att sätesgårdarne specificeras, då med dem sker underslef, och att ofrälse folks frihetsbref bör examineras. — E. O. erkände adelns missbruk mot bönderna $^{19}/_{6}$ anf. st.

10. Rådsprot. flerstädes. Rid. och Ad. prot. Deras gravamina med anteckn. af E. O. bl. R. D:s acta. Delvis remitterades det t. K. K.

11. Presterskapets svar t. K. Propos. af $^{28}/_{5}$. Inlemnade supplik om diverse förmåner $^{4}/_{5}$. Se ock randanmärkningar, antagl. af G. Bonde, t. en besvärsskrift (Säfstah. ark.).

12. Rid. och Ad. prot. Deras privil. hade bekräftats i dec. 1654 (Riksreg.). Att man verkl. önskade afhjälpa allehanda missbruk visar det märkliga memorialet af $^{10}/_{4}$ 1655 (i Ups. Bibl.).

13, 14, 15. Rådsprot. Presterskapets svar om godsens red. $^{14}/_{6}$ märkligt. Först 4 hufvudanmärkningar och sedan 14 detaljanmärkningar.

16. Rid. och Ad. prot. — Att det efter riksdagen inrättade *Reduktionskollegiet* ej stod väl hos högadeln synes af E. O:s brefväxling. Att man delgaf honom uppriktigt sitt missnöje, visar, att ej häller han var dess vän. G. Bonde $^{4}/_{4}$ 1656 t. E. O.: »Är ingen nåde hoos then nya Comission att erholla; huru ther gåår till törs iagh inthet förtroo pennan, önskade sådant munteligen E. Ex. referera»; G. Horn t. E. O. $^{12}/_{7}$ 1656: »Gud gifve vår reduktion lycktes väl. E. Ex. däraf döma, att ändock H. K. M:ts bref frikallade orter, som ligga under Kopparberget — —»; J. O. t. E. O. $^{11}/_{3}$ 1656: »Det synes ock icke ringa Chronans wilia i Sverige accreschera genom dee procedurer där hollas och migh lärer fuller Greffweskapet Söder Möre icke bliffwa stoort värdt». Lagerfelt, Lagercrona m. fl. begära E O. skall utverka lindring. Äfven biskop Mathias i Strengnäs drabbades af reduktion, och Behmer t. E. O. $^{26}/_{1}$ 1656 säger han sörjer däröfver mer än öfver Kristinas affall. — E. O. hemställde också till K. G., för att öka offervilligheten hos landets undersåtar under penningenöden, att inställa med reduktionen: »Sielfwa reductionen ähr godh funnen på een Richs-

dagh, den rätigheten ähr icke heller E. K. M. att förgifva, män om tidernes omständigheter, som nu genom dess farliga coniuncturer tryckia aldeles undersåterne till jorden synes af E. K. M:ts godheet förwänta ett opskofw och delation — — gemiiterna således lika som en wederquicknungh — — såsom iagh och mycket aff och an betänkt hafwr för än jagh till dess anrörande kunnat förklara migh, män Allernådigste Herre min eedh och trohet bör gå öfwer andre considerationer, och i det iagh icke een uthan många resor har spordt, att Riket behöfwer i offwantalde stycken någon boot, låter migh mitt samwett och min plicht icke till för andra considerationer skull det att dölia.» Ytterligare ursäkter och förklaring, att han ej härmed söker någon annan förmån, än »trohet och underdånighets kärlek». (Koncept, sommaren 1656).

---

10. kapitlet.

1. P. Brahe i rådet 1654 (odat. prot.).

2. *Rudawski:* Historiarum Poloniæ s. 189 påstår, att intagandet af Preussen var ett politiskt testamente, som A. O. döende lemnat sin konung. Han ville enl. rådsprot. $^{26}/_{11}$ 1634 försvara Pr:n »pro aris et focis». Se ock Blumenthal t. kurf. $^{23}/_{11}$ 1655. U. u. A. VII s. 43. — K. G. hade funderat på ett infall i Polen redan 1653 (A. O. t. K. G. $^{1}/_{1}$ 1653, odat.). Chanut säger om K. G., att han är tyst, välvillig, mest omtyckt af krigare, likgiltig f. Frankrike (Chanut t. Brienne $^{26}/_{8}$ 1646, $^{28}/_{1}$ 1648). — Fruktan f. ett polskt-nederländskt förbund ansågs särskildt och med allt skäl såsom ytterst farligt f. Sverige. Kock hade därom underrättat $^{24}/_{6}$ 1654.

3. Rådsprot. $^{11}/_{12}$, $^{12}/_{12}$, odat. 1654.

4. Ridd. och Adelns prot. 1655. Kongl. M:ts propos. s. 195 och följ.; underh. i sekreta utskottet s. 206 och följ.; underh. fördes i mars. Riksregist. $^{20}/_{1}$, $^{13}/_{2}$ m. fl. om rustningar, dock ännu flere förordningar härom i april, sedan saken i mars vid riksdagen i hufvudsak afgjorts. K. G. hade redan $^{26}/_{1}$ 1655 bedt E. O. inleda underhandling med hertigen af Kurland att bringa honom under Sv. (Tidö arkiv). Se ock sista anf. instruktion i not 13 af detta kapitel.

5. Protokoll vid förhöret med Radz. $^{2}/_{12}$ 1656, $^{11}/_{2}$ 1657. Rådsprot. $^{11}/_{6}$, $^{21}/_{7}$, $^{11}/_{8}$ 1657; Radz. t. E. O. $^{17}/_{3}$ 1655, säger, att konungen i Polen har lust försona sig med honom, men han lofvar ej göra detta utan Sverige.

6. *Puf:f:* Histoire de Charles Gustave, I § 43, 45, XXVI § 27; U. u. A. VI (Handlingar om Polen och Br:g). Riksreg. $^{15}/_{7}$ 1654, nytt memorial af $^{3}/_{3}$ 1655; Kock t. E. O. $^{1}/_{4}$, $^{22}/_{4}$, $^{29}/_{4}$; $^{20}/_{5}$, $^{27}/_{5}$; $^{10}/_{6}$ 1655. Äfven i polska bref t. Ryssl. förekommo oriktiga titlar, och man skylde på slarf i kansliet (Rambaud: Rysslands Historia).

7. K. G. t. E. O. $^{28}/_{1}$, $^{4}/_{2}$, $^{13}/_{2}$. (De här ock nedan anf. brefven fr. K. G. finnas ant. införda i Riksreg. eller i Acta Historica). För uppfattningen af K. G:s ställning t. krigsfrågan är brefvet af $^{13}/_{2}$ vigtigt. Obs. orden: »ehvad allt han (polska sändebudet) får ifrån sin konung framvisa, så skall uti det polniske signetet Sveriges vapen vara infördt, så att ändå skall vara förgäfves». — Redan Kock t. E. O. $^{30}/_{3}$ omtalar Goraiskis resa t. Sverige $^{1}/_{4}$ 1654. — Kocks bref 1654, 55 visa i allmänhet Polens rädsla f. krig med Sverige, dess trångmål och att Br:g blåste under dess oro.

8. E. O. skref konceptet t. det sv. rådets bref, hvilket underställdes K. G. — Polska rådets bref $^{22}/_{4}$, $^{15}/_{5}$ (Polonica 1601—1660). K. G. t. E.

O. $^{26}/_{1}$, $^{28}/_{1}$, $^{13}/_{2}$. Det var onekligen ett försök till uppgörelse genom att undvika J. K., som visat sig mest obenägen för ett närmande.

9. *Erdmansdörffer:* Graf Georg Friedrick von Waldeck. Allgemeine deutsche Biographie. *S. Isaacsohn:* Geschichte d. preussischen Beamtenthums s. 115, 135. Schwerin blef öfverkanslär 1656. v. Kleist skötte Polen och Sverige. U. u. A. VII s. 331 och följ., 337. Blumenthal emot en polsk delning enl. Mem. $^{11}/_{3}$ 1655. — Wulfsberg förklarade Sv:s goda benägenhet f. ett förbund. Kurf. förklarade f. W. att han skulle möta K. G. i Pommern och försäkrade, »das sie beij der einmahl gefassten resolution beständig verbleiben und der gelegenheit mit verlangen erwahrten würden, vermittelst welcher die Werke den bisher von Ihro beschehenen contestationibus würden zeugniss geben können». W. nämner i s. bref, om Br:gs förhållande t. Österrike och dess lust att blanda sig i Polens affärer. Waldeck skulle resa t. Sthm för att befordra medling, såsom det sades, men resan blef ej af, och W. menar, att det var väl, ty under tiden kunde Waldeck lätt blifvit utträngd ur rådet, där han hade få anhängare. Waldecks ifver för en förbindelse, som skulle gälla medling var stor, men tillägger W., han märker väl, »dass man alhier nicht ungeneigt sein durffte im trüben Wasser mit zu fischen», att man vill bli suverän och få något mera. W. t. K. G. $^{29}/_{3}$, $^{12}/_{4}$, $^{17}/_{5}$ 1655. — Se ock U. u. A. II: de Lumbres' rapporter. Kurf. vet ej (se $^{27}/_{7}$), hvilket är värst, om Sverige el. Österrike tager Preussen. Man tänker dock göra sitt yttersta, ja anropa själfva turken, för att hindra detta! Frankrike fruktar synbarl., att kurf. skall föredraga kejsaren framför Sverige (se instr. f. de Lumbres af $^{15}/_{9}$ i sist anf. st.).

10. Dobr. instr. $^{23}/_{10}$; U. u. A. VII. Riksreg. $^{2}/_{1}$ 1655. W. fick 600 rdr till respenningar; Sch:chs samtal med Kurf. beskrifver W. t. K. G. $^{29}/_{3}$, $^{12}/_{4}$ 1655; K. G. t. W.: $^{24}/_{3}$ Riksreg. »Sch:ch säger kurf. börjat tala om Preussen; om Sch:ch sagt något eftertänkligt borde kurf. af själfve hans komportament kunnat förstå rätta meningen». K. G. ber W. lugna kurf. sökte själf lugna Dobr. K. G. t. Schl:ch $^{17}/_{3}$, $^{31}/_{3}$; Schl:ch till K. G. $^{30}/_{4}$ (Underh. med Br:g och Sv. 1655—56): K. G. skrifver likvisst $^{4}/_{4}$ t. Appelboom i Haag, att man kunde utlofva pensioner af tullen i Pillau, dock ej värdt ännu tala därom. Jämför ock rådsprot. $^{11}/_{12}$ 1654. Att erhålla åtminstone *tullen* i Pillau ingick i K. G:s planer. Karl Gustaf t. kurf. $^{16}/_{12}$ 1655 (Handl. mel. Sv. och Br:g 1655—1660. Saml. Br:g-Borussica).

11. U. u. A. VII s. 326—618 innehåller handlingar om Sv. och Br:g 1654—56; märkas särskildt Blumenthal och Canstein $^{26}/_{2}$ 1655; kurf. t. heml. rådet $^{26}/_{2}$; Waldecks Gutachten s. 346, instr. f. Kurzbach $^{15}/_{1}$, svaret i heml. rådet s. 355 m. fl. I febr. 1655 hade man i Berlin klart för sig, att Sv. skulle börja krig; undrade dock om det kunde gälla Ryssland. I alla hänseenden oro för de preussiske hamnarne. — W. t. K. G. $^{29}/_{3}$, $^{12}/_{4}$.

12. Schl:ch t. K. G. $^{30}/_{4}$ 1655; K. G. t. kurf. $^{16}/_{12}$ 1655 (Br:g—Borussica); W. t. K. G. $^{29}/_{3}$, $^{12}/_{4}$, $^{17}/_{5}$, $^{24}/_{5}$ 1655; K. G. t. W. $^{7}/_{4}$ (Riksreg.). — Dobr. hade då upptäckt f. K. G., att kurf. ej vore obenägen att träda i förbund med Sverige; W. bör uppmana kurf. att närma sig oss och försäkras om vår vänskap. Waldeck t. E. O. $^{16}/_{4}$ 1655. (Br. fr. furstl. personer t. E. O.). — W. begär, att de få någon här att underhandla med. »Ihre Consilia giengen dahin 1) die Religionsfreiheit zu mainteniren, 2) Ihrer Landen versicherung zu beobachten, und 3) E. K. M. so gross und dergestalt hoch wie kein König in Schweden gewesen sein könte, helffen zu machen; auch E. K. M. advantage an vermehrung land und leute zu befordern; alleine Sie musten etwas mit davon zu gewahrten haben. Und solches alles sehr woll mesnagiret und in der zeit dazu gethan werden. Solte man mit Pohlen alleine tractiren, und in gegenwärtigem Troubel, selbigem Könige Preussen abzwingen, Sie die Pohlen auch, aus grosser noht, sich dazu verstehen wollen. Solches würden S. Ch. D. nicht belieben, sondern auff solchen fall Ihre zuflucht und protection anderwerth

suchen. Und wolte man E. K. M. andere Mittel offenbahren, wodurch Sie eine viel grössere advantage zu gewarhten haben könten.» W. t. K. G. $^{12}/_{4}$ 1655. Enl. Puf:f sist anf. st. II § 56 underblåste Holland missnöjet.

13. Puf:f anf. st. II § 56. Riksreg. $^{19}/_{5}$, $^{16}/_{6}$, $^{22}/_{7}$; Instruktioner och Memor. f. underh. med Br:g (Saml. Br:g Borussica); K. G. instruktion kom Bengt O. t. handa $^{1}/_{6}$; K. G. t. kurf. $^{6}/_{5}$ (U. u. A. VII s. 378). I hans bref t. kommiss. $^{26}/_{6}$ säges, att den nya instr. är en följd af W:s bref. Enl. Puf:f anf. st. II § 56 begärde K. G. i sin instr. för Bengt O. och Lillieström att af Polen få Livland, Samogitien och en linie öfver Wartha och Netze t. Thorn samt dessutom Braunsberg, ön Nehring och rätt begagna Pillau. — Instruktionen af $^{16}/_{6}$ innehåller följ., som visar, att ej ensamt Sv. hade planer på Polen: »Altså och effter Pålandh är antingen genom konungen och ständernes oenighett eller andre orsaker råkat i thet tillståndh, att andre tänkie, hvar icke heelt kastat under sigh, lykwähl at deela och bytha thet sig emillan, så hafver Kongl. Maj:t opwäckt och veetat af så wichtige skähl, ther brede wijdh welat wara på sin wacht och så wyda moyeliget är, sökia till at förekomma andres præjudicerlige desseiner».

14. Riksreg. $^{4}/_{4}$ 1655. U. u. A. III, IV: Br:g och Holland.

15. Coijet skulle äfven i England motarbeta den polske residenten *de Bye*, och man var orolig då Coijets resa fördröjdes. E. O. t. Coijet $^{14}/_{4}$, $^{5}/_{5}$, $^{19}/_{5}$ (Anglica); — Riksreg. $^{31}/_{3}$, $^{4}/_{4}$; Instruktion f. Bonde $^{14}/_{6}$; — Joh. Barckman t. E. O. $^{21}/_{7}$ 1654. Säger Wh. hoppades, att E. O. skulle komma, ty intet kunde lända Sverige mer till bästa »emädhan protecteuren een stoor contentament funnet utaf den civilité migh (Whitelock) såsom hans tjänare af den familien wederfahren ähr och lofva och vilja sådant icke förglömma». Se ock Disp. *Schröder:* Bondes ambassad, 1851.

16. *Geffroy:* Recueil des instructions etc. II La Suède. — Schl:ch och Wolfsberg utttalade sitt misstroende mot Fr:ke, som nog delades på högre ort. de Lumbres $^{29}/_{9}$ tryckt i U. u. A. II.

17. *Becker:* Saml. t. D:ks Hist. I. Se särskildt br. af $^{22}/_{6}$, $^{4}/_{8}$. Riksreg. $^{21}/_{4}$, $^{9}/_{9}$, $^{30}/_{9}$, $^{11}/_{10}$, $^{21}/_{12}$ 1655. Förbundet riktadt mot Holland; Danmark ville, att Holland skulle deltaga. — Ett kejserl. sändebud i Sthm, Plettenberg, sökte där göra kurf:s politik misstänkt. — Rykten om att Karl Gustaf eftersträfvade kejsarvärdigheten döko upp då och då, utan att de synas egt någon grund, dock måste de nödvändigtvis obehagligt berört hofvet i Wlen. Se de Lumbres rapport $^{20}/_{7}$ 1655. (U. u. A. II. Puf:f anf. st. V § 47.) – Schl:ch skulle äfven förespeglat kurf. kejsarvärdigheten (U. u. A. II bref af $^{27}/_{7}$). — K. G. lofvade kejsarens son den rom. kronan, om han ville afstå att blanda sig i de polka angelägenheterna (s. anf. st. $^{26}/_{8}$). — Enl. *Eberty:* Gesch. d. preuss. Staats skulle K. G. erbjudit Joh. Kas. Pillau och Memel mot att få Livl. och fred, hvilket dock förefaller otroligt. — Schl:ch hade allmänt anseende såsom af dålig karaktär, flyktig och redo till låga handlingar, se Liske i Hist. Bibliotek IV 469. *Arndt:* Die Send. d. Gr. Schlippenbach etc. 1888 har jag ej lyckats erhålla.

18. Rådsprot. odat. 1654. Rid. och Ad. prot. 1655 s. 215, 226. Udde Ödla kom hem i början af 1655. Riksreg. $^{29}/_{3}$; sändes åter med nytt bref af den $^{29}/_{3}$. Fullmakt f. G. Bielke, Alex. v. Essen, och Filip Krusenstierna att traktera och sluta allians med Alexej $^{13}/_{6}$ 1655. De fingo vänta vid gränsen; $^{12}/_{10}$ befaller K. G. Bielke fara t. Warschau och lemna följet i Riga. — Riksreg. $^{19}/_{1}$ 1655 (bref t. kosackerna).

19. d'Avaugour $^{20}/_{6}$ 1655 (Wahr:gska Saml.). Puf:f anf. st. II § 10.

20. Kock t. E. O. $^{9}/_{8}$; Joh. Kas. instr. f. sekreteraren Rautenfels t. kurf. $^{1}/_{5}$ 1655 (U. u. A. VII s. 366).

21. *Meiboms fr. Elbing Relation* (Polonica); jämför äfven Puf:f anf. st. II § 13 samt Rudawskis och Fryxells anf. arb.: E. O. t. G. Horn $^{6}/_{7}$ 1655 (Tureholms Saml.). Kock t. E. O. $^{9}/_{6}$.

22. Ett af mig efter textens nedskrifvande funnet bref fr. E. O. t. K. G. $^{4}/_{8}$ 1655 visar, att de polske legaterna stannade några veckor i Sv. längre än hvad först var afsett. E. O. sökte skilja dem ifrån Joh. Kas. Lesz. skulle fara t. Danzig f. att höra sig för. Det beslöts, att Stettin ej längre skulle blifva samlingsort. Jämför s. 231 detta arbete och not 24, hvars uppgifter genom detta bref modifieras så till vida, att legaterna *redan i Sverige* beslutit resan till Danzig, och att E. O. *redan i Sverige* föreslog Warschau ss. underhandlingsort. — E. O. var enl. rådsprot. sista gången i rådet i Sthm $^{27}/_{7}$. Gaf då de hemmablifvande rådsherrarne den förmaning, att ej alla på en gång lemna Sthm. Talade också om Polen, förvånade sig öfver polackarnes underkastelse och fann svårt råda K. G. Yttrade bland annat: »I Pålandh är een heel ilack Constitution; när man seer på den, tappa deras respect; hvarföre skall ingen vela gifva sigh i deres tjenst, icke häller inlåter sigh någon potentat medh dhem i någon confederation». — Bref fr. E. O. t. K. G. Wrangel, Stettin $^{16}/_{8}$ (Sko arkiv); E. O. t. K. G. Sthm $^{5}/_{7}$, $^{4}/_{8}$ 1655. Johan Beijer t. E. O. $^{8}/_{9}$ 1655. E. O. t. J. O. $^{11}/_{9}$; E. O. t. K. G. $^{11}/_{9}$. Stenbock t. K. G. $^{7}/_{9}$ 1655 (A. Hist.); d'Avaugour t. K. G. $^{9}/_{8}$ 1655 (Gallica). — Åt *Gustaf Horn* lemnades befälet öfver trupperna i Sverige. Kom i spändt förhållande t. K. G., och E. O. skulle medla. Se deras bref härom.

23. *Carlson* anf. st. 110; Puf:f, Rudawski, Fryxell m. fl. anf. arb.; *Lengnich:* Geschichte d. preuss. Lande VII s. 122 säger, att Preussen gjorde åtskilligt för sitt eget försvar, men ville ej bidraga till de preussiska kronotruppernes underhåll. En extra skatt upptogs likväl. — *Mankell:* Berättelser om krigshist. märkvärd. fältslag s. 500 och följ.; 643 och följ, — *Liske* anf. st. (Hist. Bibl. IV s. 466 följ.) omtalar förslag om att K. G. skulle blifva Joh. Kasimirs efterträdare. Enl. denna källa skulle äfven kejsaren först understödt detta förslag, hvilket dock ej är af flere skäl sannolikt. Puf:f: Reb. gestis Fr. Wilh. V § 17.

24. Instr. f. J. Oxenst. och Lillieström att $^{4}/_{8}$ traktera i Stettin med polska sändebuden, »ty vi vilja fred». Först i en skrifvelse af $^{1}/_{10}$ får J. O. order att ej längre vänta på Leszc:i, enär denne ej anser Stettin lämplig underhandlingsort. — Leszc:i t. E. O., Danzig $^{21}/_{8}$ (Polonica 1601—1660). Enl. Puf:f: Histoire de Ch. Gustave II § 19 skulle J. O. och Lill:m taga Leszc:i med t. Thorn; det lyckades antagl. ej. Canthersten tillskref $^{6}/_{8}$ 1655 Leszc:i, som då var i Danzig, befallning, att underhandla närmare K. G. (Rudawski anf. s. 174). — Leszc:i anlände t. Warchau $^{7}/_{9}$; Naruszevicz kom senare, se Biörenclou t. K. G. $^{7}/_{9}$ 1655 (Acta Hist.). E. O. t. K. G. $^{11}/_{9}$, $^{15}/_{9}$, $^{18}/_{9}$. Sändebud fr. Thorn, Elbing och Danzig voro äfven i Warschau. Dessa städer sökte föra en självständig politik. De ville äfven ha postväsendet ordnadt och underhandlade härom med Canthersten och äfven med E. O. E. O. t. K. G. $^{2}/_{10}$. — Äfven en engelsk envoyé var i Warschau, E. O. t. K. G. $^{18}/_{9}$, $^{19}/_{9}$. E. O. underhandlade med honom, och han var ytterst välvillig.

25. E. O. t. K. G. $^{11}/_{9}$, $^{12}/_{9}$, $^{15}/_{9}$. E. O. förnöter dagarne »uthi visiter och revisiter» af polska och lithauska sändebud. E. O. framhöll för Leszc:i: »huruledes konungens aff Polen interesse hade een särdeles consideration ifrån siälfwe Republiquens och att swårligen begge tillika wedh denne tiden skulle af dem kunna i acht tagas. Ty ehwart det och hwälfde, stode landet och dess staet emellan, så lenge Konung Casimir igenom wapn och macht tänkte erhålla sigh Cronan, och skulle han något förmoda genom tractaet, måste han erkänna det aff E. K. M., som een särdeles wälgerning och ändå wara twiffwelaktigt, huru Polen medh hans regemente skulle förnöijas. Detta förorsakade, att Lezinskij begynte om förbemälte konungs sinne att tala, beklagade att gode rådh och tidige warningar intet gullit hafwa»; — ville dock bibehålla sin tro-

het, hade dock de högsta pligterna mot fäderneslandet. E. O. invände, att bästa sättet att undgå faror att lita till K. M:ts godhet. »Sedan han siälf hade beiakat mina skäl, bekände han först, att alla auxilia peregrina emot E. K. M. magis ad vindictam quam incolumitatem Poloniæ conducere; medh E. K. M. att komma i gott förståndh endera aff desse tvänne medlen wara, att E. K. M. toge an Cronan och Regementet eller medh satisfaction, sådan som afhandlas kunne, sigh förnöjde. Korteligen att saija hans tankar om det förra, brast han i de orden 'dicam quod sentio; mihi idem est Regem habere Carolum Gustavum vel Johannem Casimirum, dummodo status Resp. maneat salvus et meis liceat frui Privilegiis». — E. O. sade sig ej veta konungens önskan; trodde dock, att han skulle iakttaga den största moderation, om han blott rönte tillmötesgående. Leszc:i svarade: 'Vel serenissimum sveciæ Regem, nostrum habere debemus Regem, vel non alium quam qui ex nutu et beneficio ipsius Rex noster est futurus'. Wy lära aldrigh tillgiffwa medh wår willia att flere främmande nationer dragas byt i landet, kan wår konungh intet beskydda oss, ähr han allenast en walkonungh, och nödgas wy see wårt fäderneslandh före, ehwarest wy finna, att det aldra bäst ifrån sin fullkombliga undergångh förwaras kan.» — B. O. t. K. G. $^{14}/_{9}$: »Denne Naruszewicz synes vara real och en man, igenom hvilken mycket gåt frambdeles stiftas kan». S. st. $^{19}/_{9}$. Hans död afklippte alla förhoppningar. E. O. t. K. G. $^{2}/_{10}$. — Om våldsamheterna under kriget se af *Liske* anf. arbeten (Hist. Bibl. I s. 295 följ.).

26. E. O. t. K. G. $^{24}/_{9}$, $^{26}/_{9}$, $^{19}/_{10}$, $^{22}/_{10}$, $^{24}/_{10}$; kommissarierna gjorde vid underhandlingarne med polackarne sin högsta flit, »så wida medh migh ähr communicerat wordet, att föllia E. K. M. nådigste instruction, hålla händerna för E. M. fria och behålla lämpan, dermedh andra till dessas effterföllielse bevekas måtte». E. O. t. K. G. $^{2}/_{10}$. — »Greffw Stenbock har åstundat att tala medh migh om några ährenden, reser iagh i dagh på halfwa wägen emot honom, ärnandes då tillika göra honom kunnigt om Lancaztse belägringen, om till dess befriande något medel skulle kunna finnas, emädan elliest communikations Linien medh Stoor Polen blifwer sönderrifwen och modet skulle wäxa dem till allehanda entrepriser.» E. O. kunde endast andraga saken t. Generalitetet, som sedan fick döma därom. E. O. t. K. G. $^{12}/_{10}$. — G. O. Stenbock t. E. O. $^{20}/_{10}$. t. K. G. $^{14}/_{10}$ (A. Hist.). E. O. fick (Riksreg. $^{13}/_{10}$) befallning stanna i W:au att hjälpa Bengt O. och Biörenclou underhandla med polackarne; $^{1}/_{9}$ och $^{6}/_{11}$ utfärdades dylika fullmakter för B. O. m. fl. — »Der gemeine soldat, die Wahrheit zu gestehen lebet alhier sehr dissolut, und plündert viel Adelige Häuser und Kirchen umb Warschau herumb rein aus, und dieses sind eben die Dornen, welche den Adel schrecken und zurücke halten.» Radz. t. K. G. $^{7}/_{9}$ (A. Hist.). Förmaning af K. G. att fara varligt fram mot polackarne i Warschau af $^{5}/_{9}$ och $^{23}/_{11}$ — *Puf:f* anf. st. II § 31, 34; *Rudawski:* Historia Poloniæ s. 191. Ett bref t. hela polska adeln af $^{28}/_{9}$ omtalas; hos Rudawski omtalas ett af $^{30}/_{9}$ (i hufvudsak = i Riksreg. $^{1}/_{9}$) att infinna sig i W:au till $^{20}/_{10}$. K. G. utsände flere universalier med s. innehåll med olika dateringar t. olika polska distrikt. K. G. underhandlade själf med en del polackar i Krakau ($^{21}/_{10}$). Om underhandl. med polackarne se vidare de upplysande brefven fr. B. O. t. K. G. (Acta Hist.) $^{23}/_{9}$, $^{28}/_{9}$, $^{2}/_{10}$, $^{12}/_{10}$. De första universalier K. G. utfärdat synas kommit bort. B. O. därföre orolig, innan nya kommo. — Om underh. efter E. O:s afresa, sist anf. st. $^{13}/_{11}$, $^{20}/_{11}$, $^{25}/_{11}$, $^{29}/_{11}$, $^{7}/_{12}$, $^{12}/_{12}$. — Riksreg. $^{27}/_{11}$ t. B. O. att konfiskera deras gods, hvilka ej infunnit sig i W:au t. d. 20, 30 nov. Endast få hade kommit. Slutl. t. B. O. $^{7}/_{12}$ att administrera f. kronans räkning deras gods, som ej infunnit sig i Warschau $^{20}/_{11}$. — Enl. *Lengnich* anf. st. skulle K. G. utskrifvit en riksdag t. W:au

$^{30}/_{11}$, men inga ständer kommit. Riksdagen inskränktes t. ofvan omtalade underh. om privil. och kontributioner, vid hvilka man fann sin uträkning att så mycket som möjligt underhandla med hvar landsända f. sig. Pol. ville ändå ej kontribuera mer än $^{1}/_{3}$ af hvad K. G. önskat. K. G. hade dock tydligen fr. början påtänkt en allmän valriksdag. Theatrum Eur. VII 793 Riksreg. $^{27}/_{11}$. Polackarne rädda om sina privil. Stenbock t. K. G. $^{17}/_{9}$. Om valriksdag och K. G:s val se Bluhmenthals Gutachten $^{23}/_{11}$ (U. u. A. VII). K. G. fäste alltid f. litet afseende på den polska nationaliteten. Se ock Rålamb t. E. O. $^{9}/_{5}$ 1656.

27. E. O. tänkte möta K. G. i Sandomir, men kunde ej göra det mot hans befallning. E. O. t. K. G. $^{24}/_{9}$: »Gud giffwe, att Radzivill demelerar sigh ur sina difficulteter och kan komma till conjunctionen, på det E. K. M. än för hösten måtte vinna en fast foot i Preussen». Se ock E. O. t. K. G. $^{19}/_{10}$. — »Die Herzhaften alhier achten den schwedischen Sieg noch ganz geringe, sagen je weiter sie in Polen geadvanciret, je näher sie zu ihren Kirchhofe gekommen», skrefs från Amsterdam $^{28}/_{9}$ 1655 U. u. A. VII s. 13. — Johan O. nämnes bl. dem, som ej tyckte om K. G:s vänskap med polackar, se anf. st. s. 390.

28. Riksreg. $^{28}/_{10}$. Order f. E. O. att lemna W:au i sällskap med Pater Daniel, sänd ifrån Chmielnicki, på hvilken E. O. i motsats t. K. G. fullkomligt tror; U. u. A. VII s. 492; Carlson anf. st. s. 122; Mankell anf. st. s. 509. — Om Thorn: *E. Kestner:* Beiträge z. Gesch. d. Stadt Thorn 1882. E. O. t. K. G. $^{24}/_{9}$. Rudawski anf. st. s. 183. Lengnich anf. st. VII s. 140 följ. Riksreg. $^{24}/_{11}$. Stenbock hade förberedt sinnena genom en skrifvelse. I *Mardefelts* instruktion $^{26}/_{11}$ står, att han skall lyda generalguvernören. Till detta ämbete var antagl. E. O. då redan utsedd. E. O:s fullmakt för detta ämbete är *odat.* (i Riksreg. införd efter decembers slut, och därföre af Carlson *oriktigt* dat. $^{31}/_{12}$), men innehåller orden: »och såsom staden Elbingen hafver sig *i dag* underkastat vårt regemente», är sål. af 10, 11 el. 12 dec., dock med stor sannolikhet sistnämnde dag, enär brefvet är dateradt *Freystadt.*

29. E. O. t. K. G. $^{12}/_{12}$. Rudawski anf. st. s. 212. Anför de 14 vilkoren f. Elbings kapitulation. Finnas bl. E. O:s papper. K. G. hade uppsatt konceptet. § 9 innehåller, att den gamla staden skulle befrias fr. inkvartering, hvilket enl. v. d. Lindes bref t. K. G. passim framkallade mycken split. Enl. s. bref synes, att E. O. hade stort anseende i staden, men både v. d. Linde och ännu mera den af E. O. insatta kommissarien *Widder* hade svårt att göra sig åtlydda. — Mankell anf. st. 511.

30. Se detta arbete s. 220. U. u. A. VII s. 378—395. Afhandlades i Stettin endast pro forma om medling och fred i kriget med Polen. B. O. gjorde ett streck på bordet och sade, detta skall Sverige ha af Polen och detta Brandenburg. Kurf. sökte locka K. G. genom talet om kejsarkronan, hvilket K. G. uppskattade till sitt rätta värde. Att K. G. verkl. ernat landstiga i Preussen synes af Wittenbergs instruktion $^{14}/_{4}$ 1655. Se ock hans bref t. kurf. $^{11}/_{11}$ s. å. Bägge parterna i Stettin ytterst obestämda om *suveräniteten.* Waldeck anser t. ex., att Sv. gick in på suveräniteten ($^{10}/_{7}$). Kurf. önskade före kriget få trupper t. Polen under sken af att hjälpa. Kurf. ville äfven ha garanti af Gen. Staterna och Frankrike, att Sv. ej ville »dominium» i Ostpreussen. I de officiela rapporterna fr. Stettin stod, att Sv:e var benäget för fred, i de hemliga nekas detta. Waldeck frågade verkl. om Sv. ville ha fred, om det fick Preussen, men erhöll ej svar. Instr. f. Bengt O. och Lilliestrom $^{16}/_{6}$. särskildt § 11, 13. K. G. mem. $^{21}/_{7}$ (Br:g Borussica). Jämför Puf:f: Fr. Wilh. V § 42 ff., *Droysen:* Gesch. d. preuss. politik III 2 s. 209 ff.

31. Puf:f: Fredr. Vilh. V § 22, 47; U. u. A. IV (br. fr. Weiman i Haag); anf. st. VII s. 453.

32. Kurf. for t. Ostpreussen tvärt emot K. G:s bestämdt uttalade önskan och fordran. — Om underh. där se U. u. A. VII s. 395—414. Bref fr. de Lumbres $^{12}/_{8}$ (U. u. A. II), *Des Noyers:* Lettres s. 5, 13, Theatrum Europæum VII s. 803, Puf:f: De Rebus Gestis Fr. Wilh. V § 58—61.

33. U. u. A. VII s. 415—452, 454, 508 m. fl. K. G. t. kurf. $^{3}/_{12}$. K. G. fordrar ett *bestämdt* svar. Sten Bielke fick i uppdrag $^{2}/_{12}$ att för hofvet i Sachsen, enl. K. G:s egna meddelanden, redogöra för underhandl. med Br:g.

34. Kurf. lofvade $^{8}/_{8}$, att han ej skulle föra nederländska fartyg till Östersjön. Fördraget i Rogazno, U. u. A. s. 454; kurf. begärde ett *protektions förbund;* afsåg därmed, att Sv. skulle skydda Br:gs besittning af Ostpreussen. Kurf. ville ej underkasta sig vasallagium i s. termer som det varit med Polen (6 aug. n. st.). Underh. afbrötos $^{10}/_{8}$, men ännu $^{12}/_{8}$ var K. G. i Rogazno. Nämnes i förslaget om en hemlig konvention, som skulle afse suveräniteten; kurf. lofvas skydd i hertigl. Preussen: »salvo tamen S. Regi M:ti et Regno Sueciæ Dominio directo et juribus aliis in dictum Ducatum Borussiæ et Episcopatum Warmiensum, prout in conventione secreta id descriptum et S. R. M. reservatum est». K. G. t. kurf. $^{2}/_{12}$ 1655 (Riksreg.) säger, att han i Rogazno lofvat suveränitet; kan dock knappt sägas vara fallet. U. u. A. II s. 38, 42. Schl:ch var å K. G:s vägnar hos kurf. i medlet af augusti. Han hade ingen fullmakt underhandla, skulle endast inhemta kurf:s tanke; uppträdde mycket bestämdt, ville ha svar och beslöts, att kurf:s sändebud skulle följa med honom till K. G. Kurf. misstänktes att marschera mot Vestpreussen, men han förklarade sig ej tänka detta. Se W. t. K. G. $^{18}/_{8}$ 1655.

35. K. G. säger i bref af $^{16}/_{12}$ (U. u. A. s. 511), att kommissarierna kommo till Opoczno $^{5}/_{9}$. K. G. hade den $^{16}/_{9}$ låtit säga genom Erskein, att Dobr. och Schw. kunde resa, när de ville. Schl:ch, som alltid var framme i oträngdt mål, ville lofva dem Braunsberg (anf. st. 457). Kommissarierna voro likväl kvar till i slutet af sept., aflemnade motförslaget vid Kasimirsburg framför Krakau, innan de reste. (Se U. u. A. VII s. 18). Enl. W:s bref lemnade de K. G. $^{21}/_{9}$. Af U. u. A. s. 464 framgår, att de ännu 10 okt. n. st. voro kvar; se dock s. st. s. 471.

36. U. u. A. VII 492—511. $^{9}/_{11}$ kom Dobr. K. G:s bref t. kurf. $^{3}/_{12}$ 1655 välvilligt. Kurf:s instruktion af $^{19}/_{11}$ tyder på, att han trodde K. G. skulle blifva konung i Polen. — Dobr. och Somnitz kommo den $^{22}/_{11}$ i närheten af Thorn. Instruktionen hade sändts efter dem. Mottogos först af Schl:ch, men underhandlade sedan med E. O., som särskildt framhöll kurf:s förbindelser med Vestpreussen. — Kurf. ville (se s. 499) hällre uppskjuta alliansen för den holl. alliansens eller tullarnes skull än f. suveränitetens. Vill ej gå in på det kungl. förslaget, »wir nur in etzlichen gewissen Dingen uns dem Könige obligat machen und im übrigen alle notas und jura supremi dominici uns zueignen». — Riksreg. $^{7}/_{11}$ och $^{11}/_{11}$. K. G. tyckte sändebuden förefallit nöjda i Rogazno. Det sista brefvet t. kurf. i missnöjda ordalag.

37. Kurf:s ultimatum öfverensstämmer i det närmaste med förslaget framför Krakau. — Dessa svenskarnes fordringar uppsattes antagligen i *Rosenberg;* själfva förslaget har ej återfunnits, men är antagl. detsamma, som i sitt hufvudinnehåll nämnes i U. u. A. VII 502 och i åtskilliga svenska bref omtalas ss. det s. k. *Rosenbergska förslaget.* Rosenberg ligger obetydligt söder om Preussisch Mark. Kurfursten ville ej ha suveränitet på hårdare vilkor än i Rogazno. Kurf:s oro för de *hårda* fordringarne i detta förslag afspeglas i hans resolution af $^{14}/_{12}$ 1655 n. st. (U. u. A. s. 501). Underhandl. i Rosenberg afbrötos enl. detta 6 dec.; den 8 var dock Dobr. ännu hos K. G., ännu den 11 skrifver kurf. t. Dobr. — U. u. A. s. 354 (om de svenska trupperna).

38. U. u. A. VII s. 511. W. får $^{15}/_{12}$ order att lemna Königsberg, om ej kurf. sände kommissarier; $^{18}/_{12}$ begärde emellertid kurf. stillestånd. — Bland Bengt O:s bref (Acta Hist.) finnes följ.: »*Postulata Ser:is Electoris, angebracht durch Schwerin, Overbeck und Somnitz 25 dec. 1655.* 1) Das ganze Ermeland nichts dabei ausgenommen; 2) Für 2 miljones R:thl zum Unterpfand auf 50 Jahr und ohne Compensation bei der wiederabtretung; 3) Solches auch mit aller landfürstl. Obrigkeit, ohne einige Dependence von Jemanden; 4) Das es mit dem Cron Polen zum Vergleich kommen und obgedachtes Ermeland secularisirt werden solte, der bischoff von Ermeland alsdann zu dem erste vacirenden Bishoffthumb verholfen werden möge. N. B. Item sein von dess herrn Reichscanzlers hochgr. Rath und Exc. wegen kunfftiger behaubtung oder maintenence alles Dasjenige so geschlossen werden möchte, vorschläge begehret worden.»

39. E. O:s fullmakt finnes ej i Riksreg., men omtalas i U. u. A. anf. st. dat. Mottenhagen $^{23}/_{12}$, hvilket måste vara g. st., under det att den samtidigt omtalade kurf:s fullmakt för *Schwerin* och *Dobrzenski* måste vara n. st. och afse underhandl. i Mottenhagen. — Jag har följt den af Erdmansdörffer framstälda uppfattningen, som stöder sig hufvudsakligen på Waldecks egen utsago, (U. u. A. VII s. 526) att *denne* var *emot* fördragets afslutande. E. O:s bref lemna dock ej stöd för denna uppfattning. Tvärt om skrifver E. O. flere gånger om Waldecks välvilja, och E. O. synes underhandlat enskildt med honom, särskildt om ett vapenförbund. Den alltid försigtige Schwerin var ej häller fiendtligt stämd, enligt E. O. t. K. G. $^{25}/_{12}$: »Herr Schwerin svarade migh medh god dexteritet, förtogh migh intet, utan ökade hoppet om bytet af hela Preussen, män sade i förtroende, att om kurf. i några poincts d'honneur accommoderades, skulle mycket af det andra skicka sigh, och gafv det tillkänna». — Enl. *Eberty* Geschichte d. preuss. Staats s. 420 skulle Br:g gjort kejs. allehanda vänl. anbud i slutet af 1655. *Hoverbeck* nämnes ss. motståndare af Des Noyers anf. st. s. 95.

40. Den vigtigaste källan f. dessa underhandl. är brefväxlingen mel. K. G. och E. O. (Acta Hist. och Riksreg.) samt Protokollutdrag sända fr. E. O. t. K. G. (Br:g-Borussica). — W:g och Biörenclou, hvilken senare af k:gen sändes med ett bref till E. O. och sedan stannade i Kön:g, kunna endast anses som biträden. Endast *E. O. har undertecknat traktaten* å Sveriges vägnar, å Brandenburgs endast *Schwerin* och *Dobrczenski*, ehuruväl de andra af rådet deltogo i förhandlingarne. — »Swaras alt in ambiguis terminis, såsom iagh märker att wanan här ähr», skrifver E. O. $^{24}/_{12}$: »Om tractaten icke sätter sigh i dagh i det ståndet, att iagh sijr een otwifwelachtigh utgångh», skrifver E. O. $^{27}/_{12}$, »att han reser i morgon», och s. hotelse förekommer i flere följ. bref.

41. K. G. ansåg, att underh. om länsförh. skulle vara afgjorda i Mottenhagen (K. G. t. E. O. $^{28}/_{12}$, $^{29}/_{12}$). De kurf. uppsatte emellertid »monita», som E. O. tog emot: »ehuruwäl iagh hölle proiectet för odisputabelt». De kurf. söka »att vända om hela façon af den tractat och proiect, som i Muttenhagen uprättades, williandes cedera prætensionen aff Ermelandh och deremot undwika nexum vassalagii och blifwa allenast i terminis af wänskap och godh correspondentie». E. O. skylde på »defectum mandati». E. O. t. K. G. $^{25}/_{12}$; se ock $^{26}/_{12}$, $^{28}/_{12}$. I K. G:s svar på E. O:s bref af $^{28}/_{12}$, $^{29}/_{12}$ läses: »Vi hafva genomläsit de tvänne punkterna, som föreslås att undvika de många och vidlöfftige postulater, som göres på kurfurstens sida». Kurfursten ville ha *bort:* 1) orden *juste* eller *legitime* i 15 § (hvaraf E. O. drog den slutsatsen, att kurf. hade gods med orätt), E. O. t. K. G. $^{31}/_{12}$, $^{1}/_{1}$); begäran bifölls; 2) ordet *obediens* ur edsformuläret; begäran bifölls, men mot att den som afgaf å kurfurstens vägnar eden skulle använda orden »ratione ducatus Borussiæ»; 3) orden (i 14 §, sedan 4 §) »aut quacunque præjudicio futurum

sit», ty han ansåg att han för den skull lätt kunde beskyllas »de felonia» och att det stode i eden. (E. O. t. K. G. $^{25}/_{12}$). E. O. insatte ord som genast band kurf. vid fördraget $^{31}/_{12}$; 4) intra Annum» för edens afgifvande i st. f. »confecto bello», hvilket ej beviljades. — Kurf. ville: 1) ha *in* orden i 17 § »quatenus per expressum huic conventioni non contrariatur», hvilket beviljades; 2) ha § 21 ändrad, hvilket äfven beviljades. E. O. skrifver härom $^{26}/_{12}$: »De toge fruchtan af den 21 Articuln, såsom derigenom Churfürsten medh E. K. M. förbundes till inbördes maintien af alt det som ratione huius conventionis skulle endera delen anstöta. menandes sig icke allenast polniske wäsendet, uthan i mycket annat kunna under det skenet inwecklas, som wore denne conventionen orsak dertill. Jagh vijste dem, att de orden ratione huius conventionis wore af dem infördt, och E. K. M. äfwen så wäl betänklige, isynnerheet att emädan E. K. M. hade effter derass begäran giordt den clausulen som för der i stoodh, att om *Polen anfächtade Churfursten* nu mycket generalere och satt i det stället ab aliquo, vel Republica aliqua quicunque vel quacunque illa sit, för hwilka orsaker E. K. M. och billigt een wederlik förplichtelse aff denne sedan hade att fordra, män skulle E. K. M. denne puncten till sin beqvämligheet inrätta behöfdes ingen så general clausel uthan maintienen af Churförstens Fœudo Borussiæ wore noghsam och giorde tillfyllest alt hwadh Churfürsten ratione vasallagii kunde till sin protection af E. K. M. fordra.» — Se ock $^{30}/_{12}$.

42. Polske konungen haft sin fiscal i Ostpreussen; det ville kurf. undvika, svenskarne bibehålla. Kurf. ville därföre ha in »supplicationum aut querelæ», men K. G. var rädd, att dessa ord skulle förhindra »kurfurstens undersåtar att uti sine besvär hos oss sökia något remedium» (K. G. t. E. O. $^{1}/_{1}$ m. fl.). — Svenskarne ville ej gärna garantera de reformertes frihet, hvarpå kurf. höll, och som ingått i förslaget i Mottenhagen (sist anf. st.).

43. Äfven ville E. O,. att man skulle förmå kurf. hjälpa emot Danzig; de kurf. ville endast göra det »consilio» men ej »auxilio» (E. O. t. K. G. $^{28}/_{12}$). E. O. önskade det *Rosenbergska förslaget* om *tullarne* såsom förmånligast. Kurf. ville, att den andel, som enligt gammalt Königsberg haft af sjötullen, skulle tagas ej af hans andel utan af hela summan, men detta ville K. G. ej medgifva. K. G. förklarade, att kurf. har sin pundkammare i Königsberg, vi ha den i Elbing, men i Pillau »blifver uti ett och annat på båda sidor en likhet». — Än mera tvistades om tullförhöjningen. Kurf. ville, att det skulle ske »mutuo concensu» (emot Rosenbergska förslaget), och E. O. gick i detta fall kurf. till mötes. K. G. ansåg ordalagen lända sig till præjudits och ville endast medgifva att underrätta kurf. om tullarnes höjning och sänkning (K. G. t. E. O. $^{2}/_{1}$). Att de kurf. slutligen gingo in härpå, skedde antagl. därföre, att de kommo under fund med att formuleringen nu blef sådan, att de kunde ha tullarne *lägre* än i kungl. Preussen, hvilket kunde för dem ha sina fördelar.

44. Anf. br. fr. K. G. t. E. O. samt vice versa, passim. E. O. fann redan $^{25}/_{12}$ sin instruktion i detta fall f. hård. K. G. gaf ej hopp om städerna i bref af $^{1}/_{1}$, $^{5}/_{1}$; Dobr. reste t. K. G. i och för Braunsberg. K. G. lofvade »en honorabel brudskatt» för kurfurstens döttrar, om han kunde få Braunsberg (t. E. O. $^{2}/_{1}$). Om inkvarteringarne i Ermeland E. O. t. K. G. $^{28}/_{12}$. E. O. ville ej vara *bunden* af länsfördraget, fastän det först skulle ingås, »med mindre kurfursten sedermera declarerade sig om inrymningen af de orter, han i kungl. Preussen har besatt och vidare cooperation».

45. K. G. hade onekl. först begärt vapenhvila. ss. Waldeck (U. u. A. VII 516—528) anför, för att konservera landet, men vilkoren voro, att kurf. *genast* skulle antaga förslaget i Mottenhagen. Sedan ville K. G. ej binda händerna på sin »soldatesque». Drog sig endast från Sam-

land. Se E. O. t. K. G. $^{24}/_{12}$, Riksreg. $^{20}{}_{12}$, $^{2}{}_{1}$, $^{3}{}_{1}$, $^{5}{}_{1}$. Kurf. gaf $^{1}/_{1}$ order om fiendtligheternas upphörande. Om deras slutl. inställande se Riksreg. $^{8}{}_{1}$, $^{12}{}_{1}$. Att K. G. funderat på kurf:s armé synes af flere yttranden. »Om E. K. M. ad extremum måtte willia, att een deel (af) Ermelandh cederas till feudum och E. K. M. qvarteer förbehålles, så tror iagh någorledes, att hans armée skall gå sär och till E. M.». E. O. t. K. G. $^{24}{}_{12}$; »Mycket rädde ähre somlige om arméens dybanderingh, och står iagh deran, att winner iagh i den punchten, *att de som willia till E. K. M. godwilligt icke måga förhindras, tror iagh E. M. de sätt* skola tillwäxa, som dess intention till pass komma». E. O. t. K. G. $^{25}/_{12}$. — K. G. ville (t. E. O. $^{3}{}_{1}$) evakuationen på *tre* veckor »a die commutatarum ratificationum, och dher thet intet kan högre bringas än till 14 dagar, äre wy thermedh till freds, och wele då giöra anhalt, att så wäl qvartianer som dhe andre aff vår milice må medh godh ordre föras uth, och dherhooss betingat», att kurf. må så laga, att fordenskap skaffas för de sjuka; 2) »at the assignationer wy haffwe gifvit på nya värf ningar i Ermeland må erläggas», innan vi gå därur; 3) »att de som af wåre officerare och milice ähro här och ther i hertigdömet ante tempus conclusæ transactionis är prætenderadt och accorderadt, må afbetalas». K. G. var sedan nöjd med E. O:s förslag t. evacuationspunkt ($^{5}{}_{1}$). — Om fångarne se sist anf. br. — Om inqvarteringarne i Ermeland se E. O. t. K. G. $^{28}{}_{12}$. — *Konfiskationen* var ursprungl. kurfurstens önskan. De som blefvo kurfurstens undersåtar, undantogos därifrån.

46. Fördraget är i öfvers. tryckt hos *Moerner:* Kurbrandenburgs Staatsvertrage 1601—1700 sid. 195—200, *Aitzema* VIII s. 590, Puffendorf: De reb. ges. Fredr. Wilh. V § 72, Theatrum Europæum VII s. 916. Ingenstädes fullständigt och ordagrant.

47. U. u. A. VII s. 541 (om Neuburg). Erdmansdörffer anf. st. 361 Riksreg. $^{27}{}_{12}$. E. O. t. K. G. $^{1}{}_{1}$: »Greffwen af Waldek talar alt fort om föreningh af begges macht och tesmoignerer stoor hågh dertill, män ehuru iagh derom talar, lärer iagh sökia att draga den saken medh gott maneer till E. K. M. egen nådigste disposition och afftal». K. G. ville ock hälst själf tala om vapenförbundet (t. E. O. $^{2}{}_{1}$), på samma gång som han ville visa kurfursten sina trupper. — Kurf. var intresserad af vapenförbundet enl. E. O. t. K. G. $^{30}{}_{12}$. — Redan 1641 hade K. G. frågat A. O. om det Neuburgska arfvet, hvilket denne ansåg tillkomma kurf. (Handl. t. Sv:s Hist. IV K. G. t. J. Kasimir $^{5}{}_{6}$). — U. u. A. s. 526, 527, 545. Beskrifves mötet i Bartenstein. Tredje dagen $^{13}{}_{1}$ var konferens mel. rikskanslären, dela Gardie, Tott, Schwerin och Waldeck; man talade om Polen och dess delning, och om att K. G. skulle öfvertaga de brandenburgska trupperna. Enligt Waldeck skulle kurfurstinnans insjuknande afbrutit förhandlingarne.

48. Jämför Carlson anf. st. 126 följ. E. O. t. K. G. $^{26}/_{12}$ m. fl., U. u. A. VII 550—555. Om det sist anf. förslaget, som diskuterades af kurfurstens råd, yttrade Waldeck anf. st. s. 573, att kurf. hade ej emot Polens krona, dock »ohne Tausch»; att det var »etwas delicat. dock viele rationes vor und gegen». Möjl. åsyftar E. O. just detta förslag, då han flerstädes använder uttrycket »hufvudbytet» ehuru han är för försigtig att nämna hvad han därmed åsyftar, hvadan också därmed kan menas utbyten i Polen eller möjligen Polens delning. Det är oklart (se ock Carlson anf. st. s. 137, 147). — I ett förslag bl. E. O:s koncept framställes olika alternativ angående de områden, som *ej* skulle förenas med Sv. Antingen kunde de bilda ett särskildt rike, eller tagas af K. G., eller gifvas åt någon annan makt. Riksreg. $^{2}{}_{3}$.

11. kapitlet.

1. För ytterligare kännedom om den preussiska författningen, se *Lengnich:* Geschichte d. preussischen Lande 1729. Inledn. t. del I, V, VI, och VII; *Toeppen:* Historisch-comparative Geographie von Preussen s. 291 och följ.; *Hartwich:* Landesbeschreibung d. drei Werdern 1722; samt *Rudawski:* Historia Poloniæ s. 189. — Följ. tillägg till texten torde vara upplysande: De tre stora städernas rang ändrades under Karl Gustafs krig af J. Kas., så att Danzig till följd af sin trohet fick första rangen, men vid freden i Oliva återställdes allt till det gamla. Ex. finnes, att landtdagen valde landtråd. Efter 1648 deltogo ej de stora städerna i konungavalen, ej häller i den polska riksdagen. Till medlet af 1600-talet hade de ditsändt de deputerade, hvilka deltagit i den s. k. hemliga audiensen hos konungen. Sedan hade de endast för sina andraganden en särskild sekreterare närvarande. Ermelands ridderskap räknades ej till landtständerna. Före ärkebiskopen af Ermeland, hade biskopen af Kulm en tid varit præses för landtrådet. Efter 1652 blef det *regel*, att landtdagen *endast* sammanträdde före och efter den polska riksdagen. År 1654 hade insatts mot de preussiske deputerades instruktion en ny myntfot, som väckte mycken förargelse. Johan Kasimir hade däremot särskildt försäkrat Pr. om dess tullrättigheter. — Pr. hade velat självständigt deltaga i fredsunderhandlingarne med Sverige 1629 och 1654, men vägrats. — Förteckning på de preussiske starosteien finnes hos Toeppen. Konungens ekonomie eller taffelgods, hvilket sköttes för hans räkning, var Marienburg, dit Marienburgska Werder, Dirschau samt möjligen Roggenhausen räknades. Äfven under svensk tid sköttes detta gods särskildt. Hvarje voivod hade ett starostei, den i Kulm Schönsee, i Marienburg Kristburg och i Pomerellen Schöneck. — Ursprungligen funnos 6 »Landrichter», hvilka på 1600-talet hade ökats till 10. — Jämför ock *Cronholm:* Gustaf Adolfs historia. II. Det hertigliga Preussen ansågs inbringa 8 milj. livres enl. de Lumbres uppgift $^{13}/_{7}$ 1655 U. u. A. II.

2. *Rudawski* anf. st.; i handl. om Preussen flerstädes; Kock t. E. O. jan. 1653.

3. Bl. E. O:s br. t. K. G. och E. O:s koncept förvaras flere förslag om Pr:ns styrelse, delvis omskrifning af s. förslag. I det äldsta begär E. O. veta K. G:s vilja om de preuss. ämbetsmännen, om en landtdag och om justitiens administration interimsvis. K. G:s svar ej funnet. De gamla preuss. ämbetena indrogos. Möjl. var det endast landtdagen f. hvarje voivodskap, som hölls. Riksreg. $^{25}/_{6}$.

4. Mardefelts och v. d. Lindes guvernörsfullmakter innehålla befallning att lyda generalguvernören. I Marienburg utnämndes sedan B. Horn. Dessa voro visserligen först och främst att betrakta ss. kommendanter på fästningarne, men meningen var, att de skulle inträda i voivodernas plats, och sål. en för hvarje voivodskap (E. O:s förslag). Sålunda ha de i uppdrag att understödja den civila myndigheten inom sina respektiva områden, ss. vid rättens administrering och upptagande af skatter, skydda landtbefolkningen, öfvervaka den andl. myndigheten o. s. v. Hade under sig kommissarier och sekreterare. Vid E. O:s död fastställdes dessa guvernörers ämbetsmyndighet, Bengt Oxenstierna i Kulm, G. O. Stenbock och, sedan $^{16}/_{7}$ 1657, hertigen af Croy i Pomerellen, v. d. Linde i Marienburg. — Vigtigare mål hänskötos till generalguvernören, som hade under sig assistensråd, kommissarier af olika slag och sekreterare. Utgjorde tillsammans *generalguvernementet*. Efter E. O:s död och till $^{25}/_{6}$ 1657 fanns ingen generalguvernör, ehuru antagl.

äfven under denna tid en centralregering under guvernören i Elbing, men då blef *Adolf Johan* Oberdirektor el. Oberinspector, som generalguvernören nu kallades. Ad. Joh. hade förut varit generalissimus öfver armeerna i Polen och Preussen. Han innehade ämbetet t. landet återtogs af Polen. (Se instr. för preuss. ämbetsmän 1655–58 i Riksreg.) — Flere förslag t. *stat* af E. O., dock endast bl. koncepten och ej, ss. det synes, fullständiga. Kort före E. O:s död utnämndes åtskilliga ämbetsmän. Daniel Widder kallas $^{2}/_{12}$ appelations- och krigsråd, Wessman öfverkommissarie (omtalas död $^{2}/_{12}$ 1656). Kreyenfelss anställdes hos Stenbock $^{12}/_{12}$ 1655, Weissenstein och Amund Amundson kommissarier i Schlochau, Konich kommissarie i Pomerellen. $^{24}/_{10}$ 1656 blef Hildebrand postmästare efter Kock. E. O. ifrig f. att få en ordnad post. Ej lätt till följd af Danzigs cernering, då posten förut gått öfver denna stad. E. O:s bref passim.

5. Redan före Marienburg hade Schlochau, Stuhm m. fl. orter intagits af Stenbock, men på våren 1656 återtogo pol. några mindre slott. E. O. sökte på fredlig väg genom G. Banér (mem. f. B. $^{12}{}_{3}$ och bref bl. E. O:s koncept) erhålla åter Putzig, men det lyckades ej. Riksreg. $^{23}{}_{1}$, $^{25}{}_{1}$, $^{31}{}_{1}$. — Om *Marienburg:* Riksreg. $^{21}{}_{1}$, E. O. t. K. G. $^{29}{}_{1}$. Ej häller E. O. ville en stormning. E. O. underhandlade med Weiher, men K. G. ville hälst underhandla själf och trodde W:r kunde vinnas helt och hållet med goda löften. E. O. t. v. d. Linde jan. 1656, E. O. t. K. G. $^{29}{}_{1}$, bref fr. W:r. — Om *Danzig:* Kock t. E. O. $^{28}{}_{4}$, $^{9}{}_{6}$ 1655. Riksreg. $^{20}{}_{1}$, $^{14}{}_{4}$, $^{22}{}_{7}$ s. å. Äfven Wittenberg hade i uppdrag vinna staden. *Rudawski* anf. st. 182 omtalar D:gs svar t. Kock. Se ock *Gralath:* Danzigs Geschichte II 549 ff. D:gs handel i nedgående de senaste åren. Weijd:n t. E. O. $^{7}{}_{2}$ uppger dess fartyg f. 1651 till 1,283, för de föregående åren t. 1,800, 2,000. — Wrangel hade legat sept. 1655 med några fartyg utanför D:g, och väckt G. St:s oro. Han kommenderades därifrån. Febr. 1656 frågar E. O. brodern Joh., om ej i Pommern kunde finnas fartyg att lägga utanför D:g, men denne gaf nekande svar. Stenb. skref t. D:g, och Kock reste dit å E. O:s vägnar, men förgäfves. E. O. trodde ej häller på underhandlingarne och ifrade f. Weichselmündes befästande, och ville ha därtill hjälp af kurf. (E. O:s koncept, E. O. t. K. G. $^{12}{}_{4}$). Des Noyers anf. st. 55 påstår svenskarne skulle haft anhängare i Weichselmünde. K. G:s likgiltighet för E. O:s förslag i så fall obegriplig.

6. *Lengnich* anf. st. VII s. 153 följ. Adeln tvingades att kontribuera, hvilket väckte missnöje. U. u. A. VII s. 546 m. fl. — J. A. Östlinger (Bref fr. ensk. personer rör. polska kriget, A. Hist.) t. v. d. Linde, Elbing $^{29}{}_{4}$ omtalar ryktet om K. G:s död och huru det framkallat en mängd uppror, »så att nu dagligen slagtas mera än det någon gång är skett, ingen qvartianer, ingen bonde eller någon rebellare bekommer qvarter». Allmän osäkerhet f. post och resande. — »Några adelsmän gifva sig an, dem jag sedan de ett reversale underskrifva, deras arfvegods inrymmer, men alla beneficier och ämbeten lemnar jag oförordnade t. E. K. M:ts behag». (E. O. koncept mars).

7. Mankell anf. st. 530 m. fl. — P. J. Swartt memorial $^{12}{}_{9}$ 1656 (A. Hist.). Sparrfelt t. E. O. $^{18}{}_{4}$, $^{25}{}_{5}$. E. O. t. Kreyenfelss (A. Hist.). $^{13}{}_{3}$ omtalar, att bönderna fr. Lebehnke, Ruden (Reden) och Gemlitz varit för att slippa betala de *sista* 1900 rdr. E. O. ber Kr:s ej vara för sträng. Bönderna klagade ock öfver våldsamheter. Se anf. st. $^{17}{}_{3}$. De Werderska bönderna äro utledsna för att svenskarne ej kunna skydda dem, Linde t. K. G. $^{27}/_{12}$ 1655. Skottarne klaga, att de ej ha mat, slåss med bönderna, och många dödas å ömse sidor, Linde t. K. G. $^{3}{}_{11}$ 1656. (A. Hist.).

8. E. O. t. K. G. omtalar »att en bilaga om förhandl. vid landtdagen följa», men jag har ej funnit den. E. O. ber, att på landtdagen må förhandlas om: 1) ordinarie staten, 2) kyrkoväsendet, 3) justitien, 4) contributionen, 5) värfningen (E. O:s koncept). Se not 3.

9. Mem. f. E. O. $^{25}/_{6}$; samma böndagar i Preussen som i Sverige. Riksreg. $^{29}/_{12}$. Om jesuiterna: K. G. t. E. O. $^{11}/_{2}$, $^{8}/_{3}$, $^{2}/_{5}$. Gods fråntogos dem, och jesuitkollegiet i Thorn förvandlades t. ett militärlasarett. Se ock *Kestner* anf. st.; E. O. t. Kreyenfelss (A. Hist.) $^{8}/_{4}$ 1656. Sparrfelt t. E. O. $^{10}/_{5}$ ville afsätta katolikerna i rådet i Neumark. Protestanterna fingo predika i katolska kyrkor, *Hartwich* anf. st. s. 87. (Enl. denne förf. äfven ett konsistorium i Elbing 1657.) Ett nunnekloster i Thorn upplöstes f. stadens befästande, Riksreg. $^{6}/_{7}$. Jesuiter hos K. G. och i Wien (br. t. Linde $^{11}/_{2}$ 1656, A. Hist.). Att svenskarne belägrade preussarnes heliga ort Czenstochowa väckte förtrytelse. *Des Noyers* anf. st. 76 påstår, att munkarne i Oliva skulle plågats af svenskarne, men därom nämner ej sv. handl. P. Figulus t. E. O. $^{8}/_{5}$ 1656 visar de evangeliskes i Danzig uppfattning: »Suecos non religionem red regionem quærere». Bl. E. O:s papper välvillig skrifvelse af protestantiska prester i Marienwerder. — För att främja »den rena och alla saliggörande religionen» ville K. G. $^{25}/_{6}$ 1657 tillsätta en superintendent i hvarje voivodskap. I Marienburg tillsattes magister *Kluge* med adjunkt *Daniel Siebert*. En konsistorial instruktion utfärdades. Resol. öfver deras besvär bland Biörenclous bref (A. Hist.). Elbing ansåg sig ha »jus episcopale», och däraf följde flere stridigheter enl. instr.

10. Anf. koncept och mem. not 3, 4. Sparrfelt t. E. O. $^{20}/_{7}$. Meyer ad. Lillienthal, sekreterare vid *Oberappellations gericht*, hvilket antyder att denna domstol verkl. skulle kommit t. stånd. Han blef sedan assistensråd i Pomerellen. Se hans br. $^{5}/_{2}$ 1658 (A. Hist.). En militär rättegångsförf. f. Elbing bl. E. O:s koncept. Likaså ett förslag, att C. Rålamb skulle bli director judicii, borgm. Gerent i Thorn och syndicus i Elbing assessorer, Baumgarten sekreterare, allt interimsvis. En viss *Schnell* användes i justitieväsendet enl. flere handlingar.

11. Lindes bref t. K. G. (A. Hist.) upplysande för kriget och ställningen i Preussen. Linde for af och an emellan Elbing och Marienburg. I br. af $^{30}/_{7}$ ligger en specifikation öfver garnisonen i Preussen, lydande:

	Sådana de äro:	Sådana de förblifva härefter, d. v. s. sedan trupperna återvända fr. Polen:	
Elbing	1,240	1,350	
Marienburg med Montauerspetz	816	968 + 108	
Dirschau	204	178	
Höfft	558	558	
Stargard	119	213	
Mewe	201	195	
Neuburg	60	130	
Schwez	147	267	
Schlochau	242	302	
Coniz	67	46	
Lauenburg	240	194	
Ruden	116	116	
Graudenz	163	243	
Thorn	1,974	1,974	
Strassburg	354	550	
	Summa 6,501	7,400	7,392

Stenbock hade den högsta militära myndigheten i själfva Preussen.

12. E. O. t. K. G. odat. koncept fr. febr. och mars 1656. I Riksreg. $^{29}/_{1}$, $^{2}/_{2}$ fr. K. G., att E. O. och Stenbock skola inskrida för att hindra missbruk af värfning m. m. E. O. t. Kreyenfelss (A. Hist.) $^{7}/_{2}$, $^{8}/_{3}$, $^{17}/_{3}$ m. fl., Stargard, Lauenburg, Dirschau m. fl. klagade. Särskildt illa ansedda voro Wollrath, Weissenstein och landtgrefven af Homburg. — »Här ähr fuller swårt att skaffa allehanda munition, mädan medlen brista, män så hoppas iagh likwäl hwadh nödtorfftigt ähr i förrådh förskaffa, hoppandes att

E. K. M. funne nådigst gott på hwadh sätt jagh bäst mesnagerar medlen dertill. Emadan iagh nu intet dageligen kan förwänta E. K. M. nådigste order i alla stycken, hvilken lycka iagh likwäl hoppas medh det första att nå». E. O. t. K. G. $^{13}/_{4}$. — E. O. säger i ett af sina memorial, att landtmännen äro mest evangeliska, men när det ej är tillräckligt med soldater, så att de kunna skyddas, blifva de lätt desperate och falla ifrån.

13. Linde t. K. G. $^{6}/_{1}$, $^{4}/_{2}$ m. fl. Kommisbröd kan man ej gifva soldaterna. De fråga genast efter traktamente och lemna ej kredit. Des Noyers anf. st. 98; Riksreg. $^{12}/_{1}$, $^{29}/_{1}$, $^{12}/_{2}$.

14. Äfven ur Preussen tog K. G. förråd för vinterfälttåget. Riksreg. $^{25}/_{1}$, $^{29}/_{1}$, $^{10}/_{2}$, $^{5}/_{4}$, $^{3}/_{6}$ m. fl. Swartt $^{12}/_{9}$ 1656 (A. Hist.). Inventarieböcker. — Om Mewes belägring, Vicken t. E. O. $^{29}/_{5}$.

15. Se Riksreg., ur hvilket följ. antecknats: Radzieiovski fick gods i Preussen »för sina meriter med oss» $^{25}/_{1}$, staden Thorn $^{9}/_{5}$, $^{10}/_{5}$, Sparrfelt, Rhenschiöld m. fl. få gods såsom hypotek f. penningeförsträckningar $^{9}/_{5}$, $^{1}/_{6}$, $^{10}/_{6}$, $^{12}/_{6}$, $^{18}/_{6}$, $^{24}/_{6}$; Axel Sparre får gods $^{10}/_{6}$, Bengt Horn $^{12}/_{6}$. (klagas, att det ej finnes mycket att gifva), P. Brahe $^{10}/_{9}$. — E. O. fick *Christburg*, Linde *Tolkemit*, som skulle gifva 5,000 gyllen, men starosten Solinsky hade lånat därpå 30,000 gyllen, gaf sig under Sv:e och ville ej lemna godset (Linde t. K. G. $^{4}/_{2}$). G. Bonde fick donation af gods vid Oliva kloster redan innan K. G. rest hemifrån enl. hans br. t. E. O. $^{4}/_{4}$ 1656. Leijonhufvud m. fl. tiggde hemifrån om gods i det äröfrade landet. (se bref t. E. O.). — $^{27}/_{5}$ befalles Fleetwood att skaffa penningar mot gods i Preussen; äfven Appelboom skall lofva gods där. — E. O. beordras flere gånger »upphandla penningar», $^{12}/_{12}$ 1655, $^{23}/_{6}$ 1656 m. fl. Han upptog lån à 300,000 rdr af borgaren Cyriacus Rossow i Elbing mot 7 % ($^{11}/_{2}$, $^{28}/_{5}$). Skuldposten återkommer i E. O:s sterbhus' räkningar ännu 1692. — Skattmästaren Lesczynski försträckte äfven 100,000 gyllen, E. O. t. K. G. $^{29}/_{1}$. — På rådstugan i Thorn funnos polska flyktingars gods, hvilket rådet ej ville lemna ut, Oxenstierna underhandlade med dem därom, enl. br. t. K. G. $^{10}/_{7}$. *Kestner* anf. arb. säger E. O. fick pgarne, samt äfven andra summor. Underhandl. om obetalta skulder ännu 1704 (se s. 203 följ.). Sparrfelt t. E. O. $^{12}/_{5}$, $^{13}/_{5}$, Riksreg. $^{23}/_{6}$. Rådet lofvade slutl. 10,000 f. att slippa vidare bråk, E. O. t. K. G. $^{9}/_{7}$, $^{19}/_{7}$. K. G. var ej alltid nöjd med kommissariernas förfarande, Riksreg. $^{9}/_{5}$, $^{20}/_{5}$, $^{24}/_{5}$, $^{26}/_{5}$, $^{27}/_{5}$. Sparrfelt beskyldes att hafva tagit ur Dominikanerklostret i Kulm utan att gifva generalguvernören underrättelse därom. Bohm beordras kontrollera honom och fick då titel öfverkommissarius. A. Corn. Turlow, egentl. E. O:s privata tjensteman, utpressade äfven krigskontributioner enl. br. t. E. O. — De *Marienburgska godsen* sköttes f. hofstatens räkning af *Eld*, inspektor. Man tog upp här på följ. års stat. — Trots fattigdomen förekommer bl. utgifter en silfverservis åt Schwerin och en raritet åt kurfurstinnan Riksreg. $^{26}/_{6}$ m. fl. — Efter E. O. tid utsögs landet ännu mera Riksreg. $^{2}{}_{12}$ 1656, $^{22}/_{5}$ 1658.

16. Riksreg. $^{2}/_{12}$, 1656, $^{19}/_{6}$, $^{11}{}_{3}$ 1657.

17. Till Rothlieb att taga upp licenter i Putzig. Riksreg. $^{16}{}_{9}$ 1655: Daniel Jönsson Strussflycht skulle med 4 fartyg lägga sig utanför Danzig. $^{4}/_{3}$, $^{11}/_{5}$, $^{5}/_{5}$; enl. memorial af $^{25}/_{6}$ skulle S. vara i Elbing och där upptaga sjöskatt samt arbeta på skeppstimmeragien.

18. W. t. K. G. $^{9}/_{4}$. Des Noyers anf. st. 100. U. u. A. VII s. 25, 29, 547, 555 m. fl. Kurf. sökte genom sina diplomater lugna de oroade makterna. W. t. K. G. $^{4}/_{3}$ visar kurfurstens oro f. Tyskland.

19. K. G. t. E. O. $^{23}{}_{1}$, $^{25}/_{1}$ (= $^{31}{}_{1}$ Riksreg.), $^{12}/_{2}$. Ännu i bref af $^{1}{}_{3}$ talar K. G. om, att han tänker återvända till Preussen. E. O. t. K. G. $^{24}/_{4}$, $^{23}/_{5}$. U. u. A. s. 543 följ. visar, huru Sv:e ville öfvertaga den brandenburgska armén. Äfven dylikt förslag bl. E. O:s koncept. Se ock d. arb. 10 kap. not 45. Kurf. hade fått flere officerare fr. den gamla sv. armén i Tyskland, och detta gjorde hans trupper eftersökta. Om underhandl

förut med de Lumbres, se U. u. A. II s. 37 följ. Om svårigheterna f. ett brandenburgskt anfall vid Rhen, U. u. A. VII s. 567 följ.

20. K. G. t. E. O. $^{12}/_{2}$, W. t. E. O. $^{8}/_{3}$, $^{18}/_{3}$, Schl:ch t. K. G. (A. Hist.) $^{9}/_{3}$. (I riksark. finnes inga bref mel. E. O. och Schl:ch.) Riksreg. $^{19}/_{1}$, odat.

21. K. G. t. E. O. $^{27}/_{1}$, $^{31}/_{1}$ (Riksreg.); E. O. t. K. G. odat. $^{13}/_{4}$, $^{20}/_{4}$, $^{12}/_{7}$, U. u. A. VII s. 47, 555 m. fl.; Fr. Wilh. t. E. O. $^{17}/_{5}$, $^{23}/_{5}$ 1656; W. t. E. O. $^{1}/_{2}$, $^{18}/_{3}$, $^{10}/_{4}$, $^{21}/_{4}$, $^{11}/_{7}$, $^{16}/_{7}$; W. t. K. G. $^{12}/_{2}$, $^{11}/_{3}$, $^{18}/_{3}$, $^{4}/_{4}$, $^{24}/_{6}$, $^{4}/_{7}$ m. fl. — Kurf. i sin tur klagade öfver, att sjuka, svenska soldater kvarlemnats i Ostpreussen och Ermeland och att gränserna ej respekterades; kurf. förlorade också soldater genom kvartianerna; $^{23}/_{1}$ voro kurfurstens folk kvar i Marienburg (Riksreg.). E. O. mönstrade själf hjälptrupperna. »Det ena komp. var luter plaster.» Kurf. hade utsatt fristen f. de polske flyktingarne t. 5 veckor efter ratificeringen, meningen hade varit 5 veckor efter fördraget; den $^{9}/_{2}$ tillsatte kurf. en kommission och utgaf edikt om konfiskationerna. K. G. utfärdade f. Wolfsberg befallning att bevaka caducgods i Preussen $^{17}/_{1}$. Man klagade först öfver olika fullmakter. De fleste främlingar hade redan i febr. begifvit sig fr. Königsberg. De som voro kvar voro ant. från Lithauen, el. fattiga och ringa, el. evangeliska, så det var ej mkt att få. Många andra svårigheter voro förknippade med företaget, synes af W:s bref. — Om licenterna: W. t. E. O. $^{18}/_{3}$, $^{21}/_{4}$, $^{6}/_{5}$. En konferens om licenterna hölls i början af april, fastän Rothliebs instruktion först är af $^{11}/_{5}$. Sv. ville också, att kurf. skulle flytta tullen i Königsberg t. Pillau, men därtill hade han ej lust. Om licenttaxan anmärkte man, att E. O. ej haft respekt på främmande och Danzig ej intagits. (Odat. fr. E. O.). — Att man i Polen var ond på kurf., se U. u. A. V m. fl. st. Den polske gesandten hade redan före underrättelsen om fördraget i Königsberg lemnat Joh. Kas. Hans ankomst, liksom att det vistades många andra polackar hos kurf., förtretade svenskarne. U. u. A. VII s. 588, W. t. K. G. $^{2}/_{5}$. Ärkebiskopen af Ermeland var äfven hos kurf., hvilket dock ej denne såg med nöje. — Att Polen fortfor trots spänningen mel. kurf. och Joh. Kas. motarbeta Sv:e hos kurf., se W. t. K. G. $^{6}/_{5}$, $^{27}/_{5}$.

22. Dobr. kom första gången t. Elbing $^{17}/_{2}$, andra gången $^{25}/_{3}$. Ville ha reda på K. G:s uppehållsort, men då han fick veta K. G. var i Lemberg uppgaf han planen fara t. honom. I april funderade W:ck och Dobr. resa. — Dålig post i mars, och bref bortkomna. Se U. u. A. VII 558 m. fl. W. t. K. G. $^{11}/_{3}$, W. t. E. O. $^{18}/_{3}$, $^{10}/_{4}$, $^{21}/_{4}$; K. G. t. E. O. $^{12}/_{2}$, $^{4}/_{3}$, $^{8}/_{3}$. Schl:ch t. K. G. $^{19}/_{4}$. E. O:s konceptbref t. K. G. samt $^{13}/_{4}$, $^{23}/_{4}$ m. fl. E. O. säger i ett dylikt, att Waldeck och Schw. förmå mest hos kurf., Hoverbeck är polsk sinnad, Somnitz »vore något vidrig och med sitt suckande vinner somliga gånger». Dobr. och W:ck lierade. Den senare ville gärna ha Oliva, och »gyllene medel» voro ej utan effekt. »Jagh kan intet annat säga än att churfurstliga hoffwet», skrifver han $^{24}/_{3}$, »måste mycket delicat denne tiden hanteras, och haffwer sina anfächtingar aff utwärtes lockande och inwärtes åtskilnadh i consilierne, män till att förmoda det bästa styrker migh churfurstens intresse, den polniske gesandtens affärding, som likväl var temligen slätt, och subsidium af de 1,500 man, medh hvilka han tager partiet an.» — Om de intercepterade brefven, E. O. t. kurf. $^{21}/_{4}$, W. t. E. O. $^{22}/_{4}$. E. O. t. K. G. $^{21}/_{4}$, $^{1}/_{5}$; en rysk amb. U. u. A. II 97.

23. Riksreg. — I början af april (E. O:s koncept) hade E. O. varnat K. G. att draga trupperna söderut, hvilket denne i slutet af mars befalt. »Står allt därföre säkerheten af denne provincien i rikstygmästarens armé, och om hon intet mera stärkies än hon nu är, blir fienden henne för mycket öfverlägsen; meningen har mellan oss varit, att han skulle hafva dragit Brandenburgarne (kurf:s hjälptr.) till sig och med en hast Putzke och Höfft sökt att inbekomma och sedan skära Weichselmünde ifrån Danzig, seendes allt emedlertid af hvad med traktat sig göra läte. E. K. M. tjenst synes det ock högst fordra, att således denna provinsien sättes i säker-

het; lärer rikstygmästaren icke utan uppenbar hazard kunna draga dem ifrån sig». *Carlson:* Stenbock (Sv. A. Handl. 48 d.). K. G. hade kommit t. insigt om, att han varit för sträng mot D:g, och skref därföre $^{7}/_{3}$ t. E. O. att vara mildare, men det hjälpte ej. E. O. hade äfven haft i uppdrag förmå Danziger Nährung kontribuera, men det hade varit omöjligt. — K. G. funderade verkl. att skaffa en stark flotta utanför D:g, men ändrade sig vid ryktet om en nederl. flottas ankomst, Puf:f anf. st. III § 84.

24. E. O. t. K. G. $^{9}/_{9}$ 1655, $^{19}/_{1}$ 1656, Riksreg. $^{6}/_{1}$, $^{26}/_{5}$. K. G. nöjer sig i sista förslaget med 330,000 el. 200,000 rdr, då han förut begärt 1 milj. »Differentien» mel. K. G. och Cromwell bestod främst däri, att den senare ville ha ett »defensivum och offensivum fœdus», d. förre endast »defensivum». Dock olikheter om ändamålet, i handelsfrågor m. m., enl. Bondes bref. Förhoppningarne på allians växla som kriget. B. t. E. O. $^{16}/_{11}$ 1655: »Uthslaget på K. M:ts actioner i Pålandh och Preussen moste alle consilierne på thesse orter formera»; $^{30}/_{5}$ 1656: »Allt är här så osäkert, att E. Ex. ej får undra, om jagh säger ena eller andra postdagen ej alldeles accorderar». Kriget i Polen var i början omtyckt i England, Coijet t. E. O.

25. Man hade en stund tänkt på amb. t. D:k, f. att motverka G. St., men Durel fick end. nya order. I april, vid ryktet om konungens nederlag, började D:k rusta. Ej lust hjälpa G. St., men ville inneslutas i en traktat mel. dem och Sv. Ove Juel danskt sändebud i Pr:n. Durel t. E. O. $^{9}/_{2}$, $^{22}/_{3}$, $^{5}/_{4}$, $^{12}/_{4}$, $^{17}/_{5}$. Becker anf. st.; Durels bref t. Horn, tryckta hos *Gjörwell:* N. Mag. II. Puf:f anf. st. 83. — Nederl. amb. en följd af fördraget i K:g, och G. St. försonades först i maj med kurf. Amb:s ankomst lugnade K. G. för G. St. Förut orolig. Anf. bref fr. och t. K. G. och U. u. A. VII 28, 42 m. fl. — *Geffroy:* Recueil des instructions, II La Suède. E. O. t. K. G. $^{13}/_{4}$, $^{17}/_{4}$. K. G. t. E. O. $^{19}/_{4}$.

26. Wolfsberg, i många fall en klok diplomat, förklarade redan vid krigets början, att Sv. ingenting kunde uträtta mot Polen utan i gemenskap med kejs. och Ryssl. (U. u. A. II de Lumbres $^{6}/_{10}$ 1655). Pöttinger hade redan i jan. varit i Elbing; K. G. ville först själf underh. med honom, och bad Snoilsky förklara f. kejs. dröjsmålet. P. for sedan efter K. G. t. Polen. Bengt O. och Canthersten fingo $^{13}/_{4}$ order underhandla med P. i Warschau. Han hade audiens i Praga, men K. G., missnöjd med hans förbind. med Polackar och kejs:ns bref af $^{16}/_{11}$ n. st. 1655 och $^{5}/_{4}$ 1656, lät honom vänta; följde t. Preussen. Lisola, som varit i Pommern, hindrades resa t. K. G. ($^{13}/_{10}$ 1655), kom sedan ock t. Preussen. Jämför *Puf:f* anf. st. III 72 ff. och Theatrum Eur. VII s. 780. E. O. t. Bielke $^{31}/_{1}$.

27. Redan före krigets utbrott hade kurf. förestält K. G. den fara, som hotade fr. *Ryssland*. W. t. K. G. $^{29}/_{3}$ 1655. Den ryske gesandten, som kom i slutet af april t. kurf., var en »kvick karl» enl. W. Han uppställde såsom fredsvilkor att få de land K. G. intagit samt några förnäme svenske mäns hufvud, däribland M. G. dela G:ies. Skröt öfver tsarens makt och ansåg denne kunde lita på Polen, kejs. och Turkiet. W. t. K. G. $^{2}/_{5}$, t. rådet $^{1}/_{7}$, K. G. t. M. G. dela G. $^{1}/_{5}$. Se ock om förh. t. Ryssl.: Riksreg. $^{29}/_{1}$ (K. G. tänkte redan då på ett anfall fr. Ryssl.) $^{17}/_{5}$, $^{20}/_{5}$, $^{26}/_{6}$. K. G. försonande bref t. tsaren $^{14}/_{6}$; E. O. t. K. G. $^{6}/_{7}$. E. O:s koncept: »Om Ryssl. skall få Lithauen»: Behmer t. E. O. $^{13}/_{5}$ 1656. U. u. A. VII.

28. Ang. underhandl. med tatarer, kosacker och Siebenbürgen har jag af bristande utrymme nödgats inskränka mig t. hufvuddragen, då dessa underhandl. under E. O:s lifstid ej ledde till något resultat: E. O:s bref t. K. G. och hans koncept vitna, att han hade hela tiden stora förhoppningar på dessa makters understöd. Äfven Chmielnicki skulle af tatarerna tvungits understödja Joh. Kas. Han ansåg sig äfven bedragen af K. G., då denne tagit Krakau. K. G. hade onekl. först tänkt gifva kosackerna sydöstra Polen, men sedan velat lemna denna del åt kurf. Kosackerna hade i *Pater-Daniel*, en grekisk prest, som redan på hösten 1655 besökt K. G. och E. O., en ifrig förespråkare f. ett förbund. Han medföljde

sedan högqvarteret, och E. O. underhandlade med honom i flere repriser, samt hyste förtroende för honom. Först hösten 1656 återvände han till Polen. — Tatarerna voro rädda, att i K. G. få en alltför kraftfull granne. *Puf:f* anf. st. 70 ff. *Desnoyers* anf. st. 81, m. fl. E. O. t. K. G. passim.

29. Schl:ch ifrig att få en traktat. Trodde sig veta kurf. menade ärligt (t. K. G. $^{5}/_{5}$). Märkligt bref t. K. G. $^{9}/_{3}$, hvilket visar hans tvetalan. Kurf. var orolig f. Ryssl. m. fl., W. t. K. G. $^{9}/_{4}$. — Fullmakten f. E. O., Scher. Rosenhane och Sten Bielke är i riksreg. *odat.*, i slutet af maj. Biörenclou var äfven enl. E. O:s bref närv. — Protokollsutdrag (Saml. Br:g-Borussica), bref fr. E. O. t. K. G., W. t. K. G., U. u. A. VII, Droysen: anf. st. III 2, 250 ff. samt E. O:s koncept.

30. E. O. t. K. G. $^{24}/_{4}$ m. fl., E. O:s koncept. »Ausser der Conjunction nichts als E. Ch. D. und dero armée gewissen Untergang», skref Waldeck $^{10}/_{5}$ (U. u. A. 598). — Man hade ett uppehåll i förhandl. i midten af maj. När man sedan ånyo började, skrifver E. O. t. K. G. $^{23}/_{5}$: »Ähr det Gudh skee loff en meer apparentz till een godh formeringh än för detta» — — »hoppas att sådane clauseler kunna få derin, så att om något icke wore alldeles fullkomligit effter wår önskan E. K. M. likwäl effter tidernas omstendigheter må kunna till sin tiänst werket dirigera». — Om *Danzig:* Kock t. E. O. $^{13}/_{6}$, v. Radicke t. d. s. $^{25}/_{5}$ 1656. Man var i själfva D. orolig f. stridens utgång, och menigheten ytterst missnöjd. E. O. ville ock ha folk att fortsätta arbetet vid Danziger Höfft. Widder t. E. O. $^{16}/_{5}$ 1656. Order f. Stenbock att befästa Danz. Höfft $^{19}/_{5}$.

31. Flere förslag t. vapenförbund och delning å både sv. och kurf. sida i Saml. Br:g-Borussica och i E. O:s koncept. Bl. dessa är ett kurf. förslag märkligt ss. det äldsta och i sina fordringar gående längre än den i texten anf. instr. af $^{21}/_{4}$. Kurf. fordrar i detta f. vapenförbund: 1) renuntiationen af Jülichska arfsrätten; 2) förbättring af länsvilkoren; 3) satisfaktion af allt, som hörde t. tribunalet i Petrikau (utom Preussen och Pomerellen); 4) intet krig med Ryssl.; 5) *undvika delningen af licenter.* I en instr. af $^{11}/_{5}$ (U. u. A. 590) framställer kurf. *tre* gradus af satisfaktion a) hela Storpolen, inberäknadt alt under Petrikau (utom se ofvan); b) kommunikationslinien och Weichselpassagen; c) strecket fr. Landeck till Nakel, Gembice, Lenczyca, Wolborg, Petrikau t. Schlesien; d) Posen och Kalisch. Gåfvo sv. ett af de två förstn. områdena lofvade kurf. afträda Marienwerder och Riesenburg i Ostpreussen. I Nebeninstrukt. $^{2}/_{5}$ nöjde han sig med ett stycke af Storpolen, fr. Crossen t. Warschau, fr. Neidenburg t. Ortelsburg. Dessa instr. jämförda med texten visa, att kurf:s planer voro lika obestämda som K. G:s. Därföre det långvariga köpslåendet. — W:ck uppgaf genast tanken på att få Kujavien och Massuren, som hörde u. Petrikau. E. O. benägen lemna stora områden i Polen mot att få Marienwerder och Riesenburg, (äfven om byten i Pommern talades) men inskränkte tvärt sina löften, då han märkte, att kurf. ville *tillika* betinga sig andra vilkor och förmåner. När underhandlingarne återupptogos, gälde differentien egentl. områdena vid Netze och Warthe. »Uti satisfaction består kurfursten ännu på Netzen och vi på en litus af en halfw myl vidh Warten». E. O. t. K. G. $^{23}/_{5}$.

32. Kurf. var från början bestämd ej kriga i Lith. och ej användas mot Ryssl., och E. O. yrkade ej häller detta, men desto ifrigare, att kurf. skulle hjälpa mot *Danzig.* Kurf. fordrade i ersättning, att Sv. skulle afstå licenterna, söka genom kurf. förbund med G. St. och ej oroa kurf. för de 1,500 man, men härpå ville K. G. ej gå in, och E. O. nödgades upphöra att tala om hjälp mot D:g. — K. G. hade ock velat, att kurf. genast skulle tåga t. Lemberg, men äfven detta afslog han. — E. O. synes uppgjort de medlingsförslag i fråga om krigföringen, som man lyckades genomdrifva. Kurf. hade först önskat *agera utan kommunikation* med K. G. och sökt få de bästa kvarteren, men detta förhindrade E. O. Se anf. källor not 29.

33. Se dessa specialkonventioner liksom hufvudfördraget, tryckta *Mœrner* anf. st. 201 ff. Bl. E. O:s koncept samt i Saml. Br:g-Borussica flere förslag t. de olika fördragen med anm. af E. O. och K. G.

34. De kurf. synas ej haft emot att få ett *reversal* i st. f. länsed, enl. gradus 3 i deras instr., och voro i utbyte beredvilliga lemna några smärre områden af Ostpreussen, men ej så stor del som K. G. önskade och så att Vestpreussens gränser blifvit mera afrundade. Sv. ansågo emellertid ej dessa fördelar kunna uppväga suveräniteten. Utom anf. källor se br. fr. K. G. t. kurf. — K. G. t. E. O. $^{11}/_{7}$ (om tullen); K. G ville, att G. St. skulle i denna punkt tillfrågas.

35. E. O. sände $^{1}/_{5}$ förslag t. K. G., mottog sedan ett nytt af v. Platen, hvilka två ej öfverensstämde. Ett tredje förslag sändes $^{23}/_{5}$, om detta enades man vid förnyadt sammanträde $^{27}/_{5}$. Renskrifvet på latin $^{3}/_{6}$ och sändt t. kurf. — Pingsthelgen fördröjde afslutandet. E. O. uppehöll sig äfven något i Elbing, där han hela tiden önskat, att alla förhandlingarne skulle hållits, enär han där hade sin verksamhet (E. O. t. K. G. $^{24}/_{4}$). — Om Meidel, W. t. K. G. $^{9}/_{4}$, $^{6}/_{6}$, $^{9}/_{9}$. Han sökte efter traktatens afslutning inverka på kurf Äfven de Lumbres sökte hindra fördraget, enär han ansåg, att det endast onödigt skulle förlänga det polska kriget. — Kurf. fann just mot slutet, huru väl K. G. behöfde honom, men då kunde han ej längre yrka på större fördelar (U. u. A. VII, br. af $^{8}/_{6}$).

36. Waldeck alltid rädd lemna kurf. ensam utan Dobr., ty endast på denne litade han. W. t. E. O. $^{21}/_{4}$ U. u. A. VII s. 575, 611 m. fl.; W. t. K. G. $^{24}/_{6}$, Erdmansdörffer anf. st. 382. Om Marienburgfördragets goda inverkan i Holland se U. u. A. VII s. 61. Likaledes i Danmark, Durels anf. bref. Schl:ch följde kurf. t. Königsberg för att bevaka konungens intressen (br. t. konungen $^{26}/_{6}$).

37. Des Noyers anf. st. 94 (om Rakoczi) samt Riksreg. — Om Bondes amb.: Riksreg. $^{23}/_{6}$, $^{26}/_{6}$, $^{6}/_{7}$; E. O. t. G. Horn $^{7}/_{7}$ (Tureholms Saml.); E. O. t. K. G. $^{9}/_{7}$. E. O. t. M. G. dela G. odat.

38. Riksreg. $^{30}/_{6}$, $^{3}/_{7}$. Äfven Schl:ch skulle i maj hjälpa att taga D:g. (Schl:ch t. K. G. $^{26}/_{6}$ A. Hist.) *Gralath* anf. st. och U. u. A. VII s. 52. Theatrum Europæum VII, 939. Ondt om medel, skall derom skrifva till particularer, ty derpå studsar alt, E. O. t. K. G. $^{4}/_{7}$. »Penningemedel ähre icke allena swåre uthan fast omöijeliget att finna här i landet, ehwadh man derom gör. Jagh har budit mina egnee jubeler och sölfwer i pant, män fåfengt. Nu låter iagh ändå genom andra så i Königsbergh som i landet fråga och spana det up». Anf. st. $^{9}/_{7}$. W. t. E. O. $^{16}/_{7}$ omtalar, att Leijoncrona kom t. Königsberg f. att f. drottningens hofstat upphandla kläde, men kunde omöjligt få kredit. Se ock hans bref af $^{18}/_{6}$.

39. E. O:s reg:te omtalas redan i slutet af 1655. E. O. fick anvisning för sitt reg:te i Ermeland, fick sedan i ersättning Frauenburg med amt och räckte ej detta, skulle han t. värfningspengar och underhåll taga enskilds, »oss ej tillgifven persons egendom». Riksreg. $^{14}/_{1}$. Först i medlet af april hade han fått reg:tet i ordning, men det var då oöfvadt. (E. O. t. K. G. $^{27}/_{4}$) K. G. tog då däraf 60 hästar. »Mitt och Wolraths äre redan i marsch åt Neumark.» E. O. t. K. G. $^{15}/_{8}$. Se d. arb. 12 kap. not 15.

40. Riksreg. $^{26}/_{6}$, $^{30}/_{6}$. K. G. besvarade kejs. bref, utförligen redogörande f. kriget och påstående han ej sedan hösten hört af J. Kas. — E. O. t. K. G. $^{9}/_{7}$, $^{10}/_{7}$, Puf:f anf. st. Pöttinger tog ej afsked af E. O. och rangtvister hindrade sammankomster. Lisola blef sedan öfverfallen af fulla soldater, hvaraf transaktioner. Se br. fr. Lisola t. E. O. och fr. Tunder t. d. s. — Om kejs. planer se U. u. A. II s. 102, VII (Dobr. beskickning t. Prag). *Droysen:* Die Schlacht bei Warschau.

41. Fullm. f. E. O., Sch. Rosenhane, St. Bjelke underh. med d'Avaug. $^{17}/_{6}$, instr. af $^{23}/_{6}$ f. E. O., St. Bj. och Canthersten; i dess § 18 ersättes Bj. och C. af *Banér*. Bj. deltog likväl i några underh. — Man visste ej riktigt, hvad Fr. hade betalt eller ej af subsidierna. Därom tvistades

äfven efter E. O:s tid (Gyllenclou t. K. G. $^{3}/_{12}$ 1656 A. Hist.). Likaså om Fr. skulle betala subsidier blott t. 1648 (fr. uppfattning) eller till 1651 (sv. uppf.). Se ofvan anf., instr. E. O. t. K. G. $^{16}/_{7}$, K. G. t. E. O. $^{4}/_{7}$. E. O:s koncepter.

42. K. G. hade redan i mars varit sinnad t. fred mot att få Posen. Samogitien och Preussen enl. U. u. A. VII. de Lumbres och d'Avaugour träffades i Heiligenbeil f. att träffa aftal om medlingen W. t. K. G. $^{24}/_{6}$. E. O. prisar denne. — »Vore t. E. K. M. advantage och Riksens säkerheet något att göra vid en fredh uti Polen wore det wedh desse tider önskeligt, och skulle på andra sidor gifva E. K. M. dubbel nytta. Gudh välsigne E. K. M. vapen emedlertidh och hålle dem allestädes upprätte emot E. K. M. fiender, så skall det öfriga och förmodligen skicka sigh.» E. O. t. K. G. — — Joh. Kas. välvilligare än omgifningen. d'Avaugour t. K. G. $^{29}/_{8}$ (Gallica). De fredsförslag, som omtalas af Liske (Hist. Bibl. 1874 s. 313), datera sig från aug. 1656; antagl. hade K. G. före Warschauslaget ej fastställt sina fredsfordringar, åtminstone har jag ej lyckats finna uppgift därom. Allt tyder dock på, att E. O. trodde på att man kunde få fred och Preussen, om man ville nöja sig därmed. Des Noyers anf. st. 210.

43. *Fries:* Bidrag t. kännedomen om Sv. och Nederl. förb.; se ock i detta arb. anf. källor. Denna utförligare redogörelse f. förhandl. i Elbing, blir här kompletterad såväl genom E. O. br. t. K. G. om traktatens fortgång, hvilka ej voro vid nämnda afhandl:gs förf. tillgängliga, som genom sändebudens relationer i ark. i Haag. — Att nederl. amb. ej träffade E. O. i Stettin synes af ofvanstående. (Jämför anf. arb. s. 35). Efter besöket i Danzig afgåfvo de en fullständig redogörelse f. Danzigs fortifikation, hvilken de funno i god ordning. På Werderska sidan kan staden genom sluss sättas under vatten. Äfven Weichselmünde, särskildt kastellet, är väl befäst och kan bestå, äfven om det afstänges fr. staden, f. såvidt det får tillräcklig garnison, m. m. om stadens försvarkrafter. — Vid en förberedande underhandl. i Mar:g inlemnade E. O., Sch. Rosenhane och S. Bielke $^{15}/_{6}$ en deklaration (Haags ark.). i hvilken de förklara Sv:s benägenhet att lefva i godt förtroende med G. St. och förnya de gamla förbunden. Fördr. i M:g stärkte Sv. anseende hos G. St., U. u. A. VII. — Fullmakt f. desse herrar att underhandla med amb. utfärdades $^{17}/_{6}$. Så kom resan t. Thorn. Före $^{4}/_{7}$ hade inga fullmakter utväxlats. Ett sammanträde hölls i M:g $^{10}/_{7}$, äfven några enskilda samtal före de fullt officiela förh. i Elb. började, öfver hvilka prot. finnas i behåll. Se äfven E. O. t. K. G. $^{4}/_{7}$, $^{6}/_{7}$, $^{12}/_{7}$, $^{16}/_{7}$, $^{18}/_{7}$, $^{19}/_{7}$, $^{30}/_{7}$ m. fl. samt konceptbr.; K. G. t. E. O. $^{4}/_{7}$, $^{11}/_{7}$, $^{17}/_{8}$, $^{20}/_{8}$ m. fl. »Än ähr heel modest conduite hos dem, men ellies seer jagh, att Hollands macht och anseende skall wäl wara beqväm att göra oss dess handlingar swåra.» E. O. t. K. G. $^{16}/_{7}$. E. O. ansåg verkl. amb. okunniga om fl. ankomst och ville ej att man anfölle henne. Anf. br. $^{19}/_{7}$. Det vore de trol. ej, men de hade hoppats hon skulle dröja. Amb. välvilja mot Sv. väckte uppmärksamhet i Haag, de kommo i konflikt med Beu:n. Ansågos ej häller tillräckl. uppmärksamma mot Danmark. Apbms (Riksark.) och Weimans (U. u. A. VII) rapporter. Dobr. br. af $^{1}/_{9}$ (Haags ark.) och E. O:s koncept. — E. O. och andra ytterst välvilliga emot dem, enl. deras rapporter af $^{28}/_{7}$, $^{8}/_{8}$. E. O. trodde också att fördraget skulle vara slut i början af aug. (t. W. $^{1}/_{8}$ 1656); om Pillau se W. t. K. G. $^{17}/_{8}$, $^{28}/_{8}$.

44. Om den andra af nederl. fordr., menar E. O., att den tager »styrkian ur Sverie sjelfv och förhindrar des upkombst, hvarpå i förra tidher med våre konungars icke ringa beröm och undersåtarnes samt landets stoora båtnadh och affection ähr arbetat wordet.» E. O. t. K. G. $^{4}/_{8}$ n. st. Om olikhet i formulering, anf. arb. s. 55 m. fl. Nederl. amb. förklarade i br. af $^{15}/_{8}$ (nederl. br. n. st.), att det var orimligt genomdrifva tullfordringarne i sin helhet. — E. O. menade K. G. fick vara nöjd, att han ej expresse förbjöds tull på Weichselströmmen och territorier t. lands.

E. O. t. K. G. $^{19}/_{7}$. — K. G. hade höjt tullen i Riga i aug. Lagerfelt. som sannolikt tillfrågats, ansåg sv. handeln vinna gen. ny traktat med G. St. (t. E. O. $^{29}/_{7}$, $^{15}/_{9}$). Hvarken han el. E. O. vänner af stegrad tull.

45. Nederl. amb. rapport $^{8}/_{8}$ om besöket i D:g. Fingo resol. om D:g af $^{1}/_{6}$, $^{7}/_{7}$ fr. G. St. Den $^{30}/_{8}$ fingo de G. St:nas beslut af $^{17}/_{8}$. Sling. hade tydl. ej s. tro, att K. G. kunde fördrifvas fr. Preussen, och begrep ej, huru man skulle kunna innesluta staden i en traktat. De Witts Brieven V 412. Sling. skref $^{18}/_{8}$ n. st. t. de Witt, att han vid enskilda samtal var ense med E. O. om allt, om bl. Danzig *vill* inkluderas. — Därpå blef ett uppehåll i förh. (E. O. t. K. G. $^{20}/_{8}$), och man sökte efter sätt att lösa frågan. — Sl. föreslog E. O., att de skulle underteckna förslaget »till ett bewys att een sådan proiect aff begge sidors commissarier wore bevilliat och icke som ett obligatoirt instrument på det Staterne till derass säkerheet finge see om den komme medh derass intention öffwereens. Jagh wägrade aldeles ett sådant förslagh medh många skäl, beropade migh på derass fullmacht och andre inconvenientier, som aff ett sådant owisst proiect genom tidens förhalande enstå kunne.» (E. O. t. K. G. $^{24}/_{8}$); $^{27}/_{8}$ hölls 4 timmars konferens. E. O. hade utskrifvit två ex., ett lika med nederl:s, ett med egna ändringar. Punkten om Danzig den vigtigaste. E. O. fann nederl. oense med sig »verbis et realibus». Vid det slutliga genomläsandet gaf E. O. med sig i flere punkter; i st. återgingo nederl. t. E. O:s förslag om Danzig. Amb. skulle erhållit order att sluta, ant. Danzig ville eller ej, enl. U. u. A. VII s. 68. S. st. om kurf. biträde, 63, 70.

46. Laur. de Geer t. E. O. $^{1}/_{7}$ 1656 (A. Hist.): »Eder Excellens Her fader sadhe en gångh emot migh: Wy måge fuller blifva så passlig ståendes tillhopa med provinserna af de förenade Nederlandh, och väll sij hvarandra barskt ahn, men till örligh och krigh komme vy icke med hvar andre». Riksreg. — Beckers Saml. t. d. hist. (sept. 1656), U. u. A. VII 73. K. G. t. E. O. september; K. G. t. K. G. Wrangel sept.. Riksreg. Apbms bref. Sändebuden voro ännu några veckor i Pressen och besökte kurf. Farsoten torde näppeligen inverkat på beslutets afgörande, utan i st. sändebudens sista bref från G. St., kurfurstens medling, E. O:s medgifvanden och K. G:s ankomst t. Preussen.

47. Puf:f anf. st. III 28, W. t. K. G. $^{15}/_{8}$.

48. Rådsprot. hållna i Frauenburg. U. u. A. VIII. E. O:s koncept.

49. Anf. rådsprot. K. G. t. sv. rådet $^{10}/_{10}$; Becker anf. st.; Durels bref t. E. O. och t. G. Horn (Sv. Biblioteket II) U. u. A. VII 70 m. fl. Kurf. var ej fullt *ärlig* i sin medling. — D:k ville å sin sida reta G. St. mot Sv. — Elb. traktaten gjorde intryck i D:k, och man blef där förargad på G. St. — I nov. fingo G. St. rätt medla.

50. Puf:f anf. st. III § 80—82. En elucidationstraktat slöts i juli. U. u. A. II, VII m. fl.

51. Anf. rådsprot. K. G. t. E. O. odat.; E. O. t. K. G. $^{4}/_{7}$ m. fl. Denne hade hållit på Krakau för det inkomstbringande saltregalet. Riksreg. $^{2}/_{12}$ 1655, $^{2}/_{8}$, $^{24}/_{8}$, $^{3}/_{9}$ 1656 m. fl. — Om Rålamb: Riksreg. $^{28}/_{5}$, $^{16}/_{6}$; E. O. utarbetade sedan instr. Ville R. skulle ha bref t. Venedig; anf. st. $^{18}/_{7}$.

52. Biskopen af Ermeland sände bud t. konungen af Polen med kurf:s vetskap; redan i aug. hade man börjat underhandla med Gonsiewski, U. u. A. VIII. Pr. ständernas petition t. kurf. om fred med Polen; E. O:s koncept. Puf:f anf. st. III 32 W. t. K. G. $^{28}/_{8}$, $^{2}/_{9}$, $^{29}/_{9}$. Vid en diner hos kurf. liknade den ryske ges. det svenska väldet vid en pastej; när hvar och en tar sin del, blir bara botten kvar. Gesandten var rå och okunnig, frågade t. ex. hvar Pommern låg. En ny rysk gesandt kom i slutet af sept., Schl:ch t. K. G. $^{3}/_{10}$. — Ryska fördraget, Mœrner anf. st. 209. — När G. St:s flotta afseglade, lemnades en besättning i Danzig, hvilket gjordes lika mycket för att skydda staden f. Ryssl. som för Sverige.

53. U. u. A. VIII s. 116—135; W. och Schl:ch t. K. G. — »Gestern frühe die gesambten Ober Rhäte mit S. D:t hart zusammen gewesen

und unter andern der Cantzler (Schwerin) dem Churfürsten ins Gesicht gesaget haben soll, Er wolte, das der Hellekerl den Jenigen holte, der zu den coniunction mit E. Kön. M:t gerathen hette. Wie denn dergleichen von S. Chfl. D:t mir gestern abend selber gesaget, und dabei eröffnet worden, das Sie darauff geantwortet, das Er Cantzler der jenige wehre, welcher S. Chfl. D:t wie E. Kön. M:t in der gegend Königsberg gestanden, zu dem ersten accommodement gerathen und Ihro desfals gar hart und inständig angelegen hette.» Kurf. sade skulden ej var hans, att 1. fördraget medfört det följ., hvilket senare dock bestreds af Schw. och andra. W. t. K. G. $^{19}/_{9}$.

54. Enl. Puf:f anf. st. III 28 och därifrån af senare förf. anförd uppgift skulle kurfursten redan efter slaget vid Warschau begärt suveräniteten, men ofvan anf. handl. motsäga detta bestämdt. K. G. ville först efter $^{15}/_{9}$ gå in på en »nuda recognitio feudi per simplex reversale» (ungefär lika gradus 3. i kurf. instr. $^{21}/_{4}$). Puf:f: Rebus Gestis Fr. Wilh. VI § 44.

55. K. G. var ytterligt förbittrad på Schwerin, som nu äfven skref ett skarpt bref t. E. O. (Riksreg. bref t. Sch:ch, orätt infördt i juli).

56. Schl. var i aug. i Kön:g, återkom $^{5}/_{9}$. Han skulle förmå kurf. hjälpa mot Ryssl., fann kurf. välvilligare än rådet; när Schl. var hos kurf. i *okt.* skulle han och W., på kurf:s initiativ, underhandla om landets försvar. Kurf. rädd, att K. G. ville sända alla trupper mot Ryssl., ty man fruktade J. K. skulle komma t. D:g. Schl. inlät sig ock på suveränitetsunderhandlingar och föreföll så medgörlig, att kurf. fick godt hopp. Får kurf. sin vilja i detta fall, skulle »der ganzen Welt Aufstand ihm nicht von Ihr. M. trennen solte». (!) Schl. pläderar hos K. G. f. suveräniteten; de Croy gjorde det likaledes. W. t. K. G. $^{3}/_{10}$, Schl. t. K. G. $^{3}/_{10}$, $^{5}/_{10}$, $^{11}/_{10}$, $^{12}/_{10}$, $^{18}/_{10}$; Riksreg.; kurf. t. K. G. $^{26}/_{10}$ n. st.

57. Riksreg. $^{22}/_{10}$, $^{30}/_{10}$; Schl:chs och W:s bref t. K. G. om underhandlingar i Labiau. — E. O. hade under dessa år varit mycket ifrig att få t. stånd ett *fältkansli*, och flere förslag härutinnan finnas af hans hand, hvilka dock troligen ej till fullo genomfördes. Säkerligen sökte han genom dessa förslag förebygga K. G:s benägenhet för godtycke och »skrifvarregemente». — Se kap. 12 not 7 d. arb.

---

12. kapitlet.

1. I arkivet på Tidön finnes en, antagl. under reduktionen tillkommen »Copia af Dehlningen och Låtterna emellan Kongl. Rådet och Cantzlerens Sahl. Greffwe Axel Oxenstiernas Samtl. Barn och Arffwingar». Delningen verkställdes af kamreraren *Hans Dyck*, och hvarje lott är underteckнad: Stockholm 11 febr. 1655. E. O:s lott enl. denna handling företer smärre afvikelser från den efter en annan handling i s. arkiv hos *Wrangel:* Ant. om Rytterns socken Bil. 22 tryckta. — Mantalet var något mindre i J. O:s lott, men ersattes af något högre silfverränta, så att summan blef på rundstycket lika. — Lösörena förorsakade tvistigheter. Så skrifver J. O. t. E. O. Stettin $^{25}/_{10}$ 1655: »Jagh förnimmer uthur Sverige, att alle S. herfaders Chatuller och Contoor ähre ähn i eder förvaring såsom ock att pauluner ähre hoos eder bleffne uthan något byte. Nu kan jagh icke veeta, huru alt således tages uthan att bytas, som billigt ähr. Jagh fruchtar bytet wårt lärer lyda een stööt för många emergentier som enom oförmodeliga ähre upå kompne och daghligen åkomma»; $^{8}/_{12}$: »Det gör migh

ondt, att påminnelser om det som a touche var, således ville upptagas och förståås. Det ähr icke mödan werdt om schatullerna och Paulunerna att röra, ty dee göra icke stoort till saken. Alenast haffwer migh Düke skriffwitt att Min K. B. dem behollit haffwer. — — Och bekymrar migh litet eller intet om them; nogh haffwer jagh skryn, hade jagh så visst penningar, dock Gudh försörier oss alla». Mera bekymrad var J. O. öfver att genom förändringen med grefskapet och riksdagsbeslutet han ej vet, huru han skall betala systrarne. Karin O. plågades af Spiring, som var A. O:s främste gäldenär och som ansatte henne och begärde 7,000 rdr. »Jagh gåår K. Broder medh intet Piquanterie om (såsom i uthi edert breff berörer) uthan jagh haffwer ett hjertans quual, som migh mehra ähn jagh seija eller skriffwa kan afficeerar — — Eder och de Edra gör och tienar jagh gerna effter all moyligheet Broderligen och haffwer det fullkomligen hoos mig resolverat. Wille I migh igen effter eder lägenheet så igen mötha, haffwer jagh något att fröyda migh åth i denna vedervärtiga verlden.» E. O. underrättar likväl J. O. broderligen om alla arfsangelägenheter, och i maj 1656 kom J. O. t. Preussen. Alla tvistigheter synas utjämnats.

2. A. O:s testamente 1647, 50 och 52, nu tryckt i A. O:s skrifter och brefväxling I 633. — Uppgörelsen med Karin O., se Tidö arkiv. — Restantierna hos allmogen i grefskapet mel. 1655—57 utgjorde 9.748 dlr 11. — A. O:s skulder angifvas af J. O. (utom t. Spiring) uppgå till 25,510 rdr och 31, 834 dlr kpmt. (J. O. t. E. O. $^{13}/_{12}$ 1655); i en räkning af 1660 säges, att E. O. sterbhus har obetalt af A. O:s skulder 77,446,30 dlr kpmt. Skulderna hade sålunda ytterligare ökats, ehuru några poster afbetalts. Enl. en annan räkning (anf. ark.) skulle ursprungl. skuldsumman varit 213.181 dlr kpmt och 18; 1 jan. 1667 återstod 35,654 dlr kpmt 7 rst. Då voro Fru Karin O. och Agneta Horn till fullo betalta för sina fordringar. — Lagerfelt (t. E. O. $^{8}/_{3}$ 1656, Tidö arkiv) ber, att riddarhuset må få ut de 5 à 6,000 rdr, som A. O. var skyldig detsamma och som enl. arfvingarnes resolution skulle utgå fr. de livl. godsen. Hirtenberg sände fr. Livland t. Preussen 1656 i okt. 5,456 rdr, hvilka dock ej riddarhuset erhöllo.

3. Durel t. E. O. $^{26}/_{11}$ 1653. Lagerfelt t. E. O. $^{12}/_{4}$, $^{26}/_{4}$, $^{13}/_{9}$ 1656: Widichinni t. E. O. $^{18}/_{6}$ 1656. — E. O. hade (bref fr. rådet) fått tomt på Riddarholmen. Flere gårdar och tomter i Sthm, (på Drottninggatan och Kungsholmen), Vesterås och Upsala nämnas i hans arfskifte och barnens räkenskaper. Beijer bygde och skulle hyra ut lägenheter, men svårt, ty folktomt i Sthm (Beijers bref). Beijer dog kort efter E. O. Dyck synes dött förut. — A. O. hade (handl. i Tidö arkiv) vid Storkyrkan 1638 köpt f. 1,200 rdr bokbindar Marcus' hus, hvilket sedan ombygdes och är den s. k. gamla banken. Då E. O. blott hade del i detta hus, så kunde det ej gärna vara det hus, på hvilket E. O. bygde. — Widichinni hade ej rätt begagna el. uttaga handlingar utan E. O:s tillåtelse. Behmer t. E. O. $^{12}/_{4}$, Widichinnis bref m. fl. På Tidön var rustmästaren Knut Jonsson.

4. Ingeborg Kurcks, A. Cruus', Scheidings bref t. E. O. Riksreg. $^{2}/_{5}$ 1656. Alla privatbref t. E. O. visa hans stora välvilja och hjälpsamhet.

5. Gustaf Printz t. E. O. $^{24}/_{9}$ 1655. Turlows bref t. E. O. E. E. Brahe synes endast haft med sig ut de två äldsta döttrarne. — Printz var hofmästare, *Andreas Helgonius* var prest, skrifver dock äfven om hushållningen t. E. O. Ett fartyg med E. O.s saker vid Warschau omtalas, Struwer t. E. O. $^{14}/_{3}$ 1656. Inventarieförteckning fr. Elbing juli 1656 (Tidö ark.). Sadeln fr. Radzieiowski var af brunt sammet med turkoser, stickad med guldrosor, hufvudstället virkadt af guld och rödt silke etc. — En »Lista derer Völker so mit ihr Hochgr. Ex dem Reiches Canzler hinaus auf dessen Schiff mit gehen werden» (E. O:s »Upp-

fostran, Resor» m. m. Oxenst. Saml.) upptager 53 personer, en annan 79, men de kunna knappast afse resan t. Preussen, då grefvinnan nämnes på begge ställena. (!?)

6. Rudawski anf. st. s. 213; U. u. A. II s. 74. — Oaktadt E. O:s sinne för prakt och hans stora välvilja, måtte han ändock ej haft det frikostiga och älskvärda väsen, som kunde vinna den stora mängden, hvilket däremot den i begåfning föröfrigt underlägsne rivalen M. G. dela Gardie troligen egde. Det synes bl. annat af ett bref från E. O:s läkare *J. Hamel*, hvilken stannade i Reval och skref t. *Turlow* $^{15}/_{10}$ 1653: — — »etzliche, wie ich zuvor geschrieben, bey graff Magno auff Ösel gewesen, alhie ein Liedt auffgekommen u. wirdt fast in alle vornehme gelagen gesungen; ich vernehme auch dass es etzliche von den Revelschen solches auff Ösel zu ehrst angefangen u. ihn zu ehre gesungen, — — wen sie gesundtheit trinken wollen: 'Glück, Glück sey Graff Magnus' Hoff; glück wolt Gott ihn geben, undt wer das nicht kan trinken aus, der sol Straff erleben, erleben, erleben'. Solches geschieht, fast ihre Excellemz zu despect, wen man auff ein Gelag komst, gehöret man von nichts anders reden als von Graff Magno Hoheit, Freigebigheit und herrohisches Gemüht, dass ein fast das Hertz im Leib mag wehe thun an zu hören; unsers Herr Nahme ist schon gantz vergessen.» Brefven, suppliker m. m. t. E. O. visa dock, att det ej var så illa beställdt, som Hamel tyckte. Jämför detta arb. 4 kap. not 27. *Hamel* hade kommit i E. O:s tjenst redan 1646, enl. bref af E. O. af $^{4}/_{7}$ 1654, i hvilket han ger honom gods f. 8 års tjenst ss. kirurg. Hamel lemnades i Reval och skulle där praktisera, men saknade E. O:s skydd och hade obehag af stadens läkare enl. br. t. Turlow i ark. på Tidön. (M. G. dela G. kom öfver t. Riga och Ösel 1652; han innehade ämbetet ss. generalguvernör redan 1650).

7. J. Kas. dela G. t. M. G. dela G. $^{1}/_{6}$, $^{30}/_{7}$, $^{3}/_{11}$ 1656; denne ansåg, att E. O. motarbetade honom, hvaröfver han beklagade sig. Enligt *Droysen* anf. st. III 2 s. 318 skall E. O. ett par dagar före sin död yttrat, att underhandlingarne med Br:g kostade honom hans lif och att han bad Gud få dö förr än ett förödmjukande förbund ingåtts med sagda makt. Inga penningar kunde uppväga Preussen, menade han.

8. Se detta arb. 5 kap. sid. 116 not 18 samt A. O. t. E. O. $^{25}/_{10}$, $^{3}/_{11}$ 1651 m. fl. — I Preussen hade äfven E. O:s hustru och barn varit sjuka. J. O. t. E. O. Wolfsberg säger i bref af $^{1}/_{2}$ 1656, att det då gick fläckfeber och koppor i Königsberg. Kringresande judar förde smittan oaktadt alla förbud, E. O. t. K. G. $^{15}/_{8}$, v. d. Linde t. K. G. $^{23}/_{8}$ 1656; Helgonius t. E. O. $^{12}/_{10}$ säger, att dödligheten då i Frauenburg var stor äfven på slottet. Jämför *Ilmoni:* Bidrag t. Nordiska Sjukdomars Hist. II s. 225. — Utom de många förrättningar, som tillkommo E. O. i kraft af hans ämbete, finner man honom, enl. hans brefsamling, tillfrågad dessa sista år om de mest olikartade saker: om kyrkotvister i Narva, kyrkostatuter i Hamburg, tullstrider i Riga, pastorsbeställning i Ingermanland, äktenskapstvist i Stade m. m. Ej underligt således om en svag hälsa ej härdade ut.

9. J. O. t. G. Horn $^{23}/_{10}$ 1656 (Tureholms Saml.); E. O. t. K. G. $^{20}/_{10}$ 1656 (Acta Hist). *Emporagrius:* Personalier (se d. arb. kap. 1 not 1). Om sjukdomen sades först, att det var sten och kolik, men antagl. smitta. Se föreg. not. — E. O. bad presten läsa för sig D. Ps. 6, 32, 42, 91, 130, 140. — Fleming t. Creutz $^{21}/_{11}$ 1656 m. fl. yttranden om E. O:s död (Säfstah. ark.). — Såsom järtecken vid hans död omtalas, att det skepp sjönk i Marienburgs hamn, hvilket kommit dagarne förut med E. O:s hästar och vagnar. Se *Beckstadius:* Sv. Sjömän s. 133.

10. Såvidt mig är bekant finnes af E. O. följ. porträtt: 1) Ett i elegant drägt med skinn och broderier, knästycke, möjl. måladt af Ehrenstrahl, på Fiholm i Vestmanland; 2) ett i hel figur, måladt an-

tagl. af Elbfass, på Tidön; 3) ett osigneradt porträtt i kommersekollegium; ansigtet är här fetare, ljusare och med blå ögon. Gifver ett begrepp om det behagliga, vänliga i hans väsen, som så ofta nämnes, men som ej framgår af de andra porträtten. Står på det samma antecknadt, att E. O. blef kommerciedirektor $^{25}/_{10}$ 1652. Installerades antagl. då, kort före sin afresa, i sitt ämbete, fastän fullmakten är af tidigare dato. Se sid. 124 d. arb.; 4) en kopia af n:r 1, bröstbild på trä, på Skokloster. — Någon medalj eller kopparstick öfver E. O. är mig ej bekant.

11. Joh. O. t. G. Horn $^{20}/_{11}$ 1656 (Tureh. Saml.). Räkn. i ark. på Tidön. — Texten i predikan var II Krönikb. XXXIV 28. Äfven Widichinni förf. sönerna tillegnade personalier. Det finnes ock: Liktal hållet t. E. O:s ära i Sthms Gymnasium tre dagar efter begrafningen, tryckt på latin 4:o; likaledes finnes en »Oratio Funebris» t. E. O:s ära, hållen i Leyden $^{22}/_{5}$ 1657 af svensken (östgöte) M. J. Bostell. Enl. mig benäget gjordt meddelande af Fiholms i Söderm. nuv. egare, Friherre *Beckfries*, är E. O:s kista af tenn, med Oxenstiernska och Båätska vapnen, och bär följ. inskrift: »Kongl. Maj:ts vår allernådigste konungs och Sveriges Rikes fordom högst betrodde man, råd, kansler, president i det Kongl. Commerce Collegium, så ock Generalgouvernor i Pryssen samt Lagman öfver Vestra Norrland och Härjeådalen, den högvälborne grefve och herren, Herr Eric Oxenstierna Axelsson, Grefve till Söder Möre, Friherre till Kimito, Herre till Tidöön och Juulsta och Viby. Född på Fiholm 1624, död i Frauenburg 1656.»

12. Krussbiörn t. E. O. $^{3}/_{12}$ 1647. Hennes porträtt i naturlig storlek på Tidön, motstycke t. E. O:s porträtt n:r 2. Ett annat porträtt omtalas i Kristina Brahes testamente af $^{4}/_{1}$ 1675 (Tidö arkiv); *v. Feilitzen:* Hist. om pfalzgrefven Ad. Johans sista lefnadsår (Hist. Bibl. 1876 s. 117).

13. Anreps ättartaflor. Enl. Wallwijk t. E. O. föddes sonen Axel $^{12}/_{8}$ 1652, ej $^{9}/_{8}$ ss. uppgifves i ättartaflorna; enl. A. O. t. E. O. $^{8}/_{3}$ 1651 är dottern Kristina, född i Sthm denna dag, $^{8}/_{3}$. Dottern Anna torde ej vara född den $^{8}/_{3}$ 1650, utan den $^{30}/_{3}$ s. å. Se A. O. t. E. O. $^{24}/_{4}$ 1650. Dottern Elisabet är ej född 1655, såsom uppgifves i hennes personalier, utan 1654, möjligen 1653. I ett bref fr. P. Durel, visserligen utan dato, men i hvilket E. O. bär titeln »Riksvice Cantzler. Extraordinarie Ambassadeur», säges: »Den unge herren Grefw Axel medh yngste Fröken Elisabetha förskickade H. Nåde grefvinnan i går till Giörwäln». Grefve G. Banérs bröllop, som egde rum enl. anteckning i riksark. $^{29}/_{8}$ 1654, omtalas i s. bref. Det är sål. skrifvet *1654 i sept.* Antagl. var *Karl Gustaf* född *före* utresan t. Preussen, då i ett gåfvobref (Tidö ark.) omtalas, att hustrun Karin Gammal väl skött »grefvarne», och att hon togs i tjensten, då föräldrarne skulle resa ut. Han dog, enl. anteckning i Riksark., ej 1687 utan 1686. — Om Elisabet O., se dela Gardieska ark. VIII 124.

14. Se handlingar i arkivet på Tidön. — Efter Turlows död uppsatte *Jacob Snack* en skuldräkning $^{16}/_{12}$ 1660. Bl. annat upptages: »Till att lätta och understödia Fru Grefwinnan uthi dhe bekåstnader som fordras till det förestående furstl. bylagret, hafwe samptelige förmyndarne, hälst emädan Fru Grefwinnan sigh till skiähl och föreeningh medh sine k. Barn accommoderar, på the höggrefl. omyndige arfwingars wägnar af Communi Cassa deputerat, nembl.: Till Fru Grefwinnans kläder 4,000, Barnens och allt Håffolkets kläder 4,000, wijn, confect, specery etc. 4,000, summa 12,000 dlr». — Till sitt giftermål med pfalzgrefven synes E. E. Brahe med Turlows hjälp och Lagerfelts råd skött sin och barnens ekonomi att döma af hennes i Tidö arkiv f. dessa år befintliga ordentliga registratur. Där förvaras äfven Turlows brefväxling f. denna tid. — Med afskrift af den $^{8}/_{2}$ 1660 måtte endera parten ej varit nöjd, utan hofrättens dom föll $^{28}/_{4}$ 1662. Enligt arfs-

handlingarne synas blott Bååt, Kurck och Lagerfelt varit förmyndare. *Wrangel:* Rytterns socken uppger de af mig i texten upptagna, hvilka äfven stå på ett par handlingar, dock möjl. såsom vittnen. Vid arfskiftet 1671 var E. E. Brahe närvarande f. att stå på döttrarnes sida, enl. Totts bref till henne i Tidö arkiv.

15. Åt E. O. skulle utbetalas af St. Sjötullen 3,800 dlr sm. enl. handling af $^{20}/_{7}$ 1654, men om det var f. ambassaden t. Holstein eller f. annan lönefordran lemna vi därhän. — De fleste af de många vidlyftiga reduktions- och skuldräkningarne, som förvaras i arkivet på Tidön och som upptaga räntorna och förändringarne år från år, återfinnas i Karl XII:s slutliga resolution för »framl. Kongl. Rådet och Cantzleren Grefwe Erich Oxenstiernas arfvingar». Karl XII hade ej s. uppfattning, som arfvingarne om myntsorten, angående försträckningen till Appelboom (och till de Geer), han ansåg de erhållit ersättning för E. O:s utgifter i och för Königsbergstraktaten, men erkände »i nåder rättwijst at bestå efterfölliande Poster, neml. 120 rdr för Skepzfrakt till framl. H. Cantzlerens utresa åth Preussen, item 271 rdr till Skepzbefraktande för Regementerne, som öfwerfördes åth Liffland, item 270 rdr, hwilka Öfwersten Coritzki, en Pohlinsk Ryttmästare och Majoren Daniel Jœnsson åthniutit, item 493 rdr utgifne till åthskillige små Speser i Preussen, såsom Skrifmaterialer, Postpenningar och annat mehra, item 946 rdr, som Öfwersten von Rosen unfått till ett Ryttare Compagnies recruterande och Mundering, hwilket åhr 1656 escorterat Cantzleren på dess resa till Poltoslsk, men på åtherresan af et Brandenburgiskt partie är blefwit nederhuggit och äntel 5,150 rdr, för hwilka Cantzleren låtit uprätta Ett Compagnie Eenspännare af 120 Man i mehning at förähra Högstsahl. H. K. M:t K. Carl Gustaff samma Manskap, men har densamme sådan förähring intet wehlat emottaga, uthan finnes samma Post ibland Cantzlerens fordringar uti Cronones Räkenskaper uptagen.» Arfvingarne hade onekligen insmuglat några nya skuldposter under årens lopp. Dit hörde begäran om ersättning för E. O:s förvaltning af vice-kanslärsämbetet för åren 1652, 1653, hvilket Karl XII afslår, då de ej kunnat uppvisa någon fullmakt och vocation, »icke heller finnes, at Kongl. Cantzleren bem:te Vice Cantzlers Embete wärkeligen företrädt och förwaltat». Se 8 kap. 10 not d. arb. Enl. Theatrum Europæum VII s. 642 utnämndes E. O. först $^{24}/_{8}$ t. vicekanslär och på samma gång t. faderns efterträdare, hvadan dessa anspråk voro alldeles obefogade.

Erik Oxenstiernas namnteckning:

Rättelser.

Sid.	15	rad	9	nedifrån	*står:* år.	*läs:*	år.[27]
»	25	»	10	uppifrån	» Elsevir	»	Elsevier
»	124	»	22	»	» Leijonsköld	»	Leijonskiöldh
»	128	»	25	»	» Weidenhaijn	»	Weijdenhaijn
»	133	»	15	»	» gärde	»	begärde
»	138	»	7	»	» Wejdenhaijn	»	Weijdenhaijn
»	158	»	7	nedifrån	» artighet.[6]	»	artighet.[7]
»	162	»	6	»	» Leijonschiöld	»	Leijonskiöldh
»	163	»	5	»	» skulle anförtros	»	skulle äfven anförtros
»	»	»	4	»	» blef dock vald.	»	blef ensam vald.
»	166	»	5	»	» hon någonsin hyste	»	hon då hyste
»	167	»	15	uppifrån	» före riksdagen granskat,	*läs:*	börjat granska,
»	»	»	19	»	» konungen	*läs:*	konungens
»	174	»	7	nedifrån	» 13, 16	»	10, 13–16
»	199	»	18	»	» Shering	»	Schering
»	202	»	10	uppifrån	» konjektural	»	konjunktural
»	203	»	14	»	» vestfaliska	»	westfaliska
»	207	»	15	nedifrån	» Balici	»	Baltici
»	223	»	12	uppifrån	» Schippenbach	»	Schlippenbach
»	229	»	14	nedifrån	» den 21	»	den 16
»	233	»	2	uppifrån	» henne	»	honom
»	236	»	12	nedifrån	» Schippenbach	»	Schlippenbach
»	238	»	8	»	» Braunsburg	»	Braunsberg
»	»	»	2	»	» Omkring återse	»	omkring den 4 sept. återse
»	256	»	1	uppifrån	» Weier	»	Weiher
»	285	»	1	nedifrån	» Generalstaterna hade	*läs:*	Generalstaterna och konungen i Polen hade
»	304	»	2	»	» Hvilken	*läs:*	Hvilka
»	323	titeln			» Ättlingar	»	Förmögenhet
»	335	»			» Andra	»	Tredje
»	336	rad	6	nedifrån	» 1645	»	1615.

På P. A. NORSTEDT & SÖNERS förlag:

RIKSKANSLEREN

AXEL OXENSTIERNAS

SKRIFTER OCH BREFVEXLING.

Utgifna af

Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien.

Förra afdelningen

(red. af **C. G. STYFFE.**)

Band 1: Historiska och politiska skrifter. Pris 9 kr.

Senare afdelningen

(red. af **PER SONDÉN.**)

Band 1: Konung Gustaf II Adolfs bref och instruktioner. Pris 11 kr.